

# SAVARIA 40

A VAS MEGYEI MÚZEUMOK ÉRTESÍTŐJE • 2018



A Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum fenntartója  
Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata



Szombathely, 2018

**nka**

Nemzeti Kulturális Alap

Készült a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával

# SAVARIA 40

A VAS MEGYEI MÚZEUMOK ÉRTESÍTŐJE • 2018

*(bulletin of museums of county vas)*

# Tartalomjegyzék

---

## *természettudomány*

---

- BALOGH LAJOS & VADÁSZ DIANNA: A Vasvármegyei Múzeum Természettudományi Tárának  
dr. Gáyer Gyula által létrehozott képgyűjteménye II. rész **7–38**
- DANKOVICS RÓBERT: Az olaszfai farkas **39–48**
- VIG KÁROLY & HANUSZ ORSOLYA: Az indonéz szigetvilág fiatalon elhunyt kutatója,  
Doleschall Lajos (1828–1859) **49–111**

## *régészet*

---

- ILON GÁBOR: Újabb velemi urnamezős kori öntőformák. A Szent Vid-i és a góri  
féműves központ jelentősége az urnamezős kori Kárpát-medencében **115–135**
- MÁRTON ANDRÁS & MOLNÁR ATTILA: Korai kelta pecsételt kerámia  
Szombathely–Oladról (Vas megye) Megjegyzések a keleti kelta pecsételt kerámiához  
és a Dunántúl La Tène-kori fazekasságához **137–148**

## *néprajztudomány*

---

- HORVÁTH SÁNDOR: A magyarországi grádistyei horvátok  
asszimilációjának gerjesztői 1945 után **151–167**

## *műtárgyvédelem*

---

- FERENCZ ESZTER: Fa körül táncoló gyermekeket ábrázoló porcelánplasztika restaurálása **171–184**

## *múzeumpedagógia*

---

- CZENKI ZSUZSANNA & BODORKÓS ORSOLYA & FABRICIUS CSABA & NÉMETHNÉ ÓDOR EDIT:  
„A divat elhalványul, a stílus örök” – A szakképzéstől a kreatív iparágakig  
múzeumi katalizálással című mintaprojekt megvalósítása **187–201**

## *eseményleltár*

---

- BODORKÓS ORSOLYA & TANAI IBOLYA & TÓTH KÁLMÁN: Eseményleltár 2017 **205–246**



*természettudomány*

---

NATURAL HISTORY



# A Vasvármegyei Múzeum Természetrizszi Tárának dr. Gáyér Gyula által létrehozott képgyűjteménye II. rész

Balogh Lajos<sup>1</sup> & Vadász Dianna<sup>2</sup>

SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM

H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary

<sup>1</sup> balogh.lajos@savariamuseum.hu

<sup>2</sup> vadasz.dianna@savariamuseum.hu

## Összefoglalás

A Természetrizszi Tár képgyűjteményének létrehozása Gáyér Gyula törvényszéki bírós és botanikus nevéhez fűződik. A közlemény első része (BALOGH, VADÁSZ 2017) bemutatta a gyűjtemény létrejöttének körülményeit, I. és II. albumának képeit. E második rész ismerteti a III., IV. és V. album tétéleit, valamint tartalmazza a teljes anyag értékelését. A képgyűjtemény 777 tételéből az ismert helyen készült 733 kép 80%-a a mai Magyarország, a többi főként Ausztria, Svájc és Szlovákia területéről származik. Készítésük időszaka 1900 és 1940 közé esik. A képek közül a legtöbb Gáyér Gyula törvényszéki munkatársaitól (Mályusz Egyed, Halasy Viktor, Fodor Ernő), illetve szombathelyi fényképészekről (Farkas Géza, Unger Béla), valamint báró Baich Mihálytól és magától Gáyér Gyulától származik. Tárgyköreiket tekintve az egykori Vas vármegye területéről származó 565 kép fő csoportjai: természeti és települési tájképek; fák és erdőrésztetek képei, különös tekintettel a szelídgesztenyére (*Castanea sativa*) és a gesztenyésekre; lágyszárú növények és növénycsoportok; kertek, parkok, arborétumok; biológiai jellegű s egyéb, vegyes tárgyú képek (pl. arcképek). A nem Vas megyei anyagrészs 212 képéből a legtöbb magyarországi és svájci, fő csoportjaik: havasi növények; egyéb lágyszárúak, fák és cserjék; tájképek, tájrészletek, különös tekintettel például a svájci Davos vidékére. Gáyérnek a képekhez fűzött jegyzetei jelentős szakmai információkat hordoznak, s számos tudománytörténeti érdekességre is rávilágítanak. Két-részes közleményünk az időközben a világhálóra is felkerült képgyűjtemény szöveges háttér-adatbázisául is szolgál.

**KULCSSZAVAK:** képgyűjtemény, múzeum, növénytan, természetvédelem, tudománytörténet

## Abstract

Vas County Museum Natural History Gallery Picture Collection established by Dr Gyula Gáyér, Part II. *The collection of illustrations for Vas County Museum's National History Collection is linked with a court judge and botanist: Dr Gyula Gáyér. The first part of this paper (BALOGH & VADÁSZ 2017) covers events up to its inauguration. The second contains an album of the pictures and sizes up the material. Of its 777 items, 733 have a known origin: 80 per cent are from today's Hungary, and most of the rest from Austria, Switzerland and Slovakia. They date between 1900 and 1940 and are mainly from court colleagues of Gáyér (Egyed Mályusz, Viktor Halasy and Ernő Fodor), Szombathely photographers (Géza Farkas and Béla Unger), Baron Mihály Baich, and Gáyér himself. The main subject groups of the 565 of former Vas County are landscapes and views; trees and forest detail, notably sweet chestnut (*Castanea sativa*) trees and forests; herbaceous plants and groups; gardens, parks and arboretums; and other pictures of biological interest (such as portraits). Of the 212 items from outside Vas County, most come from elsewhere in Hungary and from Switzerland: alpinés; other herbaceous plants, trees and shrubs; and landscapes and landscape details, notably of the Swiss area around Davos. Gáyér's notes to the pictures offer important scientific detail and shed light on much of interest to history of science. This two-part paper adds an informatory background to the collection. It has meanwhile become available on the internet as well.*

**KEYWORDS:** picture collection, museum, botany, nature protection, history of science

„Szigliget a Balatonnál. A várhegyen jellegzetes pannonikus flóra *Stipa grafiána*-val. Jobboldalt a háttérben Hegymagas község a Szentgyörgyhegy-gyel, mely zoológiai tekintetben mint az *Ablepharus pannonicus* nyugati lelőhelye, botanikai tekintetben pedig mint a *Notholaena marantae* lelőhelye vált nevezetessé.” (dr. Gáyer Gyula kísérőmondatai Ludwig Rohbock rajzművész és Ludwig Friedrich Foltz acélmetsző metszetéhez, 771. sz. kép)

## Bevezetés

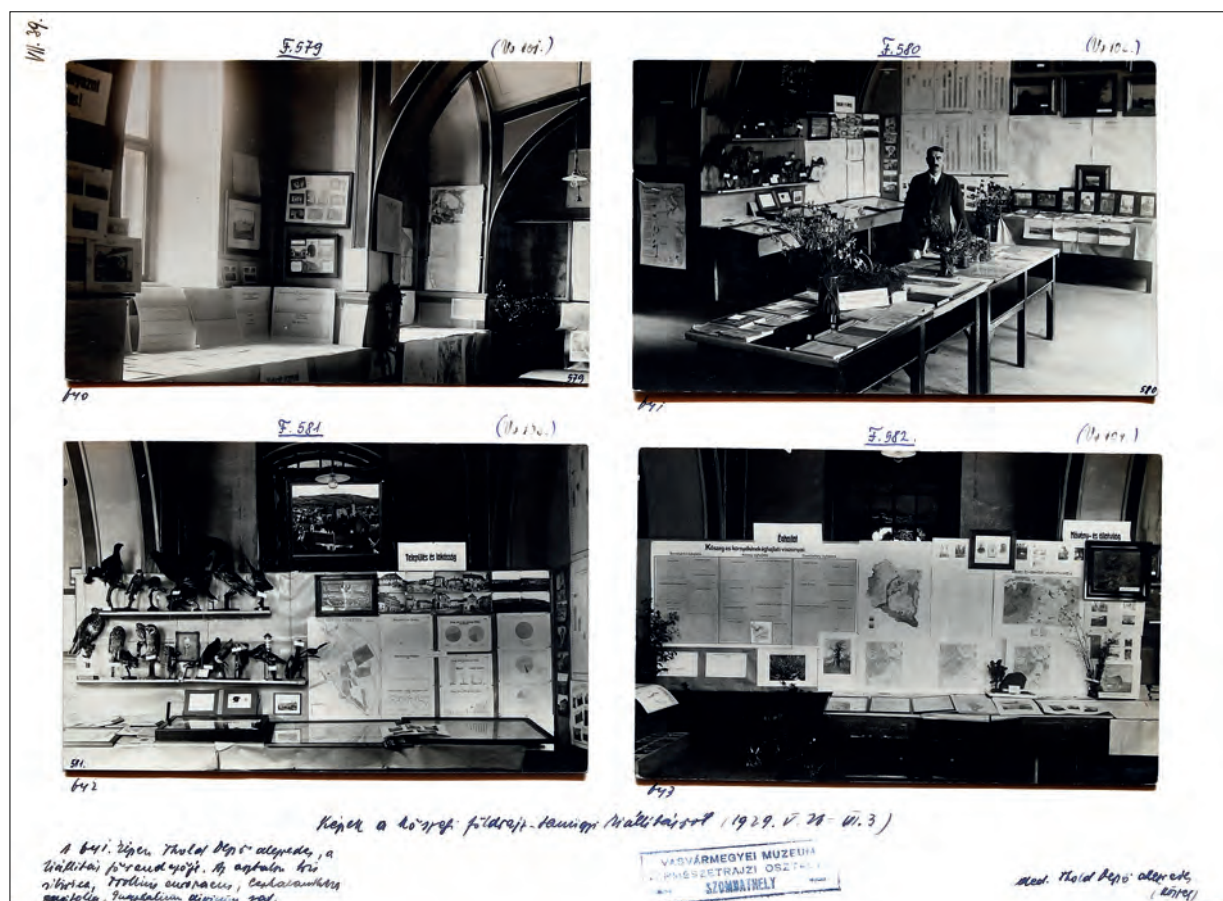
A Vasvármegyei Múzeum Természetrajzi Tára képgyűjteményének létrehozása dr. Gáyer Gyula (1883–1932) törvényszéki bíró, botanikus, a Tár öre (1923–1932) nevéhez fűződik. Közleményünk első része (BALOGH, VADÁSZ 2017) bemutatta a 777 tételes képgyűjtemény létrejöttének körülményeit, nyilvántartási forrásait, általános külső leírását, jelen feldolgozásának, tartalmi ismerteté-

sének szerkezetét, a fényképek készítőinek és átadóinak névjegyzékét, valamint ismertette a gyűjtemény nagyjából felét kitevő I. és II. albumának (STTF.1–200, STTF.201–400.) képeit, esetenként megjelölve egyes, már nyomtatásban is közölt képeinek megjelenési helyét is. A közlemény e második része ismerteti a képgyűjtemény második felének, III., IV. és V. albumának (STTF.401–559, STTF.560–683, STTF.683–777.) tételeit, valamint tartalmazza a teljes anyag értékelését.



1. ábra. A harmadik album egy oldala (Fénykép: Dankovics Róbert; STTF.479–480.)

Figure 1. A page from the third album (Photo: Róbert Dankovics; STTF.479–480.)



2. ábra. A negyedik album egy oldala (Fénykép: Dankovics Róbert; STTF.579–582.)

Figure 2. A page from the fourth album (Photo: Róbert Dankovics; STTF.579–582.)

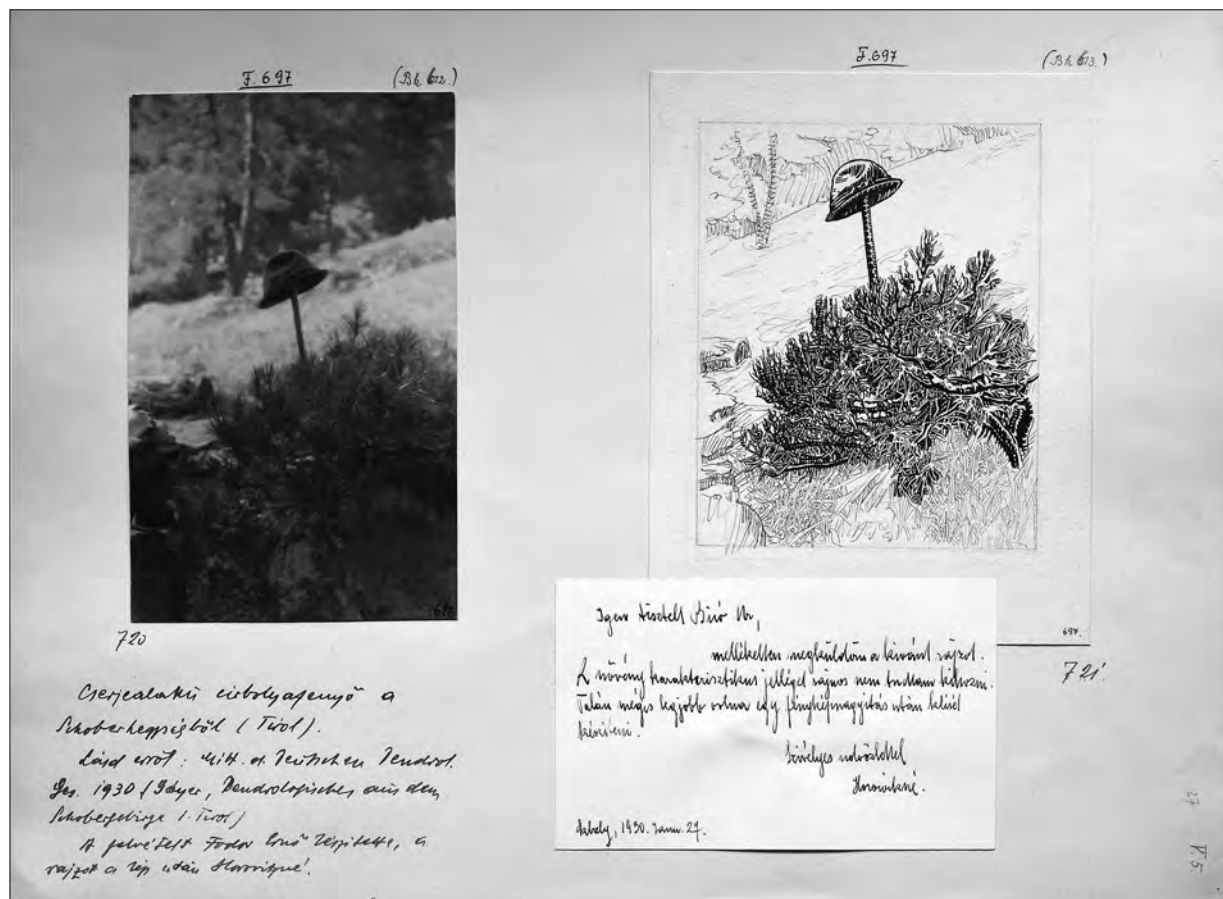
## Anyag és módszer

Az ide vonatkozó információkat a közlemény első része ismertette, de ezek egy részét a képek elősorolásának anélkül is lehetséges értelmezhető-sége érdekében itt is közöljük.

Az adatok az alábbiak szerint szerepelnek az elősorolásban (Gáyer rövidítései): Felvétel leltári száma. Felvétel tárgya, leírása, készítés helye stb. **F** (phot.): fényképezés ideje, fényképező. **D** (dedit, ded.): átadás ideje, átadó. **P** (publ.): fénykép közzétételének helye; **cf.**: képközlés nélküli, vonatkozó fontosabb irodalom. **N** (nota): műtárgyfajta, egyéb megjegyzés. **Ø**: hiányzó tétel. **-"**: előző tétellel azonos adatrész/ek. (A képek a különböző nyilvántartásokban más-más leltári számokkal szerepelnek. Az elősorolásban csak a legutóbbi szerepel, kivéve a Gáyer képmagyarázataiban említett korábbi számokat.)

A fényképek készítőinek és átadóinak nevei és rövidítései az alábbiak: **AE**: A. Eisenlohr, **AL**: Amb-

rus Lajos, **AMI**: gr. Ambrózy-Migazzi István, **AS**: Alb. Steiner, **BJ**: Babai János, **BL**: dr. Benda László, **BM**: br. Baich Mihály, **Bné**: Bellainé, **BV**: Baumöhl Vilmos, **CSch**: Camillo Schneider, **Csj**: Csaba József, **CsS**: dr. Csupor Sándor, **D**: dr. Doht, **DA**: dr. Dombai Alajos, **DS**: D. Schneidenbach, **EB**: E. Behr, **EF**: gr. Erdődy Ferenc, **EM**: Emil Meerkämper, **EP**: gr. Erdődy Péter, **EW**: E. Weinstock, **FE**: dr. Fodor Ernő, **FG**: Farkas Géza, **FGy**: Fábrián Gyula, **FL**: dr. Fritz Lemperg, **FS**: gr. Festetics Sándor, **FVM**: Forstliche Versuchsanstalt, Mariabrunn, **GM**: dr. Gótz Mihály, **GGy**: dr. Gáyer Gyula, **H**: H. Haber, **HEné**: Hodossy Ernőné, **HE**: dr. Elise Hofmann, **HF**: dr. Hollendonner Ferenc, **HG**: Halmágyi Géza, **HI**: Hodászy Iván, **HM**: ifj. Horváth Miklós, **HSzM**: Helytörténeti és Szülőföldismereti Múzeum, Kőszeg, **HV**: dr. Halasy Viktor, **IK**: Illyés Károly, **JJ**: dr. Jeanplong József, **JL**: Jakab Lajos, **JT**: J. Trauffer, **KF**: Kopernitzky Ferenc, **KI**: Koroknay Istvánné, **KKM**: Kissné dr. Kovács Margit, **KZ**: Kiss



3. ábra. Az ötödik album egy oldala (Fénykép: Dankovics Róbert; STTF.697.)

Figure 3. A page from the fifth album (Photo: Róbert Dankovics; STTF.697.)

Zoltán, LK: Lipp Károly, LR: Ludwig Rohbock, M: Mathiasz, ME: dr. Mályusz Egyed, MJ: Müllner János, NGy: Németh Gyula, OvK: Otto v. Kleiner, PA: dr. Péntes Antal, PL: Papp Lajos, PPA: Pauer (Pákay) Arnold, RD: dr. Rédl Dezső, RJ: Rásky Jenő, RM: M. Rudolf, SA: Sipos Antal, SchK: Scherg Károly, Schl: Scherg Lőrinc, SI: dr. Sággy István, StI: Stein István, SzA: dr. Szalay Albin, SzG: Szigetvári Géza, SzH: dr. Szovják Hugó, SzI: Szabó Imre, Szil: Szily István, TD: Thold Dezső, TL: Thaisz Lajos, UB: Unger Béla, VA: dr. Visnya Aladár, VE: dr. Vajda Ernő, VH: Végh Hanna, VL: Vajda László, WL: id. Weidlich Lajos (vö. 2. és 3. táblázat).

A műtárgyfajták és rövidítéseik a következők: **fün**: eredeti fekete-fehér üvegnegatív, **fd**: fekete-fehér diaposzítív, **fn**: fekete-fehér negatív, **fpm**: fekete-fehér pozitív másolat, **fpn**: fekete-fehér pozitív nagyítás, **lev**: levelezőlap, **nk**:- nagy kép keretben és sorszáma, **szpm**: színes pozitív másolat, **szpn**: színes pozitív nagyítás.

A növények ma érvényes tudományos neveit, ahol ettől eltértek, KIRÁLY (2009) nevezéktanát követve szögletes zárójelben tüntettük fel. Szintén szögletes zárójelben szerepelnek a korabeli adatokhoz utólag hozzáfűzött egyéb információk. A képek készítésének helyeit illetően, ahol szükséges volt, zárójelben megadtuk a ma érvényes közigazgatási egység nevét is. A képek készítői és átadói életrajzi adatai változó mértékben voltak fellelhetők, így például születési/halálozási évszámok nem minden esetben szerepelnek.

### A képek elősorolása (folytatás)

#### III. album

STTF. 401. Csarabos, Jeli: boróka, csarab, *Sarothamnus*. F: FG. P: cf. AMBRÓZY (1923a,b), cf. GÁYER (1922b, 1931c,d), cf. PAUER (1932). N: fpn.





4. ábra. *Sphagnetum* az olmódi út és a trianoni határ közt, Kőszeg, 1931 (Fénykép: Visnya Aladár; STTF.412.)

Figure 4. *Sphagnetum* between the Olmód road and the post-war frontier, Kőszeg, 1931 (Photo: Aladár Visnya; STTF.412.)

402. Virágzó *Sarothamnus scoparius*, Jeli. F: 1926.V.13. ME. P: "-". N: fpm Ø.
403. "-". F: 1937.V.22. Stl. P: "-". N: fpm Ø.
404. "-". F: "-". NGy. P: "-". N: fpm Ø.
405. *Callunetum* (csarabos) Ambrózy-Migazzi Istvánnal, Jeli. F: TL. D: TL. P: "-". N: fpm Ø.
406. *Callunetum* Thaisz Lajossal, Jeli. F: TL. D: TL. P: "-". N: fpm Ø.
407. *Sphagnetum*-részlet a Koponyás-patak forrásánál, Jeli. F: TL. D: TL. P: "-". P: POLGÁR (1935). N: fpm Ø.
408. *Callunetum*, Jeli. F: TL. D: TL. P: "-". N: fpm Ø.
- 409–410. "-". F: 1932. FG. D: AMI. P: PAUER (1932) (409.), POLGÁR (1935) (409.), FÁBIÁN & SIPOS (2012) (409, 410.); cf. GÁYER (1922*b*, 1931*c,d*). N: fpm.
411. Alláp, nyíres, Jeli. F: FG. P: "-". N: fpm.
412. *Sphagnetum* az olmódi út és a trianoni határ közt, Kőszeg, 335 m tengerszint feletti magasságban. F: 1931, VA. P: cf. BARTHA & MARKOVICS (1994). N: fpm. (4. ábra)
413. *Sphagnetum* egy vízmósás elején a répcethelyi [Mannersdorf an der Rabnitz, Őrvidék, Ausztria] és a borsmonostori [Klostermarienbergr, Őrvidék, Ausztria] erdők határán, [tszf.] mag. kb. 300 m. F: 1931, VA. N: fpm.
- 414–415. *Thuja occidentalis*, Kőszeg. F: 1929. VI. 16. D: KKM. N: fpm.
416. Virágzó *Yucca gloriosa* [mellette a gyermek Gáyer Gyula], Celldömölk. F: 1900. D: GGy. N: fpm. (5. ábra)
- 417–418. Az öreg, nagy platán a kőszegi Unger-kertben. D: KKM. P: cf. PAUER (1932). N: fpm (417.), fűn (418.).
419. Virágzó *Taxodium distichum* a Várárokban, Kőszeg. F: 1929.VI.16. D: KKM. N: fpm.
420. Nagy platán az Unger-kertben, Kőszeg. "-".
421. Ruprecht-tölgy, Sárvár, Várkert, ker. 866 cm, mag. 27 m. F: 1929.III.25. UB. P: TÓTH *et al.* (2000); cf. GÁYER (1931*a*), cf. PAUER (1932). N: fn.
422. *Quercus robur* 'Pyramidalis', Sárvár, Várkert, mag. 29 m. F: 1930.III.25. UB. P: cf. PAUER (1932). N: fn.
423. A Hübner-kert (Szombathely, Faludi F. u. 43.) a város utolsó nagy polgári kertje; részlet: 1.



5. ábra. Virágzó *Yucca gloriosa* [mellette a gyermek Gáyer Gyula], Celldömölk, 1900 (STTF.416.)

Figure 5. Flowering Adam's needle (*Yucca gloriosa*) (showing Gyula Gáyer as a child), Celldömölk, 1900 (STTF.416.)

*Pseudotsuga* [menziesii subsp.] *glauca*, ramo primario tortuoso. F: 1929.I. UB. D: GGY-UB. N: fpm.

424. -"- . F: 1930.I. -"-.

425. -"- . 2. *Abies nordmanniana*, mögötte *Betula pendula* és *Platanus acerifolia* [×*hybrida*], 3. *Thuja occidentalis*, a jobb sarokban futtatott *Clematis viticella*. F: 1931.I. UB. D: GGY-UB. N: fpm.

426–427. Ambrózy-kastély, Tana [ma: Tanakajd része]. F: FE. D: FE. N: fpm Ø.

428–430. *Narcissus*-virágzás a tanai kertben. „Immár montreux-i mérveket kezd öltetni” (Ambrózy). F: 1930.IV. végén, FE. D: FE. P: cf. AMBRÓZY-MIGAZZI (1930). N: fpm, 429. Ø.

431. *Primula vulgaris*, Tana. F: FG. P: POLGÁR (1935); cf. AMBRÓZY-MIGAZZI (1922). N: fpm.

432. Öreg somfák (*Cornus mas*) a bozsoki kertből. D: VH. P: cf. VÉGH (1928). N: fpm.

433. A bozsoki kertből a faluba vezető hársfasor. -"-.

434–443. A bozsoki Végh-kastély [és kertje]: a kert felőli front (434.), a kastélyból a kert felé (435.), a kastély a kert felől (436, 441.), a kastély terasza (437.), kastélyudvar (438, 439, 440), a nagy kőrisfa (*Fraxinus excelsior*), ker.: 612 cm (442.), évelő növények csoportja (443.). D: VH. P: cf. VÉGH (1928), cf. PAUER (1932). N: fpm.

444. A bozsoki „felső-kastély” (Végh-kastély) modellje. -"-.

445–446. A bozsoki kastély kapuja, fölötte a Sibrik-címer 1517-es évszámmal. -"-.

447. Gyöngyösapáti [ma: Gencsapáti része], kastély. F: 1927.XI.6. UB. P: P: cf. PAUER (1932), cf. TÓTH (1992). N: fn.

448. Bambusz-csoport a gyöngyösapáti kastélyparkban. -"-.

449. -"-: *Rhododendron*. -"-.

450. -"-: *Sequoia gigantea*. -"-.

451. -"-: tópart *Laurocerasus*-sal és *Chamaecyparis*-okkal, baloldalt *Struthiopteris* [*Matteuccia*]. -"-.

452. -"-: *Rhododendron*-bokrok télen. F: 1927.XII. FG. N: fpm.

453. *Rhododendron* a herényi parkban, Ungváry kertészete. F: 1925, FG. N: fpm.

454–456. -"-: *Rhododendron*-virágok. F: FG. N: fpm.

457. -"-: *Paeonia arborea*. -"-.

458. *Liriodendron tulipifera*, ker. 415 cm, mag. 25–30 m, gróf Sigray Antal parkja, Ivánc. F: 1930.IV.9. HV. P: cf. PAUER (1932). N: fpm.

459. *Populus nigra* a Rába-parton, Ivánc, park, ker. 709 cm, mag. 25–30 m. -"- . P: TÓTH *et al.* (2000); cf. GÁYER (1931a), cf. PAUER (1932). -"-.

460. *Quercus robur*, Darlington amerikai püspök 1925. évi látogatásának emlékfája, Ivánc, park, ker. 388 cm. -"- . P: TÓTH *et al.* (2000); cf. GÁYER (1931a), cf. PAUER (1932). -"-.

461. Ifj. Vastagh György kutyasobra, Ivánc, park. -"-.

462. Bükkerdő a Rábára lejtő domboldalon, Ivánc. -"-.

463. Ifj. Vastagh György lószobra, Ivánc, park. -"-.

464. *Populus nigra* a megerősített partmeder fölött, Ivánc. -"-.



465. A parktól keletre eső domboldal fenyő- és nyírerdővel, Ivánc. -"-.

466–468. A körmendi várkert télen. F: SzG. P: cf. PAUER (1932). N: fpn (SzG negatívumai után a kópiát készítette FG).

469. A körmendi nagy platán Batthyány-Strattmann herceg parkjában. Magassága (1911-ben) 37 m, törzsének átmérője 2 m, koronája az egyik irányban 32, a másik irányban 40 m. D: SA. P: TAKÁTS (1911); cf. GÁYER (1931a), cf. PAUER (1932). N: fpn.

470. A körmendi nagy platán téli képe. A kommunizmus évében (1919) a nagy platán környéke labdarúgó helynek volt kijelölve s a kommunisták a fa legsó nagy ágát levágták. A kép a megcsönkített fát mutatja. G.Gy. F: 1928.IV.1. HV. P: cf. GÁYER (1931a), cf. PAUER (1932). N: fpm.

471. Baich Mihály báró alsószelestei parkjából. 1. A teraszok (a XXII. kép fordítottja). F: BM. D: BM. P: cf. BAICH (1927), cf. SCHNEIDER (1930), cf. PAUER (1932), cf. HORVÁTH (1990). N: fpn.

472. -"-: *Hablitia thamnoides*. -"-.

473. -"-: *Magnolia* cf. *Yulan*, de nem tiszta, mert a fehér virágok töve rózsaszínbe hajló, tehát valószínűleg van bennük a *M. acuminata*-ból is valami. -"-.

474. -"-: Élő növények csoportja. -"-.

475. -"-: *Delphinium*-csoport. -"-.

476. -"-: *Alpinetum*. -"-.

477. -"-: A konyhakert részlete, a főút élő virágos növényekkel szegve. -"-.

478. -"-: *Aesculus parviflora* és *Bocconia* [*Macleaya*] *cordata* csoport. -"-.

479. -"-: Élő növények: *Delphinium*, *Paeonia*, *Hemerocallis*, *Bergenia*, etc. a felső teraszon. -"- (1. ábra)

480. -"-: Élő növények csoportja júniusban. Bal felől *Castanea*, jobbról *Abies cephalonica*, a háttérben *Picea orientalis*. -"- (1. ábra)

481–482. -"-: Futórózsák a konyhakert sövényén. -"-.

483–484. -"-: *Yucca filamentosa*. -"-.

485–486. -"-: Részlet a parkból. -"-.

487. -"-: *Heracleum mantegazzianum*. F: BM. N: fpn. (6. ábra)

488–489. -"-: *Delphinium*-ok és *Iris*-ek csoportja. -"-.



6. ábra. *Heracleum mantegazzianum* Baich Mihály báró alsószelestei parkjában (Fénykép: Baich Mihály; STTF.487.)

Figure 6. Giant hogweed (*Heracleum mantegazzianum*) in Baron Mihály Baich's park at Alsószeleste (Photo: Mihály Baich; STTF.487.)

490. -"-: *Chrysanthemum maximum*. -"-.

491. -"-: *Platycodon grandiflorus*. -"-.

492. -"-: *Eremurus robustus*. F: BM. D: BM. N: fpn.

493. -"-: *Primula japonica*. -"-.

494. Gyümölcsfa-virágzás, Alsószeleste. F: BM. D: BM. N: fpm.

495. Baich Mihály báró alsószelestei parkjából. Kertrészlet: harkályodú szelídgesztenyefában. -"-.

496–497. -"-: parkrészlet. F: BM. D: BM. N: fpn.

498–499. -"-: a gesztenyés (*Castanetum*), kb. 80 éves. F: 1924, BM. D: BM. N: fpn.

500. -"-: a kastély előtere. F: BM. D: BM. N: fpn.

501. -"-: kőfal *Helleborus odoratus*-szal. -"-.

502–503. *Sequoia gigantea*, Acsádi park. F: 1929, FGy. P: cf. PAUER (1932). N: fpm.



7. ábra. Szalónak [Stadtschlaining, Őrvidék, Ausztria] vára (Fénykép: Baumöhl Vilmos; STTF.548.)

Figure 7. Burg Schlaining (Stadtschlaining, Burgenland, Austria) (Photo: Vilmos Baumöhl; STTF.548.)

504. -"- . F: 1928, AL. D: GGy. N: fpn.  
 505–508. Tapolcai-tavasbarlang: alagút (505.), Lóczy-terem főbejárat (506.), tórészlet (507.), Lóczy-terem (508.) (Gerő Adolf könyv- és papírkereskedése, Tapolca). D: GGy. N: lev.  
 509. -"-: tórészlet fürdőzővel (Lówy B. kiadása, Tapolca). -"-.  
 510. Tapolca, tórészlet (Magyar Rotophoto, Budapest). -"-.  
 511. Tapolca, Kistó-malom (Karinger, Budapest). -"-.  
 512. Tapolca, Szentgyörgy-hegyi kőzsákok. -"-.  
 513. Csobánc (Lówy B., Tapolca). -"-.  
 514. Esztergáli-völgy, Hármastatárkút, Veszprém megye. F: 1928.IV.29. BV. N: fpn.  
 515–516. Gulácsi-hegy a Badacsony felől a „tengerszemmel”. F: BM. N: lev.  
 517. Tóti-hegy a Badacsony felől, aratás előtt. -"-.  
 518. Fonyódi-hegy a Badacsonyról. F: 1927, BM. N: lev.  
 519. Badacsonyi öböl. -"-.  
 520–521. Badacsony és a Gulács Fonyód felől. F: Bné. D: GGy. N: lev.  
 522. Csertölgyek a fonyódi homokhegy oldalán. -"-.  
 523. Fonyódi-hegy (pontusi homok) szakadékos partja a Balaton fölött. -"-.  
 524. Csertölgyes a Fonyódi-hegy tetején. -"-.  
 525. Nyárfasor Fonyódon a hegy alatt. -"-.  
 526–527. A Balaton Fonyódnál. -"-.  
 528–529. Bakony: Cseszneki várrom. F: 1925, FG. D: FG. N: fpn.  
 530–531. A lánzséri [Landsee, Őrvidék, Ausztria] várrom. A várhegy alpinus és xerothermikus flóraelemek találkozóhelye. A várhegy alatt gyönyörű *Abies alba* őserdő. F: 1925, BV. D: 1925. P: cf. GÁYER (1925), cf. PAUER (1932). N: fpn.  
 532. József-forrás, Kőszeg, Szabó-hegy. F: 1927.IV. HV. N: fpm.  
 533. Királyvölgyi-forrás, Kőszeg. F: 1929.III.29. HV. N: fpm.  
 534–535. Hétforrás, Kőszeg. -"-.  
 536. Kőszeg 1736-ban. Güns im Jahr 1736. – Üdvözet Kőszegről. Gruss aus Güns. (Roth Jenő kiadása, Kőszeg). D: GGy. N: lev.  
 537. Kőszeg, erdőrészlet. -"-.

538. Kőszeg, részlet a Klauzen-erdőből. -"-.

539. Kőszeg, Gyöngyös-részlet -"-.

540. A lékai [Lockenhaus, Őrvidék, Ausztria] vár. A várhegyet, mely a Kőszegről Lékára vezető völgyet nyugat felé elzárja, bükkerdő veszi körül a megyében nem gyakori *Hepatica triloba [nobilis]*-szel. A várhegy alatt, a Gyöngyös jobb partján van a Pál-kútja, subalpinus elemek (*Senecio rivularis [Tephrosia crispa]*, *Lunaria redivia*, *Petasites albus*) termőhelye. A várhegy északi oldalán van a Kálváriahegy, xerothermikus elemek utolsó stációja nyugat felé, s az országút Hámor felé a *Bupleurum falcatum* izolált termőhelye a megyében. F: BV. N: lev.

541–542. Somló vára. F: 1929.VI. FE. N: fpn.

543. Fraknó [Forchtenstein, Őrvidék, Ausztria] vára. D: 1926, BV. N: lev.

544. A fertőrákosi kőfejtő. F: IK. N: fpm.

545. Sopron látképe (repülő). F: IK. N: fpn.

546. Kőszeg látképe (repülő). -"-.

547. Szombathely Fő-tere 200 m magasból. F: M. D: VA. N: fpn.

548–549. Szalónak [Stadtschlaining, Őrvidék, Ausztria] vára. D: BV. N: lev. (548. kép: 7. ábra)

550. Lucfenyő (*Picea excelsa [abies]*) boszorkányseprője, Dég, Veszprém megye. D: FS. N: fpn.

551. Az első magyar lábszánkázók Kőszegen, 1892. elején. Chernelházi Chernel Sarolta, Chernelházi Chernel Istvánné, Chernelházi Chernel István, Meszlenyi Meszlenyi Pál. D: 1932, HSzM. P: FARAGÓ (2015); cf. CHERNELHÁZI CHERNEL (1896). N: fpn.

552. Kétéves vágás a hitbizományi erdőben, Kerkáskápolna. A magánosan álló fák magfák. Középtérben a bokrok előtt *Holcus lanatus*. Az előtérben *Erigeron [Conyza] canadensis*. N: fpn. (8. ábra)

553. Tölgyes (*Quercus robur*) részlet a pankaszi vegyes erdőben; balról egy erdeifenyő. N: fpn.

554–556. A nagy banyafa (*Quercus sessil.[iflora] [petraea]*), ker.: 648 cm, Sárvár, Farkas-erdő; a 26–28. [554–556.] sz. képeken Scherg Károly urad. erdőmester. F: SchK. P: cf. GÁYER (1931a), cf. PAUER (1932). N: fd Ø, nk-26–nk-28.



8. ábra. Kétéves vágás a hitbizományi erdőben, Kerkáskápolna. A magánosan álló fák magfák. Középtérben a bokrok előtt *Holcus lanatus*. Az előtérben *Erigeron [Conyza] canadensis* (STTF.552.)

Figure 8. Two-year-old clearing in entailed woodland at Kerkáskápolna. The single trees are staddles. Fronting the central bushes is tufted grass (*Holcus lanatus*), in the foreground horseweed (*Erigeron [Conyza] canadensis*) (STTF.552.)



9. ábra. *Fritillaria meleagris* Ikervár mellett, réten, 1932.V. (Fénykép: Gótz Mihály; STTF.599.)

Figure 9. Snake's head (*Fritillaria meleagris*) in a meadow by Ikervár, May 1932 (Photo: Mihály Gótz; STTF.599.)

557. Összevasalt tölgyek, Sárvár, Várkert; a képen Ferenc herceg neje és gyermek. F: SchK. P: PÁVEL (1935); cf. GÁYER (1931a). N: fd Ø, nk-30.

558. A „Lajos-bükkök”, mint tanúfák az uradalom erdejében, Sárvár; kerületük 306 és 367 cm. F: SchK. P: cf. GÁYER (1926, 1931a), cf. PAUER (1932). N: fd Ø, nk-29.

559. Az 1914. aug. 17-i tornádó pusztítása a sárvári uradalom pórnapáti erdefenyvesében. A szél néhány perc alatt 12 000 m<sup>3</sup> fát döntött ki vagy tört össze. F: SchK. N: fd Ø, nk-31.

#### IV. album

560. „*Dinornis gracilis* O. (1 m 50) oiseau fossile Nouvelle-Zélande, *Apteryx oweni* G. (0 m 30) oiseau d'Australie”. Ez és további, összesen 19 db képes levelezőlap a marseille-i múzeum (Muséum d' Histoire Naturelle) [Franciaország] természetrajzi osztályáról (zool.). D: Szl. N: lev.

561. Majmok: „*Cynocephale Mandrille*, *Cynocephale Doguera*, *Cynocephale Papion*, *Cercopithecus Diane*” -”-.

562. Paradicsommadarak: „Oiseaux de Paradis (Nouvelle-Guinée)”. -”-.

563. „Lyre Alberti (Australie), Oiseau Lyre (Australie)”. -”-.

564. „Toucans Toco (Brésil), Toucan Carené (Mexique)”. -”-.

565. „Grue couronnée (Oiseau royal) (Abyssinie)”. -”-.

566. „Type d'Aigle (trés rare) *Haliaëtus niger* H. (0 m 58)”. -”-.

567. Dámszarvas, gazella, muflon: „Daim blanc (Europe), Gazelle dorcas (Algérie), Mouflon de Corse”. -”-.

568. Oroszlán-család: „Lion et Lionne”. -”-.

569. „Gouras couronnés (Australie), Goura Victoria (Australie)”. -”-.

570. Papagájok: „Cacatoés a hoppe rouge (Australie), Perroquet chouette, Cacatoés a hoppe rouge (Australie)”. -”-.

571. Gazella, muflon, angora juh: „Gazelle de Perse (Asie), Mouflon a manchettes (Algérie), Chèvre d'Angora, Chevrotain (Indoustan)”. -”-.

572. Antilop stb.: „Chèvre du Mont Carmel, Jeune Cert Munjack, Antilope Beïsa”. -”-.

573. „*Aepiornis hildebrandi*. B (2 m) avec son oeuf., Oiseau fossile de Madagascar”. -”-.

574. Hüllők és madarak: „Collection générale d'Ornithologie et de Conchyliologie”. -”-.

575. Emlősök és palaeontologia: „Collection générale de Mammifères et collection Paléontologique”. -”-.

576. Keselyűk: „Gypaète Barbu (Europe), Condor Cordillières”. -”-.

577. „Argus Géant (Malaisie)”. -”-.

578. Struccalakúak: „Nandous (Amérique du Sud)”. -”-.

579–582. Földrajz-tanügyi kiállítás, Kőszeg. Az 580. képen Thold Dezső alezredes, a kiállítás főrendezője. Az asztalon *Iris sibirica*, *Trollius europaeus*, *Cephalanthera ensifolia* [*longifolia*], *Gnaphalium dioicum* [*Antennaria dioica*] sat. F: 1929. V. 26–VI. 3. B]. D: 1929. IX. 28. TD. P: cf. HORVÁTH (1929). N: lev. (2. ábra)

583. *Pteridium aquilinum* (L.) Kuhn., Szentgotthárd. F: 1929.VII.3. VE. N: fpn.

584–586. *Asphodelus albus* L. a sitkei erdőben az ostffyasszonyfai vasútállomás mellett. Csertől-



gyes, a [rég]i 284-es [F.584-es új számozású] képen nyírfa és *Calluna* is. Az erdő Felsőbüki Nagy György (Kissitke) tulajdona. F: 1926. V. 13. ME. P: GÁYER (1929a) (585–586.). PAUER (1932) (586.). N: fpm; 585.: nk-, [egykor] falon; 586.: nk-52.

587. Virágzó *Asphodelus albus* Ambrózy gróf sírjánál, Jeli. F: 1937.V.22. NGy. P: cf. BORBÁS (1887) pp. 13–14, 170. N: fpm.

588. *Hemerocallis flava* [lilio-asphodelus] L., sárgaliliom, a Németújvár [Güssing, Őrvidék, Ausztria] melletti Pónici-erdőben, réten. F: 1929.VI.15. VE. P: PAUER (1932); cf. GÁYER (1927c,d), cf. JÁVORKA & CSAPODY (1929–1934). N: fpm, nk-57.

589. *Athyrium filix-femina* (L.) Roth., *Dianthus barbatus* L és *Knautia drymeia* Heuff. Zsida község mellett, vágásban. F: 1940.VII.20. JJ. N: fpm.

590. *Hemerocallis flava* [lilio-asphodelus] L., Vép. F: 1932.XI.11. EF. P: cf. ERDŐDY (1975). N: fpm.

591. *Narcissus angustifolius* Curt. [radiiflorus Salisb.], keskenylevelű nárcisz, Szentgotthárd mellett, Tótfalusi-völgy. F: 1926.V.5. VE-GGy. P:

VAJDA & VAJDA (1929–1941), PAUER (1932); cf. GÁYER (1927c,d). N: fpm.

592. *Erythronium dens-canis* L., kakasmandikó, a Zsidai-völgyben. F: 1929.III.31. VE. D: VE. P: VAJDA & VAJDA (1929–1941), PAUER (1932), VAJDA (1984); cf. GÁYER (1927c,d). N: fpm.

593. *Erythronium dens-canis* L., Zsida. F: IK. D: IK. P: cf. GÁYER (1927c,d). N: fpm.

594. A Rába-berkek tavaszi flórája Répcelak vidékén. *Leucojum vernum* a Kecöli-erdőben. A kép bal oldalán *Achyranthes* v. *Erinosma?* *carpathicum* Herb. [*Leucojum vernum* var. *carpathicum* Herb.]. F: 1929.III.24. FE. D: FE-GGy. N: fpm.

595, 597. -"-: *Galanthus nivalis* a Kecöli-erdőben. -"-.

596. -"-: *Galanthus nivalis* és *Leucojum vernum* a Kecöli-erdőben. A kép előterében olvadó hófolt. -"-.

598–599. *Fritillaria meleagris* L. Ikervár mellett, réten. F: 1932.V. GM. P: cf. GÁYER (1929a, benne a 125. és 126. fényképek közlésével is, lásd cikkünk első részében), cf. PAUER (1932). N: szpm (598.), fpm (599.). (599. kép: 9. ábra)



10. ábra. *Trapa natans* Vasvár közelében, a Rába holtágában, a Berki-majornál; a var. *conocarpa* lelőhelye, 1930. VII. 22. (Fénykép: Rásky Jenő; STTF.600.)

Figure 10. Water caltrop (*Trapa natans*) at Berki-major near Vasvár, in a Rába backwater, habitat of var. *conocarpa*, 22 July 1930 (Photo: Jenő Rásky; STTF.600.)

600. *Trapa natans* L. Vasvár közelében, a Rába holtágában, a Berki-majornál. A var. *conocarpa* Ar. lelőhelye! Az előtérben jobbról *Sparanium ramosum* [erectum] és *simplex* [emersum], a víz szí-  
nét a *Trapa* és változata borítja, az átellenes par-  
tot *Phragmites* szegi be. A fák többnyire: *Salix*  
*alba*. F: 1930.VII.22. RJ. N: fpm. (10. ábra)

601. *Chimaphila umbellata* (L.) Nutt. Magyar-  
lak mellett, magyarlaki déltető[?]. F: IK. D: IK.  
N: fpm.

602–603. *Primula acaulis* a kőszegi gyümöl-  
csösökben. F: 1929.IV. KKM. N: fpm.

604. *Cirsium erisithales* a kőszegi gesztenyés-  
ben. F: 1929.VII.2. KKM. D: FE. N: fpm.

605. *Cirsium oleraceum* (L) Scop. a vasvári  
szentkút alatt. F: 1930.VIII.22. RJ. P: cf. PAUER  
(1932). N: fpm.

606–608. *Crocus albiflorus* Kit. (kb. 3000 pél-  
dány) a Fekete-híd és a Turista-híd között a  
Gyöngyös bal partján, Kőszeg. F: 1934.III.26. VA.  
N: fpm.

609. *Blechnum spicant* (L.) Sm., Cák, a Kendig  
hegy déli oldalán végigvonuló kocsút oldalában.  
F: 1936.X.26. VA. P: VISNYA (1940) szerint Móczár  
László dr. felvétele. N: fpm.

610. *Rudbeckia laciniata* L. a Pinka-szoros-  
ban, Felsőcsatár mellett. F: 1940.VIII.14. JJ. N:  
fpm. (11. ábra)

611. *Vinca minor* L. a felsőcsatári Vas-hegyen. -"-.

612. *Hemerocallis flava* [lilio-asphodelus] L. a  
zsidai völgyben. F: 1940.VI.18. JJ. P: cf. PAUER  
(1932). N: fpm.

613. Erdei tulipán [*Tulipa sylvestris*], Csá-  
kánydoroszló. F: 1938.V.1. Cs]. P: CSABA (1939). N:  
fpm.

614–615. *Taxus baccata*-cserjék, és tiszafa tör-  
zse a Miklós Pál-hegyen (Bakony). F: 1928.III.10.  
BV. N: fpm.

616. Magyar táj: pipacsos rét, Szinyei-Merse  
Pál Erdő széle [című festményén]. D: GGy. N: lev.

617. *Lepiota* [*Macrolepiota*] *procera* („Schirm-  
pilz (*Agaricus lepiota*) essbar.”). D: GGy. N: lev  
(Gáyer Gyulához írt).

618. Korallgomba („Korallenpilz (*Corallium*)  
essbar.”). -"-.

619. *Boletus elegans* („Butterpilz (*Boletus ele-  
gans*) essbar.”). -"-.

620. *Gentiana acaulis*, Lac Campfér [Graubün-  
den, Svájc] (Stehli Frères, Editeurs, Zurich, Série  
100, No.18). F: AS. D: 1929.III.23. BM. N: szpn.

621–622. *Digitalis lanata*, Budapest, Csillag-  
hegy. F: 1926.VI.28. PA. N: fpm.

623. *Doronicum austriacum* et *Mulgedium al-  
pinum* [*Cicerbita alpina*], Magas-Tátra, Tar-patak.  
F: 1916.VIII. VL. D: BV. N: fpm.

624. *Gentiana asclepiadea* L., Magas-Tátra,  
Csorba-tó. F: 1917.VIII. VL. D: BV. N: fpm.

625. *Androsace helvetica*. D: GGy. N: lev (GGy-  
hoz írt, postabélyegző: 1925.III.14.).

626. *Leontopodium alpinum*. D: GGy. N: lev  
(GGy-hoz írt).

627–629. *Primula auricula* L. az Esztergáli-  
völgyben Veszprém mellett. F: 1928.IV.29. BV. N:  
fpm.

630. -"- . F: RD. N: fpm.



11. ábra. *Rudbeckia laciniata* a Pinka-szorosban, Felsőcsatár mel-  
lett, 1940.VIII.14. (Fénykép: Jeanplong József; STTF.610.)

Figure 11. Cutleaf coneflower (*Rudbeckia laciniata*) in the Pinka  
narrows beside Felsőcsatár, 14 August 1940 (Photo: József Jeanp-  
long; STTF.610.)

631. *Soldanella maior*, [Magas-Tátra], Matlárháza, Zöld-tó. F: 1916.VIII. VL. D: 1917.VI., BV. N: fpm.
632. *Calluna vulgaris*, [Magas-Tátra], Matlárháza. F: 1916.VIII. VL. D: BV. N: fpm.
- 633–635. „Enzian, Aurikel, Mehlprimel (3/1919)”, „Edelweiß (1919)”, „Alpenrosen (7/1914)” (Verlag Herman & Wiechmann, München) [színes grafikák]. D: 1929.I. OvK. N: lev.
636. *Rhododendron ferrugineum*, Piz Albana et Piz Julier [Graubünden, Svájc] (Stehli Frères, Editeurs, Zurich, Série 100, No.29). F: AS. D: 1929.III.23. BM. N: lev.
637. *Symphytum tuberosum* L., Borkuti-erdő, Eperjes [Prešov, Szlovákia] mellett, Sáros megye. F: 1917.V. VL. D: BV. N: fpm.
638. *Daphne mezereum* L., -”. F: 1916.III. VL. -”-.
639. *Viola sylvestris* Lam., Sáros megye, Sóvári-erdő [Eperjes/Prešov mellett, Szlovákia]. F: 1917.VI. VL. -”-.
640. *Melittis melissophyllum* L., -”. F: 1916.VI. VL. -”-.
641. *Campanula fragilis*, Glockenblume (Fl.112, Römmler & Jonas, Dresden). D: GGy. N: lev.
642. *Coronilla varia*, Kronenwicke. -”-.
643. Tájékp., előtérben *Rosa canina* (Blühende Fluren, Wohlgemuth & Lissner, Berlin, No. 1244) [színes grafika]. F: DS. D: GGy. N: lev.
644. *Cydonia maulei* [Chaenomeles japonica]. -”-.
645. *Forsythia suspensa*. -”-.
646. *Petasites hybridus*, Sáros megye, Hernád-völgy, Abos [Obišovce, Szlovákia]. F: 1917.V. VL. D: BV. N: fpm.
647. *Aruncus sylvestris* [dioicus], Sáros megye, Szopotnyica-völgy, Abos. F: 1916.VI. VL. D: BV. P: JÁVORKA & CSAPODY (1929–1934). N: fpm.
648. *Adonis vernalis*, Szár [Fejér megye]. F: 1928.IV.3. PA. D: GGy. N: fpm.
649. *Primula* [veris subsp.] *canescens*, Felsőgalla [Tatabánya], Halyagos-hegy. F: 1928.IV.21. PA. D: GGy. P: cf. GÁYER (1911). N: fpm.
650. *Saxifraga oppositifolia* (Alpenflora, Photochromie, Serie 520, Nr. 910). D: GGy. N: lev (GGy-hoz írt).
651. *Linaria alpina*, *Papaver* [alpinum subsp.] *rhaeticum* (-”, Serie K, Nr. 516). -”-.
652. *Cichorium intybus*, Zalamihályfa. F: HF. N: fpm.
653. *Verbascum australe* Schrad. (*V. phlomoides* auct.) [*V. phlomoides* L. var. *australe* (Schrad.) Gris.], Zalamihályfa. -”-.
654. *Arabis petrogena* Kern. [*Cardaminopsis arenosa* subsp. *petrogena* (A. Kern.) Soó], Budapest, Gellért-hegy. -”-.
655. *Cardamine amara*, Maloja [Graubünden, Svájc] (Stehli Frères, Editeurs, Zurich, Série 100, No.14). F: AS. D: 1929.III.23. BM. N: lev.
- 656–660. Schulz: Natur-Urkunden című sorozatból: *Leontopodium alpinum* (656.), *Parnassia palustris* (657.), *Galanthus nivalis* (658.), *Matricaria chamomilla* (659.), *Amanita muscaria* (660.). D: BV. P: SCHULZ (1908–). N: fpm.
661. *Viola mirabilis*, Felsőgalla [Tatabánya]. F: 1928.IV.22. PA. D: GGy. P: cf. GÁYER (1911). N: fpm.
662. *Ranunculus ficaria*, Budapest, Nagyrét. F: 1928.IV.21. PA. -”-.
663. *Clematis alpina*, Barlangliget [ma: Tatranská Kotlina, Szlovákia]. F: 1918.V.19. VL. D: BV. N: fpm.
664. *Primula longiflora* [halleri], Barlangliget felett. F: 1918.V.19. VL. D: BV. N: fpm.
665. *Gentiana punctata*, Silvretta, Engadin [Graubünden, Svájc]. D: GGy. N: fpm.
666. *Anemone* [*Pulsatilla*] *vernalis*. D: BM. N: fpm.
667. *Ranunculus glacialis*, Magas-Tátra, Tengersizem-csúcs. F: 1916.VII. VL. -”-.
668. *Pulsatilla alba* et *Anemone narcissiflora*, Magas-Tátra, Békás-tavak. -”-.
669. *Sempervivum montanum*, Magas-Tátra, Zöld-tó fölött. F: 1915.VIII. VL. D: BV. P: JÁVORKA & CSAPODY (1929–1934): a Magas-Tátra gránit-szikláin. N: fpm.
- 670–673. Alpesi virágok: *Leontopodium alpinum* (670, Alpenflora, Photochromie, Serie 548, Nr. 1223), *Thlaspi rotundifolium*, *Linaria alpina* (671, -”, Ser. 518, Nr. 893), *Dryas octopetala* (672, -”, Ser. 523, Nr. 954), *Aconitum* [*napellus* subsp.] *tauricum* (673, -”, Ser. 507, Nr. 776). D: GGy. N: lev (GGy-hoz írtak).
- 674–677. †Ferenc Ferdinánd trónörökös várkastélya Konopist-ban, Csehország (Schloss Konopischt, Böhmen) az északi oldalról (674.); a kastély a délnyugati oldalról (B. Goldwein, Prag) (675.); a kastélyhoz tartozó parkrészlet a nyugati

oldalról, épületek: istálló és személyzeti lakás (676.); a kastély félemeleti balkona és parkja a déli oldalról (677.). D: DA. N: lev.

678–681. Kaliforniai nemzeti parkból: [szarvasok és fenyők] (678.); Cliff Caves, Red Rock Canyon (679.); [sziklafal fenyőkkel] (680.); [sziklafal vízeséssel] (681.). D: Szil. N: lev.

682. *Trollius*, Mte Engadine [Graubünden, Svájc] (Stehli Frères, Editeurs, Zurich, Série 100, No.26). D: 1929. III. 23. BM. N: lev.

### V. album

683–687. Alpesi virágok: *Pulsatilla sulphurea* [*alpina* subsp. *apiifolia*] (683, Alpenflora, Photochromie, Serie 519, Nr. 899); *Aconitum vulparia* (684, GGy-hoz írt, "-", Ser. 520, Nr. 918; Kanitz C. és Fiai, Budapest); *Primula glutinosa* (685, GGy-hoz írt, "-", Ser. 520, Nr. 911); *Trollius europaeus* L., zergeboglártól sárgálló alpesi nedves rét, Tirol (686, "-", Ser. 229, Nr. 3729); Gyümölcsfa-virágzás Dél-Tirolban, a háttérben ciprus (*Cupressus sempervirens*) (687, "-", Ser. 143, Nr. 2702). D: GGy. N: lev.

688. *Caltha*, Piz Yulier et Piz Albana (Stehli Frères, Editeurs, Zurich, Série 100, No. 22). F: AS. D: BM. N: lev.

689. *Sedum album*, Budapest, Gellért-hegy. F: 1926.VII.2. PA. N: fpn.

690. *Dianthus* [*plumarius* subsp.] *regis-stephani*, Budapest, Csillag-hegy [bizonytalán elírás, inkább Sashegy; Balogh L.]. F: 1926. VII. 6. PA. P: JÁVORKA & CSAPODY (1929–1934): Sashegy; cf. GÁYER (1930e). N: fpn.

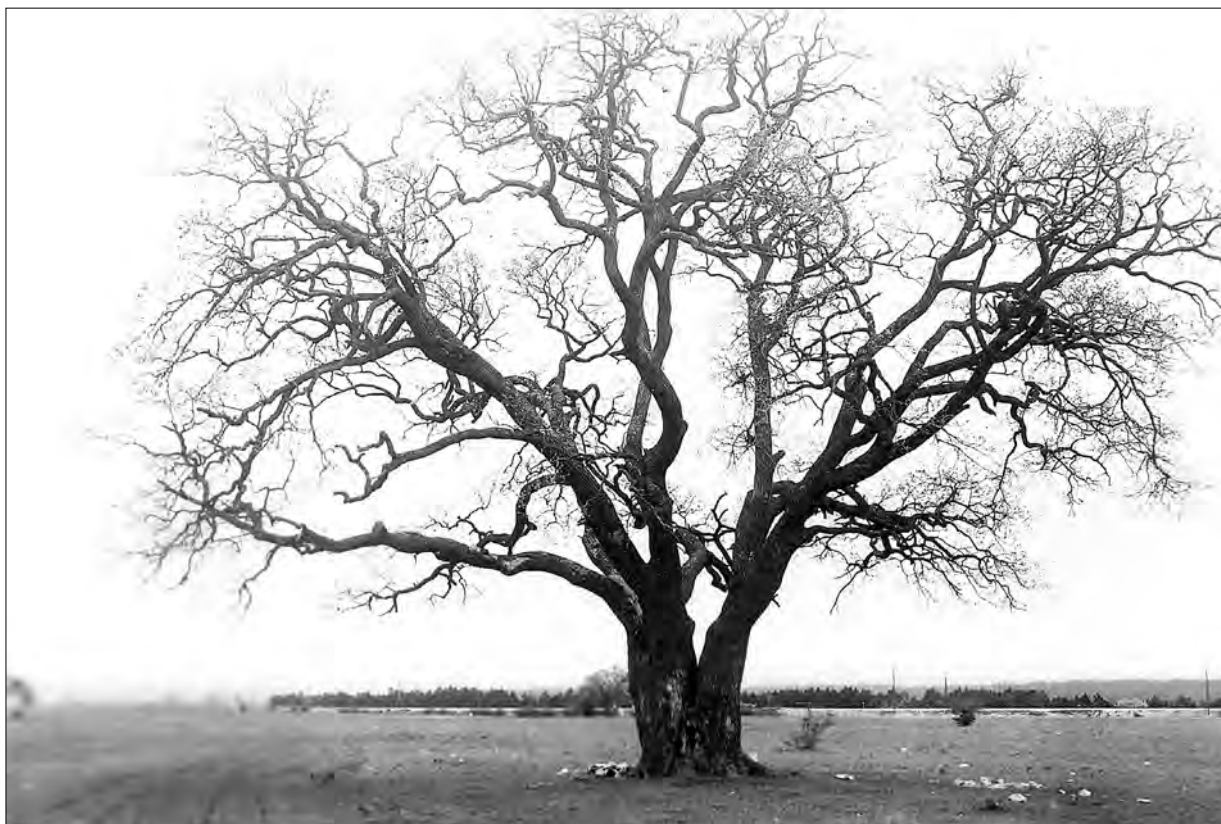
691. *Euphorbia glareosa*, Budapest, Csillag-hegy. F: 1926.VI.28. PA. N: fpn.

692. *Soldanella pusilla*, Grossglockner, 2450 méter. F: EB. D: GGy. N: fpm (GGy-hoz írt).

693. *Silene acaulis* subsp. *longiscapa*, Schneeberg, Sparbacherhütte [Alsó-Ausztria]. F: 1929. VI. 7. BV. D: GGy. N: fpn.

694–695. *Suaeda maritima*, ezen kívül *Atropis* [*Puccinellia*] és *Crypsis* is kivehető; Illmic [Illmitz, Őrvidék, Ausztria] mellett. F: 1930.IX.7. GGy. N: fpm.

696. Csertölgy a rátóti nagymezőn. F: 1928. IV. 29. BV. N: fpn. (12. ábra)



12. ábra. Csertölgy a rátóti nagymezőn, 1928.IV.29. (Fénykép: Baumöhl Vilmos; STTF.696.)

Figure 12. Turkey oak (*Quercus cerris*) on Rátót great meadow, 29 April 1928 (Photo: Vilmos Baumöhl; STTF.696.)



697. Cserjealakú cirbolyafenyő a Schober-hegységből, Tirol [Ausztria]. Egy rajz a felvételtől; a kép után Horowitzné készítette. „Igen tisztelt bíró Úr, mellékelten megküldöm a kívánt rajzot. A növény karakterisztikus jellegét sajnos nem tudtam kihozni. Talán mégis legjobb volna egy fényképnagyítás után kliséet készíteni. Szívvelyes üdvözlettel Horowitzné. Szhely, 1930. I. 27.” F: FE. D: GGY. P: cf. GÁYER (1930c). N: fpn. (3. ábra)

698–700. *Pinus cembra* L. Davos vidékén [Graubünden, Svájc]; a völgyben Sertig, háttérben Älplihorn. „Davos – Blick auf Sertig mit Älplihorn.” (Phot. u. Verlag: Meerkämper & Rohrer, Davos-Platz. Nr. 419.) (698.); *P. cembra* -”- (-”-, Nr. 425.) (699.); *P. cembra* -”-, a háttérben a Tinzenhorn. „Das Tinzenhorn (3179 m) bei Davos” (-”-, Nr. 424.) (700.). F: EM. D: 1925, BM. N: lev.

701. *Pinus cembra* Davos vidékén. 364, Lärchen [nem *Larix*! Ggy] im Rhaureiff bei Davos-Wolfgang (Phot. M. Rudolf, Wolfgang-Davos.). F: MR. D: 1925, BM. N: lev.

702–707. *Pinus cembra* Davos vidékén. „N°201 Tinzenhorn 3179 m. Phot. E. Meerkämper, Davos” (702.); „98. Arvenwald im Sertigtal, -”-” (703.); Davos-Sertig: cirbolyafenyők között. „In den Arven, -”-” (704); Felső-Engadin [Graubünden, Svájc]: Lago di Cavloccio és a Monte del Forno, az előtérben cirbolyafenyő (*P. cembra* L.), -”-, Nr. 463. (705.); Davos vidéke: *P. sylvestris* L. (et var. *engadinensis* Heer ?), -”-, Nr. 443. (706.); *P. cembra*, előtérben juhnyájjal. „132. Schafherde in den Bergen.” -”-. P: GÁYER (1930d). (707.). F: EM. D: 1925, BM. N: lev.

708. *Picea* [*abies* subsp.] *obovata* Led. D: GGY. N: lev.

709. *Picea* a Hódosér-völgyben [Bakony]. F: 1928.III.11. BV. D: BV. N: fpn.

710–713. Nagymaros, Ördög-hegy: *Stipa pulcherrima* (710, 712.); *S. pulcherrima*, P: JÁVORKA & CSAPODY (1929–1934) (711.); *S. pulcherrima* és *Fraxinus ornus* (713.). F: 1928.V.17. PA. D: GGY. N: fpn.

714. *Sequoia gigantea*, 30 m magas, Polgárdi, Fejér m., gróf Batthyány Lajos parkjában. D: BM. N: lev.

715. Ezeréves tiszafa (*Taxus*). „Un If dix séculaire. Livet, par Neufchâtel-en-Saosnois (Sarthe)”. Misit Léveillé, Franciaország. D: GGY. N: lev (GGy-hoz írt).



13. ábra. *Allium ursinum*, Pölöske, Zala megye, 1931.V.10. (Fénykép: Gáyer Gyula; STTF.722.)

Figure 13. *Ranunculus* (*Allium ursinum*), Pölöske, Zala County, 10 May 1931 (Photo: Gyula Gáyer; STTF.722.)

716. Öreg fűzfa, Fonyód, Balaton. F: Bné. N: fpn.

717. *Chrysopogon gryllus*, Budaörs. F: 1926. VII. 4. PA. P: JÁVORKA & CSAPODY (1929–1934). N: fpn.

718. *Gypsophila arenaria*, Budapest, Sas-hegy. F: 1926.VII.6. PA. N: fpn.

719. *Matricaria chamomilla* és *Festuca pseudovina* sziken, Püspökladány. F: 1926.V.2. PA. N: fpn.

720. *Colchicum autumnale*, Sóvár [ma: Solivar, Szlovákia], Sáros megye. F: 1918.IX. VL. D: BV. N: fpn.

721. *Lychnis flos-cuculi*, -”-. F: 1918.VI. VL. D: BV. N: fpn.

722. *Allium ursinum*, Pölöske, Zala megye. F.722/1: *Allium ursinum*. F: 1931.V.10. GGY. N: fpn, F.722-t nagyít.[otta] Gótz Mihály F.722/1-re, színes [változatra]. (722. kép: 13. ábra)

723. *Stanhopea* [Orchidaceae], Csörötnek. F: 1931, IK. N: fpn.

724. *Lilium [primulinum var.] ochraceum*, Hatzendorf [DK-Stájerország, Ausztria]. F: 1930. VIII. 20. FL. N: fpn.

725–726. Hódos-ér völgye, Bakony, Veszprém megye: *Galanthus* (725.), *Fagus* a völgy bejáratánál (726.). F: 1928.III.11. BV. D: BV. N: fpn.

727. A pécsi „ezeréves” [szelíd]gesztenye. D: VA. N: lev.

728. *Castanea sativa*, Budapest, Szép-völgy. F: 1929.VIII. BV. N: fpn.

729. -”. F: 1929.XII.16. BV. N: fpn.

730. *Sorbus domestica*, Budapest, Szép-völgy. F: 1929.VIII. BV. N: fpm.

731–733. *Castanea sativa*, Nagymaros. F: 1928.IX.20. PA. D: GGy. N: fpn. (14. ábra: 733.)

734–735. A borsmonostori nagy gesztenye, ker.: 5,6 m. F: 1929.V. VA. N: fpn (734.), fpm (735.).

736. Vas Gereben tölgyfája Tolnatamásiban. „Üdvözet Tamásiból. Vas Gereben emlékfája. Vaskert kút”. N: lev (GGy-hoz írt).

737. Törökmogyoró, Romhány [Nógrád megye]. F: 1929.IX.29. BV. N: fpn.

738. *Primula xarctotis (viscosa x auricula)*, *Euprepia pudica* ♂, *Spilosoma mendicum* ♀ et ♂, (Serie 245, XII) [színes grafika]. D: GGy. N: lev.

739. *Dianthus glacialis*, *Pyrameis cardui*, ♂ és alulról (Serie 245, VIII) [színes grafika]. -”-.

740. *Atragene [Clematis] alpina*, *Arctia casta* ♂, *Arctia fasciata* (Serie 245, IX). -”-.

741. *Nigritella nigra*, *Melitaea parthenoides*, *Brenthis pales* (Serie 245, XI). -”-.

742. *Aceras antropophora*, Aubonne, Helvetia. F: AE. D: GGy. N: fpn (GGy-hoz írt lap, Aubonne, 1914.VI.6.).

743. *Cypripedium calceolus* (Alpenflora, Photochromie, Serie 545, Nr. 1192). D: GGy. N: szpm (GGy-hoz írt lap, Budapest, 1919.XII.27.).

744. *Himantoglossum hircinum*, Aubonne, Helvetia. F: AE. D: GGy. N: fpn (GGy-hoz írt lap).

745. *Pulsatilla grandis* Wend., Budapest. F: VE. D: FE. P: JÁVORKA & CSAPODY (1929–1934): Pomáz mellett (tükörkép); VAJDA & VAJDA (1929–1941). N: fpn.

746. *Loroglossum (Himantoglossum) hircinum*, Pécs. F: VA. N: fpm. (15. ábra)

747. *Rosa* sp., Budapest vidéke. F: BV. N: fpn.

748. *Cirsium lanceolatum [vulgare]*, Gödöllő. -”-



14. ábra. *Castanea sativa*, Nagymaros, 1928.IX.20. (Fénykép: Péntzes Antal; STTF.733.)

Figure 14. Sweet chestnut (*Castanea sativa*), Nagymaros, Pest County, 20 September 1928 (Photo: Antal Péntzes; STTF.733)

749. *Orchis purpurea*, Esztergáli-völgy, Veszprém mellett. -”-.

750. *Ranunculus alpestris* L. (Phot. u. Verlag E. Meerkämper, Davos, Nr. 382). F: EM. D: 1925, BM. N: lev.

751. *Anemone [Pulsatilla] vernalis* L. (Phot. u. Verlag E. Meerkämper & Rohrer, Davos-Platz, Nr. 306). -”-.

752. *Crocus albiflorus* Kit., „Krokus: die ersten Frühlingsboten”. D: 1925, BM. N: lev.

753. *Crocus*-virágzás, Maloja (Stehli Frères, Editeurs, Zurich, Série 100, No. 33). F: AS. D: 1929.III.23. BM. N: lev.

754–756. *Crocus* virágzás Davos vidékén (Bündner Alpen). Baich Mihály báró közlése szerint a



15. ábra. *Loroglossum (Himantoglossum) hircinum*, Pécs (Fénykép: Visnya Aladár; STTF.746.)

Figure 15. Lizard orchid (*Loroglossum (Himantoglossum) hircinum*), Pécs (Photo: Aladár Visnya; STTF.746.)

*Crocus* e vidéken a rétek jóságának jele. Mennél jobban trágyázott a rét, annál több a *Crocus* úgy, hogy az odavaló földműves büszke arra, hogy mennél több a *Crocus* a rétvén. A lejtős, meredek oldalakon alig van *Crocus*. Rendszerint fehér virágú, de vannak egyes rétek, melyeken a *Crocus*-oknak mintegy 10%-a tarka virágú. (Phot. M. Rudolf, Wolfgang-Davos.) F: MR. D: BM. N: lev.

757–758. *Crocus albiflorus* Kit. virágzása Davos vidékén, Sertigtal (Sertig-völgy) (Phot. u. Verlag E. Meerkämper, Davos, Nr. 391, 304). F: EM. D: 1925, BM. N: lev.

759. *Crocus albiflorus* Kit. virágzása Davos vidékén, Strela-szoros. „Frühling am Strelapass.” D: 1925, BM. N: lev.

760–762. *Crocus albiflorus* Kit. Davos vidékén (Phot. v. J. Trauffer, Davos; Fabrik, Lager u. Export v. Holzschneiderei): „Frühling” (760.); „Frühling

in den Bündnerbergen” (761.); „Vorfrühling bei Davos” (762.). F: JT. D: 1925, BM. N: lev.

763. *Crocus albiflorus* Kit. Davos vidékén (Phot. u. Verlag E. Meerkämper, Davos, Nr. 497). F: EM. D: 1925, BM. N: lev.

764–765. *Taxus baccata* L. a Miklós Pál-hegyen, Herend mellett. F: 1928.III.11. BV. N: fpm.

766, 770. *Asplenium germanicum* a szülőfajok (*A. septentrionale* és *A. ruta muraria*) között, Pozsony: kórákás a Simiti-erdő és a szőlők határán. F: 1924, D. D: D. N: fpm.

767. *Nephrodium [Dryopteris] filix-mas*, bükk-erdőben, a sóvári [ma: Solivar, Szlovákia] várhegy északi lejtőjén. F: 1916.VI. VL. D: BV. N: fpm.

768. *Maianthemum bifolium*, bükkfa tövében, Sóvári-erdő, Sóvár [Sáros megye]. F: 1917.VI. VL. D: BV. P: JÁVORKA & CSAPODY (1929–1934). N: fpm.

769. *Oxalis acetosella* a Sóvári-erdőben. -”. P: JÁVORKA & CSAPODY (1929–1934). N: fpm.

771. Szigliget a Balatonnál. Szigliget am Plattensee. A várhegyen jellegzetes pannonikus flóra *Stipa [pulcherrima subsp.] grafiana*-val. Jobboldalt a háttérben Hegymagas község a Szentgyörgy-hegy-gyel, mely zoológiai tekintetben mint az *Ablepharus pannonicus* nyugati lelőhelye, botanikai tekintetben pedig mint a *Notholaena marantae* lelőhelye vált nevezetessé. (L. Rohbock del., F. Foltz sculp., Druck & Verlag von G. G. Lange in Darmstadt. Lauffer és Stolp bizományában Pesten.) F: LR-FF. P: HUNFALVY & ROHBOCK (1857–1864). N: mt (GGy jegyzetével), vétel.

772. Pressburg, Pozsony a sztyeggyi vasútvonal felől. A háttérben a Kis-Alföld széles síksága nyílik a Duna ártéri erdeivel, melyek még a szabályozás előtti állapotot mutatják. Az ártéri ligetekben dús flóra alpesi elemekkel vegyítve: töméntelen és változatos *Viola*, *Galanthus milliói*, *Allium ursinum*, *Selaginella helvetica*, *Carex ornithopoda*, *alba*, *Salix daphnoides*, *Polygala [amarella subsp.] austriaca* etc. (L. Rohbock del., Varrall sculpt., Druck & Verlag von G. G. Lange in Darmstadt.) F: LR-V. P: -”. N: mt (GGy jegyzetével), vétel.

773. Ruine Theben. Dévény [Devin, Pozsony/Bra-tislava része, Szlovákia] a Morva torkolatával. A várhegy függőleges szikláján a *Dianthus [praecox subsp.]*

*lumnitzeri* Wiesb. loc. classicusa, az *Alyssium arduini* (*A. saxatile* [*Aurinia saxatilis*], Schloß Deven bei Posen: Reichb. Fl. germ. exc. 671) s innen nyerte nevét a *Seseli dévényense* Simk. [*Seseli elatum* subsp. *osseum*]. Jobbfelől a Braunsberg avar sáncaival és érdekes növényzetével (*Astragalus vesicarius*, *Echinops ruthenicus*, *Ranunculus illyricus*, *Phyteuma orbiculare* etc.). (L. Rohbock del., A. Fesca sculpt., -"-.) F: LR-AF. P: -"- . N: mt (GGy jegyzetével), vétel.

774. Nagyg [Ökörmezői és Huszti járás, Kárpátalja, Ukrajna]. (L. Rohbock del., G. Hess sculpt., -"- . Lauffer és Stolp bizományában Pesten.) F: LR-GH. P: -"- . N: mt.

775. Toroczkó-sz.[ent]györgy [Colțești, Fehér megye, Románia]. (L. Rohbock del., J. Richter sculpt., -"- . Lauffer testvérek bizományában Pesten.) F: LR-JR. P: -"- . N: mt, vétel.

776. Sümeg – Schümeg. (L. Rohbock del., J. M. Kolb sculpt., -"- . Lauffer és Stolp bizományában Pesten.) F: LR-JMK. P: -"- . N: mt, vétel.

777. Visegrád a Dunánál. Vissegrad an der Donau. (L. Rohbock del., A. Fesca sculpt., -"-.) F: LR-AF. P: -"- . N: mt, vétel.

## A képgyűjtemény értékelése számokban

### A képek készítésének helyei

A képgyűjtemény 777 tételéből az ismert helyen készült 733 fénykép 80 %-a a mai Magyarország, a többi Ausztria (5,6 %), Svájc (4,4 %), Szlovákia (3,3 %), Franciaország (2,7 %), az Alpok (2,5 %), Amerikai Egyesült Államok (0,5 %), Csehország (0,5 %), Norvégia (0,1 %), Olaszország (0,1 %), Románia (0,1 %), Szlovénia (0,1 %), valamint Ukrajna (0,1 %) területét érinti, míg 44 képnek (6 %) nincs ilyen adata. Az elcsatolt területeken készülttel együtt a képek 88%-a a történelmi Magyarországra vonatkozik. Részletes megoszlásuk a következő:

MAGYARORSZÁG: 584, ebből:

Vas megye: 507, ebből: Kőszeg 89, Cák 49, Borszok 44, Alsószeleste (ma: Szeleste része) 32, Kámon (ma: Szombathely része) 30, Szombathely 28, Velem 25, Farkas-erdő 23, Jeli (ma: Kám része) 22,

Gyöngyösapáti (ma: Gencsapáti része) 15, Vashegy 11, Bejczyertyános és Ikervár 9–9, Felsőszeleste (ma: Szeleste része), Ivánc, Sárvár és Zsida (ma: Szentgotthárd része) 8–8, Körmend 7, Tana (ma: Tanakajd része) 6, Herény (ma: Szombathely része) és Nagypöse (ma: Gyöngyösfalu része) 5–5, Acsád, Nára, Olad (ma: Szombathely része), Répcelak és Sitke 4–4, Celldömölk, Ódorfa (ma: Vas-hosszúfalu része), Ostffyasszonyfa, Szentgotthárd és Vasvár 3–3, Csörötnek, Felsőcsatár, Izsákfa (ma: Celldömölk része), Molnaszecsőd, Nagycsákány (ma: Csákánydoroszló része), Rábatótfalu (ma: Szentgotthárd része), Sághegy és Vép 2–2, Csákánydoroszló, Döröske, Felsőmesteri (ma: Mesteri része), Gödörháza, Kerkáskápolna, Kőszegdoroszló, Magyarlak, Nemeskolta, Pankasz, Pornóapáti, Rátót, Rum, Sé, Szöllős (ma: Szombathely része), Tacskánd (ma: Gérce része) és Zsennye 1–1.

Veszprém megye: 38, ebből: Tapolca 8, Esztergáli-völgy (Bakony) 6, Miklós Pál-hegy (Bakony) 4, Bazsi, Gulács és Hódosér-völgy (Bakony) 3–3, Badacsony, Csesznek és Somló 2–2, Csobánc, Dég, Sümeg, Szigliget és Tóti-hegy 1–1.

Budapest: 12.

Somogy megye: 8, Fonyód.

Pest megye: 6, ebből: Nagymaros 2, Budaörs, Gödöllő, Pomáz és Visegrád 1–1.

Zala megye: 3, ebből: Mihályfa 2, Pölöske 1.

Baranya megye: 2, Pécs.

Győr-Moson-Sopron megye: 2, ebből: Fertőrákos és Sopron 1–1.

Fejér megye: 2, ebből: Polgárdi és Szár 1–1.

Hajdú-Bihar megye: 1, Püspökladány.

Komárom megye: 2, Felsőgalla (ma: Tatabánya része).

Nógrád megye: 1, Romhány.

Tolna megye: 1, Tamási.

AUSZTRIA: 41, ebből:

Ausztria s. str.: 9, ebből: Hochgolling 2, Dachstein, Eisenerzer Reichenstein (Stájerország), Grossglockner, Hatzendorf (DK-Stájerország), Schneeberg (Alsó-Ausztria), Schober-hegység (Tirol) és Tirol egyéb 1–1.

Őrvidék/Burgenland: 32, ebből:

történelmi Vas vármegye: 22, ebből: Némé-tújvár (Güssing) 5, Rohonc (Rechnitz) 4, Boros-

tyánkő (Bernstein) 3, Léka (Lockenhaus), Órálás (Oberdorf) és Rőt (Rattersdorf) 2-2, Óbér (Olbendorf), Pinkaóvár (Burg), Szalónak (Stadtschlaining) és Vasvörösvár (Rotenturm an der Pinka) 1-1;

történelmi Sopron vármegye: 8, ebből: Fraknó (Forchtenstein) 3, Borsmonostor (Klostermarienberg) és Lánzsér (Landsee) 2-2, Répcekehely (Mannersdorf an der Rabnitz) 1;

történelmi Moson vármegye: 2, Illmic (Illmitz).

SVÁJC: 32, ebből: Davos (Graubünden kanton) 22, Engadin-völgy (Graubünden k.) 3, Aubonne (Vaud kanton), Maloja (Graubünden k.) és Piz Albana et Piz Julier (Graubünden k.) 2-2, Lac Campfér (Graubünden k.) 1.

SZLOVÁKIA: 24, ebből: Magas-Tátra és Sóvár (Solivar, ma: Eperjes/Prešov városrésze) 7-7, Pozsony 3, Abos (Obišovce, Kassai kerület), Barlangliget (Tatranská Kotlina, Eperjesi kerület) és Eperjes (Prešov) 2-2, Dévény (Devin, Pozsony/Bratislava része) 1.

FRANCIAORSZÁG: 20, ebből: Marseille 19,

Neufchâtel-en-Saosnois (Sarthe megye, Franciaország) 1.

Alpok (ország megjelölése nélkül): 18.

AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK: 4, Kalifornia.

CSEHORSZÁG: 4, Konopist (Konopiště, Benešov megye, Csehország).

NORVÉGIA: 1, Spitzbergák.

OLASZORSZÁG: 1, Dél-Tirol.

ROMÁNIA: 1, Torockószentgyörgy (Colțești, Fehér megye, Erdély).

SZLOVÉNIA: 1, (Zala)Gyertyános (Gaberje, Muravidék).

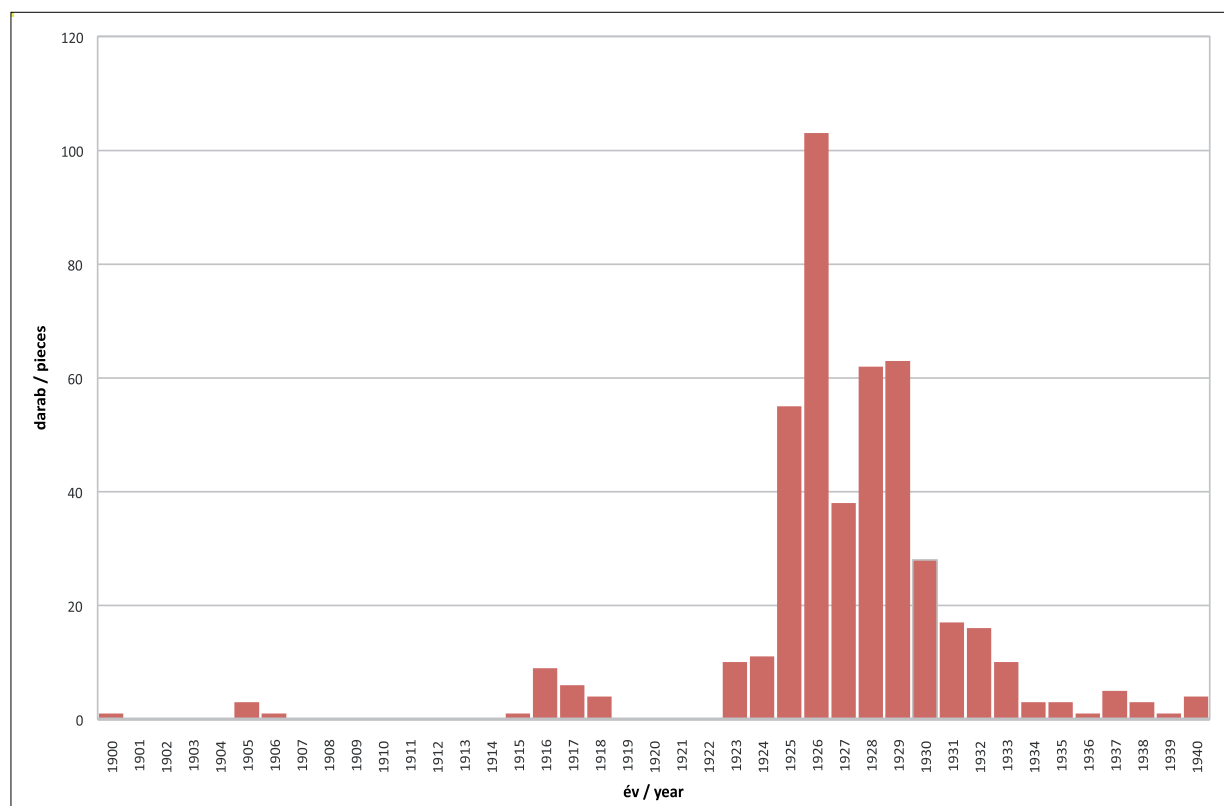
UKRAJNA: 1, Nagyág (Ökörmezői és Huszti járás, Kárpátalja).

### A képek készítésének időszaka

Az ismert készítési idejű képek 1900. és 1940. VIII. 14. között készültek (vö. 1. táblázat).

### A képek készítői

Az ismert szerzőségű képeket az alábbi személyek készítették (2. táblázat).



**1. táblázat.** Az ismert készítési idejű képek darabszámának megoszlása évek szerint

**Table 1.** Numbers of pictures of known origin by year

## 2. táblázat. A képek készítői (képmennyiség szerint)

Table 2. Those taking the pictures, by number of pictures

jel	név	életrajzi adatok	darab
ME	Mályusz Egyed, dr.	(1859-?) törvényszéki tanácselnök, Szombathely.	143
BM	Baich Mihály, br.	(1889-1955) parképítő dendrológus, a Szelestei Arborétum továbbfejlesztője, Alsószeleste (ma: Szeleste része).	46
FG	Farkas Géza	(1890-1971) fényképész (1920-1971), Szombathely.	37
HV	Halasy Viktor, dr.	(1873-?) törvényszéki tanácselnök, Szombathely.	37
UB	Unger Béla	fényképész, Szombathely.	35
FE	Fodor Ernő, dr.	(1877-?) törvényszéki tanácselnök, Szombathely.	34
GGy	Gáyer Gyula, dr.	(1883-1932) törvényszéki bíró, botanikus, egyetemi magántanár, Celldömölk, Szombathely (a 11, 152, 270. képeken).	28
BV	Baumöhl Vilmos	banktisztviselő, természetfényképész, Budapest.	23
VL	Vajda László	(1890-1986) botanikus, növényfényképész, Budapest.	20
PA	Pénzes Antal, dr.	(1895-1984) botanikus, középiskolai tanár, Budapest.	19
VA	Visnya Aladár, dr.	(1878-1959) tanár, polihisztor, Kőszeg.	15
BL	Bendefy (Benda) László, dr.	(1904-1977) mérnök, geológus, geodéta, a Vasvármegyei Múzeum Ásvány-, Kőzet- és Őslénytárának megalapítója, őre (1925-1929), Szombathely, Budapest.	14
EM	Meerkämper, Emil	(1877-1948) Svájcban élt és működött német mérnök és fényképész, Graubünden kanton legfontosabb fotográfusa, Davos (cégei: Verlag E. Meerkämper, Davos Verlag Meerkämper & Rohrer, Davos-Platz).	14
GM	Gótzty Ferenc Mihály, dr.	(1880-1959) O. Praem., perjel, tanár, főiskolai igazgató, tanügyi főtanácsos, Szombathely (a 127. képen) (HORVÁTH 2016).	13
Bné	Bellai Jánosné	fényképész, Fonyód (cége: Bellainé Múterme).	9
HE	Hofmann, Elise, dr.	(1889-1955) osztrák paleobotanikus, geológus, Bécs.	9
IK	Illyés Károly	(1889-1956) erdőmérnök, ciszterci apátsági főerdész, Szentgotthárd, Csörötnek.	9
KKM	Kissné dr. Kovács Margit	földrajz- és természetrajz-tanár, Gyurátz Ferenc ág. hitv. ev. Leánynevelőintézet, Kőszeg.	7
LR	Rohbock, Ludwig	(1824-1893) német rajzművész és acélmetsző, Nürnberg.	7
Csj	Csaba József	(1903-1983) polihisztor, Nagycsákány (ma: Csákánydoroszló része).	6
EP	Erdődy Péter, gr.	(1902-1998) Vép.	6
KZ	Kiss Zoltán		6
SchK	Scherg Károly	(1891-?) főerdőmérnök, uradalmi erdőmester, Sárvár (lásd az 554-556. képeken).	6
SzH	Szovják Hugó, dr.	ügyvéd, Kőszeg.	6
AS	Steiner, Albert	(1877-1965) svájci fényképész, Frutigen.	5
SzG	Szigetvári Géza	miniszteri tanácsos, ny. pénzügyigazgató, Szombathely.	5
TL	Thaisz Lajos	(1867-1937) mezőgazdász, botanikus, miniszteri tanácsos, Budapest (a 406. képen).	5
VE	Vajda Ernő, dr.	(1889-1980) ügyvéd, botanikus, fotóművész, Budapest.	5

jel	név	életrajzi adatok	darab
BJ	Babai János	fényképész, Kőszeg.	4
JJ	Jeanplong József, dr.	(1919–2006) 1940-ben egyetemi hallgató, Budapest (később: botanikus, egyetemi docens, Budapest, Gödöllő).	4
RM	Rudolf, M.	svájci képeslapkiadó, Davos (cége: Verlag M. Rudolf Davos-Wolfgang).	4
Szl	Szabó Imre	(1876–1929) leánygimnáziumi természetrajz-tanár, botanikus, Szombathely (a 379. képen).	4
SzA	Szalay László Albin, dr.	(1895–1992) O. Praem., alperjel, mennyiségtan-természettan szakos gimnáziumi paptanár, Szombathely.	4
HG	Halmágyi Géza, dr.	rendőrorvos, Szombathely.	3
HF	Hollendonner Ferenc, dr.	(1882–1935) botanikus, archeo- és paleobotanikus, tanár, Kölcsey Reálgyimnázium, Budapest.	3
NGy	Németh Gyula	gimnáziumi tanuló.	3
DS	Schneidenbach, D.		3
D	Doht, dr.	Pozsony.	2
AE	Eisenlohr, A.	gyógyszertáros, Aubonne, Svájc (vö. GÁYER 1922a).	2
FGy	Fábián Gyula, dr.	(1915–1985) zoológus, állatgenetikus, egyetemi tanár, Gödöllő.	2
H	Haber Chajim Henrik	(1876–1944) fényképész (1905–1944), Szombathely.	2
KF	Kopernitzky Ferenc	főintéző, Izsákfa(?).	2
RJ	Rásky Jenő	később hivatásos katona, vk. százados(?), Vasvár(?).	2
JT	Trauffer, J.	fényképész(?), Fabrik, Lager u. Export v. Holzschnitzereien, Davos.	2
AL	Ambrus Lajos	főerdőtanácsos, gazdasági főtanácsos, Budapest.	1
EB	Behr, E.	exsiccata-kiadó (Herbarium Hieraciorum), Forst/Lausitz.	1
EF	Erdődy Ferenc, gr.	(1901–1983) Vép.	1
FVM	Forstliche Versuchsanstalt, Mariabrunn	Erdészeti Kutatóintézet, Mariabrunn, Bécs.	1
HI	Hodászy Iván, dr.	főgyógyszerész, Szombathely.	1
HM	Horváth Miklós, ifj.		1
JL	Jakab Lajos	igazgatóhelyettes, Premontrei Katolikus Főgimnázium, Keszthely.	1
FL	Lemperg, dr. Fritz	orvos, havasi növénykert-létesítő, Hatzendorf, Stájerország, Ausztria.	1
M	Mathiasz		1
MJ	Müllner János	(1870–1925) fényképillusztrátor, Budapest.	1
PL	Papp Lajos	teológus.	1
RD	Rédl Dezső, dr.	(1895–1945) természetrajz-tanár, Veszprém.	1
SchL	Scherg Lőrinc	(1864–1938) erdőmérnök, gazdasági tanácsos, Sárvár.	1
CSch	Schneider, Camillo Karl, dr.	(1876–1951) német botanikus, dendrológus, lapszerkesztő, Berlin.	1
StI	Stein István		1
EW	Weinstock Ernő	(1893–1985) képeslap-fényképész, Budapest.	1
	anon.	ismeretlen személy.	151

**A képek átadásának időszaka**

Az ismert átadási idejű képek 1925. és 1933. között kerültek múzeumunkba.

**A képek átadói**

Az ismert átadóju képek az alábbi személyektől kerültek az intézménybe (3. táblázat).

jel	név	életrajzi adatok	db
GGy	Gáyer Gyula, dr.	(lásd a képek készítőinél)	111
BM	Baich Mihály, br.	(lásd a képek készítőinél)	58
BV	Baumöhl Vilmos	(lásd a képek készítőinél)	31
Szl	Szabó Imre	(lásd a képek készítőinél)	23
VH	Végh Hanna	(1905–?) a Sibrik-kastély tulajdonosa, Bozsok.	16
FE	Fodor Ernő, dr.	(lásd a képek készítőinél)	12
KKM	Kissné dr. Kovács Margit	(lásd a képek készítőinél)	6
IK	Illyés Károly	(lásd a képek készítőinél)	5
CsS	Csupor Sándor, dr.	aljegyző, szombathelyi törvényszék, a Nemzeti Egység Pártja szombathelyi kerületének elnöke, Náriai.	4
DA	Dombai Alajos, dr.	(1894–?) járásbíró, Celldömölk.	4
Szil	Szily István	Szombathely.	4
TL	Thaisz Lajos	(lásd a képek készítőinél)	4
TD	Thold Dezső	(1883–?) alezredes, később ezredes, majd vezérőrnagy, dandárparancsnok, Kőszeg(?).	4
FG	Farkas Géza	(lásd a képek készítőinél)	3
OvK	Kleiner, Otto v.	Innsbruck.	3
UB	Unger Béla	(lásd a képek készítőinél)	3
VA	Visnya Aladár, dr.	(lásd a képek készítőinél)	3
AMI	Ambrózy-Migazzi István, gr.	(1869–1933) botanikus, dendrológus, arborétum-alapító, az örökzöld dísznövények közép-európai elterjesztője, Malonya, Tana, Jeli (a 383. képen).	2
D	Doht, dr.	(lásd a képek készítőinél)	2
EF	Erdődy Ferenc, gr.	(lásd a képek készítőinél)	2
PPA	Pákay (Pauer) Arnold	(1885–1968) O. Praem., alperjel, természetrajz-földrajz szakos gimnáziumi paptanár, gimnáziumigazgató, muzeológus, a Vasvármegyei Múzeum Természetrajzi Tárának őre (1933–1944), Szombathely (a 127, 228, 351. képeken).	2
SI	Sághy István, dr.	(1865–1945) jogász, dendrológus, arborétum-alapító (1891), Kámon.	2
FS	Festetics Sándor, gr.	(1882–1956) politikus, hadügyminiszter, nagybirtokos, Dég.	1
HSz-M	Helytörténeti és Szülőföldismereti Múzeum	Kőszeg.	1
HEné	Hodossy Ernőné	a sárvári járásbírótság nyugalmazott elnökének neje.	1
KI	Koroknay Istvánné Stransky Lujza	(1882–1969) tanító, festő, amatőr színműíró, költő, Szombathely.	1
LK	Lipp Károly, dr.	ügyvéd, Szentgotthárd.	1
SA	Sipos Antal	hercegi uradalmi erdőtanácsos, Körmend.	1
VE	Vajda Ernő, dr.	(lásd a képek készítőinél)	1
WL	Weidlich Lajos, id., dr.	(?–1940) ügyvéd, Vasvármegye főügyésze, Szentgotthárd.	1

3. táblázat. A képek átadói (képmennyiség szerint)

Table 3. Those providing the pictures, by number of pictures



## A képek tárgykörei

GÁYER (1926–1932) csoportosítása alapján (képszámokkal):

### I. Vas vármegyei anyag: 565 kép, ebből:

*I.a) Természetrajzi képek, tájképek, általában nem speciálisan botanikai jellegű képek, a múzeummal kapcsolatos képek:* 106 kép, főbb tárgyaik:

*Tájképek:* Kőszegi-hegység: Hétforrás (534–535. számú képek), Hörmann-forrás (122.), Írott-kő (100–101.), József-forrás (532.), Kalaposkő (79–80., 87–88., 90–98.), Kálvária (389.), Kendig (101.), Királyvölgyi-forrás (533.), Pogány-völgy (lignitbánya, 72–75., gesztenyesházak, 76–78.), Szabó-hegy (393.), Széleskő (85–86., 91–92.), Szent Vid-hegy (99.), Vöröskereszt (121.). Sághegy: a hegy (199.) és a kőbánya (200.). Szombathely és környéke: Gyöngyös (330., 332–335., 338–341.) és Perint (328–329., 336.) patakok és árvizei, Kámon (341.), Olad (327.), Szöllős (326., 334–335.) községek.

*Építmények:* Borostyánkő (vár és kolostor, 194–196.), Bozsok (Végh-kastély, 444–446.), Gyöngyösapáti (Apponyi-kastély, 447.), Ivánc (a háromszéki szobrász, ifj. Vastagh György (1868–1946) kutyaszobra és lószobra, 461., 463.), Kőszeg (a város látképe a magasból, 546.), Léka (vár, várhegy, Kálvária-hegy, 540.), Németújvár (vár és környéke, 190–193.), Szalónak (vár, 548–549.) (7. ábra), Szombathely (a Főtér a magasból, 547.), Tana (Ambrózy-kastély, 426–427.), Vashegy (régí szőlőház, 150.), Zsida (falusi ház, 187., völgyrészlet, 390–391.).

*Arcképek:* Ambrózy-Migazzi István (117, 369–372, 383.), Chernel István (551.), Clusius Károly (386.), Freh Alfonz (382.), Pákay Arnold (228, 371.), Piers Vilmos (381.), Szabó Imre (379.), Vargha Andor (380.).

*I.b) A szelídgesztenye (Castanea sativa) és a Vas megyei gesztenyések képei:* 109 kép, az alábbi helyekről: Kőszeg: Király-völgy (incl. 'ezeréves' nagygesztenye, 232–234, 250, 255–257, 261, 269–271, 308–309, 395–399, 498–499.), Pogány-völgy (307.),

Róti-völgy (254, 318–319.), Szabó-hegy (239.), Szovják Hugó kertje és szőlője (240, 251.), továbbá Bozsok (242–244, 246–247, 273, 290–292, 302.), Cák (incl. 'három király gesztenyéi', 235–238, 245, 248–249, 263–268, 276–283, 285, 293–301, 304–306, 313–315, 321.), Rohonc (bővebb leírással, 241–242.), Rót (318–319.), Velem (incl. nagy gesztenye, (243–244, 246, 272–275, 284, 286–292, 302–303, 316–317, 320–323.), Szombathely (Felső-hegy, Olad, 252, 324–325.), Gödörháza (253.), valamint néhány más vidékről való kép, így: Bazsi (Veszprém m., bővebb leírással, 258–260.), Borsmonostor (Klostermarienberg, Órvidék, Ausztria, 734–735.), Budapest (728–729.), Nagymaros (Pest m., 731–733.), Pécs (Baranya m., 727.).

*I.c) Egyéb fák és erdőrészek:* 116 kép, köztük a legtöbb képpel szereplők idős bükkök (pl. Jeliben az Ambrózy-bükk: 111–113., 116–117., Sárvár mellett a 'Lajos-bükkök': 206–207., 558.), kocsányos tölgyek (pl. Bajti 'Banyafája': 215., a kiszennyei 'ezeréves' fa: 228.) és kocsánytalan tölgyek (pl. a Farkas-erdő 'Nagy banyafája': 203–207., 214., 554–556., és 'Kis banyafája': 114, 218.), kislevelű hársak (pl. Óbér: 130., Kőszeg-Óház: 131–132., Izsákfa: 133–134., Alsószeleste: 337.), fekete (224., 459., 464.) és fehér nyárok (373–378.), erdeifenyők (102–104., 145–146., 149., 151., 559.) és közönséges jegenyefenyők (152–155.), de számos további fa- és cserjefaj is képviselve van.

*I.d) Egyes (nem fás) növények és növénycsoportok:* 74 kép, lágyszárú, részben ritka, ma védett növények, növénytársulások fényképes adatai, többek között az alábbiak: *Asphodelus albus* (17–20., 584–587.), *Blechnum spicant* (609.), *Callunetum* (405–406., 408–410.), *Carlina vulgaris* (21.), *Chimaphila umbellata* (601.), *Cirsium erisithales* (604.), *Cirsium rivulare* (14–15.), *Clematis recta* (10.), *Crocus albiflorus* (606–608.), *Daphne cneorum* (21.), *Erythronium dens-canis* (8., 592–593.), *Fritillaria meleagris* (123–127., 598–599.), *Galanthus nivalis* (595–597.), *Hemerocallis lilio-asphodelus* (11–13., 588., 590., 612.), *Lathyrus linifolius* (26., 37.), *Leucojum vernum* (594., 596.), *Narcissus radiiflorus* (22., 591.), *Neottia nidus-avis* (25., 48.), *Orchis morio* (23.), *Polygonum bistorta* (23.), *Primula vulgaris* (32–35., 602–603.),

*Pulmonaria angustifolia* (26., 37.), *Pulsatilla nigricans* (31.), *Rudbeckia laciniata*, mint adventív (610.), *Sphagnetum* (407., 412–413.), *Trapa natans* (2., 600.), *Tulipa sylvestris* (613.).

*I.e) Biológiai jellegű s egyéb, vegyes tárgyú képek:* 31 kép, élősködő növények (*Loranthus*, 54–57., *Viscum*, 58–62.), ősnövények (*Quercocoxylon cerris*, 63., 65., *Taxodioxylon sequoianum*, 64., *T. taxodioides*, 66–67., *Pinus* sp., 68., kövült tőzeg, 69–71.), őslátatok (*Mastodon grandincisivus*, 349–356.), és madarak (részletek Molnár Lajos molnaszecsődi madárgyűjteményéből: *Pyrrhocorax graculus*, 364., *Regulus regulus*, 365–366., *Paradisaea rubra*, 367., továbbiak, 368.) fényképei, adatai.

*I.f) Vasvármegyei kerti képek:* 129 kép, az alábbi helyekről: Alsószeleste (ma: Szeleste része; br. Baich Mihály parkja, 471–497, 500–501.), Kámon (ma: Szombathely része; dr. Saághy István parkja, 147, 156–183.), Bozsok (Végh-kastély parkja, 128–129, 138, 140–144, 432–443.), Kőszeg (Király-völgy, Róti-völgy, Unger-kert, Várarok, 49, 53, 392, 414–415, 417–420.), Gyöngyösapáti (ma: Gencsapáti része; Apponyi-kastélypark, 448–452.), Herény (ma: Szombathely része; Unghváry-kertészet, 453–457.), Körmend (Várkert: hg. Batthyány-Strattmann László parkja, 466–470.), Acsád (park, szőlőhegy, 139, 502–504.), Nára (Csupor Sándor kertje, 357–360.), Tana (ma: Tanakajd része; gr. Ambrózy-Migazzi István kertje, 428–431.), Celldömölk (dr. Gáyer Gyula kertje, 9, 387, 416.), Nagypöse (ma: Gyöngyösfalu része; Barabás István szőlőhegye, 135–137.), Sárvár (Várkert, 421–422, 557.), Szombathely (Hübner-kert, 423–425.), Ivánc (gr. Sigray Antal parkja, 458, 460.), Csörötnek (723.).

**II. Általános (nem Vas megyei) anyag:** 212 kép, ebből:

*II.a) Egyes növények képei:* 117 kép, ebből:

*Havasi növények:* 47 kép, ebből: Alpok (17): Ausztria: Hochgolling (3, 6.), Dachstein (4.), Eisernerzer Reichenstein (7.), Grossglockner (692.), Schneeberg (693.), Schober-hegység (697.), Tirol (686.); Svájc: Engadin-völgy (665, 682.), Aubonne (742, 744.), Maloja (655, 753.), Piz Albana et Piz Julier (636, 688.), Lac Campfér (620.); Kárpátok (9):

Szlovákia: Magas-Tátra (623–624, 631–632, 663–664, 667–669.); lelőhely nélkül (11).

*Egyéb fák és cserjék:* 18 kép, ebből: Magyarország (12): Veszprém megye (Dég, Bakony, 550, 614–615, 709, 764–765.), Budapest (730, 747.), Fejér m. (Polgárdi, 714.), Somogy m. (Fonyód, 716.), Nógrád m. (Romhány, 737.), Tolna m. (Tamási, 736.); Szlovákia (1): Sáros megye (Eperjes/Prešov, 638.); Franciaország (1): Sarthe megye (Neufchâtel-en-Saosnois, 715.); lelőhely nélkül (4).

*Egyéb lágyszárúak:* 52 kép, ebből: Magyarország (31): Budapest (Csillaghegy, Gellérthegy, Nagyrét, Sashegy, Pomáz, 621–622, 654, 662, 689–691, 718, 745.), Pest megye (Nagymaros, Budaörs, Gödöllő, 710–713, 717, 748.), Veszprém m. (Esztergáli-völgy, Hódos-ér völgye, 627–629, 725–726, 749.), Zala m. (Zalamihályfa, Pölöske, 652–653, 722.), Komárom m. (Felsőgalla, ma: Tatányia része, 649, 661.), Baranya m. (Pécs, 746.), Fejér m. (Szár, 648.), Hajdú-Bihar m. (Püspökkladány, 719.); Szlovákia (11): Sáros m. (Eperjes/Prešov, Abos/Obišovce, Sóvár/Solivar, 637, 639–640, 646–647, 720–721, 767–769.), Pozsony/Bratislava (766, 770.); Ausztria (3): Órvidék/Burgenland (Illmic/Illmitz, 694–695.), Stájerország (Hatzendorf, 724.); lelőhely nélkül (7 kép).

*II.b) Tájképek, tájrészletek, Davos-vidéki képek gyűjteménye:* 73 kép, az alábbi helyekről: Magyarország (29 kép), ebből: Veszprém megye (Tapolca, tavasbarlang, tó, 505–511., Szent György-hegy, 512, 771., Csobánc, 513., Esztergáli-völgy, 514., Gulácsi-hegy, 515–516., Tóti-hegy, 517., Badacsonyi-öböl, 519., Badacsony és a Gulács, 520–521., Cseszneki várrom, 528–529., Somló vára, 541–542.), Somogy m. (Fonyód, 518, 522–527.), Győr-Moson-Sopron m. (Fertőrákos, 544., Sopron, 545.). Svájc (24): Graubünden kanton (Davos: fenyvesek: *Pinus cembra*, 698–705., 707., *Pinus sylvestris*, 706., havasi rétek: *Crocus albiflorus*, 752–763.). Amerikai Egyesült Államok (4): Kalifornia (678–681.). Csehország (4): Konopist (674–677.). Ausztria (3): Órvidék/Burgenland (Lánzsér/Landsee, 530–531., Fraknó/Forchtenstein, 543.). Norvégia (1): Spitzbergák (385.). A gyűjtemény utolsó hét képe Ludwig Rohbock (1824–1893) nürnbergi német rajzművész, valamint Ludwig Friedrich Foltz (1809–1867), John

Charles Varrall (1818–1858), Adolph Fesca, Georg Hess (1834–1902), Johann Richter (1823–?) és Joseph Maximilian Kolb (1818e.–1859u.) acélmetszők által a korabeli Magyarországról készített metszetek: Szigliget (771.), Pozsony (772.), Dévény (773.), Nagyg (Kárpátalja, 774.), Torockószentgyörgy (775.), Sümeg (776.) és Visegrád (777.). Leőhely nélkül (1 kép).

*II.c) Állat- és gombaképek:* 22 kép, amelyből 19, a franciaországi marseille-i Természettudományi Múzeum (Muséum d' Histoire Naturelle) által kiadott képes levelezőlapon egzotikus állatok (560–578.), 3 német nyelvű képeslapon pedig nálunk is élő nagygombák láthatók (617–619.).

A nyilvántartásban szereplő, de a gyűjteményből hiányzó tételek: gróf Ambrózy-Migazzi István, arborétuma Jeliben, és parkja Tanán: 111, 116–117, 369–372, 376, 402–408, 426–430. (gr. Ambrózy-Migazzi Istvánnak a – dr. Sipos Endre által a Savaria Múzeum Természettudományi Osztályára hagyott – Jeli I. és Tana I. című fényképalbumai felirat nélküli képei közötti esetleges fellelésük, azonosításuk további vizsgálatot igényel; vö. FÁBIÁN & SIPOS 2012); Sárvár, Farkas-erdő, nagy banyafa, Scherg Károly: 554–556.; Sárvár, Várkert, összevasalt tölgyek, Ferenc herceg neje és gyermek.: 557.; Sárvár, „Lajos-bükkök”: 558.; Sárvári uradalom pornóapáti erdefenyvesében 1914. évi tornádó pusztítása: 559. (Clusius Károly arckép-reprodukciója időközben előkerült, képkeretben, 386.)

### A képgyűjtemény tartalmi értékelése

Intézményünk Gáyer Gyula által létrehozott képgyűjteménye, illetve a képekhez fűzött leírások számos – nemcsak botanikai – tudományterület szempontjából hordoznak érdekes és értékes adatokat, melyek közül az alábbiakban kiemelünk néhány jellemző példát.

Az általános növény-, állat-, gomba- és élőhelyismeret tekintetében összesen 410 taxonra vonatkozó információ szerepel, az alábbiak szerint; növények: 334 taxonra vonatkozó ismeret, ebből képi és szöveges 245 taxonról, csak szöveges in-

formáció a képleírásokban további 89 taxonról; állatok: 43, gombák: 4, ősnövények: 6, ősellatok: 5, növénytársulások: 13, egyéb, emberalkotta (antropogén) élőhelyek: 5. Egyes növényábrázolások képeslapokon szerepelnek, amelyek egy részén Gáyer javította a téves meghatározásokat (pl. STTF. 651, 655, 682, 685, 688 stb.).

*Taxonómiai* vonatkozásban egyes növények fajon belüli változatosságát, fajvegyülékait megörökítő fényképek említhetők: közönséges bükk tölgykérgű alakja (*Fagus sylvatica* L. f. *quercooides* Pers. 1800) (110.) (vö. PAUER 1932), szártalan kankalin fehér torkú alakja (*Primula vulgaris* Huds. l. *alba* Petrović 1882) (33–34.), korcs törpebogánecs (*Saussurea ×hybrida* (Degen) Gáyer 1928 (7.) (vö. GÁYER 1928b), Hazslinszky-hárs (*Tilia platyphyllos* Scop. f. *suberiocarpa* Borbás 1887 p. var. *T. hazslinszkyanae*) (1.) (vö. PAUER 1932), sulyom kúpos termésnyakú változata (*Trapa natans* L. var. *conocarpa* Areschoug 1873) (600.) (10. ábra), sovány ibolya (*Viola canina* L. em. Rchb. 1823) alfajok (27.), és Gáyer-ibolya (*Viola ×gáyeri* Becker 1903) (189.).

*Florisztikai* adatokban meglehetősen gazdag a képgyűjtemény (zömük megjelent Gáyer közleményeiben), amelyek a benne említett 228 őshonos taxon közül számosra vonatkoznak; belőlük ma védett 68, fokozottan védett 8, utóbbiak közül élőhelyi fényképpel bír a *Dianthus plumarius* subsp. *regis-stephani* (690.) (vö. GÁYER 1930e), *Digitalis lanata* (621–622.), *Hemerocallis lilio-asphodelus* (11–13., 588., 590., 612.), *Himantoglossum hircinum* (746.) (15. ábra) és a *Primula auricula* (627–629.). A 106 nem őshonos taxon jelentős részét kerti (hortus) előfordulások teszik ki (vö. GÁYER 1920, 1931c,d, 1932), más részük spontán, jórészt Alpok- és Kárpátok-béli magashegyvidéki növény (vö. GÁYER 1930 b, c, d, 1931b, BALOGH 2003). Adventív-florisztikai jelentőségűek öt meghonosodott faj adatai, amelyekből egy védett őjövevény-növény (archeofiton) (*Acorus calamus*, 197.), négy újjövevény (neofiton) pedig ma özön-növény: *Conyza canadensis*, 552. (8. ábra), *Fraxinus pennsylvanica*, 14., *Heracleum mantegazzianum*, 487. (6. ábra), *Rudbeckia laciniata*, 610. (11. ábra). További érdekesség a kultúrreliktum *Tulipa sylvestris* fényképe (613.). A gyűjteményben több olyan

tétel is szerepel, amely Vajda Ernőnek és Vajda Lászlónak a magyar flórát fényképekben bemutató sorozatában is megjelent (VAJDA & VAJDA 1929–1941). A Természettudományi Osztályon megvan e kiadvány számos füzetete is (1938-ig készült fényképekkel), amelyet az általa ráírt sorszámok szerint valószínűleg Pákay Arnold (PPA) szerzett be a Gáyer Gyula halálát követő években.

Növényátarsulástani-élőhelyismereti tekintetben az alábbiakat említik a képleírások: Abietum (152.), éger-berek (14–15.), nyíres (400, 411.), csarabos/Callunetum (405–406., 408–410.), gyertyános (25, 188.), gesztenyés/Castanetum (498–499.), bükkös (188.), lucos (152.), erdeifenyves (559.), csertölgyes (18, 20, 522, 524, 584–586.), gyertyános-tölgyes (25.), akácos (188. 337.), Sphagnetum (407, 412–413.), de egyéb, emberalkotta (antropogén) élőhelyek is szóba jönnek, pl. disznólegelő (106, 186, 278, 298.), gyümölcsöskert (324, 327, 359, 602–603.), lucernaföld (30.), szőlő(hegy) (30–31, 135, 139, 150, 184, 237, 240, 242, 286, 766, 770.), zabvetés (30.) stb. Esetenként vegetációdinamikai megfigyelések is előfordulnak (pl. 149, 152–154, 188.).

Növényföldrajzi (és florisztikai) információkat is hordoznak pl. a lánzséri (530–531.), lékai (540.), szigligeti (771.), vagy a dévényi (773.) várhegy tételei.

A növényi életformákkal kapcsolatos érdekes észlelést mutat az a felvétel, amely a Gáyer által 1928-ban a Vashegy csúcsán talált örökzöld növények csoportjára hívja fel a figyelmet: *Pinus sylvestris*, *Viscum album* subsp. *austriacum*, *Hedera helix*, *Vinca minor* (148.). Az utóbbi évtizedek éghajlatváltozással összefüggő növényökológiai kutatásait szemlélő tanulmányukban FEKETE és MOLNÁR (2005) említik, hogy az éghajlat melegedésével bizonyos életformák gyakoribbá válhatnak a vegetációban. Az insubriai Alpokban, Dél-Svájc Tessin (Ticino) Kantonjában kimutatták, hogy az ottani bükkösökben idegen, keleti eredetű babérlevelű örökzöldek jelennek meg és szaporodnak el. A meleg-mérsékelt övi szubtrópusi fajok inváziójának e jelenségét a mérsékelt lombhullató erdők laurofillizációjának nevezték el (KLÖTZLI *et al.* 1996). Hasonló jelenségről számolt be WALTHER (2002) e térség más erdőtípusaiban is, ahol nemcsak az idegen, hanem az őshonos

örökzöldek borítása is megnövekedett a XX. század utolsó harmadában. Úgy látszik, mintha utóbbi Gáyer már háromnegyed évszázaddal korábban meglátta volna.

A képgyűjteményben találkozhatunk *alaktani* (*morfológiai*) (pl. magas, 297., kettős, 279., többes, 302–303, 317., vagy csomoros törzs, 224, 294.), *életmenetbeli* (pl. a fák regenerációjára vonatkozó, 304–306.), *fenológiai* (pl. 208, 331.), és *teratológiai* (pl. 221–223, 387, 550.) észlelések képes dokumentumaival is.

Számottevőek az *erdőművelési* (pl. 25, 208–210, 189, 400.), *tájhasználati* (pl. 30, 106.), *természetvédelmi* (pl. 110, 459.), és *termőhely-történeti* (pl. 25, 30, 188, 231.) vonatkozású felvételek is.

Nagyszámúak az *erdészeti dendrológiai* tartalmú képek, ezek a természetben, erdőművelésben előforduló őshonos, többnyire idős fákra vonatkoznak, különös tekintettel Gáyer legkedvesebb fafajára, a szelídgesztenyére (vö. GÁYER 1930a, PAUER 1932) (vö. I.b), vagy öreg tölgyekre, bükkökre (vö. GÁYER 1928a, 1931a), berkenyékre (vö. GÁYER 1929b) (vö. I.c) (többhelyütt az idős fák mellmagassági törzskerületének, -átmérőjének vagy -sugarának megadásával).

*Kertészeti dendrológiai*, *kert-*, illetve *kertészet-történeti* (pl. 128, 359, 423, 470.) tárgyú képek mutatják be a – főleg Vas megyei – arborétumok, kastélyparkok, polgári kertek jelentős részben másföldi (egzotikus) növényeit (vö. GÁYER 1920, 1931 c, d, 1932) (vö. I.f).

Az *állatokat* zömmel egzotikus fajok preparátumainak képei képviselik (560–578.), de egyes tájképeken is előfordulnak (pl. juhok, 707.).

*Ősállattani* vonatkozású pl. a *Capreolus lóczyi* lelőhelye a kőszegi Pogány-völgy lignitbányájában (72–75.), vagy a *Mastodon grandincisivus* csontmaradványai és kiemelésük a gyöngyösapáti homokbányából Pákay Arnold vezetésével (349–356.) (vö. S. PÁVEL 1964, VIG & BALOGH 2009).

*Ősnövénytani* tárgyú felvételek örökítik meg a Vashegy-csoportból előkerült és Elise Hofmann által feldolgozott (HOFMANN 1929) leletek preparátumait (pl. *Pinus* sp., *Quercoxylon cerris*, *Taxodi-oxylon sequoianum*, *T. taxodioides*, 63–71.).

*Tudománytörténeti* jelentőséggel is bírnak azok a más tárgyú felvételek, amelyeken korabeli tudós

személyiségek is szerepelnek, mint például dr. Gáyer Gyula (11, 152, 270.), dr. Jávorka Sándor (269.), vagy Pákay (Pauer) Arnold (127, 228, 351.), de több további tudósról arcképek is találhatóak a gyűjteményben (vö. I.a). A Vas megyei természettudósok arcképcsarnokának összeállítási szándéka Gáyertől Horváth Ernőn át napjainkig jelen van múzeumunkban (vö. HORVÁTH 1988, 1990, SZABÓ 1991, BALOGH 2018). (A Vas megyei muzeológia – benne a természettudományossal – legjelentősebb személyiségeinek arcképe 1996 óta a múzeum lépcsőházában, jelenleg egyik folyosóján látható; BALOGH *et al.* 1996.)

*Erdészettörténeti* érdekességet jelentenek az Országos Erdészeti Egyesület 1928-as szombathelyi rendezvényének (361–363.), természettudományi oktatástörténetit pedig az 1929-es kőszegi földrajz-tanügyi kiállítás képei (579–582.) (2. ábra).

A képgyűjtemény helyenként *néprajzi, etnobotanikai* szempontból is figyelemre méltó felvételeket is tartalmaz, mint például a kőszegi-pogányvölgyi (76–78.), cáki (235–236.) és velemi (286, 321–322.) gesztenyések kis házai, egy vashegyi kis szőlőház (150.), oladi falusi ház (327.), zsidai falusi ház lángvirágos és kapros réttel (187.), a bozsoki alsó kastély bivalykapuja, mint az egykori bivalytenyésztés emléke (38.), olykor szemléletes jellemzésekkel, mint például: „A cáki disznólegelön a fa alatt a cáki disznósordával legelő kecskék egészen déli jelleget adnak a képnek” (298.).

Utóbbi kapcsán megemlítendő, hogy Gáyer kiváló megfigyelő- és képzettársító-képességére utal számos további, szemléletes leíró részlet is, mint például az ikervári kockásliliomos lelőhelyre vonatkozóan: „A 123–124. kép kitűnően szemlélteti a Rába-berkek angolparkszerű jellegét”.

Hasonlóak a képgyűjtemény végén helyet kapott Ludwig Rohbock-féle *művészi* tájkép-metszetek némelyikéhez (Szigliget, 771., Pozsony, 772., Dévény, 773.) fűzött florisztikai, állat- és növényföldrajzi, tájtörténeti jegyzetei is, amelyek részben Gáyer élénk művészeti érdeklődésének, részben magyar nyelvünk finoman árnyalt, már-már szépírói ihletettséggű használatáról tesznek tanúbizonyosságot (vö. BALOGH 2002).

A gyűjteményben a természeti környezet egy részletét ábrázoló négy festmény reprodukciója is szerepel: Vass Béla 'A Perint ősszel' (198.) és 'A

Rába Rum mellett' (197.), gróf Erdődy Gyuláné 'Öreg fűzfa Vörösvár mellett' (384.), s ugyan nem Vas megyében készült, de itt említjük meg Szinyei-Merse Pál 'Erdő széle' (616.) című festményét is. A Rum melletti tájrészletet ábrázolóhoz Gáyer a kálmossal (*Acorus*) kapcsolatos florisztikai adatot is társít (197.).

Gáyer Gyula élénk érdeklődést mutatott a rendkívüli *időjárás*i jelenségek iránt, amit például az 1931-es kőszegi jégverés, a velemi villámsújtotta tölgy (217.), a 'vizes ménkűtől' sújtott kámoni rezgőnyárfa (105.), vagy az 1914-es tornádó pusztítása Pornóapáti erdeifenyvesében (559.) fényképei is bizonyítanak (345–348).

Helyenként *muzeológiai* műhelytitkokra is fény derül (pl. 148-1-2, 202, 345–347, 359.).

## Zárszó

A Vasvármegyei Múzeum Természetrajzi Tárának dr. Gáyer Gyula által létrehozott képgyűjteményét feldolgozó tanulmányunk első részét (BALOGH & VADÁSZ 2017) Kaán Károly gondolataival kezdtük, s a második rész végét is ennek folytatásával zárjuk: „...*Nagy hasznára lenne a cél szolgálataának az is, ha minél nagyobb számban olyan fényképek is készülnének és a társadalom minél szélesebb köreiben elterjednének, amelyek a természeti tájak képének elrontására hívnák fel a figyelmet, amelyek a szebb, vagy tudományos érdekből becses természeti értékek rongálását és az elpusztításukat okozó cselekmények következményeit mutatnák be. Utalunk itt azoknak a képeknek a hatására, amelyek a Badacsony és egyáltalán a balatonvidéki bazalthegyek védelme érdekében Herczeg Ferenc részéről megindított akció kapcsán a napilapokban és a Természettudományi Közönyben láttak napvilágot. Amelyek a társadalom széles rétegeiben nagy visszahatást keltettek és a pusztítások megállítására vonatkozó törvényhozási egyhangú elhatározásra vezettek*” (KAÁN 1931).

Gáyer Gyulának, aki a Vasvármegyei Múzeumba fáradhatatlanul gyűjtött be mindent, ami a város és a megye történeti, természeti, néprajzi viszonyaira vonatkozik (VARGA 1937), a Kaán által említett természetvédelmi célú feladat megvalósításával sem maradt adós, hiszen korát meg-

előzve, azon már évtizede dolgozott. Néhány évi munkával a tárból mintaszerűen berendezett, úgy ismeretterjesztő, mint a megye természeti viszonyai tudományos feltárásának érdekeit célzó gyűjteményt teremtett (BOROS 1933). Felismerve rendkívüli dokumentatív értékét, a baráti köréhez tartozó Fodor Ernő és Mályusz Egyed törvényszéki tanácselnökök és mások segítségével – egyéb gyűjteményrészek mellett – létrehozta a botanikai, illetve természetrajzi képgyűjteményt (HORVÁTH 1983, JEANPLONG 1983a,b, GERGYE & NÉMETH 2014), amely a maga nemében akkor az első ilyen gyűjtemény volt az országban (S. PÁVEL 1964). Noha a fényképezést többnyire ehhez nála jobban értőkre bízta, BENDA (1933) szerint saját felvételei is művészi tökéletességűek, amelyek helyenként mások közleményeit is illusztrálják (pl. DEZSŐ 1930). A képeket kiállításokon a közönségnek is bemutatta (HORVÁTH 1983), s azt is hangsúlyozta, hogy „képgyűjteményünk már nem egy szakdolgozathoz szolgáltatott anyagot” (GÁYER 1927a).

Talán legjobb életrajzírója, dr. Lengyel Géza nyomán eszünkbe jut Gáyer Gyulának a képi ábrázolások iránt már gyermekkorában tanúsított érdeklődése, érzelme, szeretete: „A későbbi író és szerkesztő első megnyilvánulása már 9 éves korában jelentkezett, amidőn készített (persze kézírással) egy »Képeskönyv. Kisebb gyermekek számára írta és nyomtatt a Gáyer Gy.« c. munkát. Bájos és megkapó, hogy a pöttömnyi gyerek ezt »kisebb gyermekek részére« készítette.” ... Később pedig „Háborús naplójában (1914. aug. 25.) írja: »Borbélyomnál egy alpesi tájkép függ. Primitív kép, mégis jól kitűnik rajta az alpesi tájak nagy egyedülvalósága, messzeállása az emberi élet minden kicsinyességétől. Alpesi kirándulásaimon, magányos hegyi utaimon olyan szabadnak, olyan könnyűnek éreztem én is mindig magamat. Olyan távol volt tőlem minden emberi küzdelem s egynek éreztem magamat a nagy természettel. A kőszikla, egy hangya, egy madár mind testvérem volt« (LENGYEL 1934).”

Kétségtelen, hogy Gáyer munkásságával „nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a szombathelyi az egyik legtekintélyesebb múzeuma legyen a Magyar Hazának” (VARGA 1937).

Kétrészes tanulmányunkkal muzeológiai munkássága egy kevésbé ismert szelete eredményeinek modern kori továbbéléséhez szerettünk volna

hozzájárulni, hiszen amint arra az első rész (BALOGH & VADÁSZ 2017) elején is utaltunk, a közgyűjtemények hozzáférhetőségét célul tűző országos program nyomán e gyűjteményrész is felkerült az internetre, így közleményünk a *MúzeumDigitár* honlapján (MúzeumDigitár 2015) már létező világhálós fényképi adatbázis szöveges háttéranyagául is szolgál, párhuzamosan tárgykörében is hasonló múzeumi kezdeményezésekkel (MEZŐ 2017). Jelen ismertetése révén Gáyer képgyűjteménye a jövőben a hazai növényfotográfiát számba vevő munkákban is említést nyerhet (vö. MOLNÁR & VIDÉKI 1999).

Az emléke előtti tisztelgés jegyében a Savaria Múzeumban egy évtizede került megrendezésre a „Virágok bírása – 125 éve született Gáyer Gyula botanikus” című kiállítás, amely a Vasvármegyei Múzeum Gáyer-korabeli természetrajzi kiállítási tárlóinak felhasználásával adott a tudós gazdag életművéből – így képgyűjteményéből is – metszetet (BALOGH 2008, PÓCS & BALOGH 2008). E kiállítás kamara-változatát 2015-ben Gáyer egykori másik munkahelyén, a Szombathelyi Törvényszék épületében is bemutattuk, a „Dr. Gáyer Gyula bíró és botanikus” című előadás kíséretében (KÓSI *et al.* 2016).

Dr. Gáyer Gyula múzeumi évkönyvünk legutóbbi és jelen kötetében ismertetett képgyűjteménye képes bepillantást adni abba az érdeklődés-, látásmód- és szakértelembéli sokféleségbe, zseniális tudósi képességbe, amely a XX. század egyik legjelentősebb Vas megyei természettudósának – legnagyobb botanikusának – életútját, szakmai munkásságát és emberi nagyszerűségét fémjelzi.

### Köszönetnyilvánítás

Köszönjük Hetényi Józsefnek (Celldömölk), a Vas Megyei Levéltárnak és a Magyar Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteményének a tájékozódást segítő, egyes Gáyer-kéziratok rendelkezésre bocsátását, dr. Baráth Attilának a bírók és ügyészek, Kelbert Krisztinának a fényképészek, Varga Lászlónak az erdészek életrajzi adatainak megadásában nyújtott segítségét, és Vidéki Róbert hasznos észrevételeit.

## Irodalom

- AMBRÓZY-MIGAZZI I. (1922): Stauden zum Verwildern. [Elvadításra alkalmas évelők.] – In: SILVA TAROUCA, E. G. & SCHNEIDER, C: *Unsere Freiland-Stauden*. Hölder-Pichler-Tempsky A.G., G. Freytag G.M.B.H., Wien, Leipzig, pp. 58–72.
- AMBRÓZY-MIGAZZI I. (1923a): Növényrezervációk és parkok Középeurópában és Magyarországon. Malonya–Jeli. – *Botanikai Közlemények* 20(1–3): 128–133.
- AMBRÓZY-MIGAZZI I. (1923b): Pflanzenreservationen und Parke in Mitteleuropa und Ungarn. Malonya–Jeli. – *Botanikai Közlemények* 20(1–3): (20)–(21).
- AMBRÓZY-MIGAZZI I. (1930): Virághagymatermesztés – hagymacsere. – *Kertészeti Lapok „Virágos Budapest, virágos Magyarország” melléklete* 44(10): 76–77.
- BAICH M. (1927): Az alsószelestei park. (Der Park von Alsószeleste.) – *Vasvármegye és Szombathely Város Kultúregyesülete és a Vasvármegyei Múzeum II. évkönyve, Szombathely 1926–1927* (szerk.: VÁRADY I.), pp. 179–196.
- BALOGH L. (2002): Gáyer Gyula (1883–1932). – In: KÖBÖLKUTI K. (szerk.): *Szombathelyi tudós tanárok. II.* Szombathely, Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár, pp. 63–101.
- BALOGH L. (2003): Gáyer Gyula – az Alpok növényvilágának kutatója – Savaria Múzeumban őrzött alpesi növénygyűjteménye. (Das Alpenherbarium von Gyula Gáyer – Forscher der Pflanzenwelt der Alpen – im Savaria Museum.) – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 2002, 27: 7–30.
- BALOGH L. (2008): Megemlékezés a 125 éve született dr. Gáyer Gyuláról. – *Botanikai Közlemények* 95(1–2): 166–167.
- BALOGH L. (2018): Vas megye természettudósainak arcképcsarnoka – Fél évezred határokön innen és túl – Egy különleges gyűjtemény és kiállítás története (1983–2018). – In: *A Magyar Biológiai Társaság I. Tudománytörténeti Szimpóziuma, Magyar Természettudományi Múzeum, Semsey Andor előadóterem, Budapest, 2018. április 19., Összefoglalók*, (szerk.: KORSÓS Z., MECSNÓBER M., PUSKÁS G., SURÁNYI D.), pp. 21–25.
- BALOGH L. (összeáll.), KISS G., PUKLER E., TÓTH K. (1996): A Vas megyei muzeológia pantheonja. – In: PUKLER E. & TÓTH K. (szerk.): *Vas vármegye kincsei (Savaria Múzeum, Szombathely, 1996. aug. 17 – dec. 31.). Kiállításvezető katalógus*. Savaria Múzeum, Szombathely, pp. 5–6.
- BALOGH L. & VADÁSZ D. (2017): A Vasvármegyei Múzeum Természettudományi Tárának dr. Gáyer Gyula által létrehozott képgyűjteménye I. rész. (Vas County Museum Natural History Gallery Picture Collection established by dr. Gyula Gáyer. Part I.) – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 39: 7–30.
- BARTHA D. & MARKOVICS T. (1994): A kőszegi tőzegmohás láp. – In: BARTHA D. (szerk.): *A Kőszegi-hegység vegetációja. Tilia „0”*: 175–182.
- BENDA L. (1933): Dr. Gáyer Gyula, Vasvármegye természetkutatója. – *Folia Sabariensia* 1(1): 12–17.
- BORBÁS V. (1887): *Vasvármegye növényföldrajza és flórája. (Geographia atque enumeratio plantarum comitatus Castriferrei in Hungaria.) (Flora und Pflanzengeographie des Komitates Eisenburg.)* – Vasmegyei Gazdasági Egyesület, Szombathely, 395 pp.
- BOROS Á. (1933): Dr. Gáyer Gyula emlékezete. – *Bírák és Ügyészek Lapja* 1933. ápr.–jún., p. 5–6.
- CERNELHÁZI CERNEL I. (1896): *A lábszánkózás kézikönyve. 47 képpel.* – Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai), Budapest, 78 pp.
- CSABA J. (1939): Elvadulva virító erdei tulipán Vas megyében. – *Vasi Szemle* 6(5–6): 347–348.
- DEZSŐ L. (1930): *Az én szülőföldem. Két szentgottvárdi fiú barangolása Vas megyében.* – Szerzői kiadás, Szombathely, 147 pp.
- ERDŐDY F. (1975): Adalékok a vépi kastély és park történetéhez. (Beiträge zur Geschichte des Schlosses und des Parks von Vép.) – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 1971–1972, 5–6: 79–113.
- FÁBIÁN L. & SIPOS E. (2012): *Örök virulás.* – MG Kereskedelmi és Szolgáltató Bt., Szombathely, 131 pp.
- FARAGÓ S. (2015): *Lélekkel teljesített hivatás. Chernelházi Chernel István naplója 1914–1922, 1–2. kötet.* – Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron, 494 pp., 609 pp, 2 app.
- FEKETE G. & MOLNÁR E. (2005): Természetes életközösségek, növénypopulációk válasza a klí-

- maváltozásra. (Influences of climate change on plant species, communities and ecosystems: a minireview.) – *Botanikai Közlemények* **92**(1–2): 173–187.
- GÁYER GY. (1911): Az erdei-fenyő mint a pusztai növényzet menedéke. – *Pótfüzetek a Természettudományi Közlönyhöz* **43**(2–3): 143–144.
- GÁYER GY. (1920): A kámoni arboretum. – *Erdészeti Lapok* **59**(19–20): 471–475.
- GÁYER J. (1922a): Die hybriden *Aconita* der Ostalpen und Sudeten. – *Verhandlunge der zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien* **72**: 35–41.
- GÁYER GY. (1922b): „Lüneburgi heide” Magyarországon. – *Pótfüzetek a Természettudományi Közlönyhöz* **54**(1–4): 57–58.
- GÁYER GY. (1925): Vasvármegye fejlődéstörténeti növényföldrajza és a praenorikumi flórasáv. (Entwicklungsgeschichtliche Pflanzengeographie des Komitates Vas /Eisenburg/ und der pränorische Florengau /Pränoricum/.) – *Vasvármegye és Szombathely Város Kultúregyesülete és a Vasvármegyei Múzeum I. évkönyve, Szombathely 1925* (szerk.: VÁRADY I.), pp. 1–43.
- GÁYER J. (1926): Die Wälder und Bäume des alpinen Vorlandes in Westungarn. – *Mitteilungen der Deutschen Dendrologischen Gesellschaft* **37**: 83–88.
- GÁYER GY. (mscr.) (1926–1932): *A Vasvármegyei Múzeum Természetráji Képgyűjteményének Katalógusa*. Kézirat. – Budapest, Magyar Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Tár, 1926–1932, 100 pp.
- GÁYER GY. (1927a, b): A Vasvármegyei Múzeum növénytan gyűjteményei. I–II. – *Vasvármegye* 1927. okt. 23., p. 4. (a); okt. 30., p. 5. (b)
- GÁYER GY. (1927c): Új adatok Vasvármegye flórájához. – *Vasvármegye és Szombathely Város Kultúregyesülete és a Vasvármegyei Múzeum II. évkönyve, Szombathely 1926–1927* (szerk.: VÁRADY I.), pp. 204–206.
- GÁYER J. (1927d): Neue Beiträge zur Flora des Komitates Vas (Eisenburg). – *Vasvármegye és Szombathely Város Kultúregyesülete és a Vasvármegyei Múzeum II. évkönyve, Szombathely 1926–1927* (szerk.: VÁRADY I.), pp. 248–255.
- GÁYER J. (1928a): Ueber *Vitis* und *Quercus* in Ungarn. – *Mitteilungen der Deutschen Dendrologischen Gesellschaft* **39**: 219–220.
- GÁYER J. (1928b): *Saussurea hybrida* (*discolor* × *pygmaea*). – *Magyar Botanikai Lapok* **27**(1–12): 94–97.
- GÁYER J. (1929a): Die Pflanzenwelt der Nachbargebiete von Oststeiermark. – *Mitteilungen des Naturwissenschaftlichen Vereins für Steiermark* **65**: 150–177.
- GÁYER GY. (1929b): Egy kivesző gyümölcsfa: a berkenye. – *Természettudományi Közlöny* **61**: 709–712.
- GÁYER GY. (1930a): A vas megyei gesztenyések. – *Ifjúság és Élet* **5**(10): 197–200.
- GÁYER GY. (1930b): Alpok tükre: Dachstein és Hochgolling. – *Turistaság és Alpinizmus, Budapest* **20**: 3–7.
- GÁYER J. (1930c): Dendrologisches aus dem Schobergebirge in Tirol. – *Mitteilungen der Deutschen Dendrologischen Gesellschaft* **42**: 356–358.
- GÁYER GY. (1930d): Tátrafenyő és rozmaringfenyő. – *Természettudományi Közlöny* **62**: 1–8.
- GÁYER GY. (1930e): Kerti virág és vadvirág. – *Kertészeti Szemle* **2**(4): 113–114.
- GÁYER GY. (1931a): Az öreg fák védelmének ritka példái. – *Természettudományi Közlöny* **63**: 15–17.
- GÁYER J. (1931b): Die Alpensträucher in ihrer Beziehung zur klimatischen Waldgrenze. Eine pflanzengeographische Studie. – *Mitteilungen der Deutschen Dendrologischen Gesellschaft* **43**: 317–323.
- GÁYER GY. (1931c): Jeli, Ambrózy-Migazzi új alkotása. – *Kertészeti Szemle* **3**: 295–297.
- GÁYER J. (1931d): Naturpark Jeli. Eine neue Schöpfung Graf Ambrózy-Migazzi's. – *Gartenwerk-Gartenschönheit* **12**: 26–27.
- GÁYER GY. (1932): Vas vármegye kerti kultúrája. – *Annales Sabarienses: Folia Musealia, A Sectione Hist.-Natur. Musei Comit. Castriferrei (Szombathely, Hungaria) edita* **1**: 12–15.
- GERGYE T. & NÉMETH T. (2014): Gáyer Gyula. – In: NÉMETH T. (szerk.): *Kemenesaljai életrajzi lexikon*. Kemenesaljai Regionális Ifjúsági Szervezet, Csöngye, pp. 56–58.
- HOFMANN E. (1929): Kövült fák a Vashegy csoportjából. (Verkieselte Hölzer von der Vashegy /Eisenberg/-Gruppe.) – *Vasvármegye és Szombathely Város Kultúregyesülete és a Vasvármegyei Múzeum III. évkönyve, Szombathely 1927–1929* (szerk.: KRISZTIN E.), pp. 81–87., tt. I–IV.



- HORVÁTH D. (1929): Földrajz-pedagógiai kiállítás Kőszegen. – *Kőszeg és Vidéke* 49(4): 1.
- HORVÁTH E. (1983): Gáyer Gyula élete és múzeumi munkássága. – *Vasi Szemle* 37(4): 539–542.
- HORVÁTH E. (1988): *Vas megye természettudósainak arcképcsarnoka (kiállításvezető)*. – Savaria Múzeum – Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ, Szombathely, 18 pp.
- HORVÁTH E. (1990): Vasi természettudósokra emlékezünk. Természettudósaink arcképcsarnoka. – *Vasi Honismereti Közlemények (Szombathely)* 1989(2): 1–20.
- HORVÁTH L. Ö. (2016): *A Csornai Premontrei Prépostság története 1940–2016*. – Csornai Premontrei Apátság, Csorna, 355 pp.
- JÁVORKA S. & CSAPODY V. (1929–1934): *A magyar flóra képekben. Iconographia florae Hungariae*. – Budapest, Királyi Magyar Természettudományi Társulat és Studium Könyvkiadó Rt., XL tt., 576 pp., 25 tt.
- JEANPLONG J. (1983a): Gáyer Gyula természettudományi munkássága. – *Vasi Szemle* 37(4): 543–550.
- JEANPLONG J. (1983b): Megemlékezés Gáyer Gyuláról. – *Vas Népe* 28(febr. 12.): 5.
- KAÁN K. (1931): *Természetvédelem és a természeti emlékek. 110 képpel*. – Budapest, Révai Testvérek, 314 pp.
- KIRÁLY G. (szerk.) (2009): *Új magyar fűvészkönyv. Magyarország hajtásos növényei. Határozókulcsok*. – Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság, Jósvafő, 616 pp.
- KLÖTZLI F., WALTHER G. R., CARRARO G. & GRUNDMANN A. (1996): Anlaufender Biomwandel in Insubrien. – *Verhandlungen der Gesellschaft für Ökologie* 26: 537–550.
- KÓSI A., TANAI I. & TÓTH K. (2016): Eseményleltár, 2015. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok értesítője* 38: 167–198.
- LENGYEL G. (1934): Gáyer Gyula emlékezete (1885–1932) (Arcképpel). (Erinnerung an Dr. Julius Gáyer (1885–1932. Mit Portrait.)) – *Botanikai Közlemények* 31(3–4): 66–108.
- MEERKÄMPER E. (1930): *78 künstlerische Bilder von Davos im Sommer und Winter / 78 views of Davos / 78 vues de Davos. (Ein Album nach Original-Photographien von. E. Meerkämper)*. – Davos, Verlag E. Meerkämper.
- MEZŐ SZ. (2017): „A piramisok országában” – Egyiptomi témájú felvételek Soó Rezső (1903–1980) egyetemi tanár múzeumi diahangyatkájában. – *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 88: 7–27.
- MOLNÁR V. A. & VIDÉKI R. (1999): Növényfotográfia, fényképalbumok, képeskönyvek. – In: FARKAS S. (szerk.): *Magyarország védett növényei*, Mezőgazda Kiadó, Budapest, p. 367.
- MúzeumDigitár (2015): Savaria Múzeum, természettudományi fényképgyűjtemény. In: *MúzeumDigitár – A licencdíjmentes múzeumi gyűjteménykezelő és publikációs rendszer*. – <https://hu.museum-digital.de/portal/index.php?t=sammlung&instnr=73&gesusa=503>, <http://muzeumdigitar.hu/>
- PAUER A. (1932): Vas vármegye természeti emlékei. – *A csornai premontrei kanonokrend szombathelyi Szent Norbert-gimnáziumának 1931–32. évi értesítője*, Szombathely, 66 pp.
- PÁVEL Á. (1935): Scherg Károly: Sárvár. 101 l., 75 műmelléklettel. Bpest, 1934. [könyvismertetés] – *Vasi Szemle (Folia Savariensia)* 2(1–2): 120–121.
- POLGÁR S. (1935): Megemlékezés gróf Ambrózy-Migazzi Istvánról. (Zum Gedächtnis des Grafen István Ambrózy-Migazzi.) – *Vasi Szemle (Folia Savariensia)* 2(1–2): 1–27.
- PÓCS T. & BALOGH L. (2008): Gáyer Gyulára emlékező kiállítás. Szombathely, Savaria Múzeum, 2008. június 25 – szeptember 27. – *Vasi Szemle* 62(5): 630–631.
- ROHBOCK L. & HUNFALVY J. (1856–1864): *Ungarn und Siebenbürgen in malerischen Original-Ansichten*. – Darmstadt, Gustav George Lange: 1. Section, 1. Band (1956): 295 pp., 1. Section, 2. Band (1860): 526 pp., 2. Section (1864): 177 pp.
- S. PÁVEL J. (1964): A szombathelyi Savaria Múzeum története, 1919–1945. (Die Geschichte des Savaria Museums, II, 1919–1945.) – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 2: 293–319.
- SCHNEIDER J. (1930): Az alsószelestei kert. – *Kertészeti Lapok „Virágos Budapest, virágos Magyarország” melléklete* 2: 34–35, 68–70.
- SCHULZ G. E. F. (1908–): *Natur-Urkunden: biologisch erläuterte photographische Aufnahmen freilebender Tiere und Pflanzen*. – Berlin, Parey.

- (Heft 1. Vögel, 1. Reihe. / Heft 2–3. Pflanzen, 1–2. Reihe. / Heft 4. Pilze, 1. Reihe. / Heft 5. Vögel, 2. Reihe. / Heft 6. Frühlingspflanzen. / Heft 7. Insekten, 1. Reihe. / Heft 8. Alpenpflanzen, 1. Reihe.)
- SZABÓ T. A. (1991) (szerk.): Természettudósok arcképcsarnoka. Vas megye. Élettudományok, földtudományok, fizika, csillagászat, határtudományok, honismeret. Simon Gyula plexikarcai, Horváth Ernő és Szabó T. Attila szövegeivel. – *BioTár (BDTF)* **8**: 1–58.
- TAKÁTS S. (1911): A körmendi park. Heilman, Jakob és Pálffy Jenő fölvételeivel. – *Vasárnapi Újság* **58**(28): 560–563.
- TÓTH J. (1992): A gencsapáti „Apponyi kastélykert” dendrológiai felmérése. (Die dendrologische Ermessung des „Apponyi Schlossgarten” in Gencsapáti.) – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* **20**(2): 183–187.
- TÓTH J., SOMKUTHY F. & CZIMBER B. (2000): Vas megye idős és nevezetes fája. – *Kanitzia* **8**: 83–181.
- VAJDA E. & VAJDA L. (1929–1941): *Flora Photographica Hungariae* (A magyar flóra fényképekben, I–III. csoport, összesen 40 füzetben 400 nagyított növényfénykép, magyar, német és angol szöveggel.) – Budapest, Studium.
- VAJDA L. (1984): *Flora Photographica Carpato-Pannonica. Hét évtized flóráképei.* – Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 154 pp.
- VARGA L. (1937): Emlékezés dr. Gáyer Gyula szobrának avatásakor. – *A Szombathelyi Premontrai Diákszövetség Évkönyve* **9**: 11–15.
- VÉGH H. (1928): A bozsoki kert. Der Park von Bozsok. – *Annales Musei Comitatus Castriferrei Sectio Historico-Naturalis.* – *A Vas megyei Múzeum Természetráji Osztályának évi jelentése az 1928. évről*, Szombathely, pp. 11–17.
- VIG K. & BALOGH L. (2009): A szombathelyi Savaria Múzeum Természettudományi Tárának története. (History of the Szombathely Savaria Museum Natural History Department.) – In: VIG K. (szerk.): A 100 éves Savaria Múzeum története. *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* **32**(2): 174–265.
- VISNYA A. (1940): Érdekesebb harasztok új lelőhelyei Vas megyében. Neue Fundorte von interessanteren Farnen im Comitate Vas (Eisenburg). – *Dunántúli Szemle* **7**(5–6): 278–282.
- WALTHER G.-R. (2002): Weakening of climatic constraints with global warming and its consequences for evergreen broad-leaved species. – *Folia Geobotanica* **37**: 129–139.

## Az olaszfai farkas

### Dankovics Róbert

SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM  
H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary  
danrobert@savariamuseum.hu

### Összefoglalás

A Savaria Múzeum gyűjteményében 2008.3.1. szám alatt beletárolt kutyaféle (Canidae) koponyáját, az oszkói Gál József ajándékozta a Vasvári Helytörténeti Gyűjteménynek. Az ajándékozó elmondása, illetve a szájhagyomány szerint az „oszkói farkas” az 1800-as évek végéről, az olaszfai szőlőhegyről (Olaszfa) származó trófea, „Vas megye utolsó farkasa”. A koponya morfológiai vizsgálata alapján a faj valóban farkasnak (*Canis lupus* Linnaeus, 1758) bizonyult. Morfometriai jellemzői szerint nem határozható be a példány eredete, továbbá a területet hajdan kolonizáló populáció taxonómiai hovatartozása sem. A koponyán látható sérülések alapján az ismeretlen vadász, feltehetően hajtásban vagy cserkelésen, sörétes fegyverrel ejtette el az állatot. Pontos gyűjtési helye és az elejtő ismeretének hiányában a faunisztikai adat fenntartással kezelendő.

**KULCSSZAVAK:** farkas, *Canis lupus*, Vas megye, Oszkó, Olaszfa

### Abstract

The Oszkó Wolf. This skull of a *Canida* catalogued No. 2008.3.1 in the Savaria Museum collection was donated to Vasvár Local History Collection by József Gál of Oszkó, who retailed an oral tradition that the late 19th-century “Oszkó Wolf” was a trophy from Olaszfa vineyard hill, and “the last wolf found in Vas County”. Morphological tests confirm that the skull belongs to a wolf (*Canis lupus* Linnaeus, 1758), but its attributes shed no light on its origin or any taxonomic affiliation to the wolf population once colonizing the district. The skull damage suggests that the unknown hunter shot the animal while it was in flight, or from a hide using a shotgun. However, want of clear information on who collected it or where it was found means the specimen must be treated with reservations.

**KEYWORDS:** wolf, *Canis lupus*, Vas County, Oszkó, Olaszfa

### Bevezetés

A Savaria Múzeum Természettudományi Osztályának gyűjteményében található kutyaféle (Canidae) ragadozó koponyáját 2002 májusában, az akkor még a Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága tagintézményeként működő Vasvári Helytörténeti Gyűjteményből, Zágórhidi Czigány Balázs történész hozta meghatározásra, majd adta át a Gerincesgyűjtemény számára. A Vasvári Helytörténeti Gyűjteménybe az oszkói illetőségű Gál József által ajándékozott, olaszfai hegyről származó koponya, 289. sorszámon 1953-ban került nyilvántartásba. Az állat pontos, eredeti gyűjtési idejéről és a gyűjtés körülményeiről nem rendelke-

zünk sem írott, sem szóbeli közlés alapján adatokkal. Az ajándékozó és a szájhagyomány szerint az 1800-as évek végéről származó trófea „Vas megye utolsó farkasa” volt.

### A műtárgy leírása

A Savaria Múzeumban történt átvételekor a poros, eredetileg csak hevenyészetten lehúsolt és megtisztított, konzerválás nélkül megőrződött koponyán, több helyen még ott voltak a rászáradt izomdarabkák, apró, lekopaszodott bőrfoszlányok. A tisztítás során zsíralkohol-szulfonátos vízben áztatott, majd főzés nélkül meleg vízzel át-



**1. ábra.** Az állcsont repedéseiben és varrathézagában látható ólom a sörétszem becsapódáskor elkenődött maradványa  
**Figure 1.** Lead remains in cracks and gaps in the jaw from the shooting

mosott, többször kiáztatott koponyáról eltávolítottuk a szennyeződések és a felázott lágy szövetmaradványokat. A megtisztított csont jó megtartású, avasodó zsír, zsírsavak okozta dekalcináció nem károsította és elszíneződést sem okozott rajta. A koponya és az állkapocs többnyire ép. A hiányok és a sérülések zöme az állat pusztulása után, a koponya tárolása során keletkezhetett.

Az állkapocs (*mandibula*) jobb oldali harmadik zápfogát ( $M_3$ ) kivéve mindkét oldalon az összes zápfog (*molares*) hiányzik. A kiesett fogak helyén a fogmeder szájadéka és belső felszíne ép, forradás hiánya mutatja, hogy a zápfogak a koponya tárolása során hullottak ki és veszttek el, feltehetően az adományozást megelőző időszakban. Az előzápfogak (*praemolares*), valamint a metszőfogak (*incisivus*) épek és hiánytalanok. A szemfogak (*caninum*) a műtárgy száradása során hosszában kettéhasadtak. A koponya bal oldalán a szegletnyúlvány (*processus angularis*) letört, a jobb oldalán kisebb kitéréssel sérült. Az állkapocson, az állat elhullásakor, vagy azt megelőző időszaktól sérülés nem látszik.

A koponya (*cranium*) alapi oldalán a bal oldali dobüreg ventrális hólyagos része (*bulla tympanica*)

törtött, a bal és a jobb oldali halántékcsontrajomnyúlványa (*os temporale processus zygomaticus*) a dorzális oldalán sérült, hiányos. A metszőfogak, az előzápfogak és a zápfogak hiánytalanok, a baloldali szemfog koronája letört. A rágótaraj (*crista sagittalis externa*) a koronavarratnál 35 mm hosszán kitört. A csonthiány éles felülete alapján a sérülés már a száraz koponyán, a tárolás során keletkezhetett. A jobb állcsont (*maxillare*) és az állközti csont (*os praemaxillare*) dorzális varrata mentén több apró ólomszilánkkal, a varrathézagokban és a repedésekben ólom kitöltéssel borított (1. ábra). A szilánkok mentén csontszerkezet forradása, porózusos, gyulladásra utaló csontszerkezet elváltozása nem látható, ezért az ólom nagy valószínűséggel az állat elhullását okozó lövedékből származik, és nem korábbi sérülés betokozódott maradványa. Az orrüreg belső csontos vázának csontjai sérültek, de a vadászok által alkalmazott, a rostacsontot (*os ethmoidale*) is eltávolító kivéséses kitisztítása nem történt meg. A jobb oldali állközti csont (*os praemaxillare*) és az orrcsont (*os nasale*) vége kitört. A bal homlokcsont járomnyúlványa (*os frontale processus zygomaticus*) ventrális oldalán szabályos, 4 mm



2. ábra. Az aranyakál (*Canis aureus*), a német juhászkutya és a farkas koponyája (*Canis lupus*)

Figure 1. Skulls of a golden jackal (*Canis aureus*), an Alsatian dog and a wolf (*Canis lupus*)

átmérőjű, hengeres kitöréssel sérült. A törés csontperemének behajlása és kiszakadásának iránya alapján, a nyaktól az orr felé tartó sörét okozta a sérülést. Sem az orr, sem a járomnyúlvány kitört csontperemén nem látszik forradásnyom. A járomnyúlványt és az orrot ért sörétszemek által okozott sérülések alapján a lövés hátulról érte az állatot. Mivel a fejen életveszélyes sérülés nyomai nem láthatók, valószínűsíthető, hogy a pusztulását okozó sörétszemek nagy része a felsőtestet és a nyakat érte. A ragadozó terítékre hozása tehát lőfegyverrel történt, és nem csapdázással. A sörétszemek okozta sérülések alapján a vadhoz képest jól meghatározható az elejtő helyzete. A homlokcsont járomnyúlványának és az arcorri rész sérülésének vizsgálata szerint a lövés alacsony szögben, kissé jobb oldalról érte a háttal álló vagy szaladó állatot. A vadász hajtásban, vagy cserkeléssel került lőtávolságon belülré, és a földön állva lőtt a vadra.

A nyakszirtcsont jobb oldali bütykének (*condylus occipitalis*) felületén jól kivehető hosszúkas be-



3. ábra. Az ékcsont (*os sphenoidale*) elülső része és az ekecsont (*vomer*) alapjának körvonala a farkas koponyáján

Figure 3. The innermost sphenoid bone (*os sphenoidale*) and outline of the vomer on the wolf skull

nyomódás utólagos sérülés, ami a tárolás, és nem a koponya leválasztása során keletkezett.

A kraniometriai méreteket HELL & PAULE (1982) nyomán, FARAGÓ (1989) által megadott méretfelvételi helyeken vettük fel, a közzétett hazai és szlovák farkas koponya adatokkal való összehasonlíthatósága érdekében. A koponya jellemzői alapján meghatározható az állat faja, közelítő pontossággal a példány életkora is. Az ivar egyértelmű meghatározása a rendelkezésre álló adatok alapján nem lehetséges (1. táblázat).

### A faj

A robusztus koponya méretei és a fogazat jellege első ránézésre sejtették, a szájhagyomány nem alaptalan.

A faj meghatározása kraniometriai jellemzői (HELL & PAULE 1982; FARAGÓ 2007; SUMIŃSKI 1975; ÚJHELYI 1989) és összehasonlító vizsgálata alapján történt. Méretei (1. táblázat) – hossza és szélessége – alapján egyértelműen kizárható faj volt a vörös róka (*Vulpes vulpes*) és az aranyakál (*Canis aureus*). A koponya tehát farkas (*Canis lupus*), azonban a vadon élő alapfaj és háziasított változata, a házi kutya, azon belül is néhány juhászkutya fajta koponyája hasonlít egymáshoz (2. ábra). A fajon belüli meghatározás SUMIŃSKI (1975) nyomán STUBBE (1989) és FARAGÓ (2007) által leírtak alapján történt. A farkas és a német juhászkutya koponya elkülönítésére általa javasol morfológiai különbségek:

- az ékcsont (*os sphenoidale*) elülső részének körvonala és az ekecsont (*vomer*) alapjának körvonala (3. ábra)
- a sziklacsont hasadékanak (*os temporale pars petrosus incisura jugularis*) formája,

	A méretfelvételi hely leírása (Hell & Paule 1982 Faragó 1989)	Jelölés	mm	Jobb oldal (mm)	Bal oldal (mm)
1.	koponyahossz (tetőhossz)	P-Op	242		
2.	Condyló-basalis hossz	c-P	227		
3.	szápadlás hossz	P-St	115		
4.	legnagyobb koponyaszélesség	Zy-Zy	142		
5.	belső szemzugok közötti távolság	Ent-Ent	45		
6.	koponya legkisebb szélessége a frontostenion-nál	fs-fs	41,6		
7.	postzygomatikus szélesség	eu-eu	81,35		
8.	mastiodal szélesség - Otion-Otion	Ot-Ot	85		
9.	őrlőfogsor hossza	Pm-Mf	85,05		
10.	tépőfog (P4) hossza	P4	25,35	25,8	24,9
11.	felső (C1) szemfog koronahossz	C1	30,4	30,4	sérült
12.	legnagyobb homlokszélesség	Ect-Ect	61,1		
13.	felső metszőfogsor hossza	l-k	32		
14.	koponya magassága, bulla assae alsó peremétől a crista sagittalis felső pereméig		83,8		
15.	mandibula hossza	id-cm	188		
16.	ramus mandibulae magassága	gov-cr	75,8	76,6	75
17.	alsó őrlőfogsor hossza	Pm-Ma	91,75	92,5	91
18.	M1 tépőfog hossza	M1	28	28,45	28,3
19.	a felső szemfogak külső élei közötti távolság	C-kf	44		
20.	alsó metszőfogsor hossza	l-ka	22,7		
21.	az alsó szemfogak külső élei közötti szélesség	C-ka	29,9		
22.	alsó szemfog koronahossza,	C1	28,3	28,1	28,5
23.	Corpus mandibulae magassága P4-M1 között		26,98	27	26,95
24.	Bulla ossae hossza		30,15	29	31,3
25.	orrcsont medial-sagittalis hossza, N-orrcsont medialis pont		79		
26.	orrcsont legnagyobb hossza	N-Rh	91		
27.	agykoponya szélessége a koronavarratnál		51		
28.	basalis koponyahossz	B-P	215		
29.	M1-ek medialis (lingualis) pontjai közötti távolság		41,9		
30.	alsó fogsor hossza, id-M2 aboralis pontja		91,45	91	91,9
31.	medial-sagittalis arckoponya hossza	N-P	119		
32.	medial-sagittalis agykoponya hossza	Op-N	131,5		
33.	nagyőrlők közötti távolság	M-M	77,15		
34.	arckoponya magassága, P4 alveolus-orrcsont			49	50
35.	orrnyílás legnagyobb szélessége		25,6		
36.	P4 alapja közti legkisebb táv	P4-P4	77,3		

1. táblázat. Az olaszfai farkas koponya méretei

Table 1. Skull measurements of the Olaszfa Wolf



- a nyakszirtcsont csecsnyúlvánnya felett, a sziklacsont (*os temporale pars petrosum*) kidudorodó része feletti lyuk helyzete és alakja,
- az állközötti csonton (*os incisivum*) látható ércsatorna nyílásának elhelyezkedése
- a felső állcsont nyúlványának (*processus maxilla*) helyzete,
- a nyakszirtcsont (*os occipitale*) középső barázdájának alakulása,
- a metszőfogak (*dentis incisivi*) formája, elrendeződése,
- a szemfogak (*dentis caninum*) között mérhető alsó állkapocs szélessége.

A határozó szerint a morfológiai bélyegek nem minden esetben mutatták egyértelműen a farkas jellemzőit, ami a fajon belüli változatossággal magyarázható, azonban az ékcsontról elülső részének és az ekecsont alapjának körvonala, a metszőfogak alakja és elrendeződése, a felső állcsonti nyúlvány, valamint az állközötti csont ércsatornájának helyzete egyértelműen kizárta a juhászkutya-fajta lehetőségét. Az olaszfai hegyről a gyűjteménybe került koponya valóban a spontán faunában jelen lévő farkas egy példányból származik.

A kraniometriai adatai alapján a példány eredte,

a Vas megyét elérő populáció beazonosítása az egyes populációkon belüli nagy méretszóródás miatt nem lehetséges. Ezen adatok összehasonlításának csak populáció szintű vizsgálatok esetében van létjogosultsága. A 2. táblázat a Magyarországról és Szlovákiából ismert farkas koponyatető hossz, legnagyobb koponya szélesség és állkapocs hossz átlagértékeit hasonlítja össze (FARAGÓ 2007) az olaszfai példányéval.

### Az elejtett farkas életkora

A farkas becsült életkorát a koponyavarratok záródása és a fogazat alapján határoztuk meg. A koponyavarratok záródása teljes, vonaluk vékonyan rajzolódik ki. A sphenoidalis varrat (harántbarázda) csaknem teljesen záródott, csak pontszerű hasítékkal válik el a basishpenoid a praesphenoidtól (3. ábra). A kutya esetében két éves korban éri el varratzáródás ezt az állapotot.

A fogazat teljesen kiváltódott, ami a kutya esetében héthónapos korban következik be. Az ennél idősebb egyedek életkora a fogváltás alapján már nem határozható be, azonban a maradó fogak kopása támpontot ad a közelítőleges kormeghatá-

	ivar	P-Op	Zy-Zy	id-cm
leírás		koponyatetőhossz	legnagyobb koponyaszélesség	mandibula hossza
HU, Olaszfa	h?	242	142	188
HU DDNy (FARAGÓ 1989)	hh	253	134	
HU átlag (FARAGÓ 1989; LAPOS 1992)	nn	252,13 (228,3–264,6)	138,3 (134,4–141,7)	183,25 (166,2–192,1)
HU átlag (FARAGÓ 1989; LAPOS 1992)	hh	262,22 (247,9–274,7)	143,26 (135,3–149,9)	190,45 (175,6–199,6)
SK (HELL & PAULE 1982)	nn	242,4	131,83	176,41
SK (HELL & PAULE 1982)	hh	258,01	140,66	186,87

**2. táblázat.** Az olaszfai farkas koponyahossza, legnagyobb szélessége és az állkapocs hossza a Magyarország és Szlovákia területéről származó farkasok átlagához (FARAGÓ 2007 nyomán) viszonyítva

**Table 2.** The skull length and breadth maxima of the Olaszfa Wolf compared with those of wolves found in Hungary and Slovakia (after FARAGÓ 2007)



**4.a-e. ábra.** Az olaszfai farkas koponyájának és állkapcsának *frontalis* (a), *occipitalis* (b), *temporalis* (c), *verticalis* (d) és *basilaris* (e) nézete  
**Figure 4a-e.** Views of the Olaszfa wolf skull and jaw: *frontalis* (a), *occipitalis* (b), *temporalis* (c), *verticalis* (d) and *basilaris* (e)

rozásához. A farkas életkorának meghatározása a házi kutyánál ismert módszertan, valamint Gipson és munkatársai (GIPSON *et al.* 2000) a farkas fogazat kopásának vizsgálata alapján leírt eredményei szerint történt. A két módszer ugyanarra eredményre vezetett. Gipson és munkatársai leírása szerint a metszőfogak kopása alapján két év pontossággal határozható meg a farkas életkora. A kutya és a farkas metszőfogainak kopása eltérően alakul az alsó és felső fogsornál, valamint a fogófogtól (11) a szegletfogig (13) terjedően a különböző életkori szakaszokban. A főcsúcs kopása először az alsó fogófogaknál kezdődik, majd a

szemfogak irányába haladva fokozatosan kopik a középfog és a szegletfog. Késleltetve, ezzel párhuzamosan, de ugyan ebben a sorrendben a mellékcsúcsok és a felső metszőfogak kopása is zajlik.

A kutyák kormeghatározása fogazat kopása alapján: egyéves korban a metszőfogaknak 3 csúcsa van, kétéves korban az alsó fogófog középső csúcsa lekopott, hároméves korban a középfogak csúcsa is lekopott, 4-5 éves korban már a szegletfogak középső csúcsa is lekopott, hatéves kor felett a metszőfogak koronája lekopott, a rágófelület ovális, később előre lejt, tízéves kor után a fogazat erősen lekopott, gyakran hiányos lehet.



Az olaszfai farkas esetében az alsó fogófog középső csúcsa teljesen lekopott a mellékcúcsok vonaláig, a középfogakon azonban még jól láthatóan elkülönül a mellékcúcs (4. ábra).

A fogkopás és a koponyavarrat záródása együttes vizsgálata alapján az állat kétéves korában pusztulhatott el.

A farkasok átlagosan 22 hónaposan válnak ivarérett, azonban a falka hierarchikus viszonyai miatt többnyire később, a szukák három, a kanok négyévesen szaporodnak először (PETERS 1993), így valószínű, hogy ez a példány nem hagyott utódokat. A természetben a faj maximális életkorát 12–16 év közé becsülik (GAFFREY 1961; PUCEK 1981), azonban az átlagos életkor ennél lényegesen alacsonyabb. Az elsőéves korosztály halandósága 50–60%. Az elhullások okai között első helyen az antropogén hatások szerepelnek (PETERS 1993).

### Az olaszfai farkas faunisztikai értékelése

Több ezer éve tart a folyamat, melynek során az emberiség egyedszámának és igényeinek növekedésével egyre nagyobb részt követel és hódít el magának a Föld anyag- és energiakészletéből. Tevékenységünk nyomán sorra alakulnak át, tűnnek el a természetes élőhelyek, érdekeinkkel való ütközések miatt fajok ritkulnak meg vagy pusztulnak ki környezetünkben. Az akár természetesnek is tekinthető átalakulás súlyosan érinti a nagytermetű ragadozókat, amelyek élőhelyeik beszűkülése, feldarabolódása, préda fajaik egyedszám csökkenése mellett hagyományosan kiemelkedő trófea értékük miatt is fokozottan veszélyeztetettek. Európa kis fajszerű nagyragadozóinak eredeti areája az elmúlt néhány évszázadban a töredékére csökkent. A kontinens nyugati felének nagy részéről a barna medve (*Ursus arctos*), a farkas és a hiúz (*Lynx lynx*) kipusztult, vagy napjainkban elszigetelt, többnyire védett állományaik maradtak fenn.

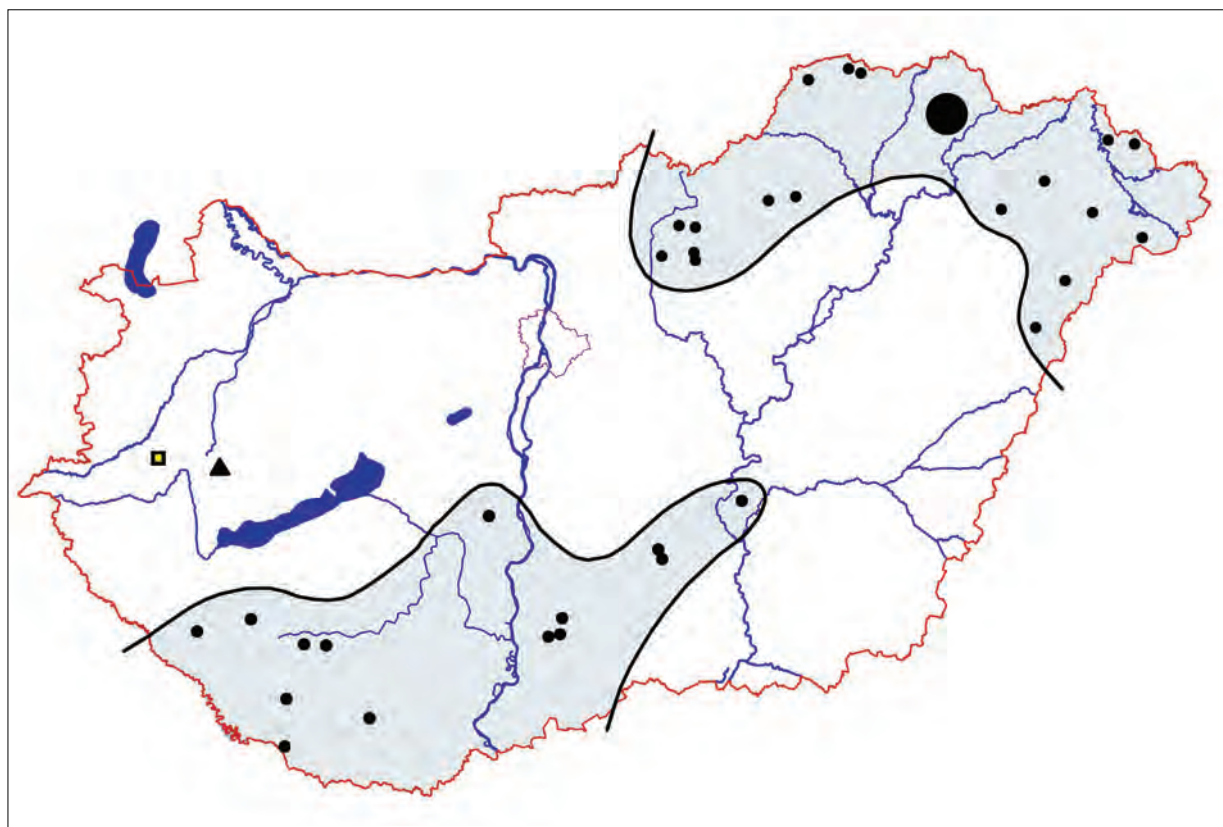
A farkas hatalmas elterjedési területén, változatos élőhelyeken fordul elő. Afrikát kivéve, az északi féltekén a tundrától a tajgáig, a mérsékeltövi lomboserdőkön át a félsivatagig, trópusi dzsungelig, sík- és dombvidéken, valamint a

magas hegyekben egyaránt jelen lehetnek állományai. A faj déli félgömből ismert alfaja, – az ember által Ausztráliába behurcolt házi kutya visszavált leszármazottja – a dingó (*Canis lupus dingo*).

Közép-Európában a hegységeket és a zárt erdőségeket részesíti előnybe. A terítékadatok vizsgálata alapján valószínűsíthető, hogy a farkas az 1800-as évek végére megritkult a mai Magyarországon területén. A 19. század végi, 20. század eleji kilövések döntő többsége a napjainkban Szlovákia, Románia, valamint a délszláv államokhoz tartozó országokban történtek. Hazánk mai területén túlnyomórészt akkor is kóborló egyedeket ejthettek el. A farkas magányosan kóborló egyedei gyakran a perempopulációból származó fiatal, territóriumot kereső kanok, melyek több száz kilométer távolságra is eljuthatnak szülőhelyükről (FARAGÓ 1989, 2007). Az olaszfai példány feltehetően szintén egyedül kóborló állat lehetett. A hazánk területéről ismert 1920 és 1985 közötti adatok (FARAGÓ 1989) mellett, a térképen a sümegi példány (fekete háromszög), valamint fekete négyzet megjelöléssel az olaszfai koponya lelőhelyét is feltüntettük (5. ábra)

Az elmúlt évszázadban az Északi-középhegység keleti felében és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében figyelték meg, de a Dunántúlon Somogyban és a Duna–Tisza köze déli részéről is feljegyezték előfordulásait. A szlovák állomány erősödésének köszönhető terjeszkedése révén napjainkban újra megtelepedett a Zemplénben, visszatérve állandó eleme lett faunánknak. Szórványos megtelepedési kísérletekről a Kiskunság déli részén és Somogyban is tudunk (LANSZKI & PURGER 2001; MÁRKUS & SZEMETHY 2003; SZEMETHY & HELTAI 1996).

Vas megye területéről a 20. század során nem jelezték, és korábbi előfordulási adata sem volt ismert. A legközelebbi ismert előfordulás az 1991-ben a Sümeg környékén elejtett kóborló egyed, amely a balatonedericsi Afrika Múzeum kiállításában tekinthető meg. A Vas megye délkeleti szegletéből a múzeumunkba került olaszfai farkas gyűjtési helyeként az ajándékozó az olaszfai hegyet jelölte. A forrás azt nem részletezi, hogy a koponya megtalálási helye volt a szőlőhegy, vagy pedig az elejtés történt ott. A néprajzi, helytörté-



5. ábra. A farkas (*Canis lupus*) előfordulási helyei Magyarországon (1920–1985) (FARAGÓ 1989 nyomán)

Figure 5. Occurrence of the wolf (*Canis lupus*) in Hungary (1920–1985, based on FARAGÓ 1989)

neti anyagok nyilvántartásban rögzített gyűjtési helye gyakran nem azonos a tárgy készítési helyével, így ezen gyűjteményekbe ajándékozó személyek sem feltétlen közlik – mert gyakran nem is ismerik – a készítés, jelen esetben az elejtés színhelyét.

A koponya számukra történeti emlék, kuriózum, és nem faunisztikai bizonyító példány, amely csak a pontos gyűjtési, itt elejtési körülmények – minimálisan a lelövés helye, dátuma, elejtő neve – ismeretében és dokumentálásával válna hitelessé. Ezért, ugyan valószínű, de nem állítható biztosan, hogy a farkast valóban az olaszfai szőlőhegyen ejtették el.

A hegy ma már alig művelt, felhagyott szőlőkkel és gyümölcsösökkel tarkított, spontán erdősülő terület hajdan szebb napokat élt meg. A történeti adatok, az I., a II. és III. katonai felmérések térképei alapján a szőlőhegyen és tágabb térségében is a maitól merőben eltérő környezetet ismerhetünk meg. Magyarország Első Katonai Felmérése (1782–1785) térképe alapján az „Oroszko” településhez tartozó, már szőlőművelésbe vont

irtásterületet teljesen erdő ölelte körül, amely a Dunától a Rába mentén, Zalán és Somogyon keresztül a Dráváig nyúló, szinte összefüggő erdőségeken keresztül szerves összeköttetésben állt a Kárpát-medence és a Balkán erdeivel.

A Magyar Királyság Második Katonai Felmérése (1819–1869) térképén a szőlőhegyet is magába foglaló, Zalaszentiván vonalától északra elterülő „Nagy erdő” kiterjedése már csökkent. Az ember nagy darabokat szakított ki az erdőtömbből mezőgazdasági művelés céljára, azonban a Nagyerdő Csipkerek és Oszkó magasságában még beékelődik a Rábát kísérő „Farkas erdő” és „Vasvári erdő” közé, azokkal összefüggő tömböt alkotva. A Hegyhátat Vasvár és Sárvár között borító hatalmas, összefüggő erdőség Farkas-erdő néven ismert a középkortól napjainkig. Elnevezése utalhat a valaha ott előforduló csúcsragadozóra, a farkasra is (JUHÁSZ 1937; ZÁGORHIDI 2002). Az erdőtömb déli irányban is csak kisebb megszakításokkal tagolt, kapcsolata a Dráva felé még élő. Az akkor „Oloszka” néven jegyzett falu határában

ezen a térképen is jól azonosítható a Nagy-erdőbe foglalt szőlőhegy.

Amennyiben elfogadjuk az ajándékozó által megadott 19. század végére datált elejtési időt, akkor közelítőleg a Habsburg Birodalom Harmadik Katonai Felmérés (1869–1887) térképén látható állapotok jellemezték a vidéket. A már „Oloszkai szőlő” megnevezéssel jelölt, művelésbe vont terület kiterjedésében hasonló, mint amilyenek napjaink műholdfelvételei mutatják. Az erdőterület kismértékben tovább zsugorodott, de kapcsolata a Rába menti Farkas-erdővel még fennállt, és a déli irányban is léteztek még ökológiai folyosók a farkas számára. A Habsburg Birodalom – Kataszteri térképek (19. század) szerint az „Oloszkai szőlő” parcellái keskenyebbek, és a számos kisebb épületet, borospincét látva valószínűleg intenzív művelésben tartották tulajdonosaik, azonban a szőlőhegyen állandóan nem, vagy csak kevesen laktak, ott állattartást alig folytattak. A paraszti szőlőhegyek rendtartásáról fennmaradt hegytörvények tanúsága szerint a 17. századtól a Vasi Hegyhát szőlőhegyeit elsősorban a szőlőt károsító legelő jószág és az ember kártételétől óvták. Általánosan tilos volt a vegetációs időszakban a gyeprűn belül őrizni, legeltetni. A szőlő védelmét szolgáló gyeprű karbantartására komoly gondot fordítottak. Az 1775-ös hodászi hegytörvényben írtak szerint „... az Szőlős Gazdák, és gyeprűket meg járván, ha éppen bé nem volna, vagy rosszul volna be Csénálva, vagy hogy botján valamelyik a' Süvegét ha bátran által dughattya, és visszahuzhattya, az olyan Szőlős gazda Négy forintra büntetessék, annál inkább pedig ha a marha és az rössön által mehet...” A hegytörvények szerint az érő szőlőt fosztogató „apró marhák”, így házi sertés és a kutyák is lelőhetők voltak (ILLÉS 2017). A nagyragadozók elleni védekezés, az állattartás másodlagos szerepe és a farkas már akkor is ritka előfordulása miatt nem jelenik meg e dokumentumokban. A gyeprűn kívül legelő állatok inkább lehettek vonzó prédák a farkas számára, melyek védelme érdekében célirányosan vadászhattak rá. Ez esetben farkasunk a szőlőhegy tágabb környezetében kerülhetett terítékre, és valóban csak a koponya tárolási helyét jelölhette az ajándékozó közlése.

## Irodalom

- FARAGÓ S. (2007): Farkas. – In: FARAGÓ S. (szerk.) (2007): *Vadászati állattan*. Budapest, Mezőgazda Kiadó, pp. 320–331.
- FARAGÓ S. (1989): A farkas (*Canis lupus* Linné, 1758) 1920–1985 közötti előfordulása Magyarországon. – *Folia historico-naturalia Musei matraensis* **14**:139–164.
- GAFFREY G. (1961): *Merkmale der Wildlebenden Säugetiere Mitteleuropas*. – Leipzig, Akademische Verlagsgesellschaft, Geest und Porig K. & G., 284 pp.
- GIPSON P.S., BALLARD W.B., NOWAK R.M. & MECH L.D. (2000): Accuracy and precision of estimating age of gray wolves by tooth wear. – *Journal of Wildlife Management* **64**(3): 752–758.
- HELL P. & PAULE L. (1982): Ergebnisse taxonomischer Untersuchungen des Wolfes (*Canis lupus*) in den Slowakischen Karpaten. – *Folia Zoologica* **31**(3): 255–270.
- ILLÉS P. (2017): *Tájfenntartó szőlőhegyi gazdaközösségek*. – Szombathely, Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, 231 pp.
- JUHÁSZ L. (1937): A vas megyei Farkas-erdő a XVII. és XVIII. században. (Egy fejezet a magyar erdő-történet Mária Terézia 1769-i erdőrendtartását megelőző korszakából.) – *Századok* **71**: 555–575.
- LANSZKI J. & PURGER J. (2001): Somogy megye emlős faunája (Mammalia). – *Natura Somogyensis* **1**: 481–494.
- LAPOS T. (1992): *A nagyragadozók (farkas, hiúz, medve) visszatelepülése Magyarországra*. – Budapest, Kutatási jelentés, 104 pp.
- MÁRKUS M. & SZEMETHY L. (2003): A farkas és hiúz magyarországi előfordulásának történeti áttekintése. – In: GADÓ GY.P. & PAČENOVSKÝ S. (szerk.): „Átjárható határokat a nagyragadozóknak!” Budapest, WWF Magyarország, pp. 23–29.
- MECH L.D. & BOITANI L. (2010): *Canis lupus*. *The IUCN Red List of Threatened Species*. <http://dx.doi.org/10.2305/IUCN.UK.2010-4.RLTS.T3746A10049204.en>. (Hozzáférés: 2018. szeptember 10.)
- PETERS G. (1993): *Canis lupus* Linnaeus, 1758. Wolf. – In: STUBBE M. & KRAPP F. (szerk.):

*Handbuch der Säugetiere Europas. 5: Raubsäuger – Carnivora (Fissipedia). 1: Canidae, Ursidae, Procyonidae, Mustelidae 1.* Wiesbaden, Aula Verlag, pp. 46–102.

PUCEK Z. (szerk.) (1981): *Keys to Vertebrates of Poland. Mammals* – Warszawa, PWN-Polish Scientific Publishers, 367 pp.

STUBBE M. (1989): Wolf. *Canis lupus* L. – In: STUBBE H. (szerk.): *Buch der Hege. 1: Haarwild 1.* Thun, Verlag Harri Deutsch, pp. 383–400.

SUMIŃSKI P. (1975): Vergleiche Untersuchungen zwischen dem Wolfschädel (*Canis lupus* L.) und dem Hundeschädel (*Canis familiaris* L.). – *Zeitschrift für Jagdwissenschaft* **21**(2): 129–133.

SZEMETHY L. & HELTAI M. (1996): Néhány védett emlős ragadozó faj helyzete Magyarországon 1987–1994. – *Vadbiológia* **5**: 1–17.

ÚJHELYI P. (1989): *A magyarországi vadonélő emlősállatok határozója.* – Budapest, Magyar Madártani Egyesület, 188 pp.

ZÁGORHIDI CZIGÁNY B. (2002): *Oszkó.* – Budapest, Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., 182 pp.

# Az indonéz szigetvilág fiatalon elhunyt kutatója, Doleschall Lajos (1828–1859)

Vig Károly<sup>1</sup> & Hanusz Orsolya<sup>2</sup>

<sup>1</sup>SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM  
H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary  
nathist@savariamuseum.hu

<sup>2</sup>PERINTPARTI SZÓ-FOGADÓ SZOMBATHELYI WALDORF ÓVODA,  
ÁLTALÁNOS ISKOLA, GIMNÁZIUM ÉS ALAPFOKÚ MŰVÉSZETI ISKOLA  
H-9700 Szombathely, Sorok u. 44., Hungary  
orsolya.hanusz@gmail.com

## Összefoglalás

Doleschall Lajos (Carl Ludwig Doleschall, 1828–1859) az indonéz szigetvilág fiatalon elhunyt kutatója volt. Doleschall Mihály Dienes ágostai hitvallású evangélikus lelkész és Lacsny Johanna fiaként Vágújhelyen (Nové Mesto nad Váhom, Szlovákia) született 1828. július 15-én. Gyermekek- és ifjúkoráról szinte semmit sem tudunk. Tanulmányait Modorban és Pozsonyban kezdte, majd Bécsben orvosi végzettséget szerzett. Már fiatal korában rovarattal foglalkozott, és sokkal inkább vonzódott az entomológiához, mint a gyakorlati orvosláshoz. Első szakcikkét a Habsburg Birodalom pókfaunájáról írta, amelyben számos magyarországi adatot is közölt. Minden bizonnyal természetkutató szenvedélye játszott közre abban, hogy 1852-ben holland szolgálatba állt, és 1853. május 25-én katonarvosként Kelet-Indiába hajózott.

Első állomáshelye Weltevreden volt (a mai Jakarta része), majd Jáva középső részén az Ambarawa-völgyben épült Willem I erődben szolgált. Innen a szintén közép-jávai Djokjába helyezték, majd 1856-tól Ambon szigetén teljesített katonarvosi szolgálatot. Otto Gottlieb Mohnike (1814–1887) vezetése alatt dolgozott, aki maga is széleskörű ismeretekkel bíró természetbúvár volt.

Doleschall bejárta az egész szigetet, és eljutott annak délkeleti részébe, Leitimorba is. Főleg a terület légy- és pókfaunáját kutatta. Német, angol és holland szaklapokban megjelenő cikkeiben számos új faj leírását közölte. Gyűjtéseit a Magyar Nemzeti Múzeumnak és a bécsi Természettudományi Múzeumnak küldte el. Kiváló nyelvértékét bizonyítja, hogy magyar, német, szlovák, francia, angol, holland és maláj nyelven is beszélt.

Munkássága felkeltette a brit természettudós, Alfred Russel Wallace (1823–1913) érdeklődését is, aki 1857-ben meglátogatta. A látogatásról Wallace több levelében is beszámolt: „... [Otto Mohnike] mutatta be nekem fiatal munkatársát, a magyar Doleschallt, aki szintén rovarattal foglalkozik. Kiváló képességű, kedves fiatalember. Megrázott a hír, amikor megtudtam, hogy tüdőbajban elhunyt, bár orvosi kötelességét élete utolsó percéig ellátta.”

Doleschall 32 évesen, 1859. február 26-án halt meg. A fényes tudományos karrier előtt álló fiatal természettudós távozása nemcsak a magyar, de az egyetemes tudománynak is nagy vesztesége volt. Magyarországra küldött leveleiből izzó hazafiság sugárzott, és vágyakozása, hogy szeretett szülőföldjéért dolgozhasson. Tragikus, hogy a sors nem adta meg számára ennek a lehetőségét.

A közleményben Doleschall Lajos életútját és állattani munkásságának eredményeit mutatjuk be.

**KULCSSZAVAK:** Doleschall Lajos, Ambon, Jáva, Diptera, Arachnida, tudománytörténet, életrajz

## Abstract

Lajos Doleschall (1828–1859): An Indonesian archipelago researcher who died young. *Lajos Doleschall (Carl Ludwig Doleschall, 1828–1859), who died young while researching in the Indonesian archipelago, was born on 15 July 1828 at Vágújhely in Upper Hungary (now Nové Mesto nad Váhom in Slovakia), the son of an Evangelical (Augsburg Lutheran) pas-*

tor, Mihály Dienes Doleschall, and his wife Johanna Lacsny. Hardly anything is known of his childhood or youth. He studied in Modor (Modra) and Pozsony (Bratislava) before qualifying as a physician in Vienna. Having been drawn into entomology early in his life, it attracted him far more than practical medicine. His first paper, on the spiders of the Habsburg Empire, included many data from Hungary. His desire to study natural history had much to do with his move into Dutch service in 1852, which led to him leaving for the East Indies as a military doctor on 25 May 1853.

He was initially stationed in Weltevreden (now part of Jakarta), then at the William I Fortress in the Ambarawa Valley of Central Java. After a period in Djokja, also in Central Java, he was transferred as a military doctor to the island of Ambon in 1856. There he worked under Otto Gottlieb Mohnike (1814–1887), who was also a widely knowledgeable natural historian. Doleschall travelled around the whole island, including Leitimor in the south-east. His research was mainly into the Diptera and spider fauna of the area. His articles in specialist German, English and Dutch journals described numerous new species. He sent his collections to the Hungarian National Museum and the Natural History Museum in Vienna. An excellent feel for languages gave him the ability to converse in Hungarian, German, Slovak, French, English, Dutch and Malay.

Doleschall's work attracted the attention of a British naturalist, Alfred Russel Wallace (1823–1913), who visited him in 1857 and reported on the visit in several letters. He had been introduced to the young Hungarian Doleschall by Mohnike, he said, as another engaged in entomology. He praised the talents of this kind young person, and was shocked to hear he had died of consumption, yet fulfilled his medical obligations till the last moment.

The death of Doleschall at the age of 32, on 26 February 1859, on the eve of a fine scientific career, was a big loss to science, for Hungary and the world. The letters he had sent to Hungary were filled with enthusiastic patriotism and spelled out a desire to work in his home country. It was tragic that fate would not allow him that opportunity.

The display presents the life of Lajos Doleschall and his zoological findings.

KEYWORDS: Lajos Doleschall, Ambon, Java, Diptera, Arachnida, history of science, biography

## Bevezetés

Herman Ottó (1835–1914) a magyar pókfaunát bemutató műve bevezetőjében felsorolta a hazai pókok ismeretéhez adatokat közlő munkákat. Történeti áttekintésben az első írásként Doleschall Lajos (1828–1859) 1852-ben megjelent dolgozatát jelölte meg (DOLESCHALL 1852b), majd így jellemezte: „E dolgozat pusztán felsorolása azoknak a fajoknak, amelyeket szerző a császári múzeumból meghatározott, és alig egy-két oly adatot vett fel, a mely lehetségessé teszi, hogy a megnevezett alakot a dolgozat segítségével újból felismerhették.” (HERMAN 1876: 4). A dolgozat szerzőjét Herman elég szűkszavúan mutatta be: „Dr. Doleschall Lajos magyar földön, Vág-Újhelyen 1827-ben született és 1859-ben Amboina szigetén halt meg, mint holland szolgálatban álló orvos.” – és megjegyezte, hogy „Bővebb életrajzát ezen igen érdemes, fájdalom igen korán elhunyt tudósunk legközelebről reményem adhatni, mert kilátásom van, hogy részint öccsétől Doleschall E. A. lelkész úrtól, részint a bécsi és udvari állattani ca-

binettól a szükséges adatokat meg fogom nyerni.” Sajnos Herman Ottó nem váltotta be ígését, mert a pókmonográfia megjelenése után érdeklődése más irányba fordult. Ha akkor megírja Doleschall Lajos életrajzát, nem az utókornak kellene a fiatal tudós méltó helyét kijelölnie a hazai természettudósok panteonjában és utóvédharcot folytatnia Doleschall nemzetiségi hovatartozását illetően.

A hazai közvélemény az idegenbe szakadt hazánkfiá kalandos mindennapjairól a népszerű képes újságok tudósításai révén gyakorta olvashatott. Hosszabb-rövidebb levelei sorra jelentek meg a *Vasárnapi Ujság*, a *Pesti Napló*, a *Pesther Loyd* és a *Budapesti Hirlap* hasábjain, de levelei a bécsi császári és királyi botanikai és állattani társulat folyóiratában (*Verhandlungen der kaiserlich-königlichen zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien*) is napvilágot láttak (DOLESCHALL 1854, 1855b, 1862). Ezek kivonatát hollandra is lefordították, és a *De Gid* közölte azokat (VETH 1865).

Mindezek ismeretében meglepőnek tűnik, hogy Doleschall első életrajzát 1881-ben a *The En-*

tomologist's Monthly Magazine közölte az orosz származású dipterológus, Charles-Robert Osten-Sacken (1828–1906) tollából (OSTEN-SACKEN 1881). Osten-Sacken az indonéz szigetvilág légyfaunája tanulmányozása során találkozott Doleschall dipterológiai munkáival, és ezek keltették fel érdeklődését a szerző iránt.

A természettudományi kutatás módszertana nem sokat változott azóta, hiszen Osten-Sacken is a rendelkezésre álló irodalom áttanulmányozásával kezdte munkáját. Szomorúan jegyezte meg, hogy alig talált érdemi adatot Doleschallról. A Hagen-féle *Bibliotheca* (HAGEN 1862) csak ennyit közölt, hogy „Orvos Jáván, meghalt Ambonán 1859-ben.” Alig nyújtottak több információt Alfred Russel Wallace (1823–1913) sorai is. Ne feledjük, hogy Wallace kiterjedt levelezését akkor még nem publikálták. Osten-Sacken mégis ezen a nyomon indult el.

Tény, hogy Doleschall kutatásainak és gyűjteményének a híre felkeltette Wallace érdeklődését, aki első ízben 1857 decemberében látogatott el Ambon (korabeli nevén Amboina) szigetére (1. ábra). Hála John van Wyhe példaértékű kutatásainak és irodalmi tevékenységének, napjainkra a brit természettudós utazásairól és tudományos kutatásairól apró részletekbe menő ismereteink vannak, amelyek érintik Doleschallt is. Wallace Bates-nek<sup>1</sup> írott levelében számolt be a Doleschall-lal való találkozásáról (WYHE 2013: 191):

„Két orvos társaságát élvezhettem, a kormányzósági orvosét, a német dr. Mohnikéét, akinél laktam, és aki Burmeister<sup>2</sup> és Erichson<sup>3</sup> iskolatársa volt. Japánban szolgált, ahol 300–400 példányból álló csinos bogárgyűjteményt állított fel. Mintegy 50 duplumpéldányt átengedett. Dr. Doleschall magyar és egy évet a bécsi múzeumban tanulmányozta a legyeket és a pókokat, amiket kiválóan ismer. Lepkéket és bogarakat is gyűjt, és számos szép példányt bőkezűen nekem ajándékozott. Igazán elragadó fiatalember, de tudósbajban haladoklik. Talán ha még egy évet megér, ennek ellenére nagyon lelkes entomológus. Azt mondja, hogy Ma-



1. ábra. Az indonéz szigetvilág részlete. A szaggatott vonal Alfred Russel Wallace 1857-es utazásának útvonalát mutatja (WALLACE 1869)

*Figure 1.* Part of the Indonesian archipelago. The broken line shows the route taken by Alfred Russel Wallace in 1857 (WALLACE 1869)

gyarország nagyon gazdag bogarakban, és legalább száz igazi *Carabus*-faj él ott. Mit beszélünk ezután a trópusokról! Franciául társalogtunk, amit a folyamatos használat miatt már viszonylag folyékonyan beszélek, bár tele nyelvtani hibákkal. De ebben körülbelül egyformák vagyunk és pompásan hibáztattunk együtt.”

Wallace további leveleiben is írt Ambon szigeti időzéséről (WALLACE 1869: 458, 461; WYHE & ROOKMAKER 2013: 146).

Osten-Sacken nyomozását később a szerencse segítette. Találkozott Otto Gottlieb Johan Mohnikével (1814–1887), aki 1844-től 1869-es nyugdíjazásáig katonaoorvosként szolgált a Holland Kelet-indiai Hadseregben (Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger). Hosszúra nyúló szolgálati ideje során az indonéz szigetvilág számos pontján töltött hosszabb-rövidebb időt, így Jáván, Szumátrán, Borneón, Celebeszen és Malukun, 1849-ben pedig Japánban (Decima). A főleg bogarakkal foglalkozó Mohnike Doleschall egykori hivatali főnöke és tudóstársa volt, így első kézből adhatott információkat Doleschall jávai éveiről. Szerencsére ma már jóval többet tudunk a fiatalon elhunyt természettudós életéről (SZILÁDY 1927, 1942; HORVÁTH 1960; STAGL 1999).

<sup>1</sup> Henry Walter Bates (1825–1892) angol természetkutató, felfedező, a majmolás vagy mímelés (mimikri) jelenségének leírója. 1848-ban Wallace-szal indult gyűjtőexpedícióra az Amazonas esőerdeibe. Wallace 1852-ben hazatért, de Bates 1859-ig folytatta a gyűjtéseket, és közel 15 ezer gyűjtött példányt (főleg rovar) vitt haza Angliába. Az anyagból több ezer új fajt írtak le.

<sup>2</sup> Karl Hermann Konrad Burmeister (1807–1892) német zoológus. Jelentős szerepet vállalt Brazília és Argentína élővilágának kutatásában.

<sup>3</sup> Wilhelm Ferdinand Erichson (1809–1848) német entomológus, aki szinte elsőként irányította a tudományos világ figyelmét Ausztrália faunájának kutatására.



## Doleschall Lajos élete

Doleschall Lajos (Carl Ludwig Doleschall, neve gyakorta bukkan fel Doleschál formában, szlovákosított névalakja Karol Ľudovít Doležal) Doleschall Mihály Dienes (1783–1846) ágostai hitvallású evangélikus lelkész és Lacsny Johanna fiaként Vágújhelyen (Nové Mesto nad Váhom, Szlovákia) született 1827. július 15-én (2. ábra). Gyermek- és ifjúkoráról szinte semmi adatunk nincs. Tanulmányait Modorban (Modra, Szlovákia) és Pozsonyban kezdte, majd Bécsben szerzett orvosi végzettséget. A bécsi egyetem (Kaiserlich-Königliche Universität zu Wien) orvosi kara virágkorát élte abban az időben. Az egyetem szoros kapcsolatban állt a „császári múzeummal” (Hof-Naturalienkabinet), hiszen abban az időben az orvosképzés egyik alappillére a természetrajzi ismeretek adták. Nem véletlen, hogy a korszak orvosai között számtalan természetvizsgáló akadt, és az sem, hogy Európa természetvizsgálói jobbára orvosi képzésben részesültek. Doleschall az 1852–1853-as tanév végén, számos magyar diák egyikeként szerezte meg az orvosi diplomát, ahogyan arról két bécsi folyóirat, az *Oesterreichisch Kaiserliche Wiener Zeitung* és a *Wiener Medicinische Wochenschrift* is beszámolt (ANONYMUS 1853a, 1853b).

Keve András a magyar madártan történetét bemutató munkájában (KEVE 1994) a következőket írta Doleschallról: „A szabadságharc leverése után emigránsaink sem feledkeztek meg a nemzet múzeumáról. 1856-ban Doleschall Lajos hol-



3. ábra. Rudolf Felder (1842–1871)

[https://www.zobodat.at/bilder/personen\\_lg/1593.jpg](https://www.zobodat.at/bilder/personen_lg/1593.jpg) (Hozzáférés: 2018. augusztus 23.)

Figure 3. Rudolf Felder (1842–1871)

[https://www.zobodat.at/bilder/personen\\_lg/1593.jpg](https://www.zobodat.at/bilder/personen_lg/1593.jpg) (Accessed: 13 August 2018)

25.	4.	Idem	Elisabetha Georgii Pavlik, famuli, et Coe Zeman.	Georgius Schkita et Elisabetha Jurik. Vagh. Ujhely.
26.	15.	Idem	aludonicus Carolus A. d. Dni Michaelis Dionysii Doleschall, loca- lis P. M. et Johanna Lacsny de Folkushaza	Spect. d. Ludovicus Lacsny de Folkus. haza, Princ. Piffy. Ord. Episcopi, neonati avunculus, cum sua Dna Conforte. Wilhel- mina Kuntze; et Ferill. d. Carolus Latten- Köery de Esdom, cum sua Dna Con. Christi- na Baross de Bolusch. Martinus Ondraffach et Elisabetha Sem. Piffy.
27.	4.	Arbenda Paulus	Ioannis Frabech, coloni, et Juditha Kobza.	Thomas Mareczek, et Elisabetha Kujavitz. Vagh. Ujhely.
28.	28.	Doleschall Anna	Stephani Szablik, famuli, et Catharina Turan	

2. ábra. Doleschall Lajos születési bejegyzése a vágújhelyi (Nové Mesto nad Váhom, Szlovákia) plébánia anyakönyvében (Slovakia Church and Synagogue Books, 1592–1910)

Figure 2. The record of Lajos Doleschall's birth in the parish register of Vágújhely (Nové Mesto nad Váhom, Slovakia; Slovakia Church and Synagogue Books, 1592–1910)





**4. ábra.** Az *Euploea doleschalii* ábrája Cajetan Felder és Rudolf Felder 1859-es cikkében (FELDER C. & FELDER R. 1859). A fajt később alfajjá minősítették (*Euploea sylvester doleschalii* C. & R. Felder, 1859). Az ábra a *Wiener entomologische Monatschrift* két különböző kiadásából való. A színes litográfiát tartalmazó változat jóval ritkább

**Figure 4.** An illustration of *Euploea doleschalii* in an 1859 article by Cajetan Felder and Rudolf Felder (FELDER C. & FELDER R. 1859). The species was later ranked as a subspecies (*Euploea sylvester doleschalii* C. & R. Felder, 1859). The illustration appeared in two different numbers of the journal *Wiener entomologische Monatschrift*. The coloured lithograph is much the rarer of the two

land katonaoorvos 30 madárbórt küldött Jáváról.” Abból a tényből kiindulva, hogy Doleschall Bécsben végezte az orvosi egyetemet, nehezen hihető, hogy bármilyen szerepe lett volna az 1848–49-es forradalomban és szabadságharcban, amiért emigrálnia kellett volna.

Hogy egyetemi tanulmányai költségét és megélhetését biztosítsa, nevelőtanári állást vállalt. Gombocz Endre jegyezte fel (GOMBOCZ 1936: 481), hogy 1853-ig Janka Viktor (1837–1890), a később híressé vált botanikus nevelője volt. De volt ennél a társadalmi ranglétrán magasabb rangú tanítványa is: Cajetan Felder (1814–1894), Bécs későbbi polgármestere, neves lepidopterológus fiát, Rudolf Feldert (1842–1871) (3. ábra) is tanította (SCHINER 1872).

Napjainkban már nem deríthető ki, hogy mekkora része volt Doleschall Lajosnak abban, hogy az ifjú Felder is a rovarászatra adta a fejét, de ez a hatás nem hanyagolható el. Mindebben természetesen az édesapa érdeklődésének és hatalmas gyűjteményének jelentős szerepe lehetett. Mindenesetre bizton állítható, hogy meghitt kapcsolat alakult ki a Felder család és Doleschall Lajos között, amit jól bizonyít, hogy a két Felder egy lepkegenuszt (*Doleschallia*) (FELDER 1861a: 14) és számos fajt is róla nevezett el (FELDER C. 1960, 1861b; FELDER & FELDER 1859, 1860) (4. ábra). Az osztrák Novara-expedíció lepkeanyagát feldolgozó munkában – amit szintén közösen írtak – számos Doleschall által Ambon szigetén gyűjtött







faj is szerepel, ezek közül több az ő nevét viseli (FELDER & FELDER 1864–1867; FELDER *et al.* 1864–1875) (5.a–f. ábra). A Novara-expedíció lepkenyagának feldolgozása mellett az apának és fiának még számos további közös lepkészeti tárgyú cikke is született.

### Cajetan von Felder (1814–1894)

Báró Cajetan von Felder (1814–1894) (6. ábra) politikus és természettudós 1814-ben, a napjainkban Bécs részét képező Wiedenben született. Korán, 1826-ban jutott árvaságra. A gimnáziumot részben az alsó-ausztriai Seitenstettenben, Brünnben (Brno, Csehország) és Bécsben végezte, majd a bécsi egyetemen 1834-től jogot hallgatott. Doktori fokozatát 1841-ben szerezte meg. 1835-től kezdve, leginkább gyalogosan bejárta Dél- és Nyugat-Európát, és nyelveket tanult. 1843-tól a Theresianumban tanárként és a császári udvarban tolmácsként dolgozott. Pár nappal a márciusi bécsi forradalom kitörése előtt tette le az ügyvédi vizsgát. 1848 októberében az akkor alakult bécsi városi tanács (Gemeinderat) vezetője lett, de pár hónap múlva eltérő politikai nézetei miatt távozott posztjáról.

A következő tíz évben Bécsben ügyvédként dolgozott, de folytatta utazásait is. Bejárta Európát az Északi-foktól (Nordkapp) Kelet-Európán át Oroszországig, majd a Közel-Keletet és Afrikát. Útjain mindenütt lepkéket és bogarakat gyűjtött, és hatalmas gyűjteményt állított fel. 1860. február 29-én lett a Leopoldina Akadémia (*Sacri Romani Imperii Academia Caesareo-Leopoldina Naturae Curiosorum*, napjainkban Deutsche Akademie der Naturforscher Leopoldina) tagja.

1861-től az alsó-ausztriai tartománygyűlés (Landtag) és újra a bécsi városi tanács (Gemeinderat) tagjaként aktívan politizált. 1868. december 20-án Bécs főpolgármesterévé választották, mely poszton többször újraválasztva 1878-ig maradt. Amellett Alsó-Ausztria tartományi marsallja és báró is lett. Hivatali ideje alatt, 1872-ben adták át a Ringstraßén a lenyűgöző megjelenésű városházát (Rathaus), és ő nyitotta meg az 1873-as bécsi világkiállítást (Weltausstellung 1873), ahol megcsillogtatta nyelvi képességeit (PITTLER 2011).

Makacs szembaja miatt 1878-ban visszavonult a közélettől, csupán a Lordok Házában (Herrenhaus) jelent meg, ha fontos tárgy került napirendre. Öregkorára a szürkehályog miatt szinte teljesen megvakult.

A halálán lévő Anton Dreher, Európa egyik legnagyobb sörgyárának tulajdonosa 1863-ban rábízta a tizennégy éves Anton Dreher gyámságát, amit Felder az ifjú nagykorúvá válásáig, 1870-ig látott el. Egy 1870-ből származó karikatúra is megörökítette a gyámságot. Számunkra a karikatúra mellékes részlete bír jelentőséggel: a rajzoló Felder szobájának falán rovargyűjteményt is ábrázolt, ami ékesen bizonyítja, hogy rovarászként is hírnevet szerzett (7. ábra).

Nehéz elképzelni, hogy a politikus Cajetan Felder hogyan tudott időt szakítani tudományos rovartani munkájára. Márpedig entomológiai cikkei, könyvei jelentős időráfordításról árulkodnak. Legnagyobb szabású munkáját Rudolf fiával (1842–1871) és Alois Friedrich Rogenhoferrel (1831–1897), a bécsi Természettudományi Múzeum (Naturhistorisches Museum Wien) lepkegyűjteményének első kurátorával közösen állította össze. A hatalmas kiadvány, amely a Novara-expedíció útja során gyűjtött lepkéket mutatja be, 1865 és 1867 között jelent meg három kötetben (FELDER & FELDER 1864–1867), plusz a tárgyalt lepkéket bemutató gyönyörűen illusztrált atlaszban (FELDER *et al.* 1864–1867) (8. ábra). Az expedíció lepkeanyaga részben a bécsi Természettudományi Múzeumba, részben Londonba, a Natural History Museumba került (GILBERT 2000).

A Novara-expedíció az osztrák haditengerészet mindmáig legsikeresebb tudományos vállalkozása volt. Az SMS Novara fregatt 1857 és 1859 közötti Föld körüli útján 551 nap alatt 51 681 tengeri mérföldet tett meg a Trieszt, Gibraltár, Madeira, Rio de Janeiro, a Jóreménység-foka, Ceylon, Batavia, Manila, Hongkong, Sanghaj, Sydney, Auckland, Valparaíso, Azori-szigetek, Trieszt útvonalon. A tudományos vállalkozást Bernhard von Wüllerstorff-Urbair (1816–1883) fregattkapitány (későbbi tengernagy) vezette, aki korábban a haditengerészeti akadémia asztronómiaprofesszora volt. Az expedíció geológusa, Ferdinand von Hochstetter (1829–1884) szintén szaktekintélynek számított, csakúgy, mint a botanikus–zoológus Georg Ritter von Frauenfeld (1807–1873). A földrajzi, etnográfiai és gazdasági szakértő, Karl von Scherzer (1821–1903) már az utazást megelőzően hírnevet szerzett magának nemzetgazdasági, valamint gazdaság- és



6. ábra. Cajetan Felder (1814–1894) politikus és természettudós arcképe egy korabeli metszeten

[https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/3/3e/Cajetan\\_Felder.jpg/1200px-Cajetan\\_Felder.jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/3/3e/Cajetan_Felder.jpg/1200px-Cajetan_Felder.jpg) (Hozzáférés: 2017. augusztus 8.)

**Figure 6.** The politician and natural historian Cajetan Felder (1814–1894) in an engraving of the period

[https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/3/3e/Cajetan\\_Felder.jpg/1200px-Cajetan\\_Felder.jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/3/3e/Cajetan_Felder.jpg/1200px-Cajetan_Felder.jpg) (Accessed: 8 August 2017)

gyarmatosítástörténeti írásaival. Az ő nevéhez fűződik az expedíció népszerűsítő stílusban készült leírása is: 1864 és 1866 között *Reise der Oesterreichischen Fregatte Novara um die Erde in den Jahren 1857, 1858, 1859 unter den Befehlen des Commodore B. von Wüllerstorff-Urbair* címmel megjelentette az expedíció történetét és főbb tudományos eredményeit bemutató munkáját. A vállalkozás grafikus megörökítése az addig tájképeiről ismert festőre, Joseph Sellenyre (1824–1875) hárult. Az expedíciónak voltak magyar tagjai is: Gaál Béla elsőtiszt, Semsey Gusztáv, Kalmár Sándor, Máriássy Mihály kadétok és Schwarz Ede hajóorvos. A földgolyót körülhajózó Novara legénysége jelentős természettudományos gyűjteményt hozott haza. Az expedíció tudományos eredményeit mintegy 21 kötetnyi terjedelemben publikálták.



7. ábra. Az ifjú Anton Dreher és Cajetan Feldert ábrázoló karikatúra 1870-ből. Felder szobájának falán rovarokat láthatunk <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/de/f/f5/Cajetan-Felder-Karikatur-%28vor-1870%29.jpg> (Hozzáférés: 2017. augusztus 8.)  
**Figure 7.** An 1870 caricature of Anton Dreher és Cajetan Felder. Insects appear on the wall of Felder's room <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/de/f/f5/Cajetan-Felder-Karikatur-%28vor-1870%29.jpg> (Accessed: 8 August 2017)

Cajetan Felder lepke- és bogárgyűjteményét Lionel Rothschild (1886–1937) vásárolta meg, ami halála után a londoni Natural History Museumba került. Felder hagyatékának tudománytörténeti szempontból is igen figyelemre méltó részét képezi az ugyanezen múzeumban őrzött mintegy 1000 levél és levelezőlap, melyeket 1856 és 1891 kö-



8. ábra. A mocsári madárlepke vagy zöld csillangó (*Ornithoptera priamus*) ábrája a Novara-expedíció által gyűjtött lepkéket bemutató munka „Atlasz” kötetében. A faj jelentőségét jelzi, hogy az ábra az atlasz első tábláján szerepel (In: FELDER et al. 1864–1867)  
**Figure 8.** *Ornithoptera priamus*, the common green birdwing or Priam's birdwing, from the volume Atlas, presenting butterflies collected on the Novara expedition. Its significance is clear from its position in the book's first page of illustrations (in FELDER et al. 1864–1867)

zött rovarász kollégái, közöttük vezető entomológusok küldtek neki a világ minden tájáról. A levelek főleg lepkék cseréjéről és vásárlásáról szólnak.<sup>4</sup>

Az apa majd' két évtizeddel élte túl 1871-ben elhunyt fiát (ANONYMUS 1871).

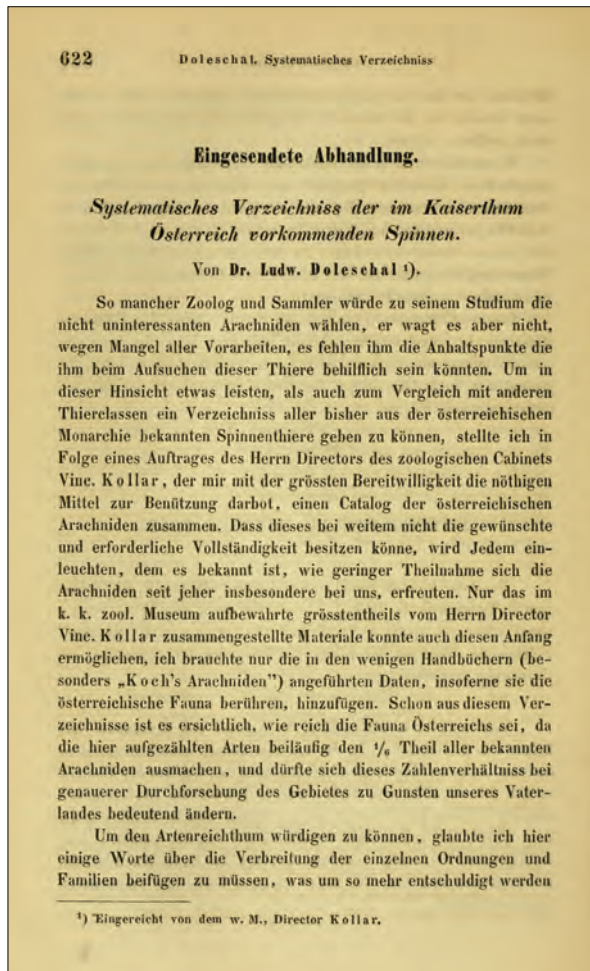
<sup>4</sup> Manuscript Collection of Cajetan von Felder [circa 1856–1891] [http://primo-44nhm.hosted.exlibrisgroup.com/primo\\_library/libweb/action/display.do?sessionid=FFCFDDE0588A39AB9854AA50CECBB134?tabs=requestTab&ct=display&fn=search&doc=44NHM\\_ALMA21148308790002081&indx=1&reclds=44NHM\\_ALMA21148308790002081&reclxs=0&elementId=0&renderMode=poppedOut&displayMode=full&frbrVersion=&vid=44NHM\\_V1&mode=Basic&tab=default\\_tab&dscnt=0&vl\(freeTexto\)=cajatan%20ofelder%20manuscript&dstmp=1505322649461](http://primo-44nhm.hosted.exlibrisgroup.com/primo_library/libweb/action/display.do?sessionid=FFCFDDE0588A39AB9854AA50CECBB134?tabs=requestTab&ct=display&fn=search&doc=44NHM_ALMA21148308790002081&indx=1&reclds=44NHM_ALMA21148308790002081&reclxs=0&elementId=0&renderMode=poppedOut&displayMode=full&frbrVersion=&vid=44NHM_V1&mode=Basic&tab=default_tab&dscnt=0&vl(freeTexto)=cajatan%20ofelder%20manuscript&dstmp=1505322649461) (Hozzáférés: 2017. augusztus 23.)

A fondban szereplő entomológusok listája valóban impozáns, bár a névsor feltehetően csak a legfontosabb levelezőpartnereket sorolja fel. Jól tükrözi a magyarországi viszonyokat, hogy Doleschallon kívül nincs magyar entomológus a listában: Henry Walter Bates (1825–1892), Theodore Becker (1840–1928), Alexander Becker (1818–1901), Hans Herman Behr (1818–1904), Dominik Boheman, Carl Henrik Bilimek (1796–1868), Jean Baptiste Alphonse Déchauffour de Boisduval (1801–1879), Otto Bremer (?–1873), Carl Brunner von Wattenwyl (1823–1914), Arthur Gardiner Butler (1844–1925), Francis L. de Laporte de Count Castelnau (1812–1880), Maximilien de Baron Chaudoir (1817–1881), Carl August Dohrn (1806–1892), Carl Ludwig Doleschall (1827–1859), Henry Edwards (1830–1891), William Henry Edwards (1822–1909), Johann Angelo Count Ferrari (1806–1876), Leopold Joseph Franz Johann Fitzinger (1802–1884), Georg von Ritter Frauenfeld (1807–1873), Gottlieb August Wilhelm Herrich-Schäffer (1799–1874), William Chapman Hewitson (1806–1878), Edmund Thomas Kheil, Napoleon Manuel Higgins (1849–1923), Julius Lederer (1821–1870), J. Peter Maassen (1810–1890), Édouard Ménétriés (1802–1861), Georges Vandalin von Mniszech (?–1881), Frederic C. Moore (1830–1907), Charles Lionel Augustus de Nicéville (1852–1901), Wilhelm Niepelt (1862–1935), Charles Oberthür (1845–1924), Heinrich Ribbe (1832–1898), Auguste Sallé (1820–1896), Osbert Salvin (1835–1898), Henri de Saussure (1829–1905), Ludwig Wilhelm Schaufuss (1833–1890), Alexander Walker Scott (1800–1883), Franz Sikora (?–1912), Samuel Constant Snellen van Vollenhoven (1816–1880), Otto Carl Heinrich Richard Staudinger (1830–1900), Samuel Stevens (1817–1899), Hans Stichel (1862–1936), Ferdinand Stoliczka (1838–1874), Ernest Suffert (?–1907), Hermann Thiele (1841–1916), Roland Trimen (1840–1916), Francis Walker (1809–1874), Alfred Russel Wallace (1823–1913), Hans Daniel Johan Wallengren (1823–1894), William Watkins (1849–1900), John Obadiah Westwood (1805–1893).



## A rovarász Doleschall Lajos

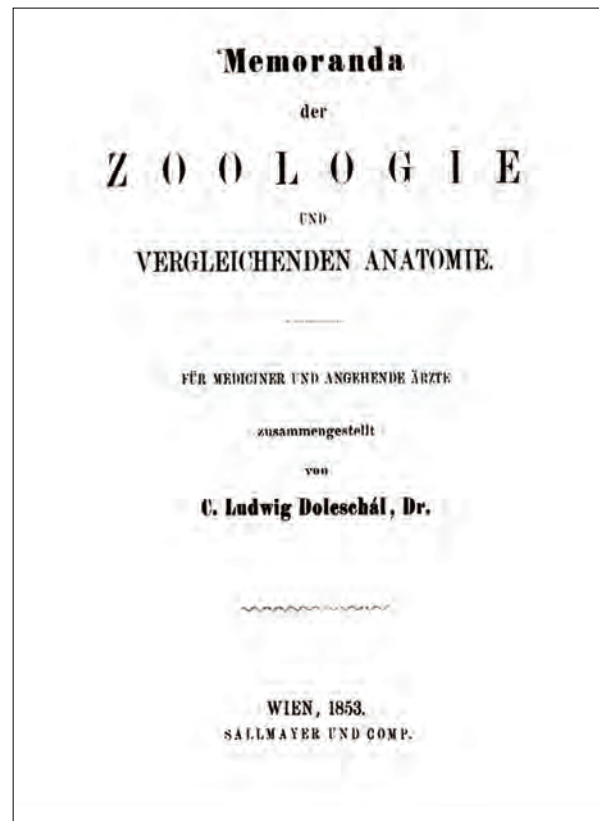
Doleschall Lajos már fiatal korában is foglalkozott rovarattal, és inkább vonzódott a zoológiához, ezen belül is az entomológiához, mint a gyakorlati orvosláshoz. Rendszeresen bejárta a bécsi Hof-Naturalienkabinettbe, ahol Vincenz Kollar (1797–1860) támogatásával kutatott. Kollar elsősorban kétszárnyúakra specializálódott, de életének jelentős részét áldozta az osztrák Brazília-expedíció (Österreichische Brasilien-Expedition, 1817–1835) anyagának feldolgozására. Az expedíció által gyűjtött 133 ezer tárgyat a Brasilianum tizenhárom termében állították ki. A múzeumot 1836-ban bezárták, és anyagát besorolták a Hof-Naturalienkabinett gyűjteményébe.



9. ábra. Doleschall Lajos első, a Habsburg Birodalom pókjairól írott dolgozatának kezdőlapja (DOLESCHALL 1852b)

Figure 9. The first page of Doleschall's study of spiders of the Habsburg Empire (DOLESCHALL 1852b)

Kollar tanácsára Doleschall a pókszabásúakkal kezdett foglalkozni, bár Szilády Zoltán szerint (SZILÁDY 1942) már gyermekkorában is pókokat és gyíkokat gyűjtött. Első tudományos publikációja 1852-ben jelent meg Ausztria pókszabásúiról (DOLESCHALL 1852b) (9. ábra), melyben 205 pók-, 37 kaszaspók-, hét skorpió- és három álskorpió-fajt sorolt fel. A Habsburg Birodalom területéről ekkor mintegy 1300 pókszabásúfajt ismertek (ebbe a számba az atkákat is belefoglalták), így Doleschall ezek egyhatodát ismertette. Emellett 17, tudományra új pókfajt és hat kaszaspókfajt is leírt. A leírt fajok között tipikus alpin és boreo-alpin elemek is előfordulnak, így az *Arctosa alpigena* farkaspók (Lycosidae), amelynek típuslelőhelye a Schneeberg (leg. Mann), vagy egy tipikus alpesi endemizmus, a *Dicranopalpus gasteinensis* kaszaspók (Phalangiidae). Ez utóbbi típuslelőhelye „Alpen bei Gasten” (leg. Kollar). A bécsi múzeum archívumában az ezredforduló táján kerültek elő a cikkhez



10. ábra. Doleschall Lajos tanuló és gyakorló orvosoknak írt zoológia- és anatómia-tankönyvének címlapja (Bécs, 1853)

Figure 10. The title page of Doleschall's textbook of zoology and anatomy for medical students and practising doctors (Vienna, 1853)

készült színes ábrák, amelyek feltehetően Doleschall munkái (THALER & GRUBER 2003).

A magyar pókfaunával részletesen foglalkozó Herman Ottó jól ismerte a cikket, hiszen két művében is hivatkozott rá (HERMANN 1866, 1876). Az Erdély pókjait bemutató munka bevezetőjében (HERMANN 1866) Sill Victornak Doleschall jegyzéke alapján összeállított póklistáját (SILL 1865b) közölte, amit saját kiegészítéseivel látott el.

Victor Sill életéről szinte semmit sem tudunk. Erdély déli részének pókszabásúival és rákjaival foglalkozott, melyekről számos cikket közölt (SILL 1861a, 1861b, 1861c, 1861d, 1862a, 1862b, 1865a, 1865b). Az Erdélyi Természettudományi Társulat (Siebenbürgischer Verein für Naturwissenschaften Hermannstadt) tagja volt. Feltehetően Nagyszebenben élt.

Doleschallnak ismert egy pókokkal foglalkozó kézírata is (DOLESCHALL 1852a), amit szintén a bécsi Természettudományi Múzeumban őriznek. A kéziratra napjainkban is hivatkoznak (NENTWIG 2012).

Bármennyire is bizonyult Doleschall ígéretes tehetségnek, hosszabb távon talán nem alkalmazták volna a múzeumban, ezért úgy döntött, hogy másutt próbál szerencsét. Csak találgathatjuk, hogy elhatározásában milyen egyéb tényezők játszottak szerepet. Talán maga Vincenz Kollar buzdította erre, aki szintén trópusi anyagon dolgozott, de az is közrejátszhatott, hogy Hollandia akkoriban toborzott orvosokat keleti gyarmataira. Bárhogy is történt, Doleschall 1852-ben harmadosztályú katonarvosként holland szolgálatba állt.

A holland kormány bizonyára örömmel fogadta a bécsi egyetemen végzett növendéket, aki egyben a távoli területek élővilágának kutatására is vállalkozott. Doleschall a rákövetkező évben a jóreménységről elnevezett hajó, a *Het goedre Vertrouwen* fedélzetéről intett búcsút Európának, és Holland Kelet-Indiába hajózott. Így talán már csak híradásból értesült arról is, hogy Bécsben megjelent az orvostanhallgatók és praktizáló orvosok számára írt állattan és összehasonlító anatómia tankönyve (DOLESCHALL 1853) (10. ábra). Nem tudjuk kellően hangsú-



11. ábra. Ambon látképe 1774-ből

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Amboina\\_17th\\_century\\_print,\\_most\\_likely\\_English.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Amboina_17th_century_print,_most_likely_English.jpg) (Hozzáférés: 2017. augusztus 8.)

**Figure 11.** View of Ambon in 1774

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Amboina\\_17th\\_century\\_print,\\_most\\_likely\\_English.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Amboina_17th_century_print,_most_likely_English.jpg) (Accessed: 8 August 2017)

lyozni, hogy a könyv egy mindössze huszonhat éves fiatalember tollából származott.

1853-tól kezdve jóval többet tudunk életéről, hála annak a számos fennmaradt vagy különböző újságokban megjelentetett levélnek, amit részint Pest-Budára, részint Erdélybe és Bécsbe küldött. A levelek az első időkben még jóval gyakrabban érkeztek Európába, és tartalmukban is sok átfedés tapasztalható. Ugyanakkor minden levél egyedien más, hiszen írója a címzettől függően másra helyezte a hangsúlyt. A Hof-Naturalienkabinettbe címzett levelekben jóval több természetrajzi adat és megfigyelés olvasható, míg barátainak inkább a szolgálati helye természeti és társadalmi viszonyairól írt. Mielőtt a leveleket közölnénk, felsorolásszerűen tekintsük át állomáshelyeit: 1853. szeptember 14-én érkezett Batáviába (Jakarta). Első állomáshelye Weltevreden volt, majd a Jáva középső részén, az Ambarawa-völgyben épült Willem I erődben szolgált. Innen a szintén közép-jávai Djokjába helyezték át, majd 1856-tól haláláig Ambon szigetén<sup>5</sup> (11. ábra) teljesített szolgálatot.

Halála után a Királyi Holland Kelet-indiai Természettudományi Társulat (Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederlandisch Indië,

<sup>5</sup> Ambon a Maluku-szigetek középső szigeteinek egyike, napjainkban Indonézia Maluku tartományának része.



Royal Physical Society in the Dutch East Indies) ülésén C.A.M.M. von Ellenrieder hemipterológus szólalt fel Doleschall gyűjteménye ügyében, de az interpelláció nyomán elindított vizsgálat eredménytelenül zárult: a gyűjteményt nem találták meg (LANGE 1859–1860: 239–240).

A korabeli hazai napisajtó különböző folyóiratait lapozgatva napjaink olvasójának önkéntelenül az jut az eszébe, hogy az egyes lapok között milyen ádáz verseny dúlhatott a hírek megszerzéséért. Aki előbb közölte a hírt, nagyobb olvasottsága révén nagyobb példányszámot teríthetett, és nagyobb részt hasíthatott ki a piacból. Nem volt ez másként Doleschall Lajos leveleinek közlésekor sem.

A *Budapesti Hirlap* 1854. január 19-i száma B. A. monogramú újságírója egy levelet hozott le Doleschalltól *Magyar természetbúvár Jáva szigetén* címmel (B. A. 1854). A levelet Doleschall Kubinyi Ágostonnak (1799–1873), a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójának címezte, amit a kor szokásának megfelelően a Magyar Földtani Társulat ülésén is felolvastak. A levél kivonatos közlése előtt a cikk írója pár szóban bemutatja Doleschallt. A cikkből lényeges információhoz juthatunk arra vonatkozóan, hogy Doleschall a bécsi Hof-Naturalienkabinettben segédőri állást nyert, majd a Magyar Nemzeti Múzeum ajánlásával és csekély anyagi támogatásával utazott Hollandiába. (Ezen utóbbi információt megerősíti a *Vasárnapi Ujság* 1896. február 2-i száma is, amelyben a Madarász Gyula által vezetett ceyloni expedícióról írnak (JANKÓ 1896): „Az első utat 1853-ban Doleschall Lajos tette, ki Kelet-Indiába ment s a múzeumtól ez útjára kapott is néhány száz forintot, kisebb gyűjtéseket küldött is, de ő maga 1859-ben Jávában meghalt.”) Lássuk ezek után a levelet!

„Napokban említettük, miképp a földtani társulat közelebbi ülésében dr. Doleschall úrnak Jáván kelt egy levele olvastatott fel, mely nem csekély figyelmet gerjesztett a jelenvoltak közt.

Mielőtt a levelet lényeges kivonatban közöljük, íróját röviden bemutatjuk. Dr. Doleschall Lajos, egyike a legvállalkozóbb szellemeknek, jeles készségű orvos és természetbúvár, s mindenek fölött buzgó hazafi. Csaknem minden sora levelének tiszta

hazafiságot lehel. Nevezett fiatal orvos hazánkfia, miután harmadéve Bécsben orvostudori rangra emeltetett, csakhamar a cs. k. állatgyűjteménynél segédi állást nyert; azonban természetvizsgálói ösztönétől indítva, miután erre nézve óhajtott mezőt itt találni nem vélt, múlt év elején a hollandiai kormányhoz katonaorvosi állomásért folyamodott, azon reményben, hogy ekképp a Föld távoli részeit beutazhatja. Vágya teljesült, mivel ajánlatát a hollandiai kormány elfogadta, s ő erre a Nemzeti Múzeum igazgatóságának közbenjárása következtében felsőbb helyen pénzsegélyt nyervén, ...igába [olvashatatlan] elutazott. Azért fordult egyenesen a Nemzeti Múzeum igazgatóságához, mert bizton remélte, ekképp ez által nagy céljában támogattatni fog, s mert ez intézetnek kívánta jövőendő működését lekötelezni.

Jávának Willem I nevű várából levelet írt múlt évi november 2-áról a Nemzeti Múzeum érdemes igazgatójának, Kubinyi Ágoston úrnak, kinek, mint e levélben említi, köszöni nagyrészt azt, hogy régi vágyai teljesültek. A levél december 26-án érkezett Pestre.

Természetbúvárunk múlt évi május 25-én hagyta el Harderwiket, hol Hollandiában tartózkodása alatt lakott, s két nap múlva a nieuwe-diepi kikötőben hajóra szállott. Május 30-án délután indultak el a nagy tengerre, s 105 napi folytonos utazás után értek Jávába. Ez út leírásában Doleschall érinti azon pontokat, melyek előtte különösen feltűntek, a látott tengeri állatokat, madarakat és halakat, s mentegetőzik, hogy miután a partmellék hosszában nem hajóztak (mint előbb a kelet-indai utazók tevék) s ennélfogva sehol ki nem szállottak, vízről fogásra, pedig a kellő eszközökkel ellátva nem volt, ez útjából a múzeumnak semmi érdekést nem küldhetett.

Jáva sziget megpillantásakor öröme mondhatatlan volt. »Leírhatlan szép volt a látvány – így ír – melyet szeptember 9-én reggel a szunda-út bejárásánál élveztünk; egészen közel voltunk a földhöz, úgyhogy a legcsekélyebb egyes tárgyakat kivehettük; a tenger, dacára a kedvező szél fúvásainak, tükrötisztta, sima volt, a legszebb smaragdszínnel. Gyönyörködve nyugodtak szemünk az örökzöld halmonkon, a távol kék hegyein. Varázsszépségű volt a panoráma, mely egész nap előttünk fejlődött.«

Amint e szűk vízúton eveztek, lassan-lassan előbukkantak a láthatáron a tenger tükréből balra egyes csűrökalkú, egész 6000 magas, vulkáni szí-

getek, melyek Szumátra délkeleti partja körül láncot képeznek; végre megpillanták Szumátra óriás hegyeit, melyek ormai magasan a felhők fölött állanak.

Szeptember 13-án értek a batáviai kikötőbe. Jáva különösen kedvező benyomást tett utazónkra; szebbnek találta a földet, mint képzelte, varázsszépnek, mi a pazar természetet illeti, hiedelmen felül kényelmeseknek az európaiak által épített lakásokat. Mint nem-költőnek, lehetetlen neki – úgymond – e szigetország szépségeit visszatükrözni. A Batáviába vezető folyó partmelléke, elején műveletlen mocsáros, beljebb haladva mindinkább műveltebb alakot ölt, míg Batáviába érve, legfejlettebb tenyészetet mutat, hol a forró égöv csaknem minden műnővényei: musa, kókusz, areca, arenga, carica, artocarpus, citrus, anona stb. stb. díszlenek. Minden európainak, ki Jáva szigetére legelőször lép, feltűnik a légkör erős pézsmaszaga, mely is mindenütt 7–8 napig érezhető, míg végre az ember egészen megszokja.

Batáviából, hol utazónk részint az égélj-okozta láz, részint a gyűjtésre nem alkalmas idő miatt semmi nevezetést, nem szedhetett, október 10-én indult el gőzösön Samarang felé; kétnapi utazás után elérték ezen a távol keleten fekvő várost. »A hajóból kiszállás pompás volt. Éppen alkonyodott a nap, midőn gőzösünk horgonyt eresztett. Előttünk pompás föld terült, a paron lapályos, művelt; lassan-lassan dombokká emelkedék, s a távolban hegyek tornyosultak hegyek fölé. A sima tenger számos nagy terjedelmű hajókkal volt ellepve, s ezek és a szárazföld közt roppant sokaságú kisebb halászbárkák hemzsegték, melyek emberei egyhangú dalukat hallatták. Csak életveszéllyel szállhattunk ki a szárazra; az erős hullámtorlás minden pillanatban felfordítással fenyegette kis járművünket, mely esetben bizonyos áldozatai leendettünk az itt dulongó kaimanoknak (tengeri krokodiloknak). A partmellék sűrűn van benőve legtarkább cserjével, s holdvilágnál a fák és cserjék tekintete, melyek közt számtalan fénybogar csillogott, valóban meglepő volt.«

Samarang európai stílusban épült város, számos arab, kevesebb kínai lakosokkal. A lakosság egészen különbözik a batáviaitól; míg itt (Batáviában) alacsony, sovány, kifejezés nélküli alakokkal találkozunk, az alatt a samarangi Jáván erős testalkatú, izmos, erélydús ember, kinek koponyaképzete s arc-

kifejezése egészen különbözik amazétól. Samarang égélját utazónk nem dicséri, igen forrónak s kórteljesnek írja. Még félbeteg, éjjel, október 12-én, vilámlás, dörgés és eső közt, kellett sajátképi rendeltetése helyére, Willem I várba mennie. Kilenc órai folytonos lovaglás után, melyet sűrű erdőn keresztül tón, ért elvégre poggyászát vitt kíséretével együtt a pompás szépségű Ambarava völgybe.

Ambarava (hollandi neve Willem I) egy új, egészen Európailag épült vár; legerősb a németalföldi birtokon, mintegy 130 mérföldnyire délkelet felé Batáviától, a tartomány közepén. Mintegy 3000 főnyi őrségen kívül más nem lakik itt, s a szomszéd helységben (Ambaravában) csak kínaiak és javánok laknak. A környezet igen pompás. Maga a vár egy a tengerszint fölött 1500 lábnyira emelkedő völgyben fekszik, mely nagyobb rész mocsáros, és csak rizstermelésre használtatik. »Házamból a kilátás hatalmas hegyek egész sorára esik, melyek részint kiégett részint még működő vulkánok (péld. 9000 lábnyi Merapi, mely még 4 nappal azelőtt füstoszlopokat eresztett). Egy órányira a vártól emelkedik a 7800 lábnyi Merbabu, melynek csúcsa folyvást fellegek közt áll, erdőiben tigrisek, leopárdok és vaddisznók tanyáznak; oldalán némely európai növények (clematis, ranunculus stb.) tenyésznek. Nyugat felé, mintegy 7–8 mérföldnyi távolban, látható az úgynevezett „ikertestvér”, vulkáni, csűrökalkú hegyormok, melyek egyike 9000 lábnyira emelkedik a tengerszint fölött. Északkeletre esik az 5000 láb magas, őserdőborított Ungarang hegy, melynek ritkán járt vadonaiban nagyszámú orchideákon kívül, Rafflesia Arnoldi,<sup>6</sup> ezen mesés óriásfa is nő.«

Ezen vidéket választotta utazónk természettani kutatásai színhelyévé. Reméli, miképp innen igen sok szépet küldhet Nemzeti Múzeumunknak. Munkáját már megkezdte a lapályon gyűjtéssel, azonban ha pár hónap alatt meghonosult, rendbe jött, a nyelvet megtanulta, s jó hátslova lesz, akkor aztán az erdőket és sziklákat is beutazhatja, s bizonyára sok újat és érdekest küldhet. Ígérete szerint, minden két hónapban intézend tudósítást és szállítmányt a Nemzeti Múzeumhoz, melynek természetritkasági gyűjteménye ez által nagymértékben fog gazdagodni. Dicséretes hazafiúi szándékához utazónknak az égtől erőt s kedvező egészséget kívánunk.

<sup>6</sup> Rafflesia arnoldii.

*Még csak azt kívánjuk megjegyezni, miképp ez második természetritkasági gyűjtője múzeumunknak a távol égalj alatt; az első, X úr, jelenleg Dél-Amerikában gyűjt természeti kincseket a nevezett intézet számára.”*

A *Budapesti Hirlap* szerkesztője a természetrajzi részleteket mellőzte a levélből. Ugyanakkor a Bécsbe küldött leveleket jórészt szó szerint közölte a bécsi császári és királyi állattani és botanikai társulat (Kaiserlich-königliche zoologisch-botanische Gesellschaft in Wien) folyóirata, a *Verhandlungen der kaiserlich-königlichen zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien*, melyekben rengeteg állattani tartalmú megfigyelést olvashatunk. A Jávába tartó több mint 100 napos tengeri út élményeit bécsi barátjának, Dionýs Štúrnak<sup>7</sup> küldött leveléből (DOLESCHALL 1854) ismerjük, amelyet a címzett Georg Ritter von Frauenfeldnek adott át közlés végett. Bár Frauenfeld mellékesen megjegyezte, hogy a levél kivonata semmi újat nem tartalmaz, az európai otthonából hivatását ama távoli féltekére követő megfigyelő mély benyomásai és kendőzetlenül ábrázolt érzései, aki az őt körülvevő tárgyakat az igazi természetkutató tekintetével nézi, semmiképpen sem érdektelenek:

*„Talán érdeklődésedre tarthat számot a több mint 100 napos utazásomról szóló olvasmány, habár nem lesz túl sok, mivel az általunk megtett tengeri út egyhangúságáért, csak az először megtett út benyomásának izgalma és az eljövendőkre való várakozás kárpótol. De te részletes leírást kértél, így megírom neked az élményeimet olyan pontosan, amennyire csak tőlem telik.*

*A Kelet-India-hajó, a het goede Vertown, amelyre kerültem, és amely 15 éve teszi meg ezt az utat, 1853. május 30-án délben szedte fel a horgonyt a Zuyder-tengeri Hardewykben, hogy a világ másik felébe vigyen minket.*

*Hamarosan eltűnt Európa szárazföldje és a végtelen tenger vett körös-körül. Már másnap reggel feltűntek előttünk Anglia ködbe burkolózó krétasziklái. Gyorsan haladt utazásunk előre, úgyhogy már június 3-án elhagytuk a Csatornát, 10-én a pompás*

*fekvésű Madeirát és 12-én megpillantottuk Palmát, a Kanári-szigetek egyikét. A tenger megannyi csodája vonult el gyors egymásutánban szemünk előtt: delfinek, amelyek játékosan körül táncoltak minket, szivárványszínű medúzák, a tenger félelmetes hiénája, a cápa (Galeus),<sup>8</sup> félénken menekülő repülőhalak (Dactylopterus) és még néhány más. A forróság tetemesre fokozódott és a hőmérő 105 Fahrenheitet mutatott a napon.*

*Július 2-án éjszaka jó szélben léptük át az Egyenlítőt, anélkül, hogy a szokásos Neptun-ünnepet megünnepeltük volna. Hamarosan teljes szélcsönd következett be. Mely toll írhatná le, amikor az egyenlítői nap örökké izzó sugarai alatt, ahol semmi, ritkán csak egy felhőcske nyújt árnyékot, a világtenger tükörsima felületén, mély hallgatástól körülveve, eltikkadva, mozdulatlanul nyugszik a hajó! Szellő sem lebbenti a csüggedő vitorlát, az ünnepélyes csendet egy lehelet, egy hang sem zavarja. Nagyszerű és szép a természet mindenütt: amott, az égre törő hegyekben éppúgy, mint itt, a végtelen vizek beláthatatlan, pompás, azúrkék tükrén. De ez a néma csend étellel van tele. Napfelkelte előtt kihaltak tűnik ez a felmérhetetlen tér. Alig szabadítja ki azonban a Nap magát a habokból, máris az állati élet csodás sűrűség-forgása kezdődik.*

*Mesésen szép, szappanbuborékszerű medúzák (Physalia)<sup>9</sup> csapatai hajóznak valamennyi irányban körülöttünk, tarajukat vitorlaként használva, számos, fodros fogófonalukat a kék habokba süllyesztve. Jaj annak, aki ezeket megérinti, égető fájdalom kínozza még hosszan az érintett helyet! Ezer és ezer égkék buborék ringatózik a víz mélyebb rétegeiben; ha kihalásszuk őket, csodák csodájára egy formátlan nyálkacsomót látunk magunk előtt, amelyet ha ismét elemébe teszünk, formáját és elevevését hirtelen visszanyerve szalpaként úszik el szép nyugodtan. Közbe-közbe rózsaszín, finoman pettyezett alakok tűnnek fel, hol lapos, hol hasasabb koronggal, amelyeknek négy fodrozott, gyönyörű fogókarja látszólag állandó enyelgő játszadozásban merül el (Pelagia). Ekkor a mélyből egy szörnyeteg bukkan elő. A kötélzeten fönt mászó hajósinas „cápa” kiáltásától figyelmeztetve mindenki a fedél-*

<sup>7</sup> Dionýs Štúr (Dionýz Štúr, 1827–1893) geológus és paleontológus, a Tauern földtani szerkezetének kutatója.

<sup>8</sup> A macskacápa-félék (Scyliorhinidae) egyik genusza.

<sup>9</sup> Portugálgálya (*Physalia physalis*). Valójában nem medúza, hanem telepes polip.

zetre siet, hogy az új színjátékot lássa. Az óriás állat a hajóhoz közel körbeúszik a törzs körül, mozdulatait a legalaposabb részletekig megfigyelhetjük. Magas, sarló alakú hátuszonyával, amely kimered a tengerszint fölé, hasítja a habokat. Mozgó szemhéjjal ellátott szemét ólálkodva forgatja körbe zsákmányra lesve. Farkaséhséggel nyeli el még a legkisebb falatot is. A vad rabló hegyes orra körül furcsa módon két teljesen azonos, gyönyörű mintázatú, sávozott halacska úszik, amelyek sem a felszínhez közel, sem a legmélyebb mélységben nem hagyják el soha. A hajósok ezért nevezik kalauzshalaknak (Naucrates ductor). Most a cápa elúszik, hogy a sima felszínen ártatlanul üldögélő madarakat üldözze. Félősen felrebbennek, ahogy közelít, és sokáig ijedten köröznek a levegőben. Ekkor ismét a hajóhoz vonul. Horogként gyorsan egy erős kötélre erősített, jókora vaskampót dobnak elé. Bősz pofával, villámgyorsan csap le a darab szalonnára, miután szája fekvése miatt hasát először teljesen felfelé fordította, majd hurrázások közepette húzzák a szörnyű Charcharias ronдетit<sup>10</sup> a fedélzetre. Gyomrában egy tojás héján felül egy darab sajtot és egy darab közelebből nem meghatározható Cephalopodát találtunk.

Más furcsaságok is elvonulnak szemünk előtt. Itt-ott a vízlakók egy-egy csoportja emelkedik fel a számukra szokatlan elembe. Sáskákhöz hasonlóan inkább csapdosva, mint repülve vonulnak el a víz fölött a repülőhalak, ezek a szárnyas heringek, hogy ellenségeik, a pompás színezetű dorádok (Coryphæna) és bonitok (egy Thynnus-faj)<sup>11</sup> elől elmeneküljenek. Szegény becsapottak, akik biztonságban hiszik magukat ebben a számukra ellenséges elemben. Éppoly számos, még veszélyesebb szárnyas ellenség leselkedik a vízen kívül rájuk: a viharmadarak (Procellaria, Puffinus) csapatának soraiban felfedezhetjük a levegő hosszú karú követeit, az albatroszokat (Diomedea), amint a rémülteket nyeldeklik.

Ilyen a tenger képe napközben. De gyere csak éjszaka és egy új, talán még szebb, még csodálatosabb színjátékban lehet részed. Milliányi szikra szikrázik körben, minden hullám tetején fénytenger csillámlik, amely látszólag a mélyből árad. Közöttük, mint tüzes bombák, fej nagyságú gömbök gurulnak;

amott izzó henger alakú testek egész láncai sodród-  
nak; röviden: minden csupa fény, minden csupa tűz és a reménytelennek tartott sivatag mesebeli szín-  
paddá válik. Csak fáradságosan sikerül egyet-egyet kihalászni, és csodálkozással látom, hogy a felvillanó fény állati, lüktető étellel párosul. Sajnos nem sokat tudtam szerezni, mivel egy kereskedelmi hajón kevéssé lehet természettudományos megfigyelésekre vagy gyűjtésre gondolni. Mindenféle előkészületnek híjával vagyok. Gyorsan összetákoltam egy hálófélét, hosszú bambuszrúdra erősítettem, hogy leérjen a vízig. Néhány katona fáradhatatlan igyekezettel támogatott ebben. A madarakat, amelyek hatalmas csapatokban álltak rendelkezésre, horgászhoroggal fogtam. Ez persze nem mindig, de sokszor sikerült.

Július 9-én alig 500 lépésre két óriás ámbráscetet (Physeter macrocephalus) láttunk, amint magas vízoszlopot fújtak a levegőbe. Színük barnássárga volt és egyikük biztosan megvolt 90 láb hosszúságú. 10-én Trinidad és Martin Paz<sup>12</sup> [sic!] szigetek közelébe érkeztünk. Ez egy toronymagas, függőleges, csupasz, valószínűleg bazaltsziklákból álló porfészek, amelyet számos vízimadár lakik, de egyetlen ember sem. Miután átléptük a Baktérítőt, jelentősen lecsökkent a hőmérséklet; az időjárás barátságtalanra fordult és viharba kerültünk. Bárhogy is dühöngött azonban a szél, az albatroszok és a viharmadarak kitaró kísérőink maradtak, és fáradhatatlanul küzdöttek a szél és a hullámok ellen, hogy napi betevőjüket megkeressék. Aki olyan szerencsés, hogy nem lesz tengeribeteg, annak a szárazföldiek által oly annyira rettegett, már a nyílt tengeren sem jelentéktelen ringatózás alapijában véve finom kis szórakozás, mivel a legkülönbébb holmik testvériesen együtt ide-oda dülöngélnek. A hátsó fedélzeten, amelyet a katonák és a hajó legénysége nem közelíthetett meg, és ahol az én külön kajütöm is volt, minket az a veszély fenyegetett, hogy minden durvább mozgás kivet bennünket ún. ágvainkból, míg a függőágyban heverő matrózok sokkal előnyösebb alvást élvezhettek. Szerencsére nem tartott sokáig a vihar és a szép idő hamarosan visszatért. Körülhajóztuk a rettegett fokot<sup>13</sup> a legcsekélyebb baleset nélkül és szeptember 3-án ismét átléptük a térítőt. Az itt uralkodó for-

<sup>10</sup> Fehér cápa (*Carcharodon carcharias*). A táplálkozásról szóló leírás nem hiteles.

<sup>11</sup> Csíkoshasú tonhal (*Katsuwonus pelamis*).

<sup>12</sup> Trindade e Martim Vaz-szigetek (portugálul Arquipélago de Trindade e Martim Vaz).

<sup>13</sup> Jóreménység-fok.

róság annál érzékenyebben érintett bennünket, mivel a télies délről érkeztünk. A repülőhalak, amelyeket sokáig nélkülöztünk, ismét mutatkoztak. Phaëton aethereus,<sup>14</sup> a trópusimadár hármásával, négyesével, varjúként károgozva repdesett az árbocaink körül, míg fent a légben a Tachypetes aquila<sup>15</sup> vitorlázott.

Szeptember 7-én este megpillantottuk a Kará-csony-szigetet, egy kicsi, lapos, lakatlan korallszigetet, Jáva előőrését, és másnap megpillantottam, a hajón elsőként, északkeleten Jáva hegyeit. Mégis még másnapig eltartott, amíg a föld közvetlen közelébe elértünk. Hogy írhatnám le neked az érzést, amikor oly hosszú nélkülözés után ennek a paradicsomi tájnak friss zöldjét falhattuk megrészegült pillantásunkkal! Messzire el lehetett látni és nézni ezt a bájos, változatos képet: részben a lapos szigetet és két oldalon a Kókusz- és a Herceg-szigetet,<sup>16</sup> közvetlenül előttünk Jáva sziklás partját a hegyekkel, a háttérben őserdőkkel koronázva, amelyek a Preanger régenség<sup>17</sup> északkeleti részén a mérgező fával<sup>18</sup> rendelkező ún. Halott-völgyet és szénsavas forrásokat foglalja magában. Átkelünk a Szunda-szoroson. Minden perccel változott a panoráma, hogy egyre vonzóbb és varázslatosabb legyen. Ő, barátom, ha hűen le tudnám festeni ezt a pillanatot megannyi változásával, bizonyára elirigyelnéd tőlem ezt az élvezetet. Édes illatokkal terhesen, mégis perzselően fúj a szél a szárazföld felől, amelyet végre lázas türelmetlenséggel el akarunk érni; de ilyen gyorsan nem teljesülhetett vágyunk. Négy napig kellett a kedvezőtlen szelek miatt a Jáva-tengeren köröznünk és éjszakánként horgonyt vetnünk, hogy nehogy hajótörést szenvedjünk a számtalan sziklán. Naponta meglátogattak minket a malájok országuk gyümölcseivel. Szeptember 14-én végre ráléphettem az ígéret földjére. A kapitány és a csapatparancsnok már azelőtt átutazott a szárazföldre, mi azonban még

csomagoltuk és elrendeztük a holminkat, hogy a következő nap reggelén követhessük őket. Már korán megérkeztek a kormányzóság által küldött jávai hajók, hogy kihajózzanak bennünket.

Nem tudom rendezetten visszaadni ennek az idegen világnak, idegen életnek több mint bőségesen rám zúduló képeit. Hajónk fedélzetétől a folyótorkolatig egy közel 2000 lépés hosszú szakasz terül el, onnan a kikötőhelyig még egyszer ennyi. Minél közelebb értünk a városhoz, annál nagyobb a nyüzsgés. Emitt malájok állnak hónaljig a vízben kis hálóikkal, hogy az alkalmazott ichtyológiát tanulmányozzák. Számos kis vízi járművet húznak különféle képp öltözött malájok folyásirányba vagy ár ellenében, amelyekben hol egy gazdagon öltözött európai, hol copfos kínai, hol egy arab család ül. A folyótorkolatnál minden mocsaras, ahol szárazabb, ott dús vegetáció burjánzik, amely főképp Aroidákból,<sup>19</sup> Gessneraceákból,<sup>20</sup> stb. áll. Dél lett, mire járműveinkkel a régi Batáviát elértük. A csatornákat olyan sűrűn lepik el a csónakok, hogy csak fáradtságosan tudunk előre haladni. Mindkét oldalon magas, karcú kókuszpálmák között, pompás magnóliák és pizangok<sup>21</sup> árnyékában állnak a bennszülöttek szegényes, hatalmas fatörzsekből ácsolt kunyhói. Itt-ott a kormányzóság elütő, európai módra épült épületeit lehet látni, amelyek előtt sok ember várakozik, hogy az érkező különítményt láthassák.

Ó-Batávia egy számos csatornával átszótt, régi épületekből álló porfészek, amelyben nagyrészt csak kínaiak, malájok és néhány arab lakik. Sajátságos látványt nyújtanak a piszkos, sötét boltocskák, amelyekben félmeztelen, ocsmány sárgásbarna, kopasz kínaiak ülnek, sarkig érő copfjukkal. Az utcák kocsiától nyüzsgőnek, amelyeket nagyon kicsi lovak húznak. Mindenütt kínaiak és malájok, mindegyikük nagy napernyőt hord.

<sup>14</sup> Vöröscsőrű trópusimadár (*Phaethon aethereus*).

<sup>15</sup> Ascension-szigeti fregattmadár (*Fregata aquila*).

<sup>16</sup> Herceg-sziget (Panaitan, Prinsen, Prince's Island), Kókusz-sziget: In: HASSEL G. (1817): *Geographisch-Statistisches Handwörterbuch 1. kötet*. – Weimar, Verlag des Geographischen Instituts, 443 pp.

<sup>17</sup> A holland gyarmati időkben a régens szót használták a jávai kormányzókra, a régenség szót pedig a kormányzóságokra.

<sup>18</sup> Az upaszfa (*Antiaris toxicaria*) Ázsia legismertebb, legrégebbi nyílméregnövénye. Az eperfafélékhez (Moraceae) tartozó, hatalmas fa Jáva legmagasabb (60–80 méter) növénye. Tejnedve igen erős, szívre ható mérgeanyagokat (antiarin, antiosidin) tartalmaz. Ennek a sűrűtményével, az ún. „ipóval” mérgezik Ázsia őslakói fegyvereik hegyét. A kuráre és a kombé mellett ez a harmadik legismertebb nyílméreg. Holland tengerészek hihetetlen történeteket meséltek az upaszfáról: ha madár szállott az ágára, az holtan hullott a földre, és a fa környékén még fű sem nőtt, mert a talaj is mérgező volt.

<sup>19</sup> Kontyvirágfélék (Araceae).

<sup>20</sup> Bársonylevélfélék (Gessneriaceae).

<sup>21</sup> Termesztett banán (*Musa paradisiaca*).

Délután elmeneteltünk az állomáshelyünkre, Veltevredenbe, ahol egy fogadóban töltöttem első kelet-indiai éjszakámat, és habár néha szokatlan dolgok történnek, mégis pompásan aludtam. Néhány kis gekkó fészkelte be magát, akiket mindig ki kell üznöm. Éjszaka egy a szintén a házban megszállt Ascalabotes<sup>22</sup> undok kiáltása hallatszik. A moszkítókéleinte rám támadtak, és alaposan ellátták a bajomat, most azonban már békén hagynak. Lehet, hogy miután megkóstolták a véretem, mégsem ízlik nekik. Általában az első napokban rosszkedvű voltam és nem éreztem jól magam, jelenleg azonban már alig érzem a trópusi klíma okozta panaszokat, és tobzodom ebben a mérhetetlenül szép természetben. Tegnap, első kirándulásomon szótlanul álltam, meghatódva ettől a végeérhetetlen bőségtől. Jáva valóságos paradicsom, amelyben a természet pazarlóan felkínálja mindenét, ami gyönyörűséggel csak rendelkezik. És milyen kényelmesen rendezkedtek be itt az emberek. Minden ház kókusz, banán, *Astrocarpus*,<sup>23</sup> *Magnolia*<sup>24</sup> stb. fából álló erdő közepén áll, amely örökzöld frissességével kellemes árnyékba borítja. Pompás *Loranthaceae*,<sup>25</sup> élősködő *Loganiák*,<sup>26</sup> *Orchideák*, indázó *Cissus*,<sup>27</sup> *Araliák*<sup>28</sup> versenyeznek a buja vegetációban.

Az élet ezen kívül is jó. Az étel rizsből, halakból, csirkéből, gyümölcsökből áll, amihez egy rendkívül csípős szószt hoznak, amit egy *Capsicum-féléből*<sup>29</sup> állítanak elő, amit itt *Lomboknak* hívnak. A gyümölcsök közül a legízletesebbnek a *Mangifera indicát*<sup>30</sup> és a *grefruitot* találok, amely fej nagyságú *Citrus decumana*.<sup>31</sup> A kókusz és pizang nem ér sokat, azaz, nekem nem ízlenek.

Ami a lakosokat illeti: a jávaiak kicsi, vöröses-barna típusú emberek, szelíd természetűek. Néhányuk majdnem meztelenül jár, mások színes, könnyű pamutruhát hordanak, fejjedőként egy turbánfélét, amelyre a forró napszakban még egy tál alakú, küllőféle színnel megfestett bambuszkalapot tesznek. A bambusz és a kókusz általában főszerepet játszik a jávaiak háztartásában. Kimondottan kedves em-

bereket is lehet találni közöttük, akiknek a nyelve igen kevés szóból áll, de nagyon kellemesen, majdnem gyermekien hangzik.

Színház vagy egyéb nyilvános szórakozás itt teljességgel hiányzik, társasélet sincs, mindenki nagyon visszavonultan él. Az a szokás, hogy valaki bennszülött lánnyal él együtt házasságon kívül, annyira általános, hogy teljességgel szokványosnak látszik, és a legkevésbé sem tűnik erkölcsstelennek.”

A cikk végén Frauenfeld még megjegyezte, hogy néhány nappal ezelőtt Vincenz Kollarnak címzett levél is érkezett, amelyet publikálás végett a gondjaira bízott, mivel a levél további természettudományos feljegyzéseket tartalmaz. Frauenfeld ezt a levelet is megjelentette, miután kihúzta belőle azokat a részeket, ahol Doleschall bensőséges háljájáról biztosította Kollar igazgatót, illetve Doleschallnak a Jáván megfigyelt népi gyógymódokról írt dolgozatát is csatolta (DOLESCHALL 1855b).

„1854. december 14-ről keltezett becses írását ez év április 30-án kaptam meg. Hogy mennyire boldog voltam, szavakkal ki sem fejezhetem eléggé; a házámra emlékeztetett, ahonnan oly ritkán kapok hírt, és felrázott kezdődő indiai *dolce far niente*mből. Ezért kötelességemnek érzem, hogy itt néhány kis jegyzetet mellékeljek.

Az általános vélekedés szerint Jáva egy minden természeti adottsággal bőséggel megáldott ország, ahol csak az ajtó elé kell kilépni, hogy a kincseket mint a szénát összegereblyézhessük. De ez nincs így, még a körülöttem lévő mészgyűjtő részeken sem, ahol a segédeszközök teljesen hiányoznak, ahol a ragadozó rovarok mindent hihetetlenül gyorsan elpusztítanak, úgyhogy most már mindent borpárlatban vagy bádogdobozokban őrzök papírrétegek között; ahol a jávaiakkal semmit sem lehet gyűjtetni, míg én magam nem tudok annyi időre eltávozni,

<sup>22</sup> Feltehetően a *Stenodactylus sthenodactylus* nevű gekkóról van szó.

<sup>23</sup> Kenyérfa.

<sup>24</sup> Liliomfa.

<sup>25</sup> Fakínfélék (*Loranthaceae*).

<sup>26</sup> Keserűlevél (*Logania* sp.)

<sup>27</sup> Kúszóka.

<sup>28</sup> Arália.

<sup>29</sup> Paprikaféle.

<sup>30</sup> Mangó.

<sup>31</sup> Pomeló vagy óriáscitrancs.

hogy a rizs-, indigó- vagy kókuszültetvényeken túli hegységbe jussak. Ezen kívül a kikötőkben is nehéz hajóhoz jutni. Ha egy trieszti kereskedőházzal megállapodást lehetne kötni, akkor a holland-indiai gyorspostával (Landmaile)<sup>32</sup> időről időre kisebb dobozkákat lehetne küldeni, és így talán egész jól lehetne akár élő küldeményt is Bécsbe juttatni. Ha ezt ki tudná eszközölni, az már nagy segítség lenne.

A dédelgetett Arachnidáimban eddig csalódtam. Kevés Salticidaen<sup>33</sup> kívül semmit sem találtam a nagyon elterjedt *Buthus cyaneus*<sup>34</sup> kivételével, ezért hát a Dipterákhoz nyúltam, amelyekről eddig már egyet s mászt publikáltam a batáviai Genootschap voor Natuurkunde Közleményeiben<sup>35</sup>.

Hét hónapja tartózkodom a még részben független Jokjakarta<sup>36</sup> királyság fővárosában, a szultán székhelyén, az egykori jávai pompa és gazdagság maradványainak székhelyén, egy olyan országban, amelyre 25 évvel ezelőtt még őserdők vetettek árnyéket, de amely most napról napra civilizáltabbá válik. A strandtól öt mérföldnyire északra fekszik, keletről egy alacsony hegylánc határolja, egy tágas, számtalan indigóültetvényben bővelkedő völgyet alkot, amely évente roppant kincseket terem. Jokjakarta fekvése roppant bájos; csaknem a szüntelenül füstölő Merapis lábánál fekszik, amely mögött a G. Merbabu csonka csúcsa törekszik az ég felé, óriási banánfák pompás fasorai húzódnak a völgyön keresztül-kasul, sötét lombjukban megszámlálhatatlanul sok rizsmadár fészkel, amik, már napkelte előtt fülrepesztő csivitelésbe kezdenek. Csak arra lehet panaszs, hogy nincsenek a környéken nagyobb folyók.

A keleti monszun égető napja mindent felperzselt, már öt hónapja nem esett egyetlen csepp eső sem. Az egész természet esőért epedezik, és az érke-

zésemkor még oly pompásan zöld gyepek, valamint a bokrok is sápadt sárga színűek, még a szúnyogok is eltűntek, csak egy-egy méhet látni a ritkás virágokon, amint táplálékra szomjazva zümmögnek ide-oda. A páfrányok és Asclepiasok<sup>37</sup> szép zöld lombja elszáradva hullik alá vagy aszottan csüng, sóvárogva a nyugati monszun éltető frissességére. A hegyekben esténként egész sávokban látni az égő alangfüvet<sup>38</sup>, ami kiüzi búvóhelyükről a tigriseket, akik ezért a vidéki házak környékéig terjesztik ki portyáikat.

A máskor oly szép bambuszok lomb nélkül állnak, egyedül az Erythrinák tüskés törzsén feszítenek csomókban a tűzpiros virágok, éppúgy, mint ahogy a *Salmatia malabarica* most levél nélkül maradt óriási törzse számtalan nagy virággal büszkélkedik. Még a madarak is, amelyeknek tollváltási időszaka mostanra jött el, hallgatnak és betegeskednek, mint az egész kiégett természet. A környék vulkáni hamuból álló talaja izzik a rendkívüli 90–98° Fahrenheit forróságban. A legkisebb szellő esetén is, amelyből egyébként csak kevésnek örvendhetünk, egész porfelhők keletkeznek. Szerencsére az éjszakai és a reggeli órák hűvösebbek; már hat hete a hőmérőm reggel fél 6-kor 62–64° Fahrenheitet mutat. Ennél a hőmérsékletnél az összes indiai fagyról panaszkodik, a jávai könnyű szarongjába burkolódzva, a földre kuporodik és rosszul érzi magát; a házi madaraim – néhány kis turbékoló galamb és papagájok – felborzolt tollal várják a nappal melegét. Ami a klímát illeti, az a messzemenőig egészséges.

Alkalmam nyílt az őslakos jávaiak szokásainak tanulmányozására, és már néhány figyelemre méltó dolgot is átéltem. Amint azt már tudja, egy herceget eltemettünk, és láttam, amint egy másikat beiktattak,<sup>39</sup> miközben egyébként ugyanazt a festői felvonulást, ugyanazt a monoton gambelangjátékot,<sup>40</sup>

<sup>32</sup> A holland Kraftkurpost megnevezése, amelyet az Indiába vezető út lerövidítésére rendeztek be. A brit indiai posta Párizson, Marseille-n, Alexandrián és Szuezen keresztül vezetett, majd hajóval Bombaybe, Kalkuttába, Szingapúrba és onnan vitte a haditengerészet a holland postát Batáviába.

<sup>33</sup> Ugrópókok.

<sup>34</sup> *Heterometrus cyaneus* skorpiófaj.

<sup>35</sup> Doleschall első ismert publikációja a *Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indie Batavia* című szakfolyóiratban 1855-ben jelent meg a *Platijdactylus guttatus* hangadó szervéről (DOLESCHALL 1855a). Az első kétszárnyúakról (Diptera) szóló tanulmánya 1856-ban jelent meg ugyanebben a folyóiratban (DOLESCHALL 1856). Egyelőre nem sikerült a folyóiratot azonosítani.

<sup>36</sup> Helyesen Jogjakarta, mai írásmódja: Yogyakarta.

<sup>37</sup> Selyemkórófélék (Asclepiadoideae), a meténgfélék (Apocynaceae) egyik alcsaládja.

<sup>38</sup> *Imperata cylindrica*.

<sup>39</sup> Talán Yogyakarta ötödik és hatodik szultánjáról van szó. V. Hamengkubuwono 1855 nyarán halt meg, majd testvére, VI. Hamengkubuwono szultán vette át a trónt.

<sup>40</sup> A gamelán indonéziai (leginkább Bali és Jáva szigetét érthetjük ide) zenei együttes. Számos hangszer kap benne szerepet, úgymint xilofon, metallofon, dobok, gongok, bambuszfuvola és húros hangszerek; időnként énekhang is. A fogalom inkább takarja a hangszerek összességét, mint a rajtuk játszó zenészeket.



ugyanazt a fegyvertáncot mutatták be. Ez az egyetlen változatosság, ami az én különben oly egyhangú életemben előfordul.

Rövid időn belül előléptetnek, és remélem, hogy egy gazdagabb posztra jutok, ahol ismét inkább élhetek a természettudományoknak.

Természetes, hogy egy olyan országban, ahol az egészségügyi helyzet nincs túl előnyös állapotban, ahol az emberek a klíma hatásainak következtében több és hevesebb betegségnek vannak kitéve, még a nép között is létezik egy bizonyos fokig a gyógyszerészet tudománya, ill. még inkább a betegségek gyógyításának művészete. – Ezért érthető, ha még Jáva civilizálatlan népe között is találni egyéneket, akik bizonyos empirikusan ismert gyógyszerek adagolásával foglalkoznak. Ilyen emberekből, akiket „Dukon”-nak hívnak, minden Kampongbán (faluban) találni többet is, akikre a betegségükben oly elesett jávaiak testüket és lelküket rábízák, jóllehet mindenki többé-kevésbé jártas bizonyos élőlények gyógyító erejének ismeretében és maga kúrálja magát.

Néhány év óta a batáviai katonai kórházban néhány jávai fiataalt oktatnak; itt a legszükségesebb anatómiai, farmakológiai és ápolási ismereteket kapják, hogy amikor a kétéves tanfolyam és a letett vizsga után, amikor egy diplomafélét is kiállítottak nekik, hazájukba visszatérnek, képesek legyenek a betegeknek elsősegélyt nyújtani és a legszükségesebb ápolásban részesíteni őket. Hogy mennyiben felelnek meg ezek az emberek a fenti célnak, nem tudom megmondani, mivel csak keveset láttam őket. A vizsgabizottság nagyon előnyös véleménnyel van munkaképességükről.

Nem törekszem arra, hogy ezeknek a félig képzett néporvosoknak a teljesítményét megítéljem, feladatomban inkább a földabrosz valamennyi országában hasonlóképpen megtalálható tényleges népi gyógyászat általános körvonalazására szorítkozok. A jávai dukonokhoz hasonlóan léteznek gyógyszertárak is, azaz minden faluban találni egy vagy több idősebb asszonyt, akik a bevált gyógyszereket nyilváno-

san árúsítják. Itt részben árucikkenként vannak a gyógyszerek elrendezve, részben olyan kis csomagokba vannak elkülönítve, amelyek mindegyikében bizonyos betegségek gyógyszerei találhatók; leggyakrabban az fordul elő, hogy a vásárló a betegséget nevezi meg, erre a gyógyszerész (?) kuruzsló módjára kikeresi a szükséges anyagokat.

A legtöbb népi gyógyszer a növényvilágból származik, miközben a jávaiak nem mutatnak különösebb vonzalmat egy-egy növényi rész iránt, hanem különböző növényekből különböző részeket használnak. (Ez nem minden népnél van így; különösen az Alpok lakói, azt hiszem, különös bizalmat éreznek a növények gyökere iránt.) A gyűjtéssel is legtöbbször az öregasszonyok foglalkoznak, akikről itt általában több tudást tételeznek fel.

A hatásosnak bizonyult szerekből többet a mi katonai gyógyszertárunkba is felvettünk, és idővel, amint több kísérletet engedélyeznek, többel kiválthatjuk az Európából főlösképpen bevezetett medicinákat. Így pl. a Moringa (Akar-keller) gyökere a legjobb rubefaciensünk,<sup>41</sup> és ahol gyors hatóanyagra van szükség, mindig ezt írjuk fel Sinapismen helyett.

A Psidium pomiferum<sup>42</sup> Adstringensként különösen hasznos, krónikus hasmenés és dizentéria<sup>43</sup> esetén hosszabb ideje alkalmazzuk. A bennszülöttek és leszármazottjaik tea formájában isszák vagy az egyéb Psidium-féléket párolva ételként fogyasztják. A Hibiscus tiliaceus levelei tökéletesen pótolják a Herba althaeaét és H. malvaét.<sup>44</sup>

A Datura fastuosát és a D. feroxot az Oleum hyoscyamihoz lehet felhasználni; ezen kívül kukoricalevélbe tekerve szivarként alkalmazzák asztmatikus rohamok esetén.

Az Alyxia pellata (Aroi putassarie) fája a legtöbb betegség ellen hasznos éppúgy, mint ahogy a siri leveleket (Chavica betle)<sup>45</sup> mindenféle kelésre lehet helyezni.

Hogy olykor mennyire bonyolult gyógyszereket használnak, azt egy dizentéria ellen szokásos gyógyszer-csomagocska esetében láttam, amelyet kíváncsiságból vettem meg. Nem kevesebb, mint 35 különböző nagyrészt növényi anyagból állt, amelyek közül

<sup>41</sup> Vérbőséget fokozó, hőérzést keltő, bőrpírt okozó szer.

<sup>42</sup> Guáva (*Psidium guajava*).

<sup>43</sup> Vérhas.

<sup>44</sup> Az orvosi ziliz vagy fehérmályva (*Althaea officinalis*) a mályvavirágúak (Malvales) rendjébe és a mályvafélék (Malvaceae) családjába tartozó faj.

<sup>45</sup> Bétélbors.

bizonyosan csak a következőket ismertem fel: a *Ficus lutesceus* fáját, a *Poupartia mangifera* termését, a *Brucea sumatro* fáját; a *Caryophyllum aromaticum*, a *Bidens virágzatát*, a *Gossypium arboreum* szirmait, a *Coryandrum* termését, az *Elettaria gyökerét*; a *Cinamomum ceylanicum* kérget stb. egy kevés *Sulfas cuprii*val,<sup>46</sup> kénnel és egy vörös korall (Tubipora?) néhány darabjával. Különösen gyakran használatos a *Piper longum* torzsája. Helminthiasis<sup>47</sup> ellen, amelyben itt néhány kivételtől eltekintve minden gyermek szenved, és amelyből néhány eklatáns példa került elém, ahol a férgeket egész kötegekben hajtották el; úgy látszik, kevésbé van hatásos szerük, mert különösen ennek a betegségnek az esetén minket hívnak segítségül annak ellenére, hogy sok Anthelminticumot<sup>48</sup> ismer a népesség, közöttük főképpen az *Areca catechu* termését, a *Convolvulus* levét, a *Gnetum*ot és a *Calotropis* sorolhatjuk. A *Punica granatum* gyökér kérge, főképpen a fehér virágú variáns sem ismeretlen a jávaiaknak.

A leggyakoribb bőrizgató szer az oltott mész, amelyet a siri-rágásnál is használnak; legtöbbször egy kis pénzérme nagyságú területen a fájó részre fölötti bőrretegére kenik, de némi olajjal elvegyítve még bevenni is láttam.

A piócákhoz mindenki nagy bizalommal fordul, amelyekből itt minden rizsföldön nagy mennyiséget lehet találni, miközben olykor pórul járnak, mivel-hogy a lópiócával cserélik fel, amely 6–7 órán át marad rátapadva és gyakran gennyes kör alakú sebeket hagynak hátra.

Saját tapasztalatomból említhetek egy fejfájás-csillapító szert. A múlt évben átvészelt tifusz alatt a legpusztítóbb fejfájástól szenvedtem, amely ellen nem találtam ellenszert. Egy öreg bennszülött *Aesculapius* hozott nekem egy barna növényi anyagból elkészített pépet, amelynek kellemes fűszeres illata volt, és mindkét oldalon halántékomra helyezte. Értelmetlen, mégis igaz, hogy a fájdalom varázsütésre eltűnt, helyet adva egy kellemes hűvös érzésnek. Hamarosan megkérgeződött a gyógyító pép, leesett, és egy kivörösödött bőrterületet hagyott maga után. Ennek az arcanumnak az összetételét sajnos nem

tudtam meg, bármily szorgosan is kérdezősködtem. Természetből fogva deformálódott emberekből lát-szólag kevés van. A legtöbb testi fogyatékoság csak a rossz kezelés következménye. Csonttörések esetén egy elég jó, lehámozott pizangdarabokból álló kö-tést helyeznek fel, igaz anélkül, hogy előtte beigazítanák. Ugyanez mondható el, talán még magasabb szinten, a szembetegségekről. Nem túlzás, ha megjegyzem, hogy 100 jávai közül egy legalábbis félig vak; legtöbbször staphylolát<sup>49</sup> okozó romlásról és kiterjedt szaruhártya-elhomályosodásról van szó, amely az elhanyagolt ophthalmicus blenorrhoea következménye. Ez utóbbi forrását valószínűleg a különböző károsító hatásban kell keresni, amelynek naponta ki vannak téve, mint füst, por, stb., továbbá abban a nagy mennyiségű oltott mészben, amelyet úgyszólván egész nap siri-rágás közben ujjaik között tartanak. Hogy a szifilisz, amely eléggé elterjedt, szintén valamennyire hozzájárul ehhez, abban nem kételkedem.

Hogy a jávaiak milyen szert használnak szifilisz ellen, mostanáig sem tudtam kideríteni; minden esetre úgy tűnik, hogy van ilyen szerük, mivel érthetetlen számomra, hogy a nem éppen dietetikus életmódjuk és ennek a bajnak az elterjedtsége ellenére sem fordul elő sok szekundáris eset.

A betegség terjedésének legtermékenyebb táptalaját minden esetre a néptáncosnők (bajadérok) szolgáltatják, akik bájaikat nyilvánosan mutogatják, és a legfrivolabb módon feltárlják. A kínaiak közt uralkodó lesbikus szerelmi hajlam is szolgáltathat néhány áldozatot.

Figyelemre méltó, hogy a szifilisz valamennyi formája a bennszülöttek esetén sokkal könnyebben meghátrál a szereinkkel szemben, mint az európaiak esetében, tekintet nélkül arra, hogy az előbbieket esetében olykor egészen régi esetek is kezelésre kerülnek; talán az előbbieket étkezésben és ivásban mutatkozó mértéktartása szükséges ehhez? A közönséges nép körében néhány condylomatosis forma is ismeretes.

A rühesség az egyik leggyakoribb bőrbetegség, ha a különböző keléseket nem számoljuk.

A legsóbb néprétegeknél számos faggyúmirigy-daganatot látni, olykor roppant mennyiségben fel-

<sup>46</sup> Réz-szulfát.

<sup>47</sup> Férgesség.

<sup>48</sup> Féreghajtó szer.

<sup>49</sup> Szaruhártyafekély.

halmozódva egymás mellett, legtöbbször az alsó végtagokon.

*A legtöbb betegség hurutos és gasztritikus; az esős hónapokban időszakos láz, sokkal ritkábban dizentériák, úgyhogy feltétezném, hogy ötven európai dizentéria-betegre alig egy bennszülött jut. A phthisis<sup>50</sup> nem olyan ritka, mint azt Európában rendszerint gondolják; ugyanígy sokakat találni, akik organikus szívbetegségekben szenvednek; nem kevesebb az asztmatikusok száma sem, akik bajukat az ópiumszívásnak köszönhetik.*

*Miközben a megbetegedett jávaiak nagyon érzékenyek, a halállal higgadtan néznek szembe a predestinációban hívén; az elítélt az akasztófa alá táncolva és virágokkal díszítve megy, és ezért a jávai a háborúban, ha rátermett hadvezér vezet, használható katona.”*

A *Vasárnapi Ujság* 1854. szeptember 10-i számában rövid híradást közölt: „Doleschall Lajos tudós hazánkfia, ki jelenleg Jáva szigetén tartózkodik, a tengereken túl sem feledkezik meg édes szülőföldről. Múlt hó vége felé érkezett egy levele a Nemzeti Múzeum igazgatójához, melyben jelenti, hogy ismét sok ritka állatot és növényt gyűjtött múzeumunk számára. Azon panaszodik, hogy nagy szükségét szenved jó borlél (*spiritus vini*) hiányában, a mely nélkül oly meleg ég alatt bajos gyűjteményét jó karban tartani.”

Az 1858. június 20-i szám csak egy mondatot közölt, amely azonban igen becses híradás számunkra, hiszen részben bizonyítja, hogy Doleschall küldeménye megérkezett a Magyar Nemzeti Múzeumba: „(Doleschall hazánkfia) Jáva szigetéről, hol jelenleg tartózkodik, ismét három láda becses természeti tárgyat küldött a Nemzeti Múzeum számára.”

A Bécsben megjelenő *Der Humorist* 1856. március 22-i száma is ugyanerről tudósított: a magyar születésű Doleschall jelentős természetrajzi anyagot küldött a pesti múzeumba (ANONYMUS 1856).

A *Vasárnapi Ujság* 1858. december 26-án terjedelmes levelet adott közre *Levél Kelet-Indiából* (Orvos Dolesál Lajos tudósítja barátját orvos B. J-t Marosvásárhelyen Erdélyben, febr. 20-án 1858.) cím-

mel. Az Erdélybe küldött levélben Doleschall mindennapjairól is képet kapunk, amelyek „hivatalosabb” hangvételű leveleiből hiányzik:

*„Mióta idegen földön vagyok, sokszor hozzá kezdetem, neked drága kedves barátom, levelet írni, de mindig fennakadtam, mert drága nyelvemnek sok szavai nem jutnak hirtelen eszembe, és attól tartok, hogy magamat jó móddal kifejezni nem tudom, öt év óta annak gyakorlatán kívül tétetvén, de az semmi, mert meggyőződve vagyok, hogy te e sorokat baráti szívvel fogadandod. Eddigi sorsomat e néhány rendekbe lerajzolni, s veled tudatni helyén valónak tartom. Hogy boldog vagyok, azt nem mondhatom: mert mindamellett, hogy mindennapi kenyere, hála az Égnek! bővebben van, mint otthon; de ez a föld nem az én földem, – emberei nem az én barátim.*

*Az első három évet Jáva szigetén töltöttem, még pedig annak belső vidékén. Ennek fővárosában Bataviában is voltam, de itt csak egynehány hétig volt állapotom, s menni kellett Ambaráva várába, hol 15 hónapig töltöttem az időt. Foglalatosságom kevés, úgy hogy mindig elég időm volt más teendőkre; de szerencsétlenségemre Ambaráva vidéke oly szegény minden tekintetben, hogy itt a természeti tárgyakból nagyon kevés gyűjteményt szerezhettem össze. A miket itt nagy bajjal és sok pénzzel szerezhettem is, azokat az itt levő kártékony férggek, bogarak s állatok annyira elpusztították, hogy Pestre a Nemzeti Múzeumnak semmit se küldhettem. Azonban itt a gyűjtés is nem oly könnyű dolog, mint gondoltam, mert a megélemedett köznép nem érti ezt a dolgot, a mit pedig a gyermekek összehordanak, az igen csekély és töredezett. De maga a természet sem oly dús; erdő, fa és bokor elég van, csakhogy azoknak virágai ritkák. Nagy fáradsággal kellett fél nap alatt tízféle növényt, s még annyiféle állatot haza cipelni. Egy szóval mondva, az első évben majd semmit se tettem. Pestről egy levél a másikat követte, hogy miért nem küldök valamit? Mondhatom, nagyon fáj nekem az, hogy otthon tán semmirevalónak tartanak engemet azért, hogy eljövetelemkor igen sokat ígértem, de keveset teljesítettem, gondolván azt, hogy majd mindjárt elsőben is a gyűjteményhez kezdek. Itt létem első esztendejében honomban nagyon sok levelet írtam, de igen kevesen vá-*

<sup>50</sup> Tuberkulózis, tüdővész.

laszoltak azokra, úgy hogy már arra a gondolatra jöttem, hogy jó barátim elfelejtettek.

Az 1855-ik évben Diakokorta városába vergődtem, hol még a régi Jávai szokások megmaradtak. Itt sok jó napot értem, egészséges levén mint a hal a vízben; barátim, az igaz, nem voltak, de más részről sok jó ember társaságához volt szerencsém, az év lefolyt mint egy nap tiszta öröm között. Ha itt okosabb lettem volna, most egynehány ezer forinttal többem lenne, könnyű munkával; mert miután fél évig itt mulattam, oly nagy praxis jutott részemre, hogy a gyűjteményekre semmi időm se maradhat. Sokszor házam előtt 3–4 hintó is állott, és majd mindennap 20–30 forintot kaptam, de amint jött, úgy el is ment. Mondhatom igaz lélekkel, hogy az emberek sehol se becsültek úgy, mint itt. Csak kevésbe múlt, hogy itt meg nem nősültem. A sors megirigyelvén állapotomat, e kedvelt helytől el kellett válnom és Amboina szigetébe menni, ennek hasonló nevű városába, hol 16 hónap óta tartózkodom.

Jöttem ide azon betegség félelmével, mely mindig gyötörtte lelkemet, az úgynevezett aszkórással, mely szegény testemet már 2 év óta emészti, melynek következtében oly gyenge vagyok, hogy a járás is teher.

Szebb kis földet magadnak nem képzelhetsz, édes barátom, mint Amboina szigete; az igaz, hogy kicsi, annyira, hogy tán a földabroszon se találhatod fel, de annyival szebb. Az egész sziget csak 12 négyzetmérföldet foglal el, mint hegyes és sziklás tartomány; hegyei ugyan nem igen magasak, de annál szebbek az erdői. A hol a tenger látszik, ott kezdődnek a díszes kertek, és a legszebb, a legfűszeresebb vegetáció fedi a hegyek oldalait és ormait. Mily gyönyörű itt a természet – azt leírni lehetetlen. Csak az csudálhatja itt az Isten remek műveit, ki azokat szemével látja. Maga Amboina városa szépségével nem igen dicsekedhetik, lakosai szegények és lusták, házai kicsinyek és rongyosak, többnyire fából építve, valami 50 házat kivéve, melyekben európaiak laknak. Mindjárt a part mellett van a vár, melyben 300 katonának van lakhelye. A vár körül egy pázsitos tér, mint Bécsben a glacis, fákkal beültetve, hol az előkelők estenkint sétálgatnak. Ezen térség háta megett emelkednek fel a hegyek, Melaleuca s más fűszertermő fákkal benöve. A klíma olyan, mint azt állapotom kívánja. A reggeli órák 6-tól 9-ig igen kelle-

metesek, azután a melegség délután 4 óráig oly nagy, hogy alig képes az ember kiállani. Mikor szél nem fú, akkor a hőmérő árnyékban 33 fokú, Celsius szerint. Az éjszakák nem oly hűvösek, mint Jáva szigete belső vidékeiben, s nem is oly forrók mint Bataviában. Majd mindennap esőzések, néha 3–4 hónapig sem esik egy csepp is. Apriltól szeptemberig majd mindennap esik az eső, éjjel-nappal szakadatlanul, mint Noé idejében.

Itt az életmód nem igen kellemes. Én a várostól messze lakom egy kis szép házban, mely köröskörül be van kerítve. A háznál csak én lakom három szolgálával, kik közül egyik a kertre, másik a ház tisztaságára, harmadik a főzésre ügyel. Sok bajom és dolgom volt elsősorban, míg ily életmódhoz szoktam; mert tudod, hogy Bécsben ily bajokkal nem foglalkoztunk. A szolgálak közül egyik, a kertész, minden héten kétszer megyen az erdőre pillangó- és növénygyűjtésre. Hivatalos dolgom tart reggel 7-től 8-ig, estve 5-től 6-ig, a többi időmet otthon töltöm el különböző foglalkozásokkal.

Eddig, míg oly gyenge és beteg nem voltam, majd mindig rajzoltam és festettem, még pedig Amboina pókjait és legyeit (Diptera). Most, miután minden pók (Arachnida) fajait lerajzoltam, bogarakkal (Insecta) foglalkozom; de rajzolásra már többé kedvem nincs.

Amboina szigetéről Pestre a Nemzeti Múzeumnak már három nagy küldeményt küldöttem, nem tudom, ez ideig kapták-e azokat, vagy nem? Meghíszem, hogy május vége felé mind a három megérkezik. Az egyikben van egynehány szép pillangó, melyet neked küldök, e mellett egynehány kis dissertatio a te, kedves öcséd s más barátaim számára. Ha ezután is jó barátom maradsz, s hamar e levelemre válaszolsz, majd többször kaphatsz tőlem természeti gyűjteményeket, főképp most, miután jó alkalomra akadtam, mely által innen akármit küldhetek Európába. A pesti Múzeum igazgatói, úgy látszik, haragusznak rám, hogy még semmit sem küldöttem a múzeumnak; de majd, ha a küldöttet megkapandják, rögtön elmúlik minden haragjuk. Ekkor menj fel Pestre s nézd meg, hogy mit tett barátod D. – Sajnálva írom, hogy rólam kedves testvérem s jó barátaim mind elfelejtkeztek, mely annyival nehezebben esik, hogy itt messze, de messze földön minden barát, minden öröm nélkül élek, mint egy árva gerlice. – Isten veled.”

A *Vasárnapi Ujság* 1859. június 5-i számában Doleschall halálhíre jelent meg, jelentős késéssel, hiszen 1859. február 26-án hunyt el Ambon szigetén: „(Doleschall orvostudor hazánkfia) Jávában meghalt. Számos év óta lakott már e szigeten, hol nagy tiszteletben részesült s majd minden idejét tudományos kutatásokra fordítá. Nemzeti Múzeumunkat több rendbeli becses küldeményével gazdagítá. Ő ott a távolban is hazájának élt; múlt évben a V. U. [*Vasárnapi Ujság*] közlött tőle egy levelet, melyben beteges állapotról is tett említést. Őrizzük meg emlékezetét nemes igyekezetű s érzületű hazánkfiának.”

1860-tól a bécsi Természettudományi Múzeumot Ludwig Redtenbacher (1814–1876) irányította. Redtenbacher révén a bécsi császári és királyi állattani és botanikai társulat megkapta Doleschall Kollarhoz címzett utolsó levelét. A társulat bizottsága elhatározta, hogy a korán elhunyt természettudósra emlékezve a tőle származó valamennyi, tudományos közlést tartalmazó levelezést a társasági iratokban megjelenteti. A társaság 1862. augusztus 6-i ülésén olvasták fel a Vincenz Kollarhoz címzett, 1857. február 19-én kelt utolsó levelet (DOLESCHALL 1862).

„El sem képzelhető pompásabb földdarab, mint ez a kis paradicsomi szigetcské; még mielőtt lábunkkal érintenénk a földet, máris elvarázsol a vidék pompás látványa; azt hihetné az ember, a tündérek birodalmába került. A vegetáció még a jávainál is dúsbabb, a levegő olyan enyhe, mint Önöknél nyáron és kellemes illatokkal terhes, a reggeli és esteli órák különösen kedvesek, de a nap legforróbb óráiban is kellemes tengeri szellő fújdogál. Csak olykor toppannak be hirtelen heves szélviharral kísért szörnyű esőzések, amelyeknek intenzitását semmivel nem lehet összehasonlítani. De hol lehet olyan földet találni, amely ne mutatna fel ilyen vagy olyan hibákat!

A lázas betegségeknek, amelyek a korábbi években felütöttek fejüket, most nyomát sem találtam; megérkezésem óta csupán 3–4 lázas beteget kezeltem, és itt, ahol korábban a Sulf. Chininit kilószámra írták fel a gyógyszertárban, most az egész szigeten nem fogy több havonta, mint két uncia.

A bőrkiütések, közöttük a lepra, azonban tömegesen elterjedt, az utóbbi még európai családoknál is fellép.

A továbbiakban az Amboina faunájáról tett megfigyeléseim eredményeit közlöm, amelyeket remélem, hogy idővel kiegészíthetek.

Emlőst eddig keveset láttam; köztük néhány denevért és egy Pteropust (chrysonotus). A majmok itt ugyanolyan ritkaságszámba mennek, mint Bécsben; még senki sem látott Amboinán soha egyetlen majomfajt sem. A tizenöt földrajzi mérföldre fekvő Batjan sziget a legkeletibb pont, ahol majmok előfordulnak. Az erdőkben állítólag egy mókusféle tartózkodik. Ezzel szemben a Phascolumys- (cuscus-) fajok gyakoriak; egy élő Cuscus maculátát<sup>51</sup> magam is hosszabb ideig tartottam; csendes, szelíd állat volt, amely csupasz fogófarkát mindig a nemi szervén tartotta; ezeknek az állatoknak láthatóan nincs könny-orr-csatornájuk, mivel nagy kerek szemek mindig tele vannak könnyel. – Az én példányom szívesen evett pizangot, amelyet a kezével ragadott meg és evés közben szörnyen cuppogott.

A házakban nyüzsögnek a patkányok (Mus decumanus);<sup>52</sup> még rosszabbak azonban a cickányok, amelyek undorítóan bűzlenek és mindenhová bemásznak.

Az amboinai szarvas (Rusa moluccensis)<sup>53</sup> nagyon aranyos állat, amelyet megszelídítve gyakran házaknál is tartanak; köztes fajtája az őznek és a szarvasnak. Más vadállatok láthatóan nem fordulnak elő, a Porcus babirusa<sup>54</sup> is csak Bouro szigetén honos.

Gazdagabbnak tűnik Amboina madárvilága. Ugyan sohasem lehet madárdalt hallani, de annál gyakrabban látni csinosabbnál csinosabb madártollat, amelyek a honos madaraktól származnak. Évek óta uralkodik itt ugyanis az a kedvtelés, hogy tollakból virágokat készítenek és olykor pár toll miatt gyilkolják le kegyetlenül a legszebb papagájokat és lórikat. Láttam itt fehér és rózt bóbítás kakadut, kék vállú zöld papagájt; vörös és sokféle tarka foltos lórit. Az utóbbiak vad állapotukban igen kellemetlen állatok, de egész rendszeren meg tudnak tanulni beszélni. Főnökömnek, Dr. Mohnikének van egy kis lórija, amely egész nap beszél, olyan érthetően, mint

<sup>51</sup> Foltos kuskusz (*Spilococus maculatus*).

<sup>52</sup> Vándorpatkány (*Rattus norvegicus*).

<sup>53</sup> Sőrényes szarvas (*Rusa timorensis*).

<sup>54</sup> Babirusza (*Babyrousa babyrussa*).

egy ember, olykor még az értelem jeleit is mutatja. Eddig egy kacsát láttam és a magasban valamiféle ragadozó madarat. Vadtyúkok itt nincsenek, ellenben van számtalan csinos galamb, köztük létezik egy faj, amely majdnem úgy néz ki, mint a házigalamb (egészen fehér, fekete farokkal).

Egy Megapodius-féle<sup>55</sup> is előfordul itt; bennszülött neve „ayam meleo”; óriási, aránytalanul nagy tojásait csemegeként árusítják. Ezen kívül sok szalonkát és gyönyörű színű Alcedo-féleket láttam. Fecskékben nincs hiány. A koronás galambot és a Casuarius indicust<sup>56</sup> Ceramról hozzák, ahová csak ritkán megy valaki, mivel az átkelést kalózok veszélyeztetik.

A kétélűek közül eddig a következőket szereztem meg: egy fiatal kajmánt Bonro szigetéről (úgy tűnik, Amboinán nem tartózkodik); Varanus chlorostigma<sup>57</sup> (amb. soa soa), amelynek húsát itt megeszik; a kékesen csillogó, sajtóságos kinézetű Istiurus amboinensis<sup>58</sup> két fajta Calotes; Draco lineatus (ritkaság); néhány féle Euprepes; több Hemidactyli. A kígyók közül közel tíz fajt szereztem, köztük egy Hydrophist; ezen kívül dr. Bleeker<sup>59</sup> szerint még állítólag a következők honosak: Naja tripudians, Trionocephalus rhodostoma<sup>60</sup> és Bothrops viridis;<sup>61</sup> de eddig minden amboinai azt mondta, hogy még sohasem láttak mérgekígyót. A leggyakoribb egy fajta vörösésbarna Tropicodonotus (??).

Mit mondhatnék a halvilágról? Ebben a tekintetben a természet rendkívül bőkezűen bánt Amboinával. A tenger Amboinánál valósággal nyüzsgő a halaktól, a legszebb színezetű és a legkülönösebb alakú halaktól. A halpiacon ugyan csak kevés fajtát lehet látni, nagyrészt csak ehető halakat; ha azonban valaki – hozzám hasonlóan – egy élvezetes reggelt akar szerezni magának, akkor a legnagyobb apály idején a sekély részeken halakat és egyéb tárgyakat kerestet magának. Néhány itteni család kizárólag conchyliák és halak keresésével foglalkozik.

Nem tudtam hová lenni, amikor első alkalommal pillantottam meg ezeket az embereket a házamban a legszebb, csupa még élő dologgal tele tálakkal a kezükben; az állatokat elemükbe tettem és az egész színpompát egyszerre foghattam át tekintetemmel; még láttam, ahogy a Toxotes jaculator<sup>62</sup> vizet spriccel, a foltos Naseus- és Balistes-fajok rőfögtek/morogtak a kezemben, megcsodálhattam a Cephalopodák és Aphroditák színeinek játékát, egyszóval, a gazdagság bőséges. Egy férfi egy óra időtartam alatt nagy mennyiségű halat képes kifogni, még hozzá különleges módon; zsinór és horog helyett nagyon finom rézdrótot (egy finom zongorahúrt) erősítenek egy hosszú, vékony bambuszra, ezt lógatják mindenféle döghús nélkül a vízbe és a halak ráharapnak; egy sajátos kézmozdulattal a férfi a drót alsó végén, ahol a hal harap, képes a hurkot összehúzni, amelyben a hal fennakad.

Hogy milyen gazdag az Amboina környéki tenger halakban, azt dr. Bleeker bizonyította, aki 1856 végéig több mint 600 fajt őrzött múzeumában, amelyeket mind innen küldtek be neki; és naponta fedeznek még fel új fajokat.

A rovarvilág népes itt, de még nem pontosan ismert; keresni kell a helyeket, ahol valamit találni lehet. Vannak olyan vidékek itt, ahol órákig lehet kóborolni anélkül, hogy egy rovart is látna az ember. A leggazdagabbak a szágókeretek és az árnyékukban növő bokrok. Csak kevés virágos hely van itt, ahol fel lehetne keresni a rovarokat; ha olyan szerencsénk van, hogy sikerül egy jó illatú bokorra lelnünk, fáradság nélkül gazdag zsákmányra tehetünk szert. Különböző órákig kell keresni, míg az ember néhány darabot is befoghat. Lepkevadászom még sohasem jött haza több mint 30–40 darabbal. Mégis rövid idő alatt jelentős mennyiségű Lepidopterát hoztam össze.

Dr. Bleeker pár hónappal ezelőtt kiadott munkájában 65 amboinai fajt sorolt fel. Én több mint 180 fajhoz jutottam hozzá, anélkül, hogy a kb. 100

<sup>55</sup> Maluku-szigeteki ásótyúk (*Eulipoa wallacei*).

<sup>56</sup> Sisakos kazuár (*Casuarius casuarius*).

<sup>57</sup> Mangrovevaránusz (*Varanus indicus*).

<sup>58</sup> *Hydrosaurus amboinensis*.

<sup>59</sup> Peter Bleeker (1819–1878) holland orvos és ichthyológus. 1500 ábrával illusztrált *Atlas Ichthyologique des Orientales Neerlandaises* (1862–1877) című hatalmas munkáját a Holland Kelet-indiai Hadseregben töltött szolgálati ideje alatt Indonéziában gyűjtött mintegy 12 ezer halpéldány alapján állította össze.

<sup>60</sup> Vörösszájú mokaszinkígyó (*Calloselasma rhodostoma*).

<sup>61</sup> Valószínűleg valamelyik *Trimeresurus*-faj.

<sup>62</sup> Jávai lövőhal (*Toxotes jaculatrix*).

species Microlepidopterát és kis araszolólepkét számolnám. Ezek a következőképpen oszlanak meg a nemek között:

**Diurna:** Ornithoptera 5 faj (O. Priamust még nem tudtam szerezni), Papilio 11 faj, Idea 1, Morpho 1, Argynnis 4, Nymphalis 6, Limenitis 6, Charaxes 2, Vanessa 5, Danaus 9, Euploea 4, Pieris 10, Colias 5, Phias 2, Satyrus 7, Hesperia 7, Lycaena 14, Thecla 7, Erycina 3 és még sok más, amelyeknek a nembeli hovatartozását nem ismerem. Kiemelkedően feltűnő a gyönyörű Lycaenidák nagy tömege.

**Crepuscularia:** Sesia 2, Chimaera 1, Syntomis 1, Macroglossa 1, Deilephila 2, Smerinthus 1, Acherontia 1.

**Nocturna:** Urania, Attacus 2, Saturnia 1, Harpya 1, Cossus 2, Gastropacha 3, Liparis 2, Euprepia 2, Nyctipas, Urapteryx 3, még további számos másik Bombycida- és Noctua-fajjal.

Néhány esetében tanulmányoztam fejlődésüket, aminek eredményét el fogom küldeni Önnek.

A bogarak felkutatásában sem én, sem a gyűjtőim nem vagyunk túl szerencsések, habár tudom, hogy Amboina gazdag fajokban; birtokomban van egy Scarabeus longimanus<sup>63</sup> és Actaeon, különböző Cetoniák, néhány Lucanus, egy Oryctes és két Passalus; ezen kívül Longocorniák és Rhynchopporák számos formái, de ezeken felül alig valami.

A Dipterák közül a következő Amboináról származónak jelöltek találtam: Laphria insignis. Amboinának van egy hatalmas Culex (Megarhinus) faja, amely a jávai Culex splendenshez hasonlít: sosem láttam őket házakban; gyűjtőim a hegyekből hoztak különböző példányokat. – Szép Anthrax-fajok, számos Asilidae, különösen gyakran fordul elő az Ommatius fulvus, amely nemből én még két kis fajt találtam; sok fémesen csillogó Laphria, de mint már említettem, az összes rovar egyenként kell keresni és nem lehet rövid idő alatt sok példányt találni.

Az Orthopterák között a legkülönösebb formákat találtam; nem számolva a vándorló leveleket, amelyek itt nem ritkák és különböző színekben fordulnak elő, nagy számú Phasmát találtam, és a Pasma gigas a legközönségesebb rovarok közé tartozik itt, amelynek faágakon lógó példányaival minden kirándulásomon találkoztam. Úgy tűnik, ritkán repülnek, nehéz hátsótestük egyébként nem is alkal-

mas rá; ellenben jól repülnek a nagyon finom, zöld, kisebb Phasma-fajok. Sok alakban fordulnak elő, köztük néhány óriási, a Locustariae között 3-5” hosszúak is vannak.

Kevés Neuropterát láttam néhány szép szitakötő kivételével.

Kedvenc állataim, a pókok, épp elég tennivalót adnak nekem itt. Főképpen számos nagy, hosszú lábú Epeirát (Nepila, Nephila) találok itt, akik léhrhatatlanul erős hálót készítenek; rajtuk kívül számos csinos Epeirát és egészen kiváló, kedves Attus-fajokat találtam, ez utóbbiak különösen szeretnek a bambuszos bokrosban tartózkodni. Egy különös tényt elfelejtettem Önnek említeni. Múlt évben Jáván kaptam egy élő, fiatal Mygale javanica-példányt. Egy egész társaság jelenlétében dobtam bele a cukrosüvegbe, amelyben az állatot hordoztam, egy kifejlett Loxia oryzivorát, azaz egy ún. rizstolvajt. A pók azonnal ráugrott a madárra, erős felső állkapcsait a hátába döfte, átkarolta lábaival, és 17 röpké másodperc alatt a madár a tetanusz tüneteit mutatva meghalt. A következő napon nagyobb mada-rakkal akartam kísérleteket végezni, de – a pók megdöglött, és azóta sem jutottam hozzá többé egyetlen élő Mygalehoz sem. De a többi pók is rendes sérüléseket tud okozni. Nemrég egy kb. 9” hosszú Salticus harapta meg az ujjamat; biztosíthatom róla, hogy azelőtt még sohasem éreztem ilyen heves fájdalmat, mint ennél a harapásnál; a fájdalom kb. 8 percig tartott és a karom szinte lebénult. – Egy nagy Epeira-faj gyakori itt, és olyan erős hálót csinál, hogy csak különleges erőbedobással lehet szétszakítani, így egész ösvényeket zár le. Egyébként a házakban egyfajta Pholeust lehet találni, több kedves kis Epeirát, nagy Oliosantát (a könyvek között a falon, a Thomisus fajt helyettesítik), egy Hersiliát.

Éppen most küldöm első tanulmányomat Amboina arachnida-faunájáról Batáviába. Ebben a következő nemeket sorolom fel:

Phalangium 1 spec., Thelyphonus 2, Buthus 2, Ischnurus 1, Tityus 2, Mygale 1, Tegenaria 1, Theridion 1, Pholius 1, Tetragnatha 2, egy új nem, hosszú fonal alakú hátsótesttel, amely így 16szor hosszabb, mint a Cephalothorax, Epeira 15, Plectano 7, Olios 4. Thomisus 1, Sparassus 1, Hersilia 1, Spasus 2, Attus 7 és egy Attus ragadozó lábakkal,

<sup>63</sup> Euchirus longimanus.



és naponta kapok szép új fajokat. A legtöbből számos másodpéldányom van.

Végezetül, tisztelt Igazgató Úr, mellékelek egy kis tengeri állatokról szóló fogalmazványt, amelyet egy gondolás utazáson írtam:

Látta már a tengeri kerteket? – kérdezte tőlem nemrégiben egy itt lakó úr. – Épp készen lett a gondolám, a vízállás most nagyon alacsony, és ha látni szeretné a legszebbet, amit Amboina kínálhat, nem kell mást tennie, mint holnap reggel idejében idejönnie.

Türelmetlenül vártam a nap végét, és a meghatározott napon már jóval napfelkelte előtt talpon voltam. Az ég egészen tiszta és csendes volt, a legcsekélyebb szellőt sem lehetett érezni.

\*\* úr háza olyan közel feküdt a strandhoz, hogy a tenger dagály idején pár lépésnyire a ház bejáratától szokott megállni. Ide megérkezvén, egy bennszülött vállán hordoztattam magam a gondolára, mivel az apály éppen csak megkezdődött. A háziúrnak ezt a száz lépésnyi utat gázolva kellett megtennie. – Három evezős rövid idő alatt odavitt bennünket, ahol lenniük kellett. Egészen lassan eveztünk a sziget délkeleti fele mentén, ahol a természet pazar bőségben tékozolta kincseit. A nap éppen csak felkelt és úgy világította meg a tengert, hogy a kb. 12' mély tengerfeneket éppoly világosan láttuk, mintha a szemünk előtt lenne. A tenger fenekét finom, laza homok alkotja, ebből a talajból egyes helyeken azonban csak nagyon kevés látszik ki, mivel az egész szakaszon, olykor pár lábnyira a tenger felszíne alattig a legkülönfélébb tengeri teremtménnyel van borítva. – Nincsenek szavaim, hogy leíriam a szerves lényeknek ezt a gazdagságát és bőségét, és azt sem hiszem, hogy egy festőnek sikerülne ezt a szépséget valamennyire is hűen képíleg ábrázolni. A fő tömeget gömb és félgömb alakú, legfeljebb 4–5' átmérőjű, elágazás nélküli korallpolipok alkotják, amelyeknek felszínét hullám vagy csillag alakú árkok szövik át, színük zöld vagy vöröses. Olykor olyan, mintha könnyű, zöldes gyep fedné őket. Ezekkel váltakoznak a faszzerűen elágazó Gorgoniák és a leveles Fungiák. Egy-egy kövön vagy ezeknek a koralltelepeknek az alapján gombaszerű, 4" magasságig növvő növekményeket lehet megfigyelni, amelyek vagy konkávok vagy valamennyire redőzöttek, piz-

koszöld vagy barnás színűek. Egypárat kihalásztunk magunknak, hogy meggyőződhessünk mibenlétükről; børszerű anyagból levő koralltelepről van szó, nyálkás, szálat húzó bevonat borítja; a bevonat alatt szorosan egymás mellett ülő, 8 hosszúságú fogókkal rendelkező polipokat látni, amelyeken még némi idő elmúltával is mozgás figyelhető meg.

A tenger fenéke, amely egyre világosabban rajzolódik ki és ahol minden egyes homokszemet meg lehet különböztetni, most egy fantasztikus formájú és mintázatú alakokkal teli káposztáskertre hasonlít; a korallok mint nagy karfiolfejek pöffeszkednek az állatvilágban bővelkedő tengernek a fenekén. Óriás pizkossárga vagy violaszínű, gömb alakú vagy különféleképp elágazó Spongiák vagy ahhoz hasonló képződmények, közöttük olyanok, amelyeknek a testében vagy ágaiban nagy központi üreg van, váltakoznak az előző képződményekkel. Olykor ezek a Spongiához hasonlatos növekmények különösen nagyra nőnek és az egész úgy néz ki mint egy üreges fatönc. A Spongiák által alkotott üregekben fantasztikus alakú, majdhogynem mesebeli halak állnak lesben, fejükön szarvakkal és fonalakkal, szárnyaszerű úszókkal, széles szájjal (Pterois), amelyeket a bennszülöttek semmi pénzért se érintenek meg, mivel ez a hal hátúszósugaraival roppant veszélyes sebeket tud ütni. – Ezért nyugton hagyjuk az állatot otthonában és más dolgok után nézünk, amelyek itt ezernyi mozgó vagy örök mozdulatlan-ságban nyugvó formában lépnek fel. A vitorlázó, levélformájú, børszerű algák között a legpompásabb halacszkák úszkálnak, színük és ragyogásuk pompásabb, mint a föld és levegő állataié, szebbek mint madaraink és rovaraink; olyan állatokat látni itt, amelyeket a legmerészebb és legélénkebb fantázia sem vetíthet elénk; össze-vissza úszkáló, vérvörös, smaragdzöld, azúrkék, különféle csíkozású vagy foltos, feltűnő alakú halacszkák láthatók itt. Amott egy egész raj sajátos, angolnászerű, szürke hal, amelyek hosszú ormánnyal vannak felfegyverkezve (Fistularia) és úzás közben éppoly szabályos alakzatokba csoportosulnak, mint a vadludak vagy gólyák, ha társaságban repülnek; emitt szép rajzolatú halakat és tengeri csikókat látni, amint a laza homokban turkálnak. – És ismét ama sajátos vegetáció közepén találjuk magunkat; az örökké tevékenykedő polipok képződményeikkel teljesen birtokukba vették a



**12. ábra.** Lakóház Ambon szigetén 1910-ben. Joggal feltételezhetjük, hogy Doleschall Lajos is hasonló házban lakhatott jó fél évszázaddal korábban

[https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/07/The\\_Isle\\_of\\_Amboina%2C\\_1744-6\\_Wellcome\\_L0037788.jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/07/The_Isle_of_Amboina%2C_1744-6_Wellcome_L0037788.jpg) (Hozzáférés: 2017. augusztus 22.)

**Figure 12.** A dwelling on Ambon Island in 1910. Doleschall can be assumed that have lodged in a similar house half a century earlier

[https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/07/The\\_Isle\\_of\\_Amboina%2C\\_1744-6\\_Wellcome\\_L0037788.jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/07/The_Isle_of_Amboina%2C_1744-6_Wellcome_L0037788.jpg) (Accessed: 8 August 2017)

tenger fenekét; itt lent más alakzatok és színek fordulnak elő. A zöld pásziton nagy virágokat vélünk látni, amelyek szár nélkül helyezkednek el és számos, halványkék, a közepén sötétebb virágszirmukat terjesztik ki. Szívesen leszakítanánk egyet, de a legkisebb közelítésre a virág máris bezárul, és a szépség már el is tűnt. Űn. tengeri anemónák ezek (inkább őszirózsaéhoz vagy carlinához hasonlítom őket), amelyek egyesével helyezkednek el a poliptelepeken, vagy a tenger fenekén heverő egy-egy kőre rögzülve láthatók.

Más, egészen különös képződmények keltik fel a figyelmünket; csoportosan egyéb testeken, köveken és korallokon ülnek különféle sárga, piros vagy kék színű virágok formájában, amelyeken semmiféle

mozgás sem figyelhető meg. Erővel lehet csak az alapzatáról leszakítani, porcszerű a tapintása, és úgy néz ki, mint egy kis kéz, amelynek öt ujját kúp alakban fektették egymásra. A legkisebb nyomásra a tetején található nyílásból kis mennyiségű víz spriccel (Halogoniák?).

Az ezerféle képződmény között a tengerfenéken szétszóródva mintegy mesterségesen létrehozott teremtményeket látunk, amelyek túl szabályos és szögletes formájúak és feltűnő rajzolatúak ahhoz, hogy első pillantásra természeti testeknek tarthassuk őket. Amott nagy, ötsugarú, kék vagy violaszínű csillagokat látni; emitt még nagyobb, diadémszerű, csúccsokkal és cikk-cakkokkal díszített, sárga vagy vörös foltos asteridákat; ott felhoznak valamit a tenger fe-



13. ábra. Ambon szigeti bennszülött  
Figure 13. A native of Ambon Island

nekéről, amely több száz sugárból áll, amelyek ismét több százszorosan összetettek, és egy közös közép-pontból indulnak ki. Már-már azt hisszük, hogy egy nagy fekete, narancssárga foltos virágot (egy Jerikó rózsát) látunk, amikor a hosszú karok és a kisebb karocskák megmozdulnak, hamarosan a virág teljesen becsukódik, és már csak az utolsó ágak mozognak, mint egy csiga tapogatói. – Ehhez hasonló alakokat látni egyes helyeken, amint messze szétterjesztett karokkal sodródnak a tenger tükörsima felszínén.

Addig kell ezt a teremtményt megcsodálni, amíg szabadon és háborítatlanul úszik saját elemében; ha egyszer megérintették, behúzza karjait és a szép, szabályos alak már el is tűnt.

Ahogy ebben a kertben a virágok nagy választéka található, úgy nincs hiány gyümölcsökben sem; ezek részben tüskések, öklömnyiek, olykor kisebbek, kerek, és képesek merev, nagyon finom tüskéikkel, amelyek a nagy, tompa végű tüskék közül merednek elő, veszélyes sebeket ejteni (Echinus). Némelyiknek a formája olyan, mint egy kerekded süteményé, ame-

lyet a tüskékre csak távolról emlékeztető borítás fed; leggyakrabban azonban a legkülönfélébb alakulatok között fekszenek a tenger fenekén, hosszú, kék, pirosas vagy fekete uborkák alakjában (Holothuriák). – Felhoztak a vízből egy igen furcsa effajta képződményt, amelyet ennek a kertnek egyfajta gyümölcsének tekinthetünk; csak itt-ott bukkantunk rá nagyon elszórva a tenger laza homokjában. – Azt hittük, hogy grépfruittal van dolgunk és egy késsel felvágattuk, ami csak nagyon nehézkesen sikerült, mivel az anyaga többé kevésbé mészszerű és nagyon kemény volt; a kinyitáskor még mindig úgy gondoltuk, hogy gyümölcsöt látunk, de mennyire elcsodálkoztunk, amikor az átlátszó folyadékkal teli üregben egy kicsi, majdnem fonal alakú halacskaát láttunk úszkálni, egészségesen és vidáman, ami azt bizonyítja, hogy elemében érezte magát. – Még felnyitottunk néhány ilyen gyümölcsöt, amelyek nem mások, mint sajtáságos formájú tengericsillagok és mindenütt ugyanazt a kis halat találtuk a belsejében. Hogy került a halacska bele? A tengeri csillag belsejében él? Ezek mostanáig megválaszolatlan kérdések. – Hasonló halacskaát találni, így mesélték nekem a bennszülöttek, a tengeruborkák belsejében.

A Maeandrinák (kőkorallok), Astraeák és Madreporák (kőkorallok) és sok más teljes összevisszagságban élő korallállat kolóniái között a legkülönfélébb héjas állatokat és héj nélküli Molluskákat látni, amelyek némelykor úgy néznek ki, mint a nagy színes rajzolatú piócák.”

A Budapesti Hirlap legközelebb 1857 júliusában adott híradást Doleschall Lajostól, Nádaskay Lajos (1816–1860) szerkesztésében. Az idézett levél ekkor is Kubinyi Ágostonhoz érkezett, de a lap a Pesther Loyd szívességéből közölhette a levelet. Doleschallt 1856-ban helyezték át Ambon szigetére, a leírás az út utolsó szakaszát, a megérkezés pillanatait idézi fel, majd a sziget jellemzőit részletezi (ANONYMUS 1857) (12., 13. ábra).

„Október 17-én (bizonyosan 1856) naplementekor útban voltunk Amboina felé, a manipai út közelében; balra esős felhőkbe burkolt Ceram felföld; jobbra Bouro nagy sziget látszott. Előbbi napon indultunk Jernatéból, s számos meglehetősen nagyságú szigeten haladtunk keresztül. Kedvező szél által tá-



mogatva, e jó darab utat 30 óra alatt tettük meg. Október 18-án, mielőtt még a nap a habokból kikelt volna, már a fedezeten voltunk, az amboinai-öböl pompás látványában gyönyörködendők. A hegyek által körített öböl még homályba volt burkolva. Bemereneténél azt hiszi az ember, hogy egy meglehetősen nagyságú folyam torkolatában van, oly csekély a két félsziget közti távolság. Mindent sűrű erdő borít, s az egész igen lakatlannak látszik. Balra a bemenetnél Allany beszögellő fok van, egy a roppant mélységű tengerből meredeken kiemelkedő halomföld, melyet közvetlenül a tengernél sűrű erdő borít. Jobbra Leitimor-félsziget fekszik, nem oly magas és nem oly meredek. Csak lassan haladtunk előre. Vitorlás hajóknak olykor szélhiány miatt napokig kell az öböl előtt várakozniuk. A város, mely a jobb (délkeleti) félszigeten van építve, még egy ideig egy hegyes előfok mögött rejtve marad; ha az ember ehhez ért, a városhoz is oly közel van, hogy egyes tárgyakat igen jól meg lehet különböztetni. „Viktória” szép vármű és a szűk térre összeszorított város közvetlenül szemünk előtt áll. Néhány horgonyzó hajó, köztük két hadi jármű, még szebbé tevék a látványt. Épen nyolc óra volt. A lakosság nagy része összetódult, mert a molukki szigetekre csak havonként egyszer érkezik gőzös, mely a postát Európából és Jávából elhozza. Ha az ember hajóról a városba akar jutni, a váron kell keresztül menni, mely az idegenre elég jó benyomást tesz. Az elég tisztán s lakályosan néz ki; minden katonának s csaknem minden tisztnek van benne lakása, azonkívül ott vannak a kormányi irodák és a raktérek. Amint az ember az előkapun bemegegy, egy sűrű alacsony fűvel benőtt glacis-n találja magát, mely egyszersmind fő- és gyakorlótér. Tovább menve csakhamar az új lakházak kis sora terül el előtte, melyek mögött közvetlenül a halomvidék emelkedik.

A tér, melyen a város építve van, egyetlen síktere a szigetnek; mindjárt néhány száz lépésnyire a lakosok kertjei mögött emelkedik a leitimori halomvidék, s ez okból itt rizstermelésről szó sem lehet; az egyetlen rizsföld, melyet itt láttam, a kormányépület közelében van. A földművelés főleg szekfű-fűszer, szerecsendió s kakaó termelésére szorítkozik. Természetesen, akinek némi mezei birtoka van, nem mulasztja el a kókusz-, pizang- és pinangpálma termelését. Bambusz is elég nő, noha az amboinainak

nincs arra oly nagy szüksége, mivel ezen célra egy más, később említendő cikkel bír. Némely gyümölcsfák, mint a Manga s Papaya, mindenütt nőnek, s az amboinai ananászok a legfelségesebbek, miket valaha ettem. Földi gyümölcsöket nem igen plántálnak. Burgonyát, valamint rizst is, Jáva, Bouro vagy Makasszárból kell bevinni. Bármily kényelmesen s olcsón éljen is a bennszülött, az európainak itt mindent drágán kell megfizetnie.

A növényzet nagyszerű, s az ember közvetlen közelében talán sokkal nagyobb s bujább, semhogy a lakost munkára ösztönözze; csak kezét kell kinyújtania, s mindjárt van tápláléka. A part mentében roppant Panapia- s Barringtonia-fák nőnek; ez utóbbiak pompás nagy virágokkal, (a fejnagyságú négyszögű gyümölcsöket az óceánon a száraztól messzire láthatni úszni); a hegyi patakok torkolatainál rhizophor-erdőcskéket s nagy Pandanus-fákat láthatni. A lakhelyek közelében vannak a sago-keretek, noha a sago-t nagyrészt a közelfekvő Ceramból hozzák be.

Az alacsony hegységnek, a nagyrészt homokkőből álló Leitimor-félszigeten, egyhangú növényzete van, nagydarab földeken át semmit sem láthatni, alacsony Melastoma, s Myrtacea-cserjéken kívül, vagy egyedül vagy, alacsony páfránnyal vegyítve, magas fű közt nőnek a fűzfához hasonló Kajeput-fák, melyek a tájéknak komor színt kölcsönöznek. Csak a völgytorkokban, a vizek szélén nő minden élénken zöldelve. A messzebb eső hegyeken kiterjedt őserdők vannak, honnét a legbecsesebb bútorfákat hozzák. – A lakhelyek közelében, mint főnebb említők, a növényzet legnagyobb. Az óriási sago-pálmák árnyában minden egymás mellett s egymásra nő, a fák túlterhelvén elősdi növényekkel, köztük néha igen csinos Orchideákkal. Tamarind, s Bananian-fákat itt sokkal kevesebbet lehet találni, mint Jávában, ellenben itt gyakrabban fordulnak elő, mint ott, a kenyérfa, s számos kenanganfák (Michelia), a más jószagú virágú fák, mikből Amboinában illó olajok készíttetnek, s igen kis üvegcsékben az egész archipelagusba elküldöztetnek. Cacao, szegfűszeg és szerecsendiófák sokkal nagyobb mennyiségben természetnek a másik félszigeten, hol az amboinai polgárok ültetvényei vannak. Ezen iparágak egyikét sem űzik buzgalommal, azonban a legutóbbi években úgy látszik némi előszeretettel támadt a

cacao-termesztés irányában. A cacaofák itt igen szépen tenyésznek, és sok gyümölcsöt teremnek. Még csak sagót sem termesztenek Amboinában annyit, amennyi szükséges volna; azt legnagyobb részben a cerami partról hozzák. Azon mód, mellyel a sago étellé dolgoztatik át, nem épen étvágygerjesztő; azt vagy kis téglalakú kenyérek alakjában sütik, miknek finom homok ízük van, vagy csirizformává dolgoztatnak át, mi papédának neveztetik. Ezen papeda egy kis rossz főzeléssel és spanyolborssal vegyítve, képezi az amboinai s a szomszéd szigeteken lakosok fő táplálékát. Néhány centime-ért annyit kaphatni ezen ételből, hogy az ember azzal jóllakhatik.

Az öböl tele van halakkal, mik közt azonban kevés ízletes faj van; egy óra alatt egy ember elég halat horgászhat, hogy azzal egész nap jóllakhasék; igaz ugyan, hogy azok többnyire sovány Hemirhampus és Eugrantis fajok, mik használat végett kissé megpörköltetnek. Rákok, tengeri rákok s teknősbékákban itt nincs hiány.

A szegény emberek puhányokat is esznek, miket az apály idején nagy mennyiségben találnak. Egy kevés akarattal s erőfeszítéssel itt a halászatból sok hasznót lehetne húzni.

Vadra nem igen vadásznak, mivel szarvason kívül itt semmi más vad sem otthonos, s mivel az amboinai általában nagyon rest a vadászatra. Szelíd s vad disznók a közel fekvő Bouro szigetéből nagy mennyiségben hozatnak, s húsuk, mely az európai disznóhúst gyöngédségre nézve sokkal fölülmúlja, nagyon keresztek. Cethalakat, repülő-kutyákat (Pteropus) s némely, nagy gyík-nemeket (Varanus) szintén esznek. Általában az amboinai, kevélysége dacára nem épen szigorú élelemszereinek kiválasztásában; ezen tulajdona közös a japánival, s a bazároni séta épen nem nyújt élvezet a szaglási szerv számára.

A város Leitimor-félsziget északnyugati partján fekszik, s bizonyos tekintetben egy kis európai várossal hasonlítható össze. A lakosok legnagyobb része keresztény vallású. Vasárnaponként itt minden ünnepi öltözetben van, a templomba menés órájkor a lakosokat csoportosan láthatni a templomba özönlenni: s az istenítisztelet alatt templomi éneket lehet hallani orgona kísérettel, mit Jávában, az előkelőbb városok kivételével, nem találhatni. A kínaiak s arabok külön városrészben laknak, s szép, csinosan épített házaik vannak. A legtöbb szabad

amboinaiak házaik az úgynevezett gaba-gabából építvék; ezek a sago-fák levélszárai, melyek, mind-egyik szár felső oldalán nagyon homorú, s alsó oldalán aránylag domború levén, épen jól egymáshoz illeszthetők; ennél fogva igen rövid idő alatt össze lehet egy házat állítani. Ezen anyag pótolja itt nagyrészt a bambusz-nádat, s nemcsak házakra, hanem bútorokra is használtatik, továbbá ládácskákat is készítenek ezekből, a csigák s bogarak el-tartása végett.

Az európaiak, vagy maradékaik birtokában levő házak nagyrészt korallok vagy téglákból építvék, s téglával vagy sago levelekkel is földvék. Számuk nem nagy. A molukki kormányzónak mintegy egy negyedóránnyira a száraz belseje felé eső lakháza egyedül térsége által tűnik ki a többiek fölött; s szintúgy, mint a templom egy részben fából épült. A házak szellősek, s az esős évszak alatt itt uralkodó nedvesség miatt kissé magasan fekszenek; de különben egészen oly módon vannak elrendezve, mint a jávai házak. A legjobb bennszülöttek házaik főhomlokzata előtt oly deszka falforma van, mely mögött azok jól elrejtetik örökös semmit sem tevésüket. Az utcák nincsenek kikövezve; azonban felsőbb parancsból azokat minden hónapban tisztítani kell; ezen, a várost keresztül metsző kevés utcákon kívül az egész szigeten nincs egyéb keskeny gyalogutaknál, melyek a sziklás téren, a néha a legmeredekebb mélységek hosszában kígyóznak el. Ezen keskeny s veszélyes hegyi ösvényeken jönnek a hegylakosok naponként a városba, fejükön hordva eladó áruikat. Ebben ők oly nagy ügyességgel bírnak, hogy még a legsebesebb menet közben sem esik le semmi is fejükről. Ez által a fej idővel sajátságos feszes, vagy inkább akarjuk kevély magatartást nyer, miről meg lehet ismerni az amboinai nőket.

Mint említők, a lakosok legnagyobb része keresztény, még pedig a szigetnek a hollandiak általi birtokbavétele óta reformált vallású. A kisebb rész még megmaradt az islamismusban; azonban a keresztények nagyon hajlandóknak látszanak ahhoz visszatérni. Így – mint hallom – némely úgynevezett keresztény amboinaiak még mindig körülméltetik gyermekeiket. A város lakosai részint polgárok részint munkaköteles alattvalók. A polgár nem kevéssé büszke arra, hogy ő senkinek sem alattvalója, s hogy, „Mynheer”nek hívathatja magát; inkább szegény-

séggel küzd, semhogy dolgozásra alázná le magát, a mellén keresztbe tett karokkal s szokott phlegmájával teszi sétáit, mely alkalommal néha egy rabszolgának kell a payoug-ot (napernyőt) fejő fölött tartania.

A nők természetesen „mefrouwen”ek (magasrangú hölgyek). Csak kevesen űznek mesterséget; s ezen kevesek is többnyire ácsok; emlékszem azonban, hogy két szabót és egy cipészt is láttam. – A férfiak közül legtöbbször képes tarka bő felső köntöst viselnek a csupasz testen, színt oly bő nadrágot, lábbeli nélkül, és – egy magas fekete európai kalapot. Hogy illik ez az egész öltözethez, könnyen elgondolhatni. Az úgynevezett nemesek s a legtöbb polgár vasárnap egészen európai módra öltözködik; fekete frakknak és fehér nyakkendőnek ilyenkor nem szabad hiányoznia; fekete kesztyűkre pedig nincs szükségük, ezt magukkal hozták a világra. – A keresztény nők teljesen fekete színbe öltözködnek, a bő felsőruhát igen díszesen tudják redőbbe vetni; emellett csinosan dolgozott papucsot hordanak, melyek elől fölfelé hajtvák és oly hegyesek, hogy csak a nagyujnak van helye, s egy amboinai nő mégis soha sem veszi el papucsát. – Lakodalmaknál a menyasszony egészen feketebe van öltözve, s egy nemét a fejének hordozza. – A keresztény hegyi nép munkában edzett, erőteljes emberfaj; ezen többnyire kicsi, de zömök embereket naponként lehet a hegységből a városba jönni látni s az úri szolgálatot elvégezni. Egyszerűen, dísz nélkül öltözték, főveg nélkül, félhosszúságra vágott haját viselnek, melybe egy nagy fésű van tűzve, s különben meglehetősen csintalanul néznek ki. Közben-közben nagyon különös viselőiket lehet náluk találni, melyek láttára bajos a nevetést elfojtani; ily neveléses alakokat főleg akkor lehet látni, ha a templomba esketőre mennek. A vőlegény öltözete ószerű, fekete frakkból áll sarkig érő uszályokkal, rövid csak térdig érő nadrágból, mely itt erős csat által van összeszorítva, hason alul érő mellényből, háromszegletes kalapból és csatos cipőkből, a harisnyák helyét a bőr természetes fekete színe pótolja. Az egész öltözetnek tulajdonképp feketének kellene lennie, de ócskaságánál fogva már rég világossárga színt váltott.

Az amboinaiak teljes munkaképtelensége, sőt iszonya miatt kénytetve látta magát a kormány, meglehetősen számmal kényszermunkára ítelt jávaiakat küldeni Amboinába, hol a várban, a kórházban s a kormányzó palotájában a durvább szolgál-

latot teljesítik. Mily roppant bennszülöttek indolentiája, ezt a következő igaz adomából megítélhetni. Egy magas állású hivatalnok Jávából gőzösön ide érkezett; midőn partra szállt, egy kis csomag volt kezében, s azt egyik henyélőnek akarva elvitel végett átadni, azon ígérettel, hogy e szolgálatért egy fél forintot fog neki fizetni: „Én uram, önnek egy egész forintot adok, ha ezen ládácskát hazavinni segít.” Majdnem hasonlót kellé magamnak is megérkeztemkor tapasztalnom. Az amboinaiak szinte egész élete semmittevésből áll; szivarkájával szájában, s keresztbe font karokkal fel s alá barangol a nap mérsékelt meleg óráiban, ritkán egyedül, mert szereti a társaságot, különösen női körben roppant sok csevegés foly. A legtöbb házban egy bambusz lemezekből készült hangszer található, min fakalapácskával játszanak. Az amboinaiak jó zenei hallásánál fogva, melyet tőlük eltagadni nem lehet, sokan annyira vitték, hogy ezen egyszerű hangszeren, mely kedves hangokat ad, sok dallamot, sőt operadarabot is el tudnak játszani. Az amboinaiak táncánál főszerepet játszik a hegedű és klarinét, az ütemet egy rézmedencére tett ütéssel emelik ki. A város lakosai, különben valódi amboinaiak, négyest, polkát és mazurkát táncolnak, s közben francia vezényszavakat használnak. – A polgárhad zenekara, mely mind farragatlan amboinaiakból áll, s európai karmester által igazgattatik, annyira vitte, hogy operadarabokat s egyebeket sokkal jobban játszik, mint a legtöbb zenekar Indiában, sőt oly jól, hogy én és mindenki, ki némileg zeneismerő, meglegedve hallgatta. Az embert meglepi az, hogy Amboinában keringőket és négyeseket Strausztól, áriákat Donizettitől stb. oly pontossággal lehet előadatni hallani. Az ismeretes hangok által oly borzasztó távolból honunkba érezzük magunkat átvarázsolva. A zene megszűnik, Strauszt vélem látni – s amboinaiakat látok bő nadrágokban és fekete arcokkal. – A polgárhad vagy „schuttery”, mint hollandiai nyelven nevezik, nagy tiszteletben áll. Az amboinai büszke reá, hogy soraiba tartoztatik; minden alattvaló, ki mint ilyen 10 évig fegyvert viselt, polgárrá lesz. A polgárhad itt lényeges szolgálatokat tesz. Az egyenruhát a had tagjai, kik mintegy hatszázan vannak, a községi pénztár költségén kapják.

Az amboinaiak nyelve megrontott malayi nyelv, melyet, főleg a nők, igen sebesen ejtenek ki, minden szó végtagját elnyelvén. Templomban úgy, mint is-

kolában a magasb malayi nyelv divatoz, de csak kevesen értenek belőle valamit. A kölcsönös címzések-nél és sok tárgy megjelölésére hollandi szavakat használnak, egy valódi amboinai hölgy rendszeren oly dialektust használ, mely kétharmadában a malayi, egy harmadában a hollandi nyelvből van összealkotva. Azon körülménynél fogva, hogy az oktatás a magas malayi nyelven foly, lehetlen az amboinaiaknak a szellemi műveltség magasabb fokára eljutni. Olvasni, írni, kevés bibliai történet és Palaestina földrajza az egyetlen tárgyak, melyekből valamit tanulnak. Ez mindenestre több, mint talán gondolnák, de nem elég arra, hogy valami lényeges haszonra váljék. – A rotterdami missio-collegium évek óta küldi ide növendékeit, kiknek itt, mint misszionáriusoknak és kézműveseknek (mik honukban voltak) közrehatni lenne feladatuk; de mihelyt ez emberek idejönnek, sokkal magasabb hivatásuknak képzelik magukat, és sokkal jobban vannak fizetve, mint hogy a szerszámot ismét kezükbe vennék. De a bennszülött sem akarja ezt, miként viseltethetnék az ő „banditá”-ja (malayi neve a „hatszónoknak”) iránt a kellő tisztelettel, ha egyszer ollóval vagy fejszével kezében látná. A rotterdami collegium tehát nem éri el egészen célját. Itt helyben Roskott, ki született német s érdemteljes misszionárius, 18–22 éves amboinai fiatalokat iskolamesterekké képez, több éveken át a szükséges szakokban oktatván őket. Az oktatási tervet csekély módosítása mellett egészen más eredményeket lehetne elérni. – Az amboinaiak úgy látszik az írásra különös kedvvel bírnak, s meg kell vallanom, hogy köztük igen jó calligraphokat s pontos de lassú másolókat találtam.

Az éppen most említett misszionárius kézművesek igen egyhangú, de mint látszik, boldog életet folytatnak; a legtöbben Hollandiából jönnek ifjú nejeikkel, s tüstént megérkeztek után néha igen távol fekvő állomásaikra küldetnek, hol több éveken át maradnak, s nagy tekintetben tartatnak. A legtöbbször tágas háza, földjei, gyümölcse stb. bőségben van, és több fizetése, mint kell arra, hogy többi szükségait fedezze. De ők mégis, s főleg fiatal nejeik, kik körülötte oly rögtön kiragadtatnak, az első években igen boldogtalanoknak érzik magukat; de lassanként megszokják helyzetüket, s a legtöbben, miután itt néhány évet töltöttek, oly jólétnek örvendenek, melyet honukban alig lettek volna képesek megszerezni.

Az Amboinában kiképzett bennszülött iskolamesterek, kiket néha a legtávolibb és legelhagyottabb állomásokra igen szűk fizetéssel küldenek, fáradságukat csak az által látják némileg jutalmazva, hogy állomási helyükön a radja (bennszülött kerületi főnök) után az első rangot foglalják el.

Az amboinai hante volée meglehetősen számos. A tisztességek közül legtöbben született európaiak, csak kevés mulatt és született amboinai képviselő magasb állást, de a kisebb hivatalokat mind amboinai tölti be. A társaság ily vegyülete és az örökös féltékenykedések az okai, miért hogy ezen darab földön, melyet a természet áldásaival elhalmozott, vidám és társas tón nem uralkodik. Hetenként vagy havonként egyszer találkoznak a kormányzó házában, hol a társasági ifjabbik része táncol, az idősb vagy táncot nem kedvelő rész, pedig a whist-játékkal foglalja el magát. A mostani kormányzó és neje legjobb akarat mellett, és nyájias leereszkedésük dacára ez elfogadásoknál még nem uralkodik valami barátságos hang. – A kormányzó egyike a legidősb és legérdemteljesebb hivatalnokoknak, ki majd minden, még az archipelagus legjelentéktelenebb szigeteit is, Új-Guineát sem véve ki, meglátogatá s azok ismeretetésére sokat tett. Ő érdeklődik minden egyes iparág iránt, s főleg arra törekszik, hogy a faművelésnek lendületet eszközöljön. Első látogatásom alkalmával egy nagy bútortárgy-gyűjteményt mutatott nekem, melyet Ceramból többnyire sétábotok alakjában hozott magával, többek közt egy kerek táblát is, melynek 10 láb az átmérője.

A nap legnagyobb részét itt otthon töltik; csak öt óra után estve lehet itt embereket sétálni látni, az urakat a legcélszerűtlenebb ruhákban, melyeket csak ez éghajlat alatt ki lehetett gondolni, míg a nők részben értelmesebbek, s többnyire vékony fehér keméssel ruházkodnak. A mondott órában teszik a látogatásokat, vagy sétákat a part hosszában. – Mint-hogy egész Amboinában nem ismerik a gazdagságot, és csak fizetésükből élnek, ennél fogva a fényűzés sem nagy. A kereskedés sem virágzik itt, így esik, hogy az egész hely igen csendes; csak a gőzös teremt időnként egy kis életet.

Még a pompás éghajlatról kell emlékezni. Amboina mintegy húsz év óta a többi szigetekén s az anyaországban az itt uralkodó lázak miatt rossz hírben állt, de miután 1854 és 55-ben itt a himlő erősen



dühöngött, Amboina rögtön saját javára megváltozott. Én nem bírom e pompás éghajlatot eléggé bámulni. A hőség, kivéve a déli órákat, nem alkalmatlan; a hőmérő ritkán emelkedik a 35 °C-on túl, s a légmérséknek rögtön változása ritkán fordul elő. A reggeli és esti órák kiválólag szelídek és kellemesek. Néha egy kellemetes szellő lengedez, mely illatárt terjeszt szét. December és január hónapokban gyakran van zivatarunk és záporosókn, és pedig oly heves, melyet még Jávában sem, annál kevesbbé éltem meg Európában. A víz, a szó szoros értelmében, ömlik a légkörből s kevés idő múlva egész patakok nyargalnak az utakon keresztül; a patakok szerencsére hamar eltűnnek, a lég rögtön kitisztul s a legborús ebet csakhamar a legkedvesebb napfény követi.”

### Doleschall Lajos tudományos munkássága és gyűjtései az indonéz szigetvilágban

Az indonéz szigetvilágban élő hollandok között kimagasló tudományos eredményeket felmutató zoológusok és botanikusok dolgoztak. Tevékenységük nyomán publikációk százai és örökbecsű monográfiák láttak napvilágot. Tudományos társaságuk, a Királyi Holland Kelet-indiai Természettudományi Társulat (Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederlandisch Indië, Royal Physical Society in the Dutch East Indies) önálló, gazdagon illusztrált periodikát jelentetett meg *Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* címmel.

Doleschall hivatali főnöke, a német származású Otto Gottlieb Mohnike (14. ábra) maga is kiváló természetvizsgáló volt, így örömmel támogatta ifjú segédjét a kutatásban.

Bár az ott élők közül számosan foglalkoztak zoológiával, pókszabásúakra csak ketten specializálódtak, Doleschall Lajos és Alexander Willem Michiel Hasselt (1814–1902). Abban, hogy Doleschall folytatta a Bécsben megkezdett arachnológiai gyűjtéseit, közrejátszhatott az is, hogy a gyarmatokon kifejezetten kíváncsi volt az emberre veszélyes állatok, így pókok, legyek, kígyók tanulmányozása. A pár, Bécsben töltött röpke év nyomán pedig Doleschall eléggé felverteztnek érezte magát, hogy belevágjon a terület pókfau-



14. ábra. Otto Gottlieb Mohnikéről (1814–1887) 1848 és 1851 között készült fametszet (In: Chūgai iji shinpō, *Neue Nachrichten aus dem Bereich der Medizin* 19.)

**Figure 14.** A woodcut of Otto Gottlieb Mohnike (1814–1887) made between 1848 and 1851 (in *Chūgai iji shinpō*, *Neue Nachrichten aus dem Bereich der Medizin* 19.)

nájának vizsgálatába. Minden szabadidejében gyűjtött, a helyiekkel gyűjtetett, megfigyelt, rajzolt és írt. Ennek köszönhetően rövid idő alatt jelentős eredményeket ért el.

A szigetvilág pókfaunájáról Doleschall két jelentős munkát publikált. Az 1857-ben megjelent első cikkében Ambon szigetéről írt le új fajokat (DOLESCHALL 1857b), míg az 1859-es publikációjában Ambonról és Jáváról közölt új taxonokat (DOLESCHALL 1858–1859b) (15. ábra). Ehhez a cikkhez egy magasan képzett illusztrátor alkotásait használta fel.

Amikor a második cikk kéziratán dolgozott, egy aukción Jáváról származó pókok gyönyörűen illusztrált albumát kínálták eladásra. A rajzokat Peter Bleeker (1819–1878), a Koninklijke Natuur-

## T W E E D E B I J D R A G E

T O T D E K E N N I S D E R

## A R A C H N I D E N

V A N D E N

I N D I S C H E N A R C H I P E L .

D O O R

C . L . D O L E S C H A L L .

Gedurende het afdrukken mijner eerste bijdrage tot de kennis der Arachniden van Nederlandsch Indië, ben ik door voortgezette onderzoekingen der omstreken van Amboina in het bezit van talrijke, mij nog onbekende, soorten dezer dierklasse gekomen.

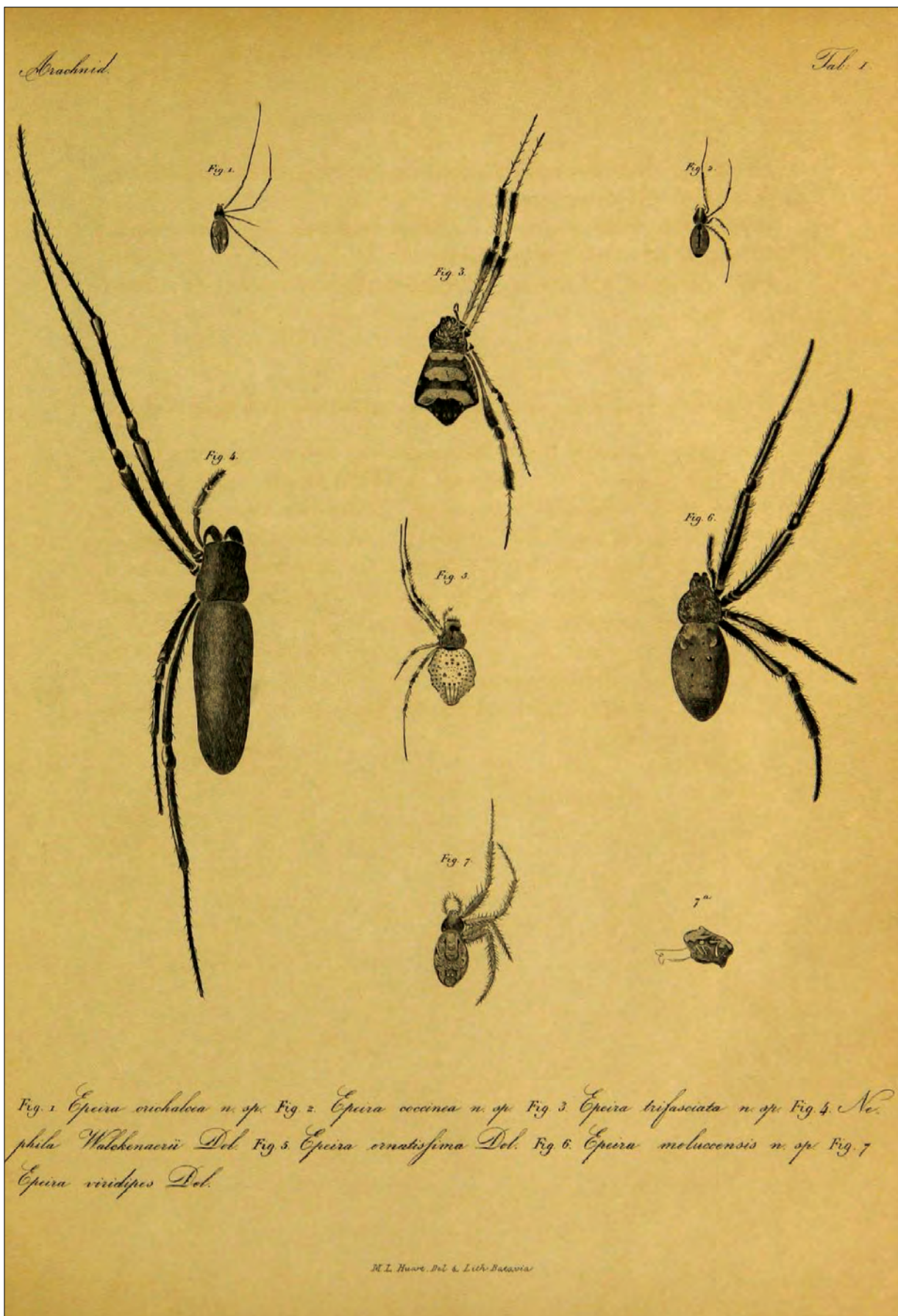
Eene tweede lijst der indische spinnen lag gereed, toen mij tot mijn groot genoegen door de Direktie der Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië een groot aantal afbeeldingen van javasche spinnen welwillend werd aangeboden. Deze afbeeldingen zijn afkomstig van een der leden van de vroegere Natuurkundige Kommissie, en, zoo als te verwachten was, uitmuntende door fraaiheid en naauwkeurigheid. Zij waren door aankoop op openbare veiling eigendom geworden van den heer Bleeker, die ze aan de Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië afstond, onder voorwaarde, dat ze mij ter inzage en bewerking zouden worden aangeboden. Het bestuur der Vereeniging heeft mij, door de beschrijving van dezen schat aan mij op te dragen,

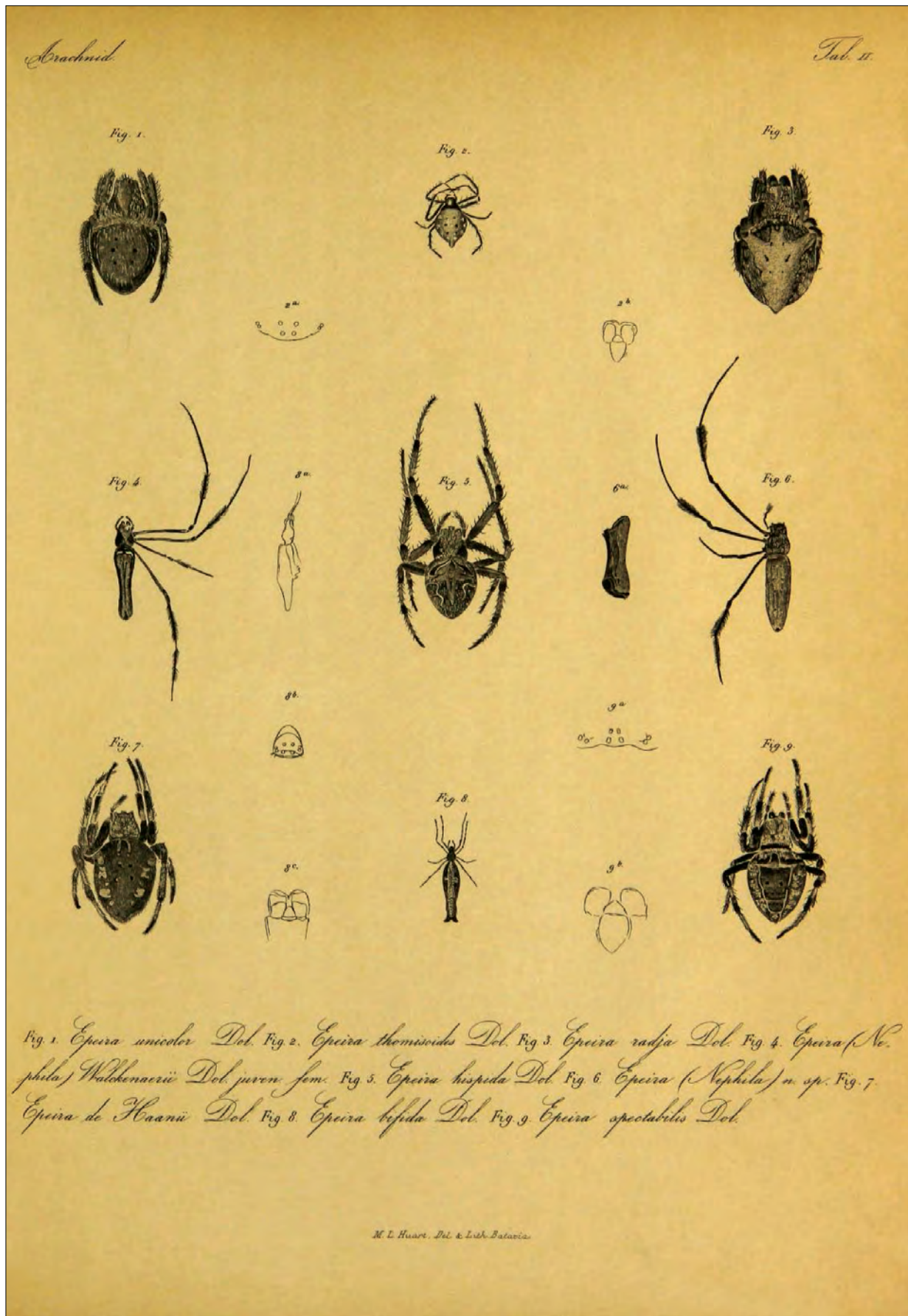
1

15. ábra. Doleschall Lajos 1859-ben megjelent második cikke Ambon és Jáva pókjairól (DOLESCHALL 1858–1859b). Az írást összesen 17 tábla illusztrálja

Figure 15. Doleschall's second article on the spiders of Ambon and Java appeared in 1859 (DOLESCHALL 1858–1859b) with 17 tables of illustrations









Arachnida

Tab. III.

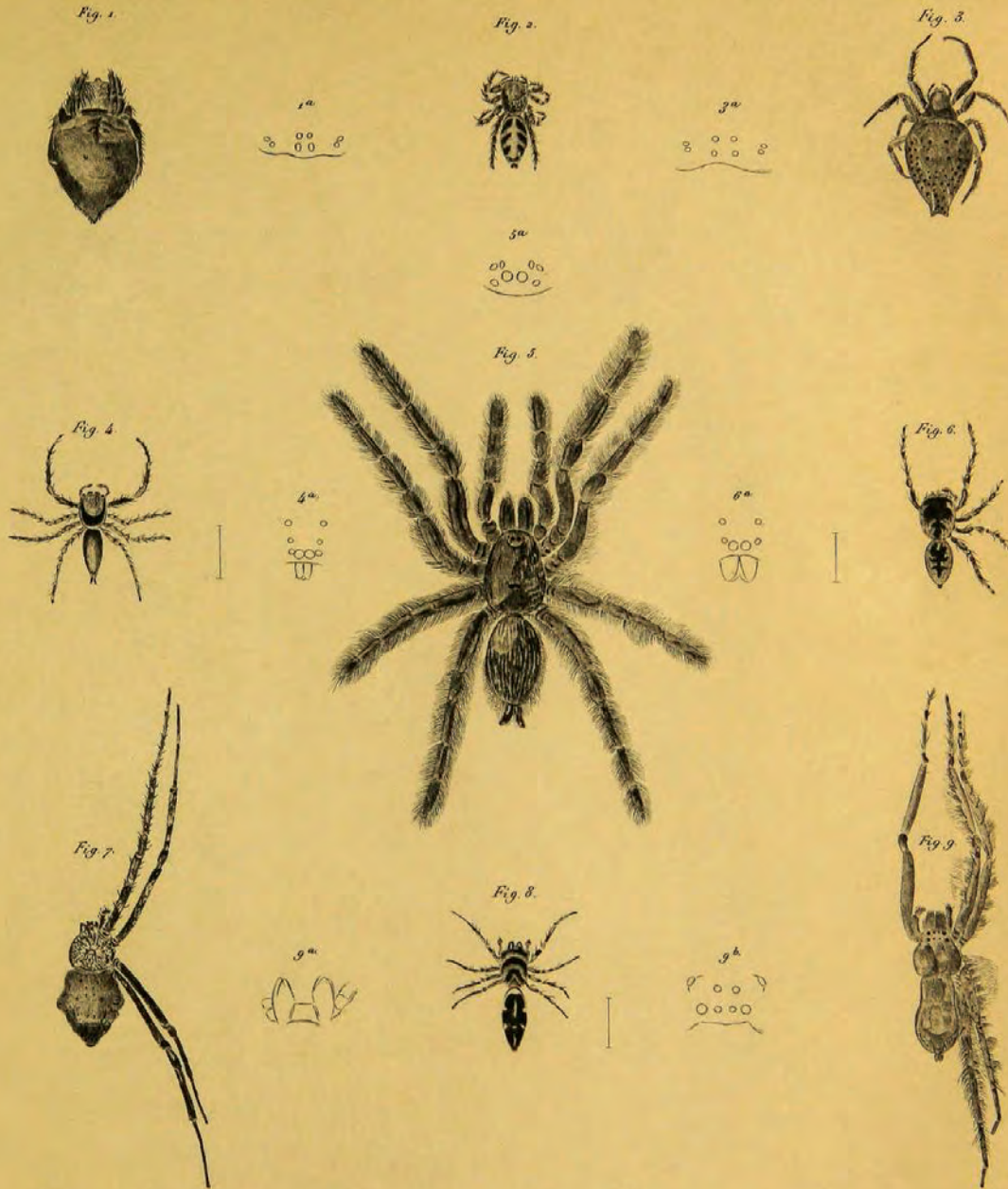
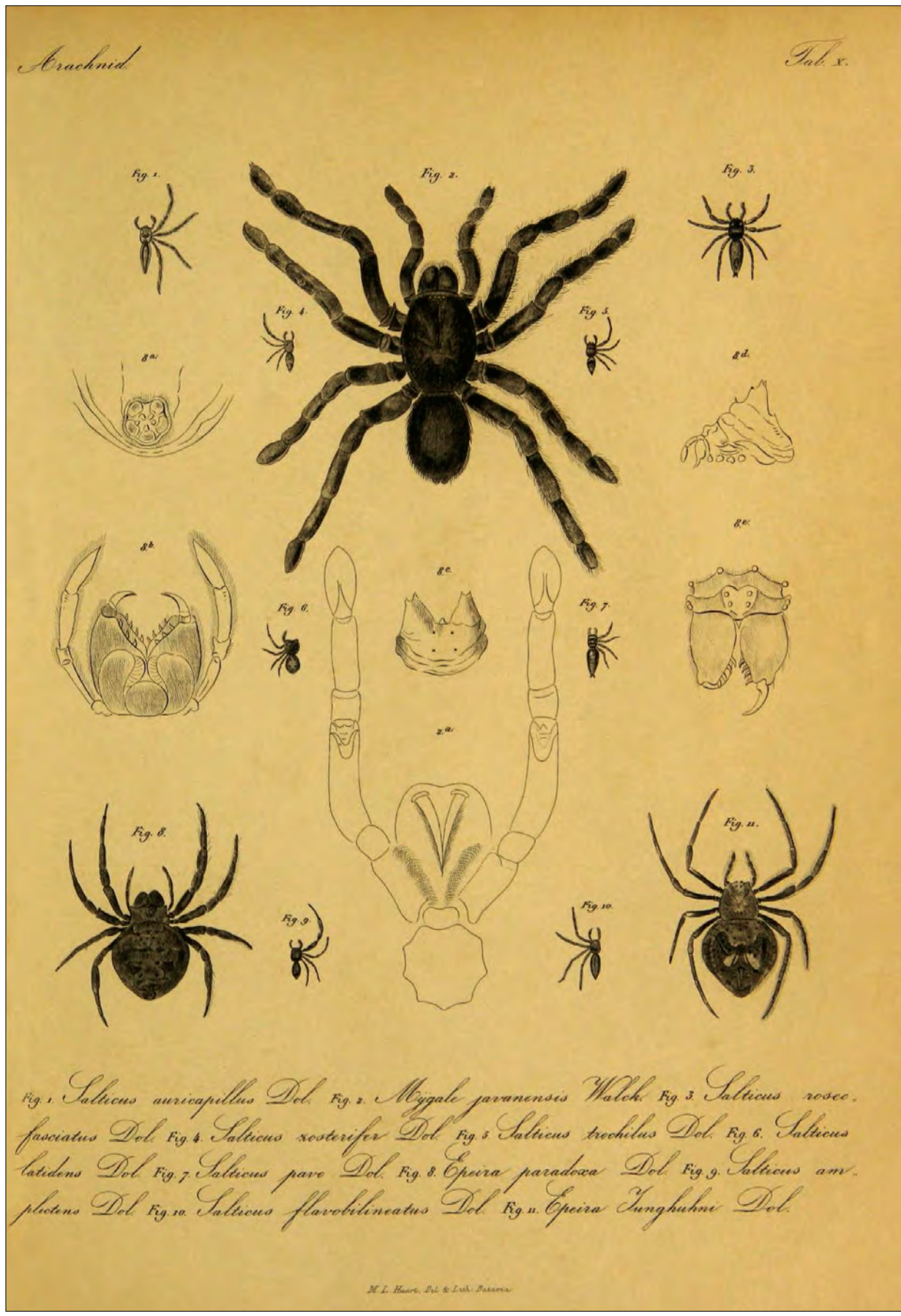
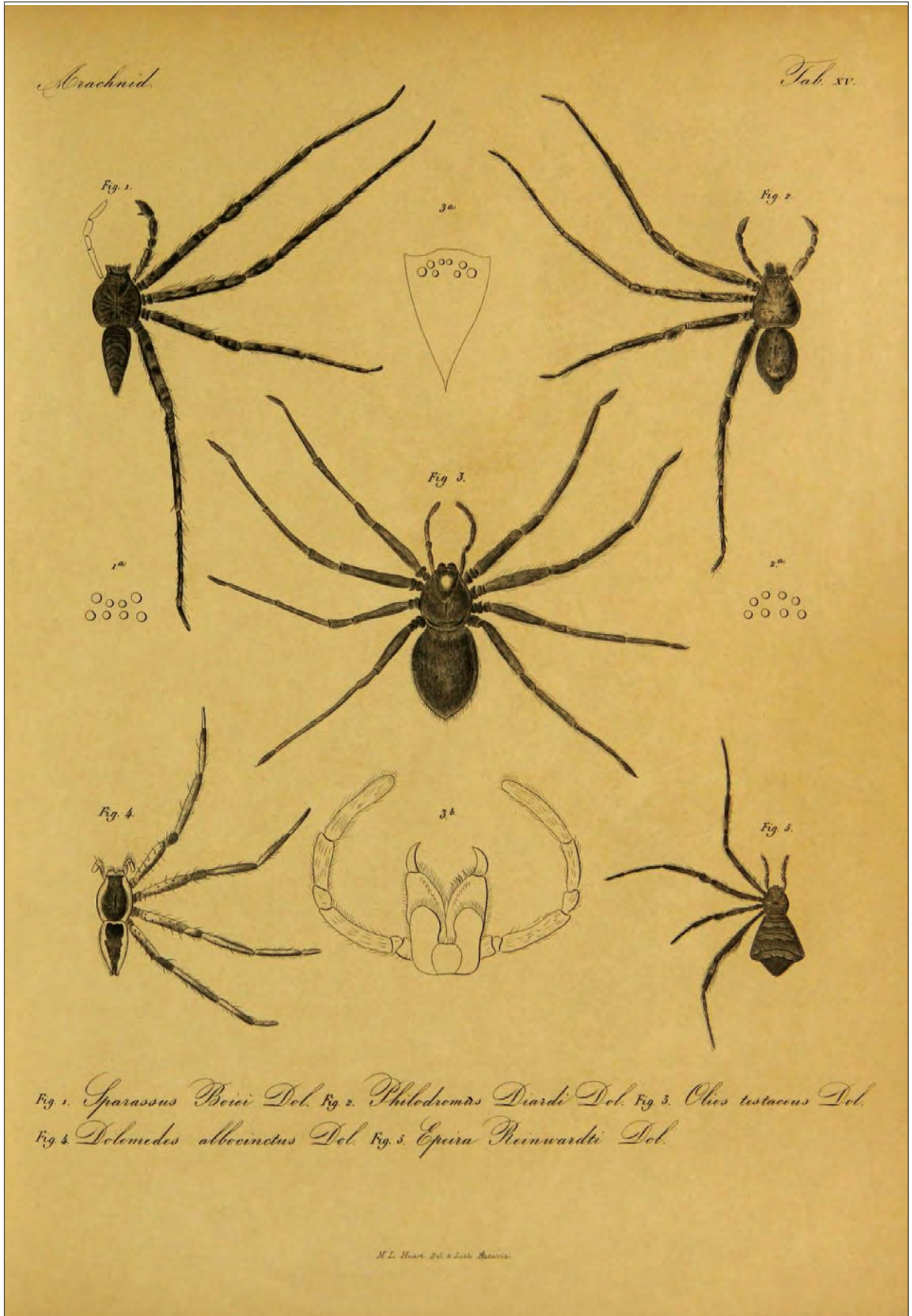


Fig. 1. *Epeira balanus* Dol. Fig. 2. *Attus sinuatus* Dol. Fig. 3. *Epeira acanthematica* Dol. Fig. 4. *Attus semister* Dol. Fig. 5. *Mygalis javanensis* Walck fem. juven. Fig. 6. *Attus Blecheri* Dol. Fig. 7. *Epeira ornulata* Dol. Fig. 8. *Attus viridifasciatus* Dol. Fig. 9. *Dolena plumipes* Dol.

M. L. Haart, Del. & Lith. Batavia.









kundige Vereeniging in Nederlandsch Indië tagja vásárolta meg, és a társulatnak adományozta. Doleschall az ábrák alapján írta le a jávai fajokat. A típusnak ezt a formáját ikonotípusnak (*iconotype*) nevezték: ebben az esetben az új fajt nem példány, hanem csak ábrázolás alapján írták le. Az Ambon területéről leírt pókfajok típusait napjainkban zömmel a leideni múzeumban őrzik (DEELEMEN-REINHOLD 2001). A Doleschall által gyűjtött pókokról lásd még HASSELT (1877) munkáját. A pókokkal kapcsolatos megfigyelései közül egy bevonult az ismeretterjesztő irodalomba is (DOLESCHALL 1856–1857b). Idézzük fel újra a Vincenz Kollarnak küldött 1857. február 19-én kelt levelében írottakat (DOLESCHALL 1862): „Múlt évben Jáván kaptam egy élő, fiatal *Mygale javanica*-példányt. Egy egész társaság jelenlétében dobtam bele a cukrosüvegbe, amelyben az állatot hordoztam, egy kifejlett *Loxia oryzivorát*, azaz egy ún. rizstolvajt. A pók azonnal ráugrott a madárra, erős felső állkapcsait a hátába döfte, átkarolta lábával, és 17 röpké másodperc alatt a madár a tetanusz tüneteit mutatva meghalt.” Az esetet később többen is idézték. Első ízben 1870-ben bukkan fel az *Aus der Natur. Die neuesten Entdeckungen auf dem Gebiete der Naturwissenschaft* nevű újságban (ANONYMUS 1870). Szinte szó szerint megtalálható a történet Gudger (1931) gyűjtései között, illetve idézi Lane is (1951).

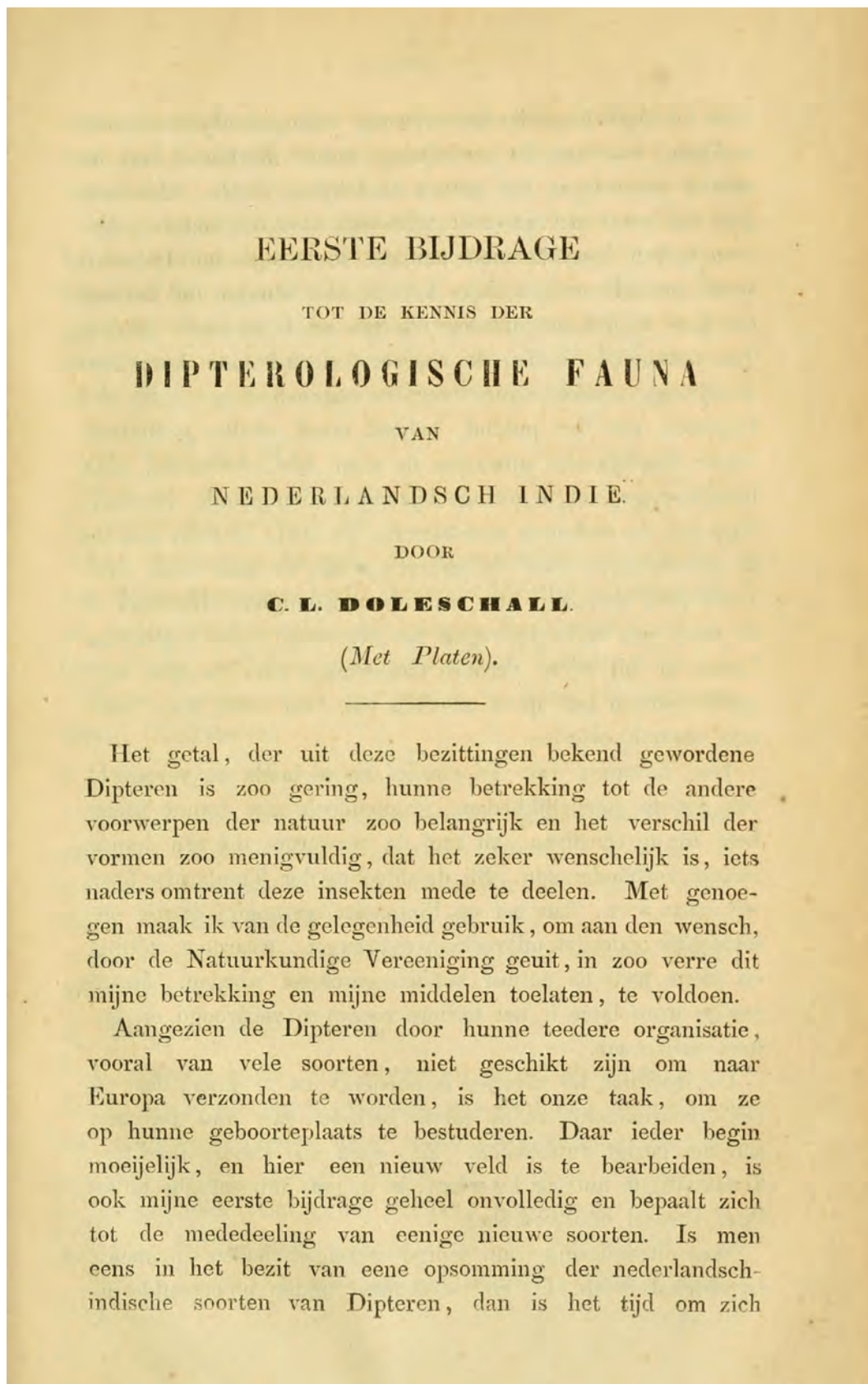
Legalább ekkora jelentőséggel bírnak úttörő rovar-tani kutatásai is (BOSCHMA 1946; DOLESCHALL 1857a). Doleschall az indonéz szigetvilág légyfaunájáról három, gazdagon illusztrált cikket jelentetett meg (DOLESCHALL 1856, 1857e, 1858–1859a), melyekben új fajok tucatjait írta le (16. ábra). Ezek közül számos név szinonimnak bizonyult. Ezen azonban nem szabad csodálkoznunk, hiszen összehasonlító gyűjtemény nélkül bármilyen taxonómiai munka esetében igen nagy a tévedés kockázata. Bármennyire is ismerte Doleschall a vonatkozó szakirodalmat, a típuspéldányok vizsgálata nélkül óhatatlanul szinonimákba futott. A típuspéldányok jószerivel európai múzeumok gyűjteményeiben pihentek, ahonnan a kölcsön-

zés meglehetősen nehézkes lehetett, így nem volt lehetősége összehasonlításra. A saját összehasonlító gyűjtemény felállítása pedig azon a klímán szinte egyenlő volt a lehetetlennel. Pár évtized múlva, hasonló szélességi fokon, hasonló klíma alatt Bíró Lajos (1856–1931) is végeláthatatlan küzdelmet folytatott gyűjtései megmentése érdekében. A trópusokon napjainkban is csak extrémnek tűnő műtárgyvédelmi ráfordítás mellett őrizhetőek meg hosszú távon a természetrajzi gyűjtemények.

Doleschall a pöszörlégyfélék (Bombyliidae) családjából hat új fajt írt le, melyek közül négy napjainkban is érvényes. Az általa gyűjtött Diptera-anyag jelentős részét, számos típuspéldánnyal együtt, a bécsi Természettudományi Múzeumban (Naturhistorisches Museum Wien) őrzik. Kevésbé ismert, hogy Cajetan Felder révén 1860. április 15-én jelentős mennyiségű csereanyagot postáztak a berlini Természettudományi Múzeumba (Museum für Naturkunde, Humboldt Universität). A cserepéldányok listája napjainkban is megtalálható a berlini múzeum Diptera-gyűjteménye adattárában. Vagyis Doleschall Bombyliidae-típusai részben Bécsben, részben Berlinben találhatóak (EVENHUIS & GREATHEAD 1999). Meglepő ugyanakkor, hogy Rudolf Bährmann (BÄHRMANN 1999) nem gyűjtőként, hanem a feldolgozásban résztvevőként említi Doleschallt.

Doleschall neve még egy érdekes történethez, pontosabban egy új genusz felállításának előzményeihez is kapcsolódik. A *Phytalmia* genuszba tartozó agancslegyek első példányait Alfred Russel Wallace gyűjtötte 1858-ban Új-Guineában (Dorey, Manokwari), aki elsőként számolt be a példányok igen érdekes udvarlási magatartásáról és ivari kétalakúságáról. Wallace gyűjtései a véletlennek köszönhetően közel egybeestek a holland Etna-expedíció<sup>64</sup> ténykedésével, melynek során feltehetően Hermann von Rosenberg (1817–1888) szintén gyűjtött példányokat. A kor igen kiterjedt csere- és rovarkereskedelmi hálózatának köszönhetően a bizarr megjelenésű példányok meglepő gyorsasággal eljutottak Európa kü-

<sup>64</sup> A holland kormány által 1858-ban szervezett Etna-expedíció Holland Új-Guinea gyakorlatilag ismeretlen déli és északi partvidéke feltérképezésére indult. Bár az expedíció alapvető célja a holland gyarmati politikai fennhatóság kiterjesztése volt, ez volt az első tudományos expedíció, amely a fősíziget természeti viszonyait kutatta.



16. ábra. Doleschall dipterológiai cikkeinek (DOLESCHALL 1856, 1857e, 1858–1859a) első lapja és a cikkek ábraanyaga

Figure 16. The first page of Doleschall's articles on dipterology (DOLESCHALL 1856, 1857e, 1858–1859a) and the accompanying illustrations

DERDE BIJDRAGE  
TOT DE KENNIS DER  
**DIPTEREN FAUNA**  
VAN  
NEDERLANDSCH INDIË,  
DOOR  
**C. L. DOLESCHALL.**

---

De kennis omtrent de indische Dipteren-fauna is door de verzamelingen, welke de heer A. R. Wallace gedurende bijna vier jaren op de verschillende eilanden van den Archipel heeft gemaakt, plotseling zeer aanmerkelijk vermeerderd. In de beide eerste lijsten daarvan, welke opgenomen zijn in het Journal of the Linnean Society, Vol. I en II 1856, vindt men talrijke soorten, door dien heer op Singapore en in Sarawak bijeen gebragt, opgenoemd.

Mij was de toezending dezer lijsten door den heer Bleeker, President der Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië te Batavia, om deze redenen aange-naam, daar zij het eenige werk over Dipteren daarstellen, wat sedert geruimen tijd is gepubliceerd en ik de daarin opgenoemde soorten met de door mij beschrevene en te beschrijven Dipteren konde vergelijken. Men ontwaart verder daaruit, dat bijna

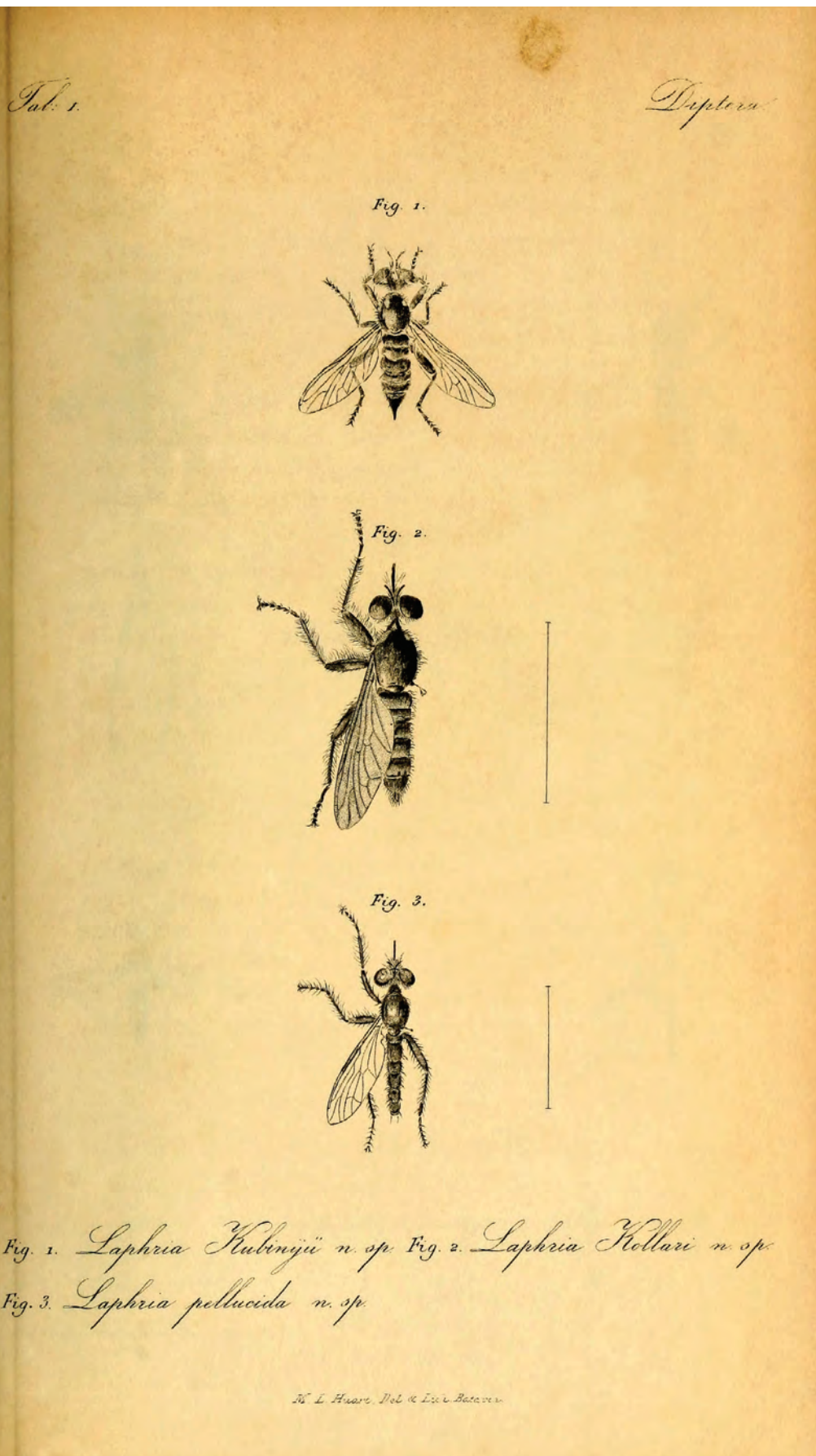


TWEEDE BIJDRAGE  
TOT DE KENNIS DER  
DIPTEROLOGISCHE FAUNA  
VAN  
NEDERLANDSCH INDIË,  
DOOR  
C. L. DOLESCHALL.

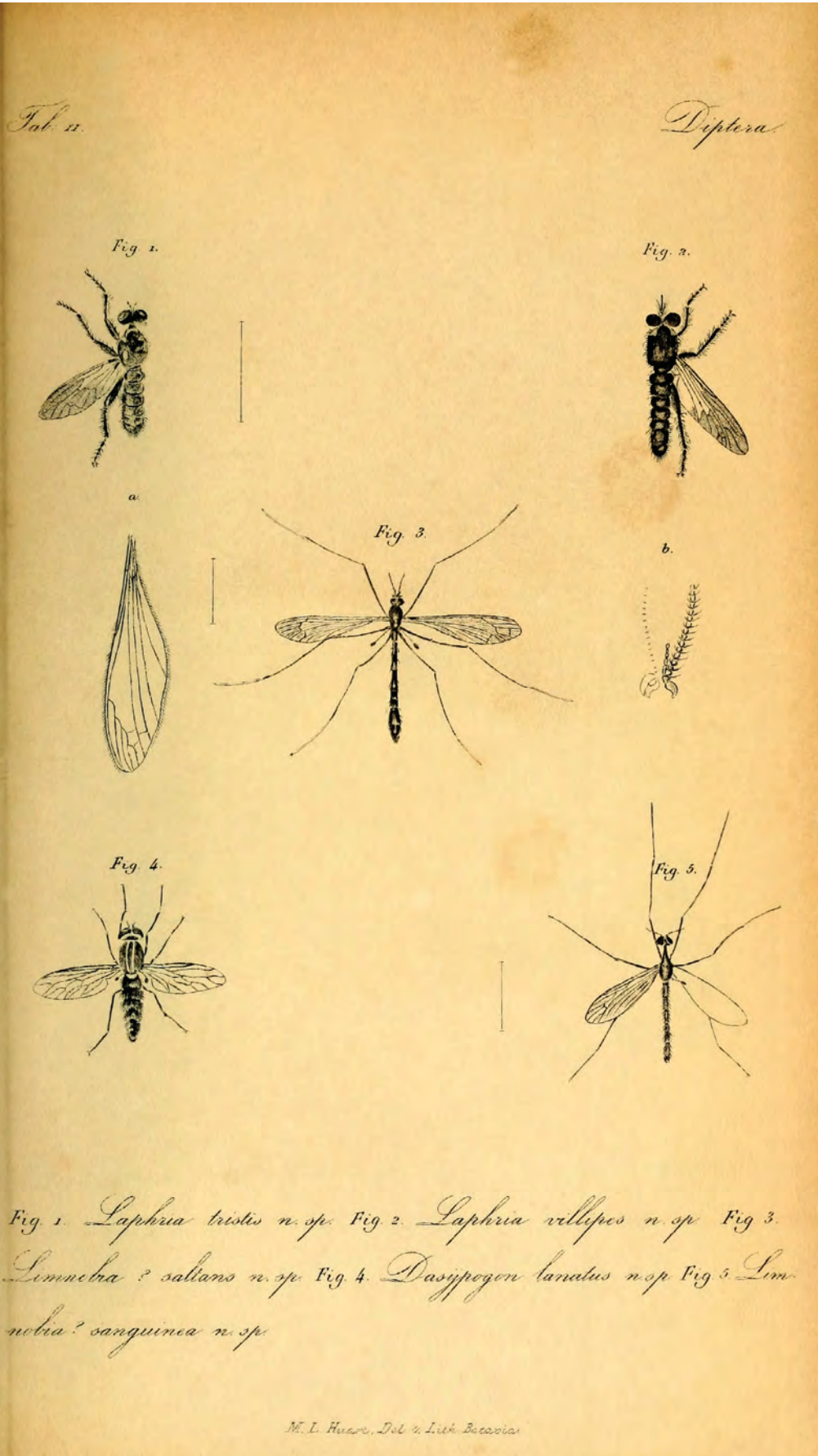
*(Met platen).*

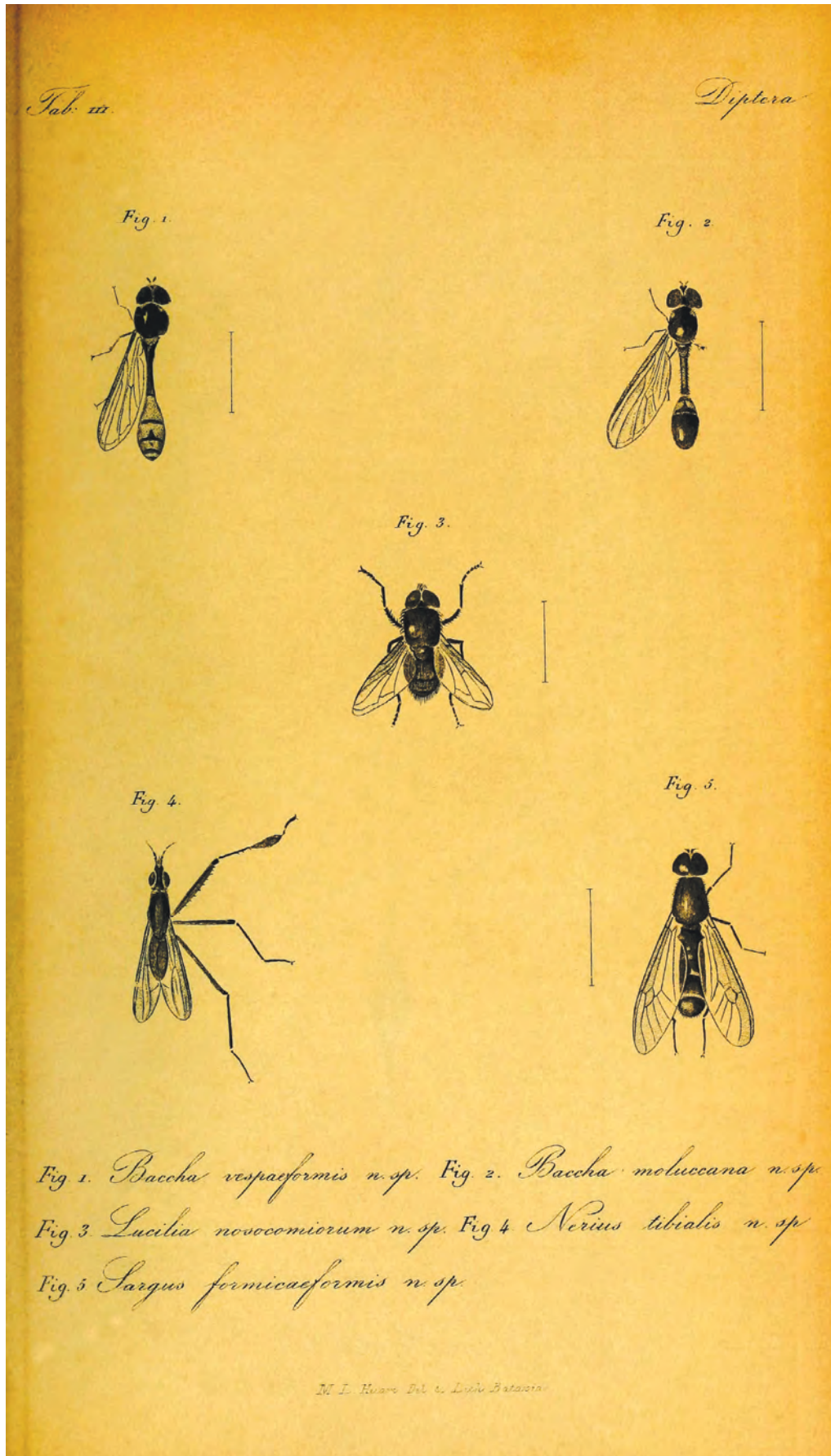
Sedert het verschijnen der eerste Bijdrage tot de kennis der Dipterologische Fauna van Nederlandsch Indië is ruim een jaar verstreken. Gedurende dit tijdperk ben ik vier keeren van standplaats veranderd, waardoor mijne werkzaamheden vertraagd zijn geworden. — Ik ben evenwel niet werkeloos geweest, en bied nu de voortzetting mijner onderzoekingen der Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië aan. Daar ik, ziek zijnde, verhinderd ben, alle soorten zelf te verzamelen, weet ik omtrent de leefwijze der hier te vermeldene weinig te zeggen en moet ik mij hierin op de berigten mijner verzamelaars verlaten.

Daar de Dipteren bijna alle op het heetste van den dag op hunne standplaatsen moeten opgezocht en verzameld worden, is het geene geringe moeite eene verzameling van Dipteren aan

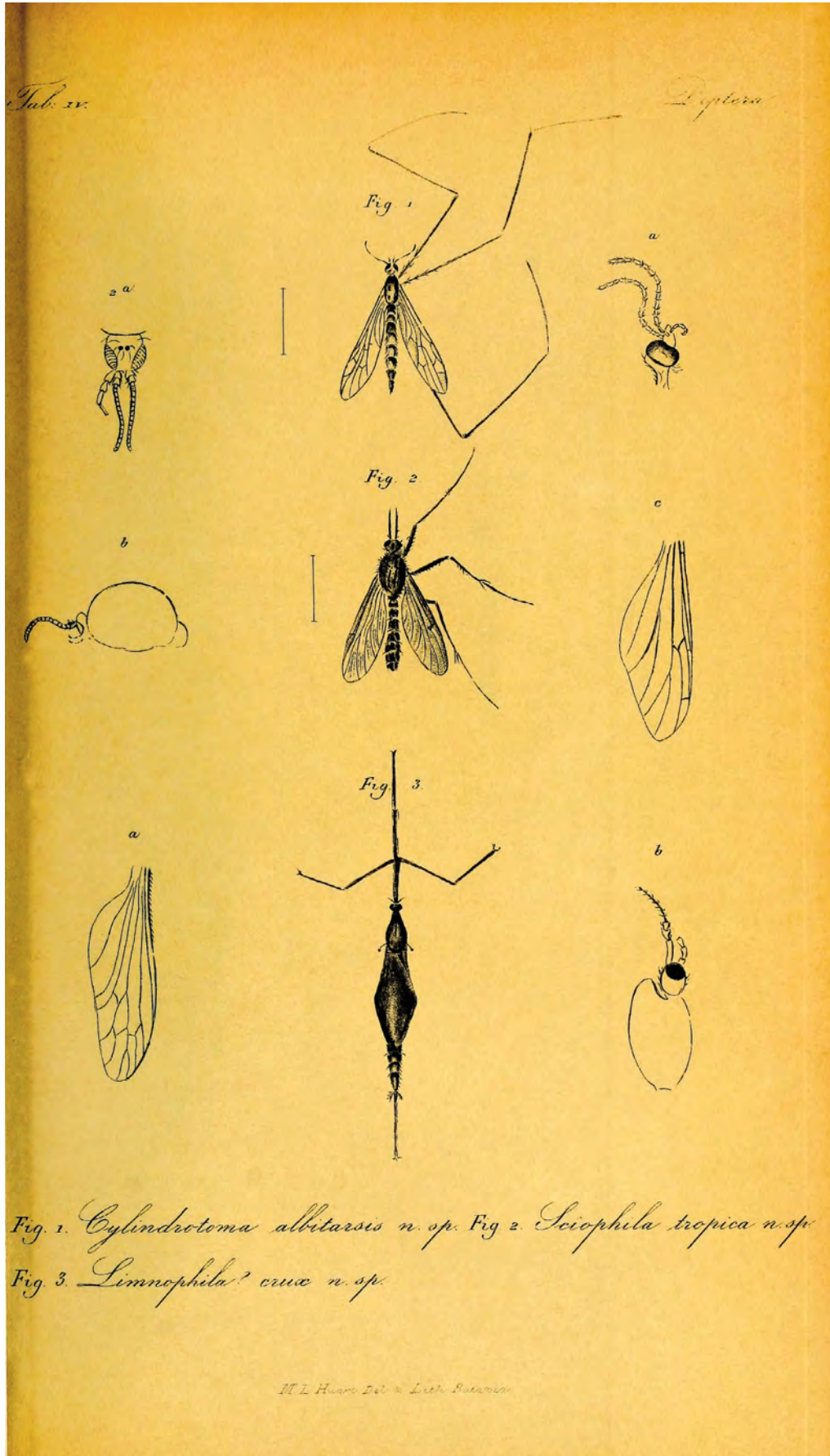


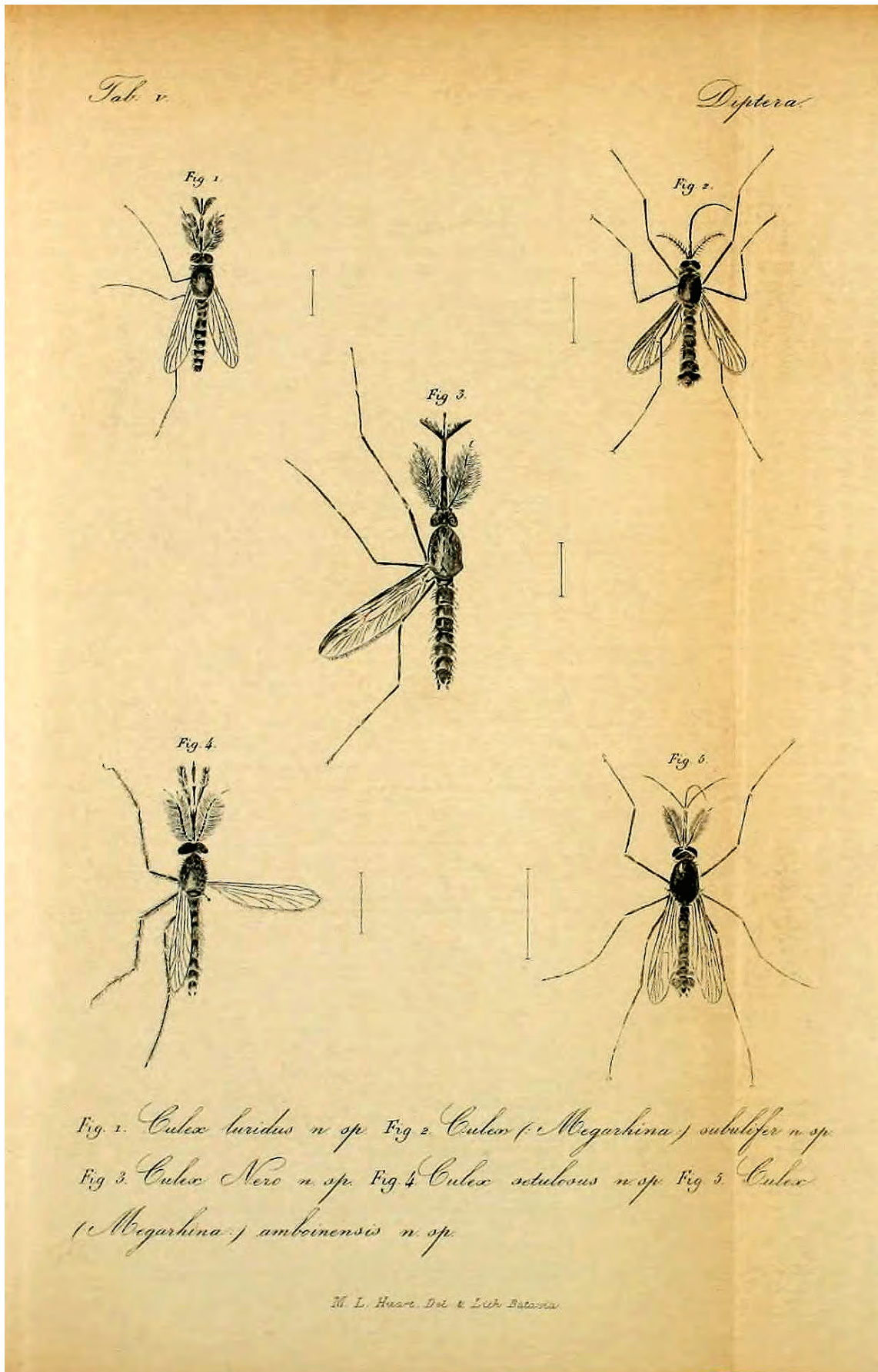






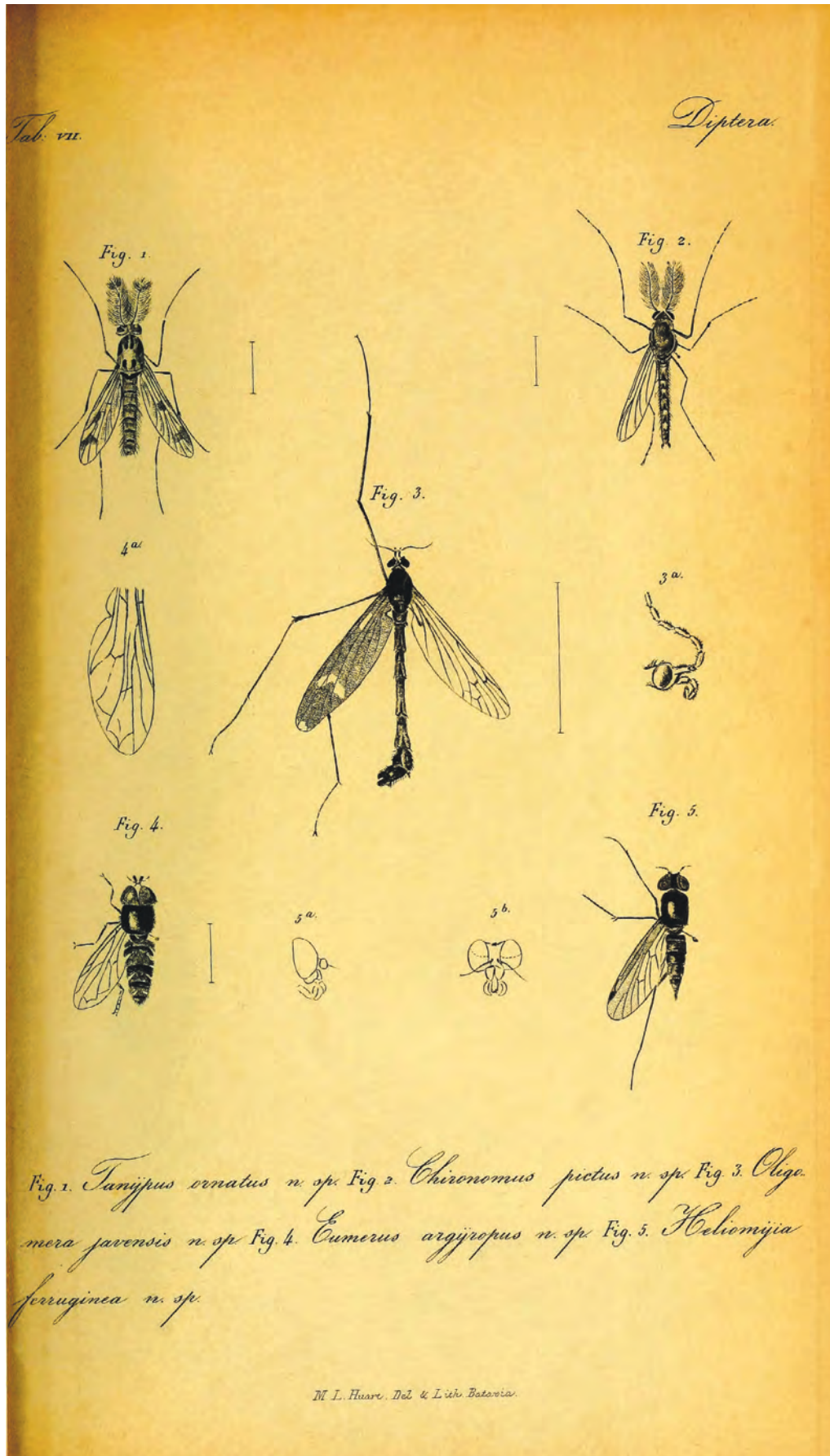




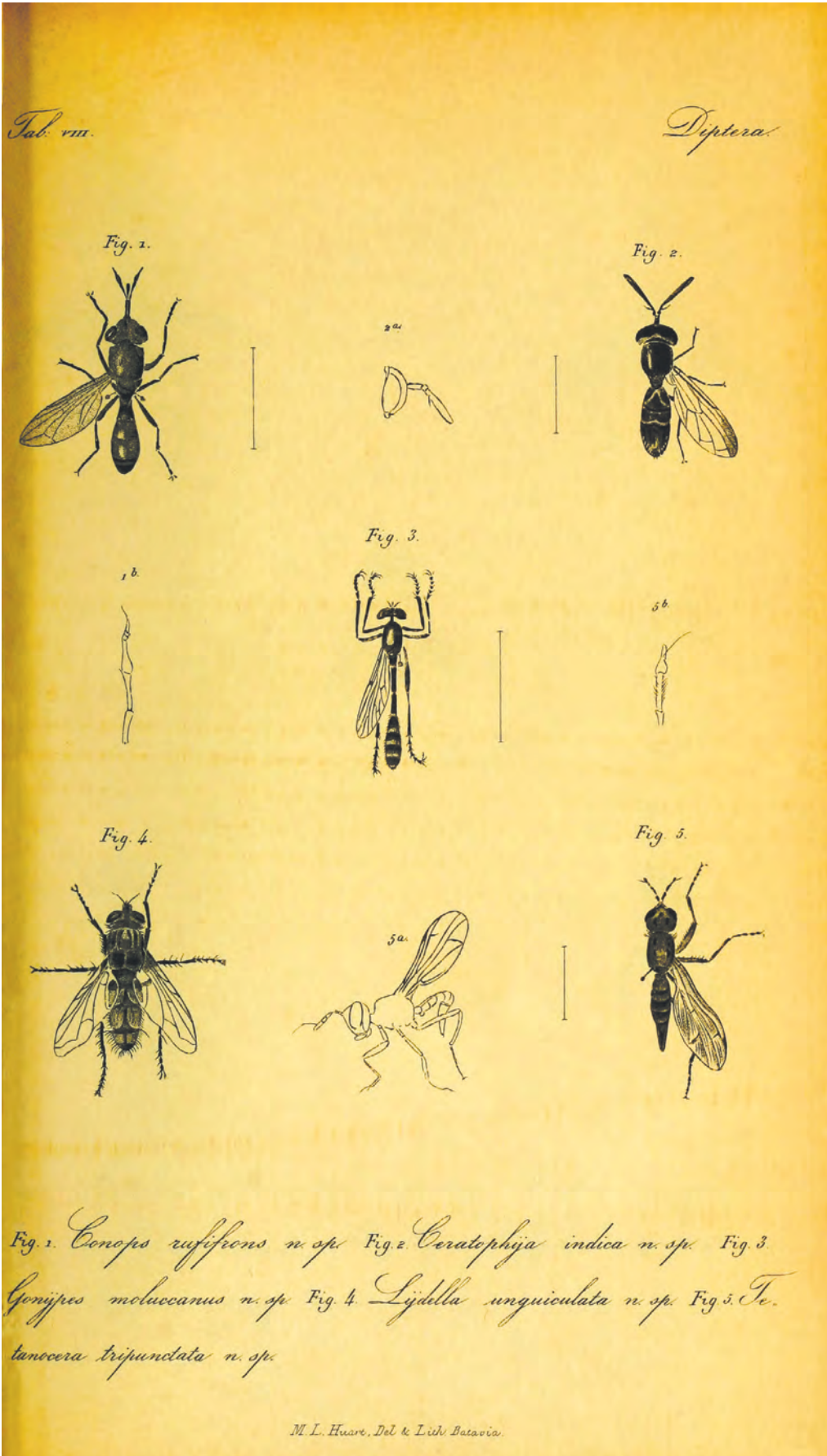


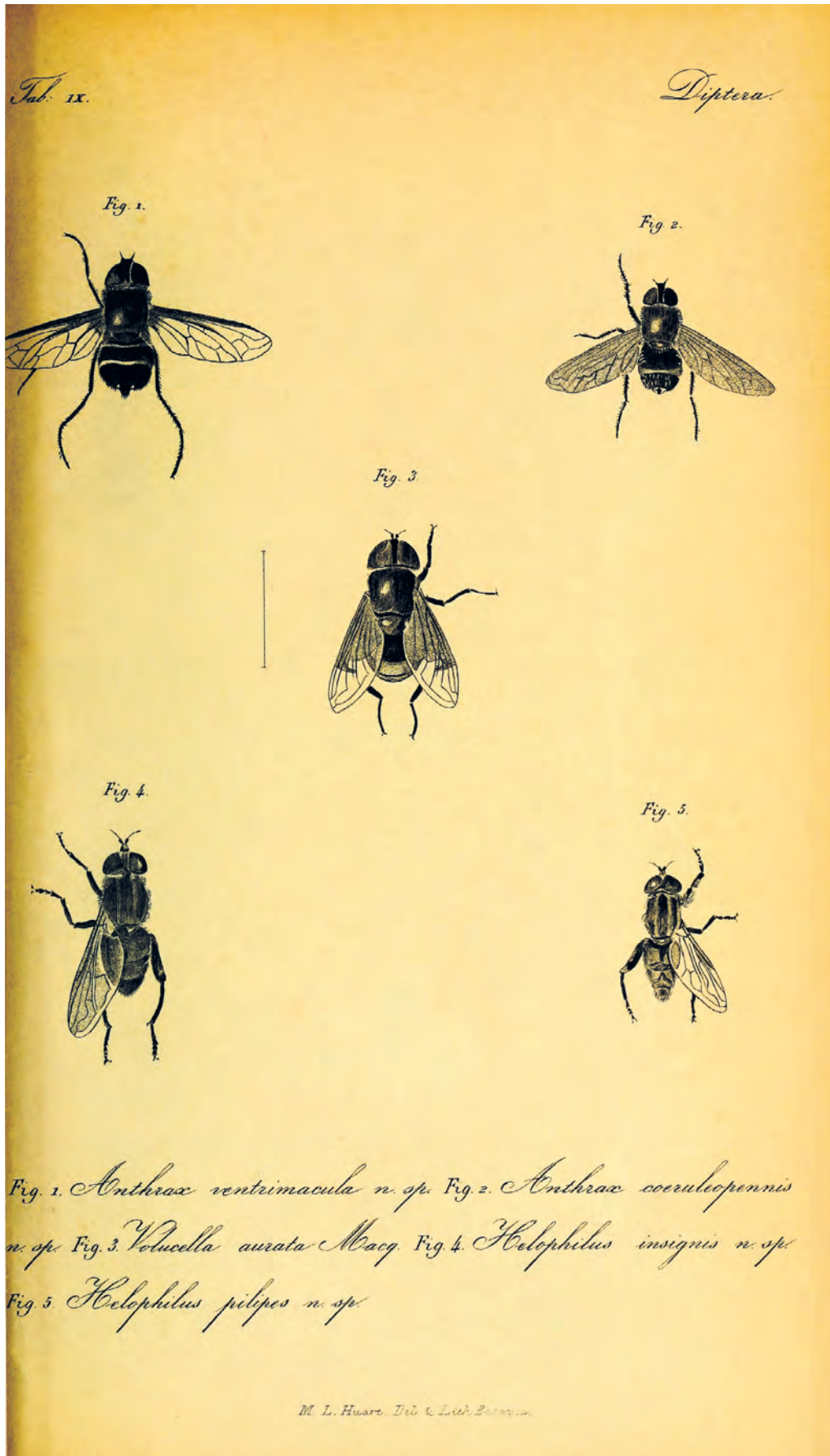
















lönböző múzeumaiba és gyűjtőihez, és így történhetett, hogy William Wilson Saunders (1809–1879) brit és Carl Eduard Adolph Gerstaecker (1828–1895) német entomológus is leírta az újnak számító genoszt. Gerstaecker cikke 1860-ban, míg Saundersé 1861-ben jelent meg, így a prioritás elvét alkalmazva a Gerstaecker által létrehozott *Phytalmia* név a helyes. Gerstaecker típuspéldányai napjainkban a berlini Természettudományi Múzeum (Museum für Naturkunde, Humboldt Universität) gyűjteményében található. Szinte bizonyosra vehető, hogy a példányokat az Etna-expedíció során gyűjtötték, amelyek azután Doleschall közvetítésével jutottak Cajetan Felderhez Bécsbe, aki 1860. április 15-én csereanyagként küldte tovább őket Berlinbe, Gerstaeckernek. A Wallace és az Etna-expedíció által gyűjtött példányok később összekeveredtek, de a különböző típusú rovartűk alapján a különböző eredetű példányokat el lehet különíteni egymástól (GLAUBRECHT & KOTRBA 2004).

A *Phytalmia cervicornis* és a *P. alcornis* fajokból pár évtizeddel később Bíró Lajos is gyűjtött Új-Gui-

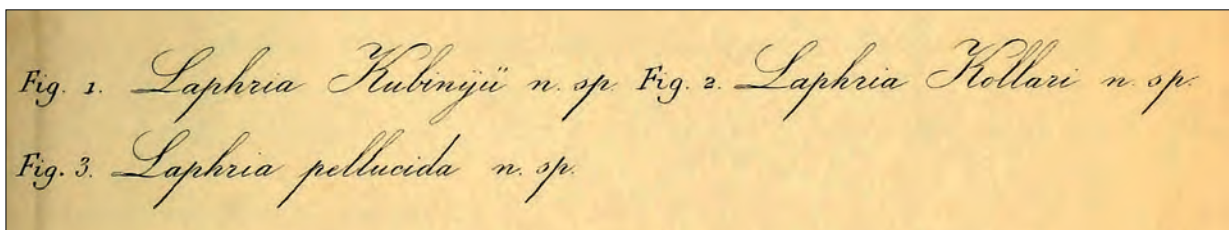
neában. Az izgalmas és különleges megjelenésű fajokat Kertész Kálmán mutatta be a Természettudományi Társulat Állattani Szakosztálya 1899. december 3-i ülésén (ANONYMUS 1899, 1900).

Doleschall arachnológiai és dipterológiai munkássága mellett intenzíven foglalkozott halakkal is. Jól tükrözik mindezt a leveleiben leírt megfigyelései, illetve nyomtatásban megjelent munkái (DOLESCHALL 1857c, 1858, 1860, 1861a, 1861b, 1863). Az *Encheliophis gracilis* (cikkében még *Oxybeles gracilis* névvel szerepelt) halfajjal kapcsolatos megfigyeléseit (DOLESCHALL 1858) több folyóirat is átvette (DOLESCHALL 1860, 1861a). Cikkezett a *Platijactijlus guttatus* nevű gekkófaj hangadó szervéről (DOLESCHALL 1855a).

Állattani kutatásai mellett növényteni megfigyelésekre is szakított időt. Ezek eredményei két kisebb közleményben jelentek meg (DOLESCHALL 1856–1857a, 1857a). Doleschall jelentős herbáriumi anyagot is juttatott Európába (MOHNIKE 1883). Gyűjtései Berlinben, Bécsben és Utrechtben található. Bizonyítottan gyűjtött Jáván, hiszen Miquel (MIQUEL 1868–1869: 290) száznál több növénypéldányt idéz innen. Ambon szigetéről zuzmógyűjteménye maradt fenn (KREMPELHUBER 1871).

Összességében megállapítható, hogy az állattani és növényteni anyag zöme Bécsbe került. A bécsi Természettudományi Múzeumnak juttatott lepke-, pók- és halkollekcióról lásd még Handlirsch és Wettstein összefoglaló munkáját (HANDLIRSCH & WETTSTEIN 1901). A több mint 160 éve küldött, igen törekeny és sérülékeny egyenesszárnyú mind a mai napig kiváló megtartásúak a bécsi múzeum Orthoptera-gyűjteményében (KALTENBACH 2003).

Jelentős gyűjteményt küldött a Magyar Nemzeti Múzeumnak is, melynek sokféleségét a Ma-



17. ábra. A Kubinyi Ágoston tiszteletére elnevezett *Laphria kubinyii* Doleschall, 1857 (= *Maira splendida* Guérin-Méneville, 1831) ábrája és az ábraaláírás

Figure 17. Depiction and caption of *Laphria kubinyii* Doleschall, 1857, named after Ágoston Kubinyi (now *Maira splendida* Guérin-Méneville, 1831)

gyar Nemzeti Múzeum alapításának centenáriumiára megjelent kötet egyes fejezetei jól bizonyítják (A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM TISZTVISELŐI 1902). Számos tár esetében a történeti részek a *Rovartani Lapok* hasábjain is megjelentek (CSIKI 1903; DADAY 1903; HORVÁTH 1903; KERTÉSZ 1903; KUTHY 1903; MOCSÁRY 1903), illetve a magyar lepkészet történetét bemutató munkában is felbukkan Doleschall gyűjtői tevékenysége (ABAFI-AIGNER 1898). A rovarok mellett madárpreparátumokat is juttatott a múzeumnak, amint azt Keve András (1994) említette: „1856-ban Doleschall Lajos holland katonatorvos 30 madárbőrt küldött Jáváról.”

## Záró gondolatok

Doleschall Lajos 32 évesen, 1859. február 26-án hunyt el Ambon szigetén. A fényes tudományos karrier előtt álló fiatal természettudós halála nemcsak a magyar, de az egyetemes tudománynak is nagy vesztesége volt. Gyűjtései Európa számos múzeumának gyűjteményét gazdagítják (ARNETT *et al.* 1986, 1993; EVENHUIS 1997; HORN 1926; HORN & KAHLE 1935–1937; HORN *et al.* 1990; SACHTLEBEN 1961). Nemcsak mint tudós, hanem mint ember is emlékezetes marad. A helyiekkel kialakított kapcsolatát napjainkban példaértékűnek érezzük. Tette mindezt abban a gyarmati világban, ahol a fehér ember mindenki és mindenképp felett állt. Kiváló nyelvérzékét bizonyítja, hogy magyar, német, szlovák, francia, holland és maláj nyelven is beszélt. Magyarországra küldött leveleiből izzó hazafiság sugárzik, és vágyakozás, hogy szeretett szülőföldjéért dolgozhasson. Tragikus, hogy a sors nem adta meg számára ennek a lehetőségét.

Érdeemes egy pillanatra megállnunk az egyik dipterológiai cikk névanyaga kapcsán. A Kárpát-medencében, különösen a Trianont megelőző időkben a különböző nemzetiségek keverten fordultak elő. Ebben a soknemzetiségű világban akkor jóval kevesebb jelentőséggel bírt, hogy ki melyik nemzetnek a fia. Trianon után, s még napjainkban is, ez a hovatartozás felerősödött, és előfordul, hogy egyes utódállamok úgy kovácsolnak maguknak történelmi múltat, hogy – finoman szólva – adott személyek nemzetiségi hovatarto-

zását megváltoztatják, pusztán azért, mert olyan területen születtek, amely a későbbi utódállamhoz került. Doleschall Lajos kapcsán sincs ez másként. A szlovák Wikipédián neve Karol Ľudovít Doležal alakban szerepel, ráadásul még a publikációk szerzőjeként is ezt a névalakot tünteti fel az oldal, holott ebben a formában soha, sehol nem jelent meg a neve. Teszi ezt annak ellenére, hogy az irodalmi források zöme magyar születésűnek tünteti fel Doleschallt, esetleg egyes oldalak osztrák nemzetiségűnek. Levelei izzó magyarságának tanúbizonyságai. És itt kell felütnünk egyik cikkét, melyben egy fajt Kubinyi Ágoston, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója tiszteletére nevezett el *Laphria kubinyii*-nak (17. ábra). (A név szinonimnak bizonyult, a jelenleg használt név a *Maira splendida* Guerin Meneville, 1831). A cikkben a *Laphria kubinyii* az első újként leírt faj, majd ezt követi a *Laphria kollari*, ami jól mutatja Doleschall Kubinyi felé érzett tiszteletét.

Akár záróakkord is lehetne Sándor István (1970) Xántus Jánosról (1825–1894) írt könyvének egyik mondata: „Xánthus felkeresi [Doleschall Lajos] ismerőseit, megszerzi s megküldi a Nemzeti Múzeumnak végrendeletét.” És Doleschall Lajos kapcsán Xántusban feltehetően újra felbukkant Doleschall Gabriella (1847–1923) képe (18. ábra), hiszen a szeszélyes lány iránt érzett lángholó szerelme és a kikoszorúzás – de inkább ez utóbbi – is közrejátszott abban, hogy leköszönve az Állatkertnél betöltött igazgatói állásáról 1868. december 31-én útnak indult Bécsbe, majd 1869. január 2-án hajóra szállt Kelet-Ázsia felé.

Gabriella nagybátyja, Doleschall Lajos már majd' tíz éve halott volt, amikor Xántus 1868. augusztus 19-én a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Egerben rendezett nagygyűlésére a városba érkezett. Este a színházban akadt meg a szeme a szépséges, nyúlánk lányon, aki új fejezetet nyitott életében, földöntúli érzések kábulatát és hihetetlen csalódások poklát. Ez azonban már egy másik történet, amihez a rokoni kapcsolat szálain kívül Doleschall Lajosnak semmi köze nincs. Talán csak a gyűjtő és tudós Doleschall szellemisége kísértette Xántust Ambon szigetén...

Annyit azonban még érdemes a történethez fűzni, hogy a közvélemény jószerevel Xántus nép-



rajzi gyűjtéseit tartja számon. Tény, hogy az anyag mennyisége és minősége elegendő volt ahhoz, hogy megvesse a Néprajzi Múzeum alapjait. Xántus azonban jelentős természetrajzi anyagot is gyűjtött Kelet-Ázsiában. Persze most mindenkinek a híres jávai orrszarvú (*Rhinoceros sondaicus sondaicus*) jut az eszébe, amelynek Jáván, 1869-ben történt kalandos elejtését oly érzékletesen örökítette meg Xántus (SÁNDOR 1970), és amelyre hosszú évtizedek hányattatott sorsa várt a Magyar Nemzeti Múzeumban, majd a Magyar Természettudományi Múzeumban. Szerencsére a preparátum sorsa – igaz műanyag túlökpótlással –, megnyugtatóan rendeződött (BUZÁS *et al.* 2014).

Ugyanakkor kevesen tudják, hogy Xántus jelentős rovaranyaggal is gazdagította a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményét, amelyet rendezett állapotban mutattak be, legalábbis erre utal egy dokumentum a múzeum adattárában (19. ábra). Az 1872 végéig felállított gyűjtemény több mint 7600 rovarpéldányt számlált.<sup>65</sup>

Úgy tűnik, Ambon a későbbiek során is vonzotta a magyar utazókat, hiszen a szigethez két magyar utazó gyűjtése is kötődik, igaz, egyik sem volt természettudós. Vojnich Oszkár (1864–1914) 1912-ben Ambonról származó rovarokat küldött a Magyar Nemzeti Múzeumnak.<sup>66</sup>

A világotazó földbirtokos anyagi körülményei lehetővé tették, hogy minden kötöttség nélkül, kizárólag saját érdeklődése alapján válassza meg úticéljait. Figyelme elsősorban a működő tűzhányókra és a korallszigetek parttípusaira irányult. Óceánia és Délkelet-Ázsia szigetvilágában több mint félszáz vulkánról adott leírást, illetve készített fényképeket. Utazásait a vadászat és a néprajzi gyűjtések is motiválták. Máig tisztázatlan körülmények között, Afrikában önkezeléssel vetett véget életének ötvenéves korában.

Az Ambon szigetről küldött rovaranyag összetétele a következő volt: Coleoptera 20 faj, 25 példány; Diptera 1 faj, 1 példány; Orthoptera 5 faj, 5 példány; Hemiptera 9 faj, 10 példány; összesen 35 faj 41 példány. A küldemény emellett egy skorpió és egy gyík „hasznavehetetlen” példányát is tartalmazta. Hor-



18. ábra. Xántus Jánosné Doleschall Gabriella (Simonyi Antal felvétele, Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, Győr, RHF.2016.6.1.)

Figure 18. Mrs János Xántus, née Gabriella Doleschall (picture by Antal Simonyi, Rómer Flóris Museum of Arts and History, Győr, RHF.2016.6.1)

váth Géza, az Állattár igazgatója 1912. október 20-án kelt levelében köszönte meg a küldeményt.

A másik magyar világotazó Hopp Ferenc (1833–1919) volt. A Calderoni cég tulajdonosaként, hatalmas vagyon birtokában, Hopp Ferenc rengeteget utazott. Részint üzleti céllal, részint kedvtelésből. Alig volt olyan lakott része bolygónknak, amit ne látogatott volna meg; ötször utazta körbe a Földet. 1914. augusztus 12-én kelt levelében<sup>67</sup> értesítette a Magyar Nemzeti Múzeum Állattani Osztályát,

<sup>65</sup> Magyar Természettudományi Múzeum, Központi Könyvtár, Budapest, Állattári iratok, 1872.

<sup>66</sup> Magyar Természettudományi Múzeum, Központi Könyvtár, Budapest, Állattári iratok, 54/1912.

<sup>67</sup> Magyar Természettudományi Múzeum, Központi Könyvtár, Budapest, Állattári iratok, 53/1914.

hogyan Ambon szigetén vásárolt lepkéket ajándékoz az intézménynek, és bízik benne, hogy a gyűjteményben a múzeum számára hasznos és érdekes példányok vannak.

ményben a múzeum számára hasznos és érdekes példányok vannak.

1872. III. végéig.

Xántus gyűjtéséből berendezett  
rovarok.

<u>Coleoptera.</u>		<u>Orthoptera.</u>	
1 <sup>o</sup> székény: 184 péld.		1 <sup>o</sup> székény: 90 példány.	
2 <sup>o</sup> " 255 "		2 <sup>o</sup> " 159. "	
3 <sup>o</sup> " 218 "		3 <sup>o</sup> " 58. "	
4 <sup>o</sup> " 151. "		4 <sup>o</sup> " 63. "	
5 <sup>o</sup> " 230 "		5 <sup>o</sup> " 59. "	
6 <sup>o</sup> " 518. "		6 <sup>o</sup> " 149. "	
7 <sup>o</sup> " 493 "		7 <sup>o</sup> " 112. "	
8 <sup>o</sup> " 148. "		8 <sup>o</sup> " 41. "	
9 <sup>o</sup> " 146 "		9 <sup>o</sup> " 149. "	
10 <sup>o</sup> " 681 "		10 <sup>o</sup> " 137. "	
11 <sup>o</sup> " 376 "		11 <sup>o</sup> " 106. "	
	<u>3.400</u> "		<u>1.123</u> "
be van osztva 687 "		austráliai 1 "	
austráliai 76 "		<u>összesen 1124</u> "	
összesen 4.163 "			

19. ábra. Xántus János rovargyűjtéséből berendezett gyűjtemény jegyzéke a Magyar Nemzeti Múzeumban, 1872. március végén

Figure 19. Catalogue of the János Xántus insect collection at the Hungarian National Museum, late March, 1872



<u>Neuroptera.</u>				<u>Hymenoptera.</u>			
100	Szekevény:	103	példány.	100	Szekevény:	242	péld.
20	"	89	"	20	"	565	"
30	"	26	"	30	"	116	"
			228				923
~ ~ ~				~ ~ ~			
<u>Hemiptera.</u>							
100	Szekevény:	190	példány.				
20	"	420	"				
30	"	308	"				
40	"	151	"				
50	"	98	"				
			1177				
1177 péld.							
~ ~ ~							

### Köszönetnyilvánítás

A szerzők őszinte hálával tartoznak Merkl Ottonnak (Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest) értékes kiegészítése miatt és javaslataiért.

Köszönet illeti a Magyar Természettudományi Múzeum Központi Könyvtárát és Tudománytörténeti Gyűjteményét, illetve a Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeumot (Győr) a Doleschall Lajossal kapcsolatos dokumentumok és fényképek közlési lehetőségéért.



## Irodalom

- A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM TISZTVISELŐI (1902): *A Magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene alapításának századik évfordulója alkalmából*. – Budapest, Hornyánszky Viktor császári és udvari könyvnyomdája, 384 pp.
- ABAFI-AIGNER L. (1898): *A lepkészet története Magyarországon*. – Budapest, Királyi Magyar Természettudományi Társulat, 230 pp.
- ANONYMUS (1853a): Nichtamtlicher Theil. – *Oesterreichisch Kaiserliche Wiener Zeitung* **249**: 2461.
- ANONYMUS (1853b): Personalnachrichten. – *Wiener Medizinische Wochenschrift* **3**(4): 64.
- ANONYMUS (1856): Wiener Stadtpost. – *Der Humorist* **20**(80): 320.
- ANONYMUS (1857): Dr. Doleschall levele Amboinából. – *Budapesti Hirlap* **166**: oldalszám nélkül, **167**: oldalszám nélkül.
- ANONYMUS (1870): Das Gift der Spinnen. – *Aus der Natur: Die neuesten Entdeckungen auf dem Gebiete der Naturwissenschaft* **51**(Neue Folge **39**(22): 345–347.
- ANONYMUS (1871): [Felder R.] – *Petites Nouvelles Entomologiques* **3**(30): 122.
- ANONYMUS (1899): Társulati ügyek. – *Természettudományi Közlöny* **32**(366): 116–143.
- ANONYMUS (1900): Új légyfaj. – *Rovartani Lapok* **7**(1): 19–20.
- ARNETT R.H., SAMUELSON G.A., HEPPNER J.B., NISHIDA G.M., WATT J.C. & WOODRUFF R.E. (1986): *The insect and spider collections of the world*. – Gainesville, E.J. Brill, 220 pp.
- ARNETT R.H., SAMUELSON G.A., HEPPNER J.B., NISHIDA G.M., WATT J.C. & WOODRUFF R.E. (1993): *The insect and spider collections of the world. Second edition*. – Gainesville, Sandhill Crane Press, 310 pp.
- B. A. (1854): Magyar természetbúvár Jáva szigetén. – *Budapesti Hirlap* **323**: 1798.
- BÄHRMANN R. (1999): Zur Kenntnis der Dipteren-sammlungen Deutschlands. – *Beiträge zur Entomologie* **49**(1): 173–209.
- BOSCHMA H. (1946): Het Systematisch Zoolo-gisch Onderzoek in Nederland Oost Indie en Naburice Landen. – *Maatschappij ter Bevordering van het Natuurkundig Onderzoek der Nederlandsche Koloniën Bulletin* **100**: 1–95.
- BUZÁS B., CSORBA G. & KISPÁL I. (2014): Ázsiai orrszarvúak a Magyar Természettudományi Múzeum gyűjteményében. – *Annales historico-naturales Musei nationalis hungarici* **106**: 215–224.
- CSIKI E. (1903): Százlábúak és pókfélék a M. N. Múzeum gyűjteményében. – *Rovartani Lapok* **10**(3): 55–58.
- DADAY J. (1903): Rákfélék a M. N. Múzeum gyűjteményében. – *Rovartani Lapok* **10**(4): 70–71.
- DEELEMEN-REINHOLD CH.L. (2001): *Forest spiders of South East Asia with revision of the sac and ground spiders (Araneae: Clubionidae, Corinnidae, Liocranidae, Gnaphosidae, Prodidomidae and Trochanteriidae)*. – Leiden–Boston–Köln, Brill, 591 pp. + 8 tábla.
- DOLESCHAL C.L. (1853): *Memoranda der Zoologie und Vergleichenden Anatomie für Mediciner und angehende Ärzte*. – Wien, Sallmayer & Comp., 120 pp.
- DOLESCHAL L. (1852a): *Versuch einer Charakterisierung der Theraphosiden*. – Kézirat + 10 tábla.
- DOLESCHAL L. (1852b): Systematisches Verzeichniß der im Kaiserthum Österreich vorkommenden Spinnen. – *Sitzungsberichte der mathematisch-naturwissenschaftlichen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* **9**(3): 622–651.
- DOLESCHALL C.L. (1854): Auszüge aus Briefen von L. Dolleschal aus Java. – *Verhandlungen der kaiserlich-königlichen zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien* **4**: 51–58.
- DOLESCHALL C.L. (1855a): Over het stemorgaan van Platidactylus guttatus. – *Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* **8**: 147–150.
- DOLESCHALL C.L. (1855b): Brief aus Java und über dortige Volksarzneiwissenschaft. *Verhandlungen der kaiserlich-königlichen zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien* **5**: 111–116.
- DOLESCHALL C.L. (1856): Eerste bijdrage tot de kennis der dipterologische fauna van Nederlandsch Indië. – *Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* **10**: 403–414 + 12 tábla.
- DOLESCHALL C.L. (1856–1857a): Lets over de aan den indigobouw schadelijke dieren. – *Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* **12**: 282–290.

- DOLESCHALL C.L. (1856–1857b): Lets over Mygale javanica. – *Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* **12**: 507.
- DOLESCHALL C.L. (1857a): Lets over het karakter der Insekten-fauna van Amboina. – *Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* **13**: 287–290.
- DOLESCHALL C.L. (1857b): Bijdrage tot de kennis der Arachniden van den Indischen Archipel. – *Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* **13**: 399–434 + 2 tábla.
- DOLESCHALL C.L. (1857c): Zeevischen van Karangbollong, aan Java's Zuidkust. – *Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* **13**: 478
- DOLESCHALL C.L. (1857d): Korte karakterschets der flora van Amboina. – *Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* **14**: 139–144.
- DOLESCHALL C.L. (1857e): Tweede bijdrage tot de kennis der dipterologische fauna van Nederlandsch Indië. – *Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* **14**: 377–418 + 10 tábla.
- DOLESCHALL C.L. (1858): Over Oxybeles gracilis Blkr. – *Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* **15**: 163–168.
- DOLESCHALL C.L. (1858–1859a): Derde bijdrage tot de kennis der dipterologische fauna van Nederlandsch Indië. – *Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* **17**: 73–128.
- DOLESCHALL C.L. (1858–1859b): Tweede Bijdrage tot de kennis der Arachniden van den Indischen Archipel. – *Verhandelingen der Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië [Acta Societatis Scientiarum Indo-Neerlandicae]* **5**(5): 1–60 + 17 tábla.
- DOLESCHALL C.L. (1860): Ueber Oxybeles gracilis Blkr. – *Archiv für Naturgeschichte* **26**(1): 319–323.
- DOLESCHALL C.L. (1861a): On Oxybeles gracilis Bleeker. – *The Annals and Magazine of Natural History* **7**(III series)(40): 340–342.
- DOLESCHALL C.L. (1861b): Über das Vorkommen von Fischen in der Magenhöhle von Seestern. – *Froriep's Notizen aus dem Gebiete der Natur- und Heilkunde* **3**(12): 191.
- DOLESCHALL C.L. (1862): Auszüge aus Briefen des in Amboina verstorbenen Dr. L. Doleschall. *Verhandlungen der kaiserlich-königlichen zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien* **12**: 801–808.
- DOLESCHALL C.L. (1863): Die Seegärten von Amboina. – *Leopoldina* **4**(5–6): 52–55.
- EVENHUIS N.L. & GREATHEAD D.J. (1999): *World catalog of bee flies (Diptera: Bombyliidae)*. – Leiden, Backhuys, 756 pp. (Online: EVENHUIS N.L. & GREATHEAD D.J. (2015): *World catalog of bee flies (Diptera: Bombyliidae)*. Revised September 2015. <http://hbs.bishopmuseum.org/bombcat/bombcat-revised2015.pdf>. Hozzáférés: 2017. augusztus 19.)
- EVENHUIS N.L. (1997): *Litteratura Taxonomica Dipteriorum (1758–1930)*. Volume I: A–K, Volume II: L–Z. – Leiden, Backhuys Publishers, 426, 445 pp.
- FELDER C. & FELDER R. (1859): Lepidopterologische Fragmente II. – *Wiener entomologische Monatschrift* **3**: 263–273.
- FELDER C. & FELDER R. (1860): Lepidoptera nova in paeninsula Malayia collecta, diagnosis instructa. – *Wiener entomologische Monatschrift* **4**: 394–402.
- FELDER C. & FELDER R. (1864–1867): *Reise der Österreichischen Fregatte Novara um die Erde in den Jahren 1857, 1858, 1859 unter den Befehlen des Commodore B. von Wüllerstorff-Urbair. Zoologischer Theil. 2. Band. Zweite Abteilung. Lepidoptera. Text.* – Wien, Kaiserlich-Königliche Hof- und Staatsdruckerei. In Commission bei Carl Gerolds's Sohn, 557 pp.
- FELDER C. (1860): Lepidopterorum Amboinensium species novae, diagnosis illustratae a Dr. C. Felder. I: Rhopalocera. – In: FRAUENFELD G.R. (szerk.): Diagnosen einiger neuer Insecten und Untersuchung mehrerer Sandproben verschiedener Küstenpunkte, gesammelt während der Reise Sr. Maj. Fregatte Novara. – *Sitzungsberichte der mathematisch-naturwissenschaftlichen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* **40**: 448–468.
- FELDER C. (1861a): Ein neues Lepidopteron aus der Familie der Nymphaliden und seine Stellung in natürlichen Systeme, Begründet aus der Synopse der übrigen Gattungen. – *Verhandlungen der kaiserlichen leopoldisch-carolinischen deutschen Akademie der Naturforscher* **28**(8, Heft 2): 1–50 + 1 tábla.
- FELDER C. (1861b): Lepidopterorum Amboinensium a Dre L. Doleschall annis 1856–1858 col-

- lectorum species novae, diagnosisibus collustratae. II. Heterocera. – *Sitzungsberichte der mathematisch-naturwissenschaftlichen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* **43**: 26–44.
- FELDER C., FELDER R. & ROGENHOFER A.F. (1864–1867): *Reise der Österreichischen Fregatte Novara um die Erde in den Jahren 1857, 1858, 1859 unter den Befehlen des Commodore B. von Wüllerstorff-Urbair. Zoologischer Theil. 2. Band. Zweite Abteilung: Lepidoptera. Atlas mit Tafeln I–CXL.* – Wien, Kaiserlich-Königliche Hof- und Staatsdruckerei. In Commission bei Carl Gerold's Sohn, 9 + 10 + 20 pp. + 140 tábla. (I–LXXIV. Rhopalocera, LXXV–CVII. Heterocera (Sphynge et Bombyces), CVIII–CXL. (Heterocera).
- GILBERT P. (2000): *Butterfly Collectors and Painters. Four centuries of colour plates from The Library Collections of The Natural History Museum, London.* – Singapore, Beaumont Publishing Pte Ltd., 166 pp.
- GLAUBRECHT M. & KOTRBA M. (2004): Wallace's discovery of 'curious horned flies'. – *Archives of Natural History* **31**(2): 275–299.
- GOMBOCZ E. (1936): *A magyar botanika története.* – Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 636 pp.
- GUDGER E.W. (1931): More spider hunters accounts of Arachnids which attack and devour Vertebrates other than fishes. – *The Scientific Monthly* **32**(5): 422–433.
- HAGEN H.A. (1862): *Bibliotheca entomologica. Bd. I. A–M.* – Leipzig, W. Engelmann, 566 pp.
- HANDLIRSCH A. & WETTSTEIN R. (1901) (szerk.): *Botanik und Zoologie in Österreich in den Jahren 1850 bis 1900.* – Wien, Alfred Hölder, 620 pp.
- HASSELLT A.W.M. (1877): Araneae exoticae, quas quondam in Indiâ orientali (praesertim Insula Amboinâ) collegit Ceé. Dr. C. L. Doleschall, ac pro Museo Lugdunensi. – *Tijdschrift voor entomologie* **20**: 51–56.
- HERMAN O. (1876): *Magyarország pókfaunája. I. kötet. Általános rész.* – Budapest, Magyar Királyi Természettudományi Társulat, 119 pp. + XIX pp. + 3 tábla.
- HERMANN O. (1866): Adatok Erdélyi pók-faunájához. – *Az Erdélyi Muzeum-Egylet évkönyvei* [1854–1865] **3**: 129–131.
- HORN W. & KAHLE I. (1935–1937): Über entomologische Sammlungen, Entomologen und Entomomuseologie. – *Entomologische Beihefte* **2–4**: 1–536.
- HORN W. (1926): Über den Verbleib der entomologischen Sammlungen der Welt. – *Supplementa entomologica* **12**: 1–133.
- HORN W., KAHLE I., FRIESE G. & GAEDIKE R. (1990): *Collectiones entomologicae. Eine Kompendium über den Verbleib entomologischer Sammlungen der Welt bis 1960. 2 Bände.* – Berlin, Akademie der Landwirtschaftswissenschaften der Deutschen Demokratischen Republik, 573 pp.
- HORVÁTH G. (1903): A M. N. Múzeum lepkegyűjteménye. – *Rovartani Lapok* **10**(1): 10–13.
- HORVÁTH P. (1960): Ľudovít Doležal (1827–1859) zabudnutý slovenský prírodovedec a cestovateľ. – *Biológia* **15**: 304–329.
- JANKÓ J. (1896): Magyar expedíció Ceylonban. – *Vasárnapi Ujság* **43**(5): 70.
- KALTENBACH A.P. (2003): Die Orthopteren-sammlung des Naturhistorischen Museums in Wien und ihre Geschichte. – *Denisia* **8**: 57–61.
- KERTÉSZ K. (1903): A M. N. Múzeum Diptera-gyűjteménye. – *Rovartani Lapok* **10**(1): 14–15.
- KEVE A. (1994): Adatok a magyar madártan történetéből. – *Aquila* **101**: 9–40.
- KREMPELHUBER A.V. (1871): Flechten aus Amboina. – *Verhandlungen der kaiserlich-königlichen zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien* **21**: 861–872 + 3 tábla.
- KUTHY D. (1903): A M. N. Múzeum Orthopterái. – *Rovartani Lapok* **10**(2): 35–36.
- LANE F.W. (1951): *Animal wonder world: A chronicle of unusual in nature.* – New York, Sherida House, 310 pp.
- LANGE G.A. (1859–1860): Bestuursvérgadering. – *Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* **20**: 225–243.
- MIQUEL F.A.G. (1868–1869): Monographia Meliacearum Archipelagi Indici. – *Annales Musei botanici lugduno-batavi* **4**(1): 1–319 + 1 tábla.
- MOCSÁRY S. (1903): A M. N. Múzeum Neuropterái. – *Rovartani Lapok* **10**(2): 36–38.
- MOHNIKE O.G.J. (1883): *Blicke auf das Pflanzen- und Thierleben in den Niederländischen Malaienländern.* – Münster, Aschendorff, 694 pp.

- NENTWIG W. (2012): The species referred to as *Eurypelma californicum* (Theraphosidae) in more than 100 publications is likely to be *Aphonopelma hentzi*. – *Journal of Arachnology* **40**(1): 128–130.
- OSTEN-SACKEN C.R. (1881): A brief notice of Carl Ludwig Doleschall, the dipterologist. – *The Entomologist's Monthly Magazine* **18**: 114–116.
- PITTLER A. (2011): *Cajetan Felder 1814–1894*. – Wien, Carl Gerold's Sohn Verlagsbuchhandlung, 96 pp.
- SACHTLEBEN H. (1961): Nachträge zu „Walther Horn & Ilse Kahle: Über entomologische Sammlungen“. – *Beiträge zur Entomologie* **11**(5–6): 481–540.
- SÁNDOR I. (1970): *Xántus János*. – Budapest, Magvető Könyvkiadó, 404 pp.
- SCHINER J.R. (1872): Rudolph Felder. Ein Nachruf. – *Verhandlungen der kaiserlich-königlichen zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien* **22**(Abhandlungen): 41–50.
- SILL V. (1861a): Beitrag zur Kenntniss der Crustaceen, Arachniden und Myriopoden Siebenbürgens. – *Verhandlungen und Mittheilungen der siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* **12**(1): 2–11.
- SILL V. (1861b): Ueber die in den Salzsoolteichen Siebenbürgens vorkommende *Artemia*. – *Verhandlungen und Mittheilungen der siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* **12**(7): 118–122.
- SILL V. (1861c): Zweiter Beitrag zur Kenntniss der Crustaceen, Arachniden und Myriopoden Siebenbürgens. – *Verhandlungen und Mittheilungen der siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* **12**(11): 181–184.
- SILL V. (1861d): Zweiter Beitrag zur Kenntniss der Crustaceen, Arachniden und Myriopoden Siebenbürgens. – *Verhandlungen und Mittheilungen der siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* **12**(12): 199–207.
- SILL V. (1862a): Dritter Beitrag zur Kenntniss der Crustaceen und Arachniden Siebenbürgens. – *Verhandlungen und Mittheilungen der siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* **13**(2): 25–33.
- SILL V. (1862b): Dritter Beitrag zur Kenntniss der Crustaceen und Arachniden Siebenbürgens. – *Verhandlungen und Mittheilungen der siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* **13**(3): 38–48.
- SILL V. (1865a): Systematischen Verzeichniss der bisher bekannten Arachniden Siebenbürgens. – *Verhandlungen und Mittheilungen der siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* **16**(3): 55–60.
- SILL V. (1865b): Systematischen Verzeichniss der bisher bekannten Arachniden Siebenbürgens. – *Verhandlungen und Mittheilungen der siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* **16**(4): 74–78.
- STAGL V. (1999): Carl Ludwig Doleschall – Arzt, Forscher und Sammler. – *Quadrifina* **2**: 195–203.
- STEENIS KRUSEMAN M.J. VAN (2017): *Cyclopaedia of Malesian Collectors. Doleschall, Carl Ludwig*. – Online: <http://www.nationaalherbarium.nl/fmcollectors/D/DoleschallCL.htm> (Hozzáférés: 2017. augusztus 28.)
- SZILÁDY Z. (1927): *Die Geschichte der Zoologie in Ungarn*. – Debrecen, Debreceni Tisza István Tudományos Társaság, 115 p.
- SZILÁDY Z. (1942): Doleschall Lajos emlékezete. – *Természettudományi Közlöny* **74**, Pótfüzetek **227**: 130–132.
- THALER K. & GRUBER J. (2003): Zur Geschichte der Arachnologie in Österreich 1758–1955. (Reflections on arachnological research in Austria 1758–1955.) – *Denisia* **8**: 139–163.
- VETH P.J. (1865): De nieuwste literatuur over Nederlandsch Indië. – *De Gids* **29**: 132–158.
- WALLACE A.R. (1869): *The Malay Archipelago: The land of the orang-utan, and the bird of paradise. A narrative of travel, with studies of man and nature*. – London, Macmillan and Co. (Online: In: WYHE VAN J. (2002) (szerk.): *The Complete Work of Charles Darwin Online*. <http://darwin-online.org.uk/>. Hozzáférés: 2017. május 21.)
- WYHE J. (2013): *Dispelling the darkness. Voyage in the Malay Archipelago and the discovery of evolution by Wallace and Darwin*. – Singapore, World Scientific, 420 pp.



WYHE J. & ROOKMAAKER K. (szerk.) (2013): *Wallace: Letters from the Malay Archipelago*. – Oxford, Oxford University Press, 319 pp.

<http://www.nationaalherbarium.nl/fmcollectors/D/DoleschallCL.htm> (Hozzáférés: 2017. augusztus 28.)

Slovakia Church and Synagogue Books, 1592–1910. Database with images, *FamilySearch* (<https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-Y396-69M?cc=1554443&wc=9P3X-7MW%3A107654101%2C110752301%2C111001501%2C124437501> : 3 July 2014), Evangelical (Evanjelická cirkev) > Nové Mesto nad Váhom > Nové Mesto nad Váhom > Baptisms, marriages, deaths (Krsty, manželstvá, úmrtia) 1811–1851 (Inv. č. 1609) > image 23 of 230; state regional archives, Slovakia (Hozzáférés: 2017. július 19.)



*régészet*

---

ARCHEOLOGY





# Újabb velemi urnamezős kori öntőformák. A Szent Vid-i és a góri fémműves központ jelentősége az urnamezős kori Kárpát-medencében

**Ilon Gábor**

H-9730 Kőszeg, Várkör 18., Hungary

ilon.gabor56@gmail.com

*Bándi Gábor (1939–1988) emlékére*

## Összefoglalás

A tárgytypusról 2006-ban jelent meg összefoglaló jellegű tanulmányom. Ebben a dolgozatomban a Bándi Gábor és a Fekete Mária által 1973 és 1986 között vezetett feltárások leletanyagának a Nagy Marcella általi feldolgozása során talált 13 darab, és a Kern István magángyűjteményébe újabban bekerült egy darab öntőformát közlöm. Ahogy korábban is gondoltam, e megközelítésből (öntőformák száma, típusa) is világos, hogy Velem és Gór nem azonos rangú fémműves központok voltak.

Elemzésem azt igazolja, hogy a specialisták településen belüli koncentrált elhelyezésére, „iparos negyed” feltételezésére nincsenek érdemi adataink sem a Szent Vidről, de a Kápolnadombról sem.

Jelenleg a késő bronzkori Kárpát-medence 95 lelőhelyéről van tudomásom öntőformákról. Az ekkor működő 21 műhely centralizációja más jellegű, mint korábban volt, és ez új helyeken játszódott le. A tevékenység pedig nagy szériákban történt.

**KULCSSZAVAK:** öntőforma, Gór–Kápolnadomb, Velem–Szent Vid, fémművesség, urnamezős kor

## Abstract

Further moulds of the Urnfield period found in Velem. The importance of metalworking at Szent Vid and Gór. *I dug up my first mould of the Urnfield period in 1985, from a grave in the Árpád-period cemetery at Mezőlak. Then in summer 1986, I lit upon the remains of a clay mould from a series of rings in a burial mound at Németbánya. Decisive to me professionally was the discovery in 1988, during the Kápolnadomb dig at Gór, of a group of moulds, including one of a Keftiu miniature. Publishing the finds and workshop at Gór and describing the regional examples of this type of object led directly to a study of mine that appeared in 2006.*

*Vas County has three major metalworking centres of the Urnfield period known today. However, Western Transdanubia represents only one of the power centres. All the moulds of Ság-hegy are sporadic (LÁZÁR 1943). At least some Velem moulds are genuine, while all those from Gór come from identifiable contexts. This paper explores the finds of excavations headed by Gábor Bándi and Mária Fekete in 1973–86. It describes the 13 pieces examined by Marcella Nagy, and the single mould re-discovered in the private collection of István Kern at Velem (Figures 1–4).*

*A total of 33 items were cast from 21 moulds from Gór, representing 12 identifiable types of object. Along with those discussed here, I know of altogether 89 moulds from Szent Vid/Velem. From these a total of 105 objects were cast, belonging to 36 identifiable types (see Table 1). As for types, three times as many were cast at Velem as at Gór. The far greater range of shapes and types made in raw material from Velem (e. g. ingots, rings of Csok and Keftiu) suggests that the artisans of the hillside were acting also as “village smiths” for communities in the neighbourhood or area of control. From the mould associable with the tools of the metalworkers (Table 1) it is clear that the group includes one type of object from Gór, but four from Velem. It is worth noting in relation to the moulds that no knives, sickles or swords can be linked with Kápolnadomb, but all can be found at Szent Vid. On the other hand, Gór and Velem have both yielded headed axes with the same type of decoration.*

*The 1973–86 digs by Bándi and Fekete were carried out in patches, not one contiguous area. Their reports and the reviews by Marcella Nagy in 1973–79 deal with 73 sections totalling 4500 m<sup>2</sup>, covering the topographical positions of 11 moulds (Figure 5), and with the one from the Kern collection. They suggest that the metalworking was done domestically, or at least that*

the moulds were kept in their dwellings. Remains of forges and cupped plates have been found in the areas between the Holy Spring and the Celtic ramparts and beneath the ramparts. This topography may point to a technically explicable concentration (water requirements, fire risks). The excavations at Kápolnadomb/Gór, cover a contiguous area of 5600 m<sup>2</sup>. The mould finds were sporadic, but with patches of greater density (Figure 6). Only one site could be interpreted as a possible workshop (Section M-6 "a"). I do not see clear evidence of specialist metalworkers grouping themselves into any kind of artisan quarter, either at Szent Vid (Figure 5) or at Kápolnadomb/Gór (Figure 6).

A map of the finds (Figure 7) shows clearly that all areas concealing copper ore were known by the early Bronze Age (KRAUSE 2003: Nos 7, 11 and 15; CZAJLIK: Figure 2). Only for the Rudna Glava site do I have no data for this. I see water transport playing a big part throughout the Bronze Age in supplying the workshops with copper ore. With middle Bronze-Age South Transdanubia, a role may have been played by waters from the Eastern Alps, the River Zala, and possibly the Danube. It is noticeable that there are only data for indicative moulds from North-East Transdanubia (Hegyeshalom, Tarjánpuszta). I currently can see no explanation for the lack of moulds from the inner districts of Transdanubia, which may reflect my ignorance or a failure to publish them.

Looking statistically at my 2006 study and my present findings, I see that the quantity of data for the middle Bronze Age has grown to a large extent, however, centralization in the middle Bronze Age (21 workshops) was of a different nature and occurred in new places, i. e. most earlier sites ceased to produce, and manufacturing took place in longer series than in previous centuries (in terms of moulds per workshop and numbers of items produced).

As I now see it, manufacture in the late Bronze Age was taking place even on hillsides and plains more distant from the quarrying sites, at least in the case of metalworking activity (Figure 7). With the middle Bronze Age around the Gömör/Szepes ore quarries (and in Czajlik's region III in the Mátra), the places showing evidence of moulding and processing were closer to the mining areas. However, the small number of finds for the early Bronze Age mean it would be frivolous to draw such conclusions about them.

I know at present of moulds associated with 95 late Bronze-Age sites in the Carpathian Basin: there are possible workshops in 65 places in 21 communities (at least four in one case), one from a cave (Figure 7, No. 31, Geoagiu, Romania) and three from graves (Figure 7, No. 43, three graves at Lăpuș, România; No. 51, one grave at Németbánya, Hungary; No. 93, one grave at Vyšný Kubín, Slovakia). Finds were made on seven occasions from depot (No. 2, Aranyosapáti, No. 11, Beremend, No. 73, Soltvadkert, No. 81, Szeged/Szóreg Cemetery C, all in Hungary; No. 22, Ciumești, No. 35, Hălchiu/Brașov, No. 85, Teleac, all in Romania; and No. 77, Sveti Petar, in Croatia. Based on the concentration of moulds found, central workshops can be assumed in the following places:

1. Quarries close to the deposits in the eastern Alps (e. g. Schläining district of Austria): Gór (No. 34), Celldömölk-Sághegy (No. 20), Várvölgy (No. 88), Velem (No. 90), all in Hungary, and Gornja Radgona (No. 33) in Slovenia.

2. Deposits from the Gömör/Szepes quarries may have been processed at Aranyosapáti (No. 2) and Visegrád (No. 91) in Hungary, and Pobedim (No. 61), Radzovce (No. 67), Vyšný Kubín (No. 93) in Slovakia. Copper ore from the Recsk/Lahóca mine in the Mátra probably supplied Oszlár/Nyárfaszög (No. 58) in Hungary. On topographical grounds it can be assumed that one of the two last mining areas also supplied Piliny/Borsoshegy (No. 60).

3. Transylvanian copper deposits may have supplied the communities of Ciumești (No. 22), Hălchiu/Brașov (No. 35), Lăpuș (No. 43), Șagu (No. 70), Teleac (No. 85), all in Romania, and Makó (No. 46), Szeged/Szóreg (No. 81) in Hungary.

4. The North Balkan quarries of Rudna Glava may have supplied Bölcske/Sziget (No. 13), Pécs/Mákártető (No. 59), Soltvadkert (No. 73), both in Hungary, and Sveti Petar (No. 77) in Croatia.

For 20 places, I still do not know the precise sources. I have been able to add 20 new places since my 2006 publication.

It is still questionable when and by what parameters we can begin to call Urnfield-period workshops centralized industrial units, or how long they remain just domestic repair facilities serving the purpose of a village forge (JOCKENHÖVEL 1986: 229–230; ILON 2007: 142–143, Tables 1–2). My earlier works (ILON 1992 and 2007) assume links with various, basically three types of settlement in Western Transdanubia. This is backed by evidence from the Great Hungarian Plain (SZABÓ 2004: 148–149). Flat articles (vessels, armour plating, belts and head bands) are found as prestige items as often among leading members of society as among arms-bearing "nobility". The differences are at most in the material used (bronze, gold) and the energy and knowledge put into them (time, decoration). This applies to metal artworks such as deer anvils and the moulds

for them, for example (LON 2015: 231–234, Figure 32). Hammers are also known from G6r and Velem (2 and 4 respectively, see Table 1), although we are not talking here of “workshops” obtaining materials for smelting by trade means or of processing centres, although production of an industrial kind can be shown in both cases.

With the moulds, I did not go so far as to examine problems of itinerant seasonal metalworkers or associated consequences and issues of interpretation (BOROFFKA & RIDICHE 2005: 171–174; DIETRICH 2012). I take the view that full petrographic examination of the moulds in large series cannot be postponed further, as it may have worthwhile results. The same applies to trace elements in the copper ores at the quarries and their by-products (e.g. slag and ingots).

KEYWORDS: mould, G6r/K6polnadomb, Velem/Szent Vid, metalworking, Urnfield period

## Bevezetés

Az 1970-es 6vekben a velemi Szent Viden 6s a Savaria M6zeum Miske K6lm6n gy6jtem6ny6ben fogtam el6ször a kezembe k6b6l 6s agyagb6l k6szített 6nt6form6kat. B6ndi G6bor, Fekete M6ria, Komor6czy G6za 6s V6kony G6bor velemi 6sat6si k6rnyezetben t6rt6nt elbesz6l6seib6l 6rtettem meg jelent6s6g6ket. Az el6 k6 6nt6form6t – saját felt6r6son – a mez6l6ki Szentp6teri domb 6. sz6m6 6rp6d-kori s6rj6b6l 1985-ben bontottam ki (LON 1989: 21, 7. 6bra 2). Ez egy k6s6 bronzkori tokos balta, 6nt66kk6 6talakított 6s az 6rp6d-korban tal6n fen6k6kk6nt haszn6lt p6ld6nya volt. Egy karikasorozat (?) agyag 6nt6forma t6red6k6t pedig 1986 nyar6n a n6metb6nyai III/4. halom 2. „s6rj6b6l” emeltem ki (LON 1989: 18, 6. 6bra 6). 6jabb ilyen leletegy6ttesre 1988-ban a g6ri K6polnadomb 6sat6s6n bukkantam egy g6d6rben (K-6 szelvény „a”), emberi maradv6nyok mellett. K6zt6k egy miniat6r Keftiu-6ntecs6 is megtal6lható volt (LON 1992b). A Keftiu-k6nt t6rt6nt meghat6roz6st m6ra a nemzetk6zi kutat6s elfogadta (PARE 1999: 493; PRIMAS 2005: 390–391; JONES 2007: 365; CIUGUDEAN 2010: 26; POPA 2015: 193, 205, Fig. 6). Mik6zben az 6sszes (21 darab) g6ri form6t (LON 1996) 6s m6helyt (LON 2003) publik6lтам, az egyik negat6vr6l petrogr6fiai vizsg6lat is k6sz6lt (T. BIR6 1995). Ennek figyelemre m6lt6 eredményei: a vizsg6lt (SEM) 6nt6forma nyersanyaga a Fej6r megyei S6rszentmikl6sr6l eredeztethet6 homokk6 (rhyolit). A g6ri forma nyersanyaga teh6t kb. 150 km-r6l sz6rmazik. Bels6 fel6let6n siker6lt a tev6kenys6gre utal6 6n (Sn) 6s

6lom (Pb) kimutat6sa is. A g6ri 6nt6form6k t6bb-s6g6b6l petrogr6fiai vizsg6latra k6szített v6konycsiszolati mint6k a hajdani K6zponti M6zeum Igazgat6s6gnak a Magyar Nemzeti M6zeumba t6rt6nt integr6l6sa k6zben sajn6latos m6don elkall6dтak, m6ig lappangnak. Az ilyen t6pus6 vizsg6latokat a Magyar Nemzeti M6zeum sajnos t6bbs6g6ben ismeretlen lel6hely6, de n6ha lel6helyes k6z6ps6 bronzkori 6nt6form6in P6terdi B6lint folytatta (P6TERDI 2004).

Ilyen el6zm6nyek ut6n 6s k6zben elkezdtem egy a t6mak6rt a K6rp6t-medence eg6sz terület6n felt6r6, a teljess6gre t6rekv6 gy6jt6st. Naiv elk6pez6sem c6lja egy leend6 PBF-k6tet volt, amelynek t6rsszerz6je Kov6cs Tibor lett volna. 6 ugyanis egy a Dun6nt6lt 6rint6 olyan munk6t m6r kor6bban elkezdett, amelyhez sz6mos 6nt6form6t megn6zett, le6rt, lerajzoltatott 6s monografikus kiad6sukat tervezte.<sup>1</sup> Kov6cs Tibort azonban a k6z6s munka kivitelez6s6ben f6igazgat6i tev6kenys6ge, majd betegs6ge 6s hal6la (2013) akad6lyozta meg. V6gezet6l a PBF-sorozat el6re jelzett megsz6ntet6se – 6j k6ziratok elk6sz6t6s6re a 2010-es 6vek elej6t6l m6r nem adtak megb6z6st – 6s az alapító f6szerkeszt6-kiad6 Hermann M6ller-Karpe hal6la (2013) v6gleg irre6liss6 tett6k eredeti tervemet.

Ek6zben, a gy6jt6s munkak6zi 6llapot6ban 6rtam egy tanulm6nyt a 2006-ban, Lehoczky Tivadar sz6let6se 175. 6vfordul6j6ra kiadott konferenciak6tetbe (LON 2006). Ennek l6nyegi 6sszefoglal6sa, az akkor rendelkez6semre 6ll6 adatok alapj6n a k6vetkez6:

1. a bronzkor egyes id6szak6ib6l (kora bronzkor: 22, k6z6ps6 bronzkor: 52, k6s6 bronzkor: 65 lel6-

<sup>1</sup> L6sd a MNM Inventaria Praehistorica Hvgariae sorozata h6toldal6n a VI. sz6mmal, el6k6sz6letben jelzett *Neuere bronzezeitliche Hortfunde Transdanubiens* cím6t.

hely) és kultúráiból származó darabok mennyisége, mind az előfordulási (lelő)helyek és az öntőformák száma – az idő múlásával párhuzamosan – egyre gyarapszik,

2. a fémművesek társadalmi presztízse a korszakban végig töretlen, amit a sírleletek (9 lelőhelyről 11) igazolnak,

3. a valódi, iparszerű bronzeszköz „termelést” a késő bronzkori Urnamezős kultúrkomplexumhoz köthetjük, amit 65 lelőhely (ILON 2006: 3. lista, Abb. 5–6) öntőformái igazolnak. Az sem vitatható, hogy a korábbi évszázadokhoz képest jóval koncentráltabb és több helyen centralizált az iparúzó megtelepedése, amelyet az ezeken a helyeken (pl. Ciumești: Ro, Vyšň Kubín: Sk, Gőr: U, Polgár: U, Radzovce: Sk, Ság hegy: U, Sveti-Petar: Hr, Várvolgy: U, Velem: U) szinte már tömegesen előforduló öntőformák és egyéb segédeszközök (pl. fúvócső, öntőkanál, öntőtégely, öntőék) száma és változatossága jelez. A fémműves centralizáció és a települési hálózat összefüggéseinek elemzésére az Északnyugat-Dunántúl urnamezős kori lelőhelyeinek komplex elemzése által több feldolgozásban (ILON 1992a, 2007) tettem kísérletet,

4. nagyon óvatosan feltételeztem, hogy a fémfeldolgozást földrajzi munkamegosztás (HORVÁTH 2004: 40) jellemzi. Vagyis, hogy a rézércben gazdag területeken az elsődleges szerepet a bányászati és a kohósítási tevékenység játszotta, míg a távolabbi régiókban a feldolgozás került volna előtérbe. Másként: a régészeti kultúrák között létezhetett egy logikusnak tűnő kapcsolat- és viszonyrendszer. Ezt a hipotézist akkor megerősíteni látszott, hogy az érclelőhelyek (Gömör-Szepesi-érchegység és Erdélyi-érchegység – lásd CZAJLIK 2012: 2. ábra) területén kevesebb öntőformát konstatáltam, vagy egyáltalán nem rögzítettem előkerülésüket, mint e régiók peremterületein, illetve az ércben szegényebb, vagy az azt teljesen nélkülöző területeken. Ezt az állítást akkor is igaznak gondoltam, ha tudtam, hogy pl. a Mátra területén a felszínen még a 18. században is lehetett természetet gyűjteni.

A *Lendület-projekt* vezetőjének<sup>2</sup> jóvoltából módomban és lehetőségem volt 2017-ben arra, hogy

gyűjtésemet kiegészítsem és egy új, gazdagabb és részletesebb adatbázist hozzak létre. E munkám lezárásaként és azt látványosan kiegészítendő, hajdani tanítványom, Isztin Gyula geodéta készítette el a korszakos bontású térképeket. Gyűjtésem nagy része a szakirodalomból történt, ugyanakkor 2008-ban írott körlevelémre és legújabb, 2017. évi megkeresésemre számos kollégától (közülük külön kiemelendők részletes adatközlésük miatt: Kővári Klára (Vác), Kustár Rozália (Kalocsa), Nagy Erzsébet (Pécs), Somogyvári Ágnes (Kecskemét), Keszi Tamás (Dunaújváros) és Szabó Géza (Szekszárd) kaptam informatív adatokat még közöletlen tárgyaikról.

A kora- és középső bronzkori öntőformák új, kiegészített gyűjtése alapján most azt állapíthatom meg, hogy a kora bronzkorból 32 lelőhelyről (Horvátország – Hr, Magyarország – U, Románia – Ro, Szlovákia – Sk, Szlovénia – Sl) ismerek öntőformákat. Ezek 26 alkalommal településről, két esetben sírból származnak, négy lelőhelyen nincs tudomásom a pontos előkerülési körülményekről. A 2006. évi publikációmhoz képest tíz új lelőhelyről adhatok számot. A lelőhelyek mennyisége és térbeli sűrűsödése talán egyedül a Gömör-Szepesi-érchegység (CZAJLIK 2012: 2. ábra/III. régió) feldolgozott rézérc esetében engedhet meg következtetéseket. A középső bronzkorból 70 lelőhelyről (Horvátország, Magyarország, Románia, Szerbia, Szlovákia) tudok ilyen tárgyakról. Ezek megoszlása a következő: 57 településről, öt esetben sírből és 20 alkalommal pedig valószínűleg műhelyből származnak. Depóban két helyen volt / voltak. Vízből egyet emeltek ki. Az öntőformák koncentrációja (előfordulási mennyisége, egy helyen legalább három darab alapján) kisebb vagy nagyobb körzeteket – azaz nem egy települést – ellátó, feldolgozó központi műhelyeket feltételeztek öt Kárpát-medencei régióban, összesen 22 lelőhelyen. Kilenc lelőhelyen nincs tudomásom az öntőformák hiteles előkerülési körülményéről. A 2006. évi publikációmhoz képest 18 új lelőhelyről adhatok számot.

Jelen munkámban a fenti projekt végeredményének csak késő bronzkori részére fókuszálok úgy, hogy azt újabb velemi öntőformák közlésével

<sup>2</sup> Köszönöm Kiss Viktóriának (MTA BTK Régészeti Intézete, Budapest), hogy a lehetőséget biztosította számomra.

egészítem ki. Nem térek ki majd ezek párhuzamaira, mert a fő céloom két Vas megyei lelőhely (Gór, Velem) fémművességének összevetése, majd a Kárpát-medence urnamezős kori fémművességének összegző értékelése.

Jól ismertek a Miske Kálmán által közölt szórvány – korabeli kifejezéssel: harácsolt – öntőformák. Tábláin 62 példány fotóit láthatjuk (MISKE 1908: 21–23, Taf. XXII–XXVII).<sup>3</sup> Ezek között azonban vaskoriak is találhatóak (pl. MISKE 1908: Taf. XXIII. 6).<sup>4</sup> Ráadásul ellentmondásos Miske szöveges összefoglalása, ahol 51 formáról ír (MISKE 1908: 21), majd ezt követően 62 tételszám alatt 69 példányt sorol fel. Az ellentmondás csak részben, és valószínűleg úgy oldható fel, hogy amelyik formák tárgytypusát meghatározhatónak vélte, ezek száma 51. Ezek közül négy darab a bécsi Hofmuseumban található, írja. Foltiny István (FOLTINY 1958: 5, Taf. I. 5, 7–9, Taf. VI. 2) könyvéből pedig az derül ki, hogy Miske 1897–98-ban, a bécsi Természettudományi Múzeumnak öt darab öntőformát adott el. Ezeket Foltiny közli is, igaz, az egyikről (FOLTINY 1958: Taf. VI. 2) leírást nem ad. Később, új feltárásuk leletanyagából Bándi Gábor és Fekete Mária (BÁNDI & FEKETE 1983: 106, 9. kép) ismertették a 27. ház 1978/α gödre tokos balta öntőformájának töredékét. Kern István gyűjteményéből korábban nyolc példányt közöltem (LON 2013: 33). Mostani publikációm előtt – ismereteim szerint – tehát összesen 76 darab (Miske: 62, Foltiny: 5, Bándi és Fekete: 1; Kern gyűjtemény: 8) öntőforma került publikálásra a Szent Vidről.

Ebben a tanulmányomban a Savaria Múzeum őskoros régész munkatársa, Nagy Marcella tervezett doktori disszertációjának – témája: a Bándi Gábor és Fekete Mária 1973–1986 között vezetett feltárásai leletanyagának feldolgozása – készítése során talált (13 darab), és a Kern István velemi magángyűjteményébe újabban bekerült (1 darab) öntőformákat közlöm. Három megjegyzéssel. 1. a teljes velemi ásatási leletanyag áttekintését Nagy Marcella még nem végezte el, azaz további öntőformák felbukkanása remélhető. 2. az öntőformákat rejtő objektumok leletanyagának teljes

közlésére itt nem kerül sor, ez a nemes feladat Őt várja. 3. E munkában – a szakmai gyakorlattól eltérően – nem idézem a most közölt új példányok párhuzamait (NESSEL 2014: Abb. 29, Abb. 32), ugyanis nem ezt tekintem ezen írásom lényegének.

### A Miske (1907/1908) könyveinek megjelenése után közölt és topográfiaileg azonosítható, illetve nem azonosítható öntőformák leírása

Foltiny István (1954) által közölt, topográfiaileg nem azonosítható darabok

1. *Tű* (3 darab) alsó része és a hátoldalán: *sarló* öntőformája. Utóbbi rajzát sajnos nem közli. Homokkő. (FOLTINY 1958: 5, Taf. I. 5)

2. *Tokos füles balta* felső része és a hátoldalán: *kardmarkolat* öntőformája. Utóbbi rajzát sajnos nem közli. Homokkő. (FOLTINY 1958: 5, Taf. I. 7)

3. *Lándzsacsúcs* és a hátoldalán: *ismeretlen* tárgy öntőformája. Töredék. A rajzból szinte semmit nem tudunk meg, ha egyáltalán ez az öntőforma rajza. Homokkő. (FOLTINY 1958: 5, Taf. I. 8)

4. *Tokos füles balta* öntőformája. Ép. Homokkő. (FOLTINY 1958: 5, Taf. I. 9)

5. *Tokos balta kettős fülel*. Töredék, a forma felső része. Leírása nincs. (FOLTINY 1958: Taf. VI. 2).

Bándi Gábor és Fekete Mária (1983) által publikált adat, előkerülési helye ismert

6. *Tokos balta / véső* (?) kétoldalas öntőformája egyik felének felső része. Töredék. A másik oldalon *balta / véső* (?) alsó, élrésze. Erősen égett, homokkő. Mérete: 6,2×5,2×5,3 cm. Előkerülési helye: b-67 szelvény 27. ház, 1978/α gödör (BÁNDI & FEKETE 1983: 106, 1. és 9. kép).

Ilon Gábor (2013) által közölt, de topográfiaileg nem azonosítható példányok a Kern-gyűjteményből

7. Öntőforma töredéke. Egyik oldalán egy *rúd* vagy huzal részlete. Erősen kopott és megégett.

<sup>3</sup> Felsorolásuk: 4 darab Bécsben a Hofmuseumban, 16 darab gróf Széchényi Rezső (Gyöngyösapáti) gyűjteményében és 31 darab a magángyűjteményében volt. De ez csak 51 darab.

<sup>4</sup> Az utóbbi legközelebbi párhuzama egy a Zala megyei Gósfáról származó szórvány (LON 2017).



Homokkő. Méretei: 80×39×38 mm. (ILON 2013: 33, IX. tábla, Kat. no. 420.)

8. Öntőforma töredéke két *rúd* negatívjának részletével. Homokkő. Égett. M: 31 mm. (ILON 2013: 33, Kat. no. 121.)

9. Öntőforma töredéke. Mindkét oldalán egy *rúd* részlete. Homokkő. Méretei: 48×40×21 mm. (ILON 2013: 33, Kat. no. 418.)

10. Öntőforma töredéke. Oldalán egy *rúd* végének részlete. Homokkő. Méretei: 37×21×19 mm. (ILON 2013: 33, Kat. no. 417.)

11. *Balta / véső* (?) alsó részének töredéke. Erősen használt, égett. M: 110 mm. (ILON 2013: 33, Kat. no. 120.)

12. *Balta / véső* (?) élének töredéke. Erősen használt, égett. M: 51 mm. (ILON 2013: 33, Kat. no. 122.)

13. *Ismeretlen tárgy* öntőformájának töredéke. Homokkő. Méretei: 41×23×22 mm. (ILON 2013: 33, Kat. no. 419.)

14. *Ismeretlen tárgy* öntőformájának töredéke. Egyik oldalán egy tárgy részlete. Erősen kopott, másodlagosan fenőkőként használták. Homokkő. Méretei: 70×67×50 mm. (ILON 2013: 33, Kat. no. 422.)

A Bándi-Fekete ásatásokból, de topográfiailag csak részben azonosítható darabok

15. *Rudak* öntőformája. Töredék. Kevéssé égett, agyag / homokkő (?). Az egyik rúdnak csak a részlete van meg. A másik, kiöntött, ép rúd átmérője: 1 cm lenne. Méretei: 6,2×2,8×2,4 cm. Előkerülési helye: *B-68 szelvény 26. ház*. 1978. (1. ábra 2.)

16. Ellipszis // mindkét végükön hegyes / csónak alakú *mini öntvények* sorozatgyártásának öntőformája. Töredék. Középtűt a beömlő csatorna, s annak egyik oldalán egy ép és két öntvény részlete. Égett, agyag (?). Kiöntött tárgy hossza: 2,5 cm, legnagyobb szélessége: 0,6 cm. Mérete: 3,9×3×2,9 cm. Előkerülési helye: *I-16 szelvény -200 cm, laza hamu feltöltés padlón*. 1983. (1. ábra 1.)

17. *Két karika* kétrészes öntőformájának egyik fele. Kevéssé égett, homokkő. Méretei: 7,7×7,5×2 cm. A kiöntött karika átmérője: 2,5 és 2,85 cm, vastagsága: 0,45 és 0,4 cm. Előkerülési helye: *o-21 / p-21 szelvény* közötti tanúfal elbontásából –55 cm-ről, égett, faszenes, szerves rétegből. 1985. augusztus 23. (2. ábra 1.)

18. *Karika* kétrészes öntőformájának egyik fele. Az egyik oldalán illesztőjel. Agyag (?), nem égett. Méretei: 7×6,6×1,6 cm. A kiöntött karika átmérője: 3,1 cm, vastagsága: 0,6 cm. Előkerülési helye: *J-12 szelvényből* a sánc környékéről. 1982. A közepén recens, bontáskori sérüléssel, amit a rajzon nincs ábrázolva. Rajz: Radics András, Fotó: Takács Tibor (2. ábra 2.).

19. *Tokos kalapács* kétrészes öntőformája egyik felének két összeillő darabja. Alsó része, az ép oldalán illesztőjellel. Kevéssé égett, agyag (?), homokkő (?). Az ötvös (?) kalapács munkafelülete ellipszis alakú és egyenes. Ellipszis hossza: 4,2 cm. Mérete: 7,2×7,1×6,1 cm. Előkerülési helye: *a-75-76 szelvény, út alatti ház*. 1978. A felső része erősebben átégett, illeszkedik az alsóhoz. Oldalán illesztőjel? A beömlő nyílásban az öntőék vezető vájata? Mérete: 7×5,2×6,3 cm. Előkerülési helye: *A-77 szelvény -40 cm feltöltés*. 1978. Az ép, kiöntött kalapács magassága: 6,3 cm. (2. ábra 3.)

20. *Balta / véső* (?) kétrészes öntőformájának töredéke a nyaki bordák erősen kopott részletével. Jól átégett, korábban más oldalait is használhatták (?), majd csiszolókként is funkcionált. Homokkő. Méretei: 5,3×5,2×4,7 cm. Előkerülési helye: *B-28 szelvény* gyeptéglázásából, azaz a felszíni humuszrétegből. 1975. Rajz: Radics András (3. ábra 1.)

21. *Balta / véső* (?) kétrészes öntőformája egyik felének élrészi töredéke. Az él szélessége: 3,6 cm. Erősen átégett, homokkő. Egyik oldalán illesztőjel. Méretei: 6,9×4,4×1,2 cm. Előkerülési helye: *a-76 szelvényből / gödörből* (?). Az adat nem egyértelmű. 1978. Rajz: Radics András, Fotó: Takács Tibor (3. ábra 2.).

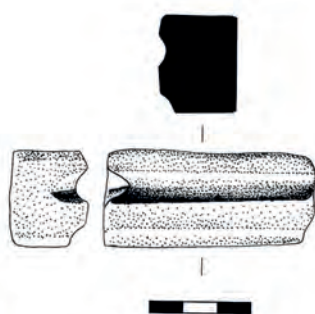
22. *Lándzsa* kétrészes öntőformájának köpű és levél környéki találkozásának töredéke. Erősen átégett, homokkő. Jobb oldalán légzőnyílás részlete. Méretei: 6,4×5×3,4 cm. Pontos előkerülési helye és éve nem ismeretes. Rajz: Radics András, Fotó: Takács Tibor (3. ábra 3.).

23. *Lándzsa / tőr / kard* (?) kétoldalas öntőformájának töredéke, ívelődő élrésszel. Erősen átégett, homokkő / agyag (?). Mérete: 11,5×5,4×3,9 cm. Előkerülési helye ismeretlen. (3. ábra 4.)

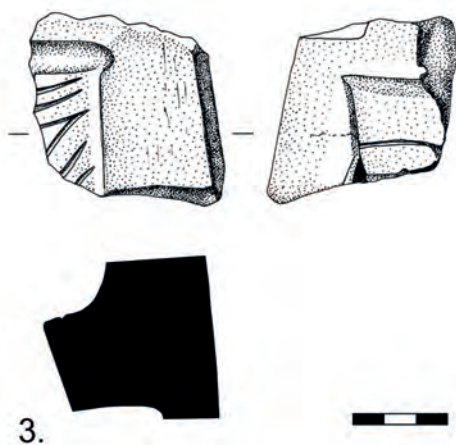
24. *Sarló* kétrészes öntőformája egyik felének töredéke, a penge részletével. Átégett, homokkő.



1.



2.



3.



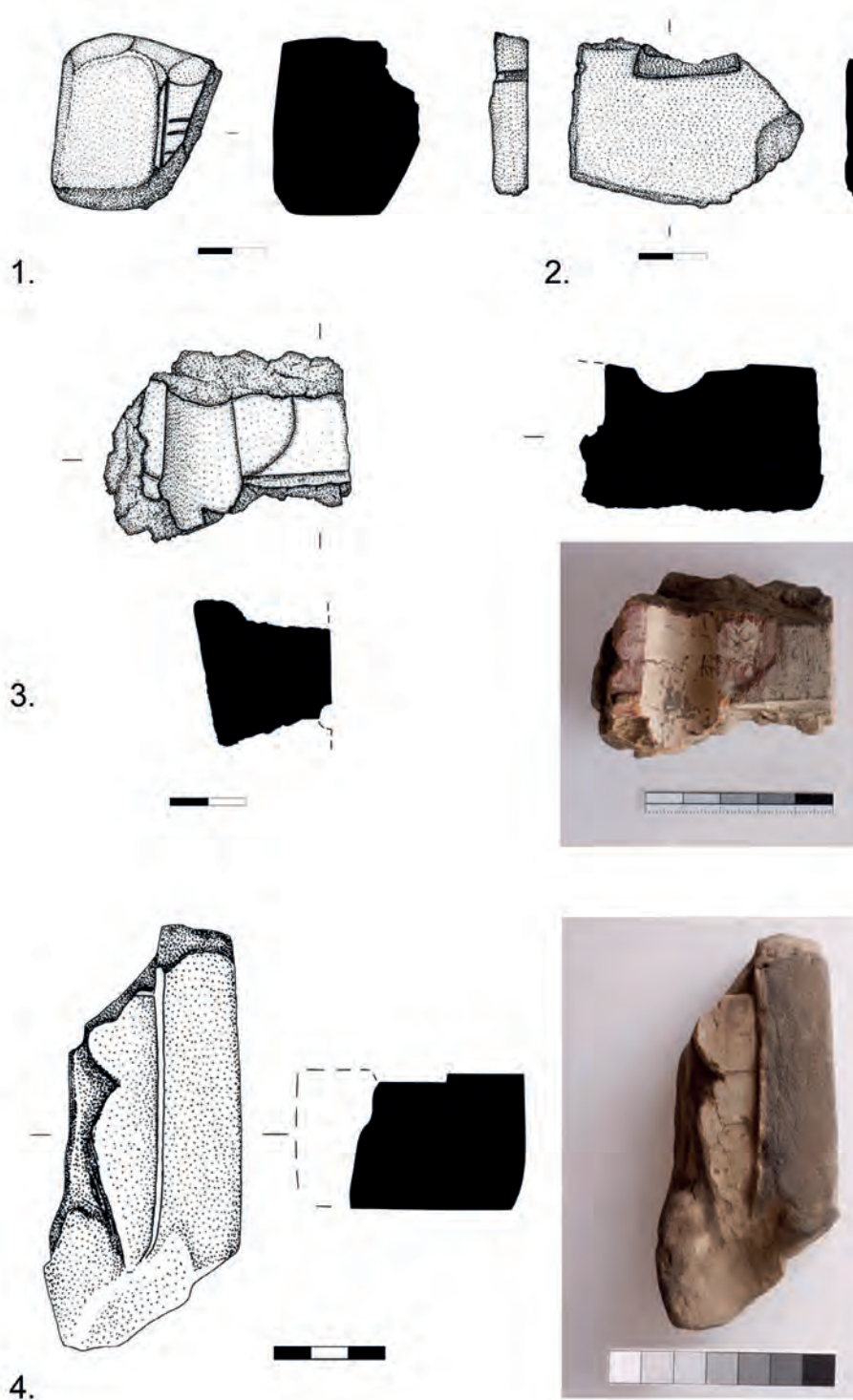
1. ábra. Öntőformák (Velem–Szent Vid). 1. Mini-értékmérő. I-16 szelvény, –200 cm, padlón 2. Rúd. B-68 szelvény 26. ház. 1978 3. Tokos balta. b-67 szelvény 27. ház, 1978/α gödör (Rajz: Mátyus Magdolna, Fénykép: Takács Tibor)

Figure 1. Moulds (Velem/Szent Vid). 1. Mini value-gauging device. Section I-16 – 200 cm, on the floor 2. Ingot. Section B-68, house 26, 1978. 3. Headed axe. Section B-67, house 27, 1978/pit α (Drawing: Magdolna Mátyus, Photo: Tibor Takács)



2. ábra. Öntőformák (Velem–Szent Vid). 1. Karikák. o-21 / p-21 szelvény 2. Karika. J-12 szelvény 3. Tokos kalapács. a-75-76 szelvény–A-77 szelvény, út alatti ház (Rajz: Mátyus Magdolna, Fénykép: Takács Tibor)

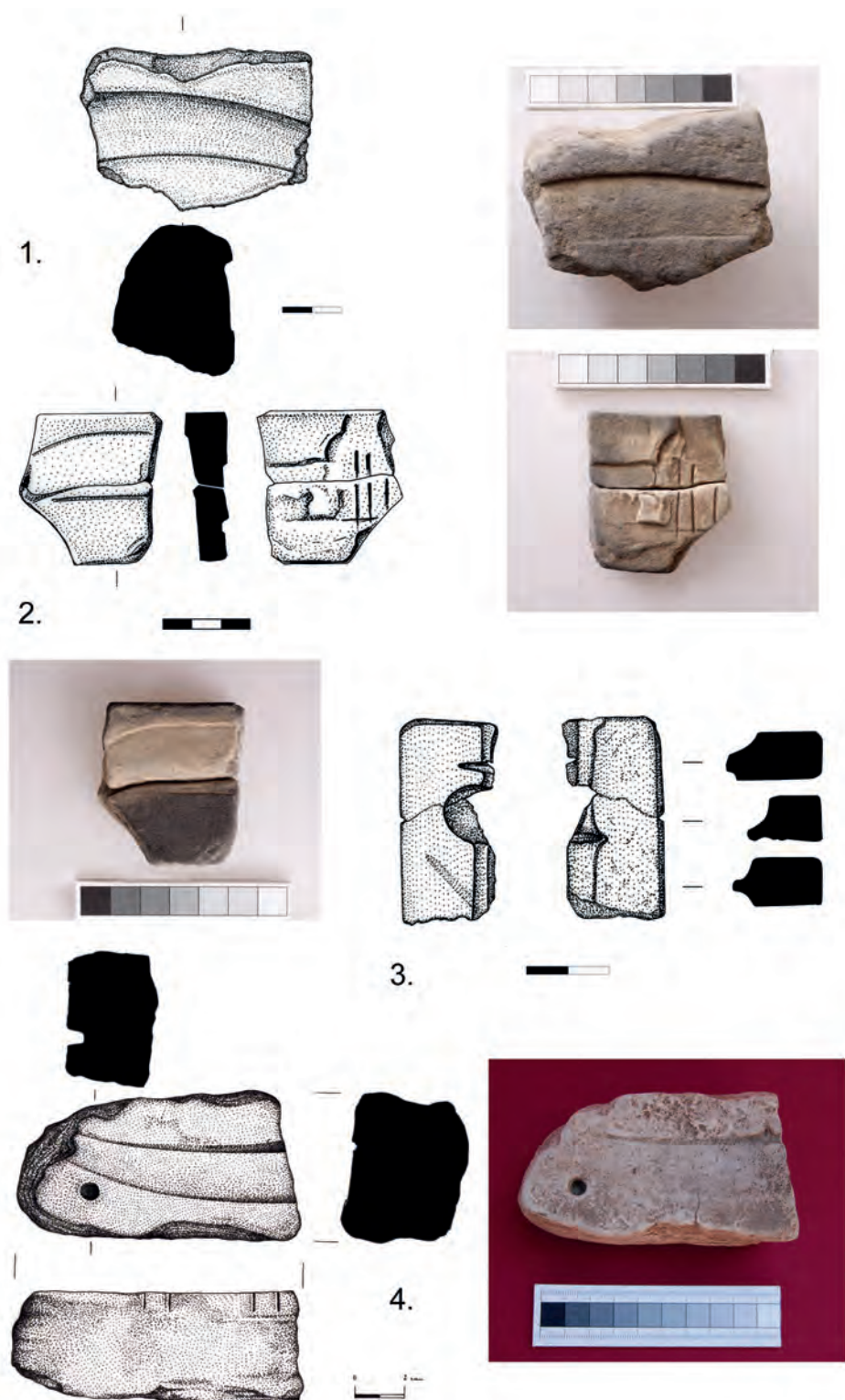
Figure 2. Moulds (Velem/Szent Vid). 1. Rings. o-21 / Section o-21 / p-21. 2. Ring. Section J-12. 3. Headed axe. Section a-75-76 – Section A-77 szelvény, house under street (Drawing: Magdolna Mátyus, Photo: Tibor Takács)



**3. ábra.** Öntőformák (Velem–Szent Vid). 1. Balta / Véső. B-28 szelvény 2. Balta / Véső. a-76 szelvény 3. Lándzsa. Szórvány 4. Tőr. Szórvány (Rajz 1–2: Radics András, 3–4: Mátyus Magdolna, Fénykép: Takács Tibor)

**Figure 3.** Moulds (Velem/Szent Vid). 1. Axe/chisel. Section B-28. 2. Axe/chisel. Section a-76. 3. Lance. Sporadic. 4. Dagger. Sporadic (Drawings 1–2: András Radics, 3–4: Magdolna Mátyus, Photo: Tibor. Takács)





**4. ábra.** Öntőformák (Velem–Szent Vid). 1. Sarló. A-65 szelvény 22. ház 2. Kés / lemeztárgy. b-75,76 és c-74-77 szelvény 3. Mákfejű tű. B-30 szelvény 4. Kés. Szent-kút forrás közeléből, mélyútból (Rajz 1: Mátyus Magdolna, 2–3: Radics András, 4: Kenesei Ágnes, Fénykép: 1–3: Takács Tibor., 4: Ilon Gábor)

**Figure 4.** Moulds (Velem/Szent Vid). 1. Sickle. Section A-65, house 22. 2. Knife/flat object. Sections B-75, 76 and C-74-77. 3. Poppy-head needle. Section B-30 szelvény. 4. Knife. Near the Holy Spring, from the sunken road (Drawing 1: Magdolna Mátyus, 2–3: András Radics, 4: Ágnes Kenesei, Photo 1–3: Tibor Takács, 4: Gábor Ilon)



Méretei: 7,9×5,4×4 cm. Előkerülési helye: *A-65 szelvény 22. házából* a padló tisztításakor. 1977. Rajz: Radics András, Fotó: Takács Tibor (4. ábra 1).

25. Kétoldalas öntőforma egyik felének töredéke, amely eltört. Az egyik oldalán *kés (?)* pengéjének részlete, a másikon bordákkal díszített *lemez tárgy* részlete. Ép oldalán az illesztőjelnél törött. Erősen átégett, agyag (?), homokkő (?). Mérete: 4,8×5,3×1,5 cm. Előkerülési helye: *b-75,76 és c-74-77 szelvény*. 1978. (4. ábra 2).

26. *Mákfejú tű* kétrészes öntőformája egyik felének összeillő két töredéke, légzőnyílással. A másik oldalán szintén *tű* – gombos szárú = Knotennadel vom Typ Velemszentvid (ŘÍHOVSKÝ 1983: Taf. 7. 104) – öntőformájának részlete. Erősen átégett, homokkő. Méretei: 4,8×2,4×1,4 cm. Előkerülési helye: *B-30 szelvény* Ny-i feléből 0–20 cm, azaz a felszíni humuszrétegből. 1976. aug. 11. Rajz: Radics András, Fotó: Takács Tibor (4. ábra 3).

A Kern-gyűjteményből, ismert előkerülési hellyel rendelkező példány

27. *Kés* kétrészes öntőformájának töredéke, a penge hegy nélküli szakasza. A késpenge legnagyobb szélessége: 24 mm. A markolat felőli töredék részen enyhe égés nyoma. A hegye felé, az él felőli részén fűrt illesztőcsap, él felőli oldalán 2×2 illesztőjel. Hossza: 105, szélessége: 58–46, magassága/vastagsága: 44 mm. Csap átmérője: 5, mélysége: 8 mm. Előkerülési helye: *a Szent-kút forráshoz közeli mélyútból*, 2015 tavaszán, eső után. Kern István magángyűjteményében, Velem. Rajz: Kenezsi Ágnes, Fotó: Ilon Gábor. Őrzési helye: Kern István gyűjteménye, Velem. (4. ábra 4).

### A góri és a velemi öntőformák tárgyspektrumainak összevetése, az iparosok településeken belüli topográfiája

Vas megyében a mai napig három, kiemelkedő jelentőségű urnamezős kori fémműves központ ismert. Ezek a Nyugat-Dunántúlon (BOROFFKA & RIDICHE 2005: 165) azonban csak az egyik hatalmi területet jelentik. A Ság hegyi öntőformákat (LÁZÁR 1943) és a központ vizsgálatát azért hagy-

tam ki most e feldolgozásomból, mert a teljes leletegyüttes szórvány. A velemi öntőformáknak legalább egy része hiteles, míg a góriak mind-egyike azonosítható kontextusból származik.

A 21 darab góri öntőforma közül egy-egy tárgy öntésére 10 példányt használtak. Négy darab öntőforma esetében – a töredék kis mérete miatt – nem állapítható meg, hogy annak segítségével hány tárgy készülhetett. Ezek után hét darab olyan öntőformával rendelkezünk a Kápolnadombról, amely két vagy több tárgy negatívját őrizi. Összességében 30 darab azonosítható valamint három darab azonosíthatatlan tárgyat, azaz mindösszesen 33 darab tárgyat öntöttek e formákban, amelyek 12 féle azonosítható tárgytípust jelentenek (1. táblázat).

A velemi Szent Viden a most közöltekkel együtt összesen 89 darab öntőformáról tudok. Ezek közül kilenc darab biztosan olyan, amely két vagy több tárgy negatívját őrizte meg. Összességében 96 darab azonosítható és kilenc darab azonosíthatatlan, azaz mindösszesen 105 darab tárgyat öntöttek e formákban, amelyek 36 féle azonosítható tárgytípust jelentenek (1. táblázat).

Az öntőformákból a Szent Viden több mint négyszer annyi került elő, mint Górbán. Ha a tárgytípusokat nézzük, azt látjuk, hogy Velemben a góriak háromszorosát állították elő. A jóval nagyobb számú velemi nyersanyag tárgyforma- és típus (pl. rúd, karika, csoki, Keftiu) azt sejteti, hogy a hegyen tevékenykedő iparosok – nyilván a vezetői utasítás szerint – a vonzaskörzet / hatalmi terület településeinek „falusi kovácsait” is ellátták. A fémművesekhez köthető munkaeszközök öntőformája (1. táblázat) esetében is azt látjuk, hogy míg Górbán egy, addig Velemben négy tárgytípus tartozik e csoportba. A használati tárgyak öntőformái esetében figyelemre érdemes, hogy a Kápolnadombon nincs se késsel, se sarlóval, se karddal összefüggésbe hozható, ugyanakkor ezek mindegyike megtalálható a Szent Viden. Ugyanakkor Górból (ILON 1996: Taf. 1. 1, 3) és Velemből (MISKE 1908: Taf. XXVII. 10) is ismert ugyanazon díszítésű tokos balta típus.

A velemi Szent Vid urnamezős kori településének pontos kiterjedését és annak struktúráját, „lakósűrűségét” nem ismerjük. A Miske feltárá-

	GÓR (21 db)		VELEM (Miske: 67 db)	Megjegyzés, Miskéhez	Bándi-Fekete: 13 db	Kern: 9 db	89 db öntőforma
mini rúd		0	m m	XXXIV. t. 13. balta mellett XXVII. t. 3.	m		3
rúd(ak)	rrrrrrrr	9	rrrrrr		r	rrrr	11
mandula		0	m				1
karika (nagy)	kkk	3	k		kk		3
karikasorozat	kk	2	kkk				3
küllős karikasorozat		0	k				1
(fél) gömb(sorozat)		0	ggg				3
Keftiu ingot	K	1	K (?)	XXXIV. t. 8. tűi között			1
"csoki" / ismeretlen tárgy (?)		0	c	XXVII. t. 2.			1
tokos kalapács	kk	2	kkk		k		4
ülővágó		0	v				1
szarvasüllő		0	h				1
ék		0	é	XXIV. t. 4.			1
tű(k)	t	1	tttttttt		tttt		13
bordázott korong		0	b	XXII. t. 7. halomsíros?			1
bordázott lemeztárgy		0			b		1
rozetta		0	r	kora vaskor			1
fibula (2)		0	f	kora vaskor			1
csüngő / akasztó (?)		0	c	kora vaskor?			1
"szíjvereték" (?)		0	z	XXV. t. 7. és a kora?			1
kés		0	k		k	k	3
kés (?)		0			k		1
kés hegye (?)		0	k	XXXV. t. 8.			1
tőrök		0	t	XXXIV. t. 6. hátoldalán			1
kardmarkolat		0	k				1
markolat / fogantyú (?)		0	m				1
nyílcsúcs		0	t	szkíta?			1
nyílcsúcsok	t	1					0
lándzsahegy	ll	2	ll		l		2
lándzsahegy / tőr / kard (?)		0			l		1
tokos füles balta	fffff	5	ffffff				6
tokos 2 füles balta		0	f				1
tokos balta / véső	tt	2	tttt		ttt		7
balta / véső	b	1	tttt		ttt	tt	9
kanalas véső	v	1					0
sarló		0	ssssss				6
sarló (?)		0	s		s		2
azonosíthatatlan	lll	3	lllllll			ll	9
Mindösszesen (tárgy)		33					114
Irodalom	Ilon 1996, Taf. 1-5.		Miske 1908, 21-22, Taf. XXII-XXVII Fol-tiny 1958, 5, Taf. I. 5, 7-9, VI. 2.		Bándi-Fekete 1977-78, 9. kép	Ilon 2013, 33, IX. tábla 420.	

1. táblázat. A góri és a velemi öntőformák típusai és statisztikájuk

Table 1. Types and statistics for the Gór and Velem casting forms

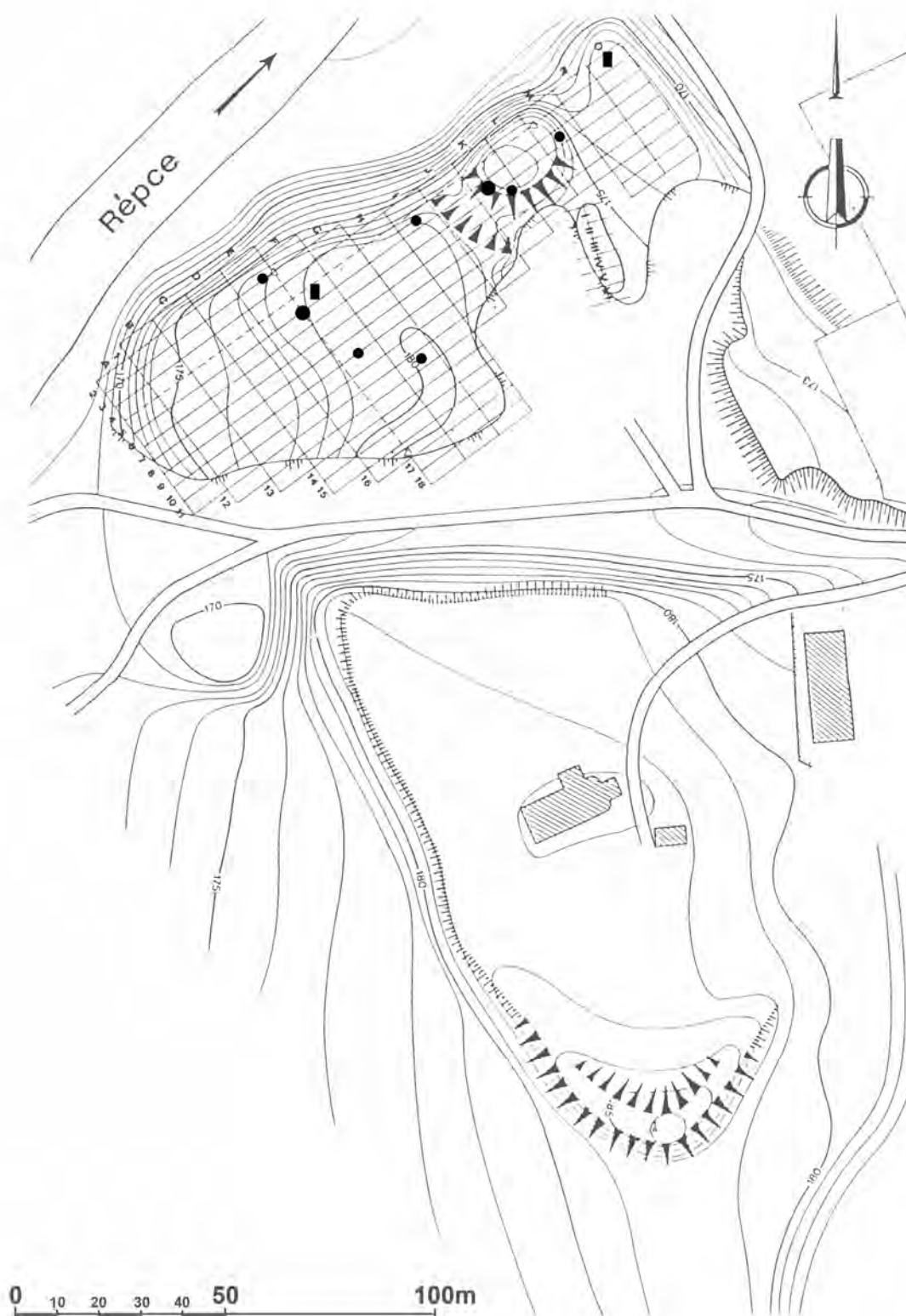
soknak sem az alapterületéről, sem a pontos helyszíneiről nincs tudomásunk, ahogy a 67 hozzá köthető öntőforma megtalálási helyéről sem. A Kern gyűjtemény jelenleg ismert kilenc darab öntőformájából mindössze egynek ismerjük a gyűjtési helyét. Károlyi Mária ásatásából (1972) tudomásom szerint nem került elő öntőforma (KÁROLYI 1985: 411–416). A Bándi Gábor és Fekete Mária által vezetett mozaikos jellegű, azaz nem egybefüggő, nagy felületű kutatás időszakából (1973–1986) az ásatók által közölt és a Nagy Marcella által átvizsgált (1973–1979) 73 szelvény összesen kb. 4500 m<sup>2</sup>-nyi területéről 13 darab öntőforma topográfiai helyzetét (5. ábra) ismerjük. Az alábbi esetek azt sejtetik, hogy a fémműves tevékenysége a lakóházához kapcsolódott. Legalábbis az öntőformákat ott tárolták / tartották, hiszen a „b-67” szelvény 27. háza, 1978/α gödréből, a „B-68” szelvény 26. házából, az „a-75-76” szelvény, út alatti házából és az „A-65” szelvény 22. házából a padló tisztításakor emelték ki azokat. További kilenc példányt konkrét objek-

tumhoz nem tudunk kötni, de a teraszokon kerültek elő. A legalapvetőbb műveletet az olvasztást és öntést pedig a fény, a láthatóság miatt szinte bizonyos, hogy a házon kívül vagy annak félig nyitott részén (Feudvar: HÄNSEL & MEDOVIC 2004: 90–91, Fig. 3–4; GÓR: ILON 2003: 239, Abb. 2) végezheték. Kohók és tégelyes fémolvasztó platni (KÁROLYI 1990: 405; MARTON 1998: 51) maradványait a Szent Kút-forrás és a kelta nagysánc vége közötti és a sánc alatti területen tártak fel. Ez a topográfiai képlet talán technológiai okokkal (vízigény, tűzveszélyesség) magyarázható koncentrációra utal.

Gór-Kápolnadomb esetében sem beszélhetünk a település teljes feltárásáról, hiszen itt a domb déli felének kutatására nincs mód. Ott ugyanis egy Árpád-kori eredetű templom és annak máig használt temetője van. Az itt nyitott 2002. évi feltárási területen (ravatalozó helye) valamint a templom és a víztorony között nyitott kutatóárokban sem kerültek elő – még másodlagos helyzetben sem – a bronzkor emlékei. A domb északi felének



5. ábra. Az öntőformák (•) szóródása a velemi Szent Viden (Alaptérkép: Eöry Karácsony. A szerző tervei alapján készítette: Isztin Gyula)  
 Figure 5. Distribution of moulds (•) at Velem/Szentvid (Source map: Karácsony Eöry. Drawn from author's sketches by Gyula Isztin)



6. ábra. Az öntőformák (•) és öntőék, öntőkanál, öntőtégely (■) szóródása a góri Kápolnádombon (Alaptérkép: Hideg Attila. A szerző tervei alapján készítette: Isztin Gyula)

Figure 6. Distribution of moulds (•) and foundry wedges, ladles and receptacles (■) at Gór/Kápolnádomb (Source map: Attila Hideg. Drawn from author's sketches by Gyula Isztin)

egy részét a 19–20. században homokbányaként művelték. A maradék, 1988–1993 között feltárt terület kb. egyharmada a domb eredeti platójának. Az öntőformák csak a domb legmagasabb részéről (a 175 méteres szintvonalon belülről – 6. ábra), azaz közel 5600 m<sup>2</sup>-nyi felületről származnak. Ez egy összefüggő terület vizsgálatát jelenti. A kutatási terület nagyságrendje nagyjából megegyezik a velemivel. A feltárt településrészleten belül az öntőformák szórtan, de sűrűsödési gócot alkotva helyezkednek el. Utóbbiakra példa a K-4-5-6 szelvények, az L-4 és L-6 szelvények, valamint az M-6 szelvény. Az öntőformák egy része gödrökből: I-5 szelvény „c”, G-12 szelvény „b”, K-6 szelvény „a” és „c”, másik részük műhelyből: M-6 szelvény „a”, vagy gödörházból: E-F-5-6 szelvény, F-9-10 szelvény kerültek elő. Mindezek talán 5–6 fémműves iparos háztartást jelezhetnek? Mindössze egy jelenség értelmezhető félig nyitott / féltett (?) műhelyként (M-6 szelvény „a”, lásd 6. ábra; LON 2003: 239, Abb. 2). Itt ugyanis az öntőforma mellett bronzöntecs, valamint égett és faszenes felületek is voltak. Az ásás egész területén csak egy alapárkos házat konstatáltam, amelynek a kronológiai helyzete bizonytalan. Lehet késő középkori, Árpád-kori, netán kelta, vagy Hallstatt-kori, és természetesen urnamezős kori is. Helyzete azért kérdéses és azért áll önmagában, mert az 1965. évi Répce árvízkor a domb tetejéből – talajnyerés céljából – ismeretlen vastagságú réteget ledózeroltak. Ehhez a B-C-11-12 szelvényekben feltárt, kétosztatú, de a bányaműveléssel részben elpusztított alapárkos házhoz legközelebb, kb. 30 métere az E-F-5-6 és F-9-10 szelvények gödörházaik öntőformái voltak.

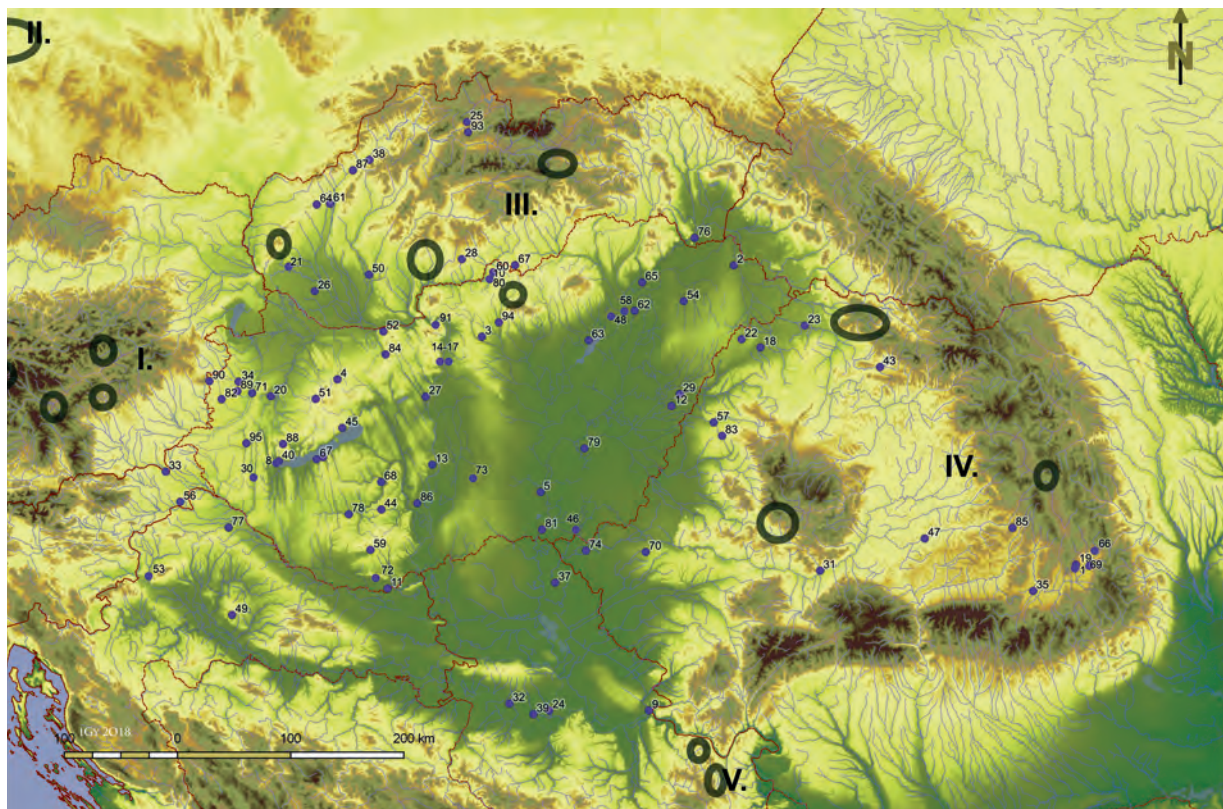
A velemi és a góri öntőformák mennyiségi adataiból és a két lelőhely közel azonos nagyságrendű felületéből, de eltérő jellegéből (mozaikosan illetve egybefüggően feltárt) világosan következik, és látható, hogy a fémfeldolgozó iparos tevékenység – az iparosok koncentrációja (KIENLIN 2007: 15. és 12. lábjegyzet) – Velemenben intenzívebb (vagy csak nagyobb öntőforma készlettel dolgoztak?) lehetett a górinál. Ugyanakkor megállapíthatom, hogy a specialisták településen belüli koncentrált elhelyezésére, „iparos negyed” feltételezésére nincsenek érdemi adataink (5. ábra) a Szent

Vidről sem. Sőt, ez a feltételezés jelenlegi tudásunk alapján elvethető. Legfeljebb a különösen és hosszabb ideig tűzveszélyes és vízigenyes tevékenység (kohóban olvasztás) forrás közeli elhelyezését sejtethetjük. Majd a tégelyes öntést minden iparos a háza környékén folytatta? A góri Kápolnadombon szintén szórtan találtuk meg az öntőformákat (6. ábra), de csak egy műhelyt tártunk fel. Lehetséges, hogy minden – a koncentrációk és a gödörházak alapján összesen 5–6 (?) – házi iparos, tűzbiztonsági okból ebben az egy műhelyben tevékenykedett saját öntőformakészletével? Ezekre a kérdéseimre azonban, pillanatnyilag nincsenek válaszaim. Ugyanakkor, a kutatás jelenlegi szintjén úgy vélem, a kisebb kohók és a tüzesebb műhelytevékenység mindkét településen meghatározott helyszínen volt végezhető, de a velemi ilyen terület (a forrás és a kelta nagysánc között illetve utóbbi alatt) nagyobb volt, mint az egyetlen góri műhely (M-6 szelvény „a”: LON 2003). Mindkét elemzett településen, de a Ság hegyen szintén, a korabeli fémművesség teljes folyamata kitapintható, egyes alkotóelemeinek tárgyi emlékei megtalálhatók (JOCKENHÖVEL 1986: Abb. 3). Hogy a velemi Szent Viden, a Ság hegyen és a góri Kápolnadombon valóban csak és elsősorban letelepült iparosok (BOROFFKA & RIDICHE 2005: 174) tevékenykedtek-e, ezt még további érvekkel igazolandónak gondolom.

### A Kárpát-medence késő bronzkori fémművességéről

A két Vas megyei lelőhely fémművességének elemzése után ismét visszatérek a makro szintre. A korszakból 95 lelőhelyről (Horvátország – Hr, Magyarország – U, Románia – Ro, Szerbia – Sr, Szlovákia – Sk, Szlovénia – Sl) van tudomásom a tárgytypusról, azaz öntőformáról. Ezek megoszlása a következő: 65 településről és 21 település esetében valószínűleg műhelyből (egy helyen legalább 4 darab), egy esetben barlangból (7. ábra 31. Geoagiu) továbbá három esetben sírból (7. ábra 43. Lăpuș, Ro – 3 halomsírból; 51. Németbánya, U - halomsírból; 93. Vyšňý Kubín, Sk) származnak. Depóban hét alkalommal (2. Aranyosapáti,





7. ábra. Öntőformák a késő bronzkori Kárpát-medencében. CZAJLIK (2012: 2. ábra) felhasználásával a szerző tervei alapján készítette Isztin Gyula

Figure 7. Moulds of the Carpathian Basin in the late Bronze Age. (Using CZAJLIK 2012: Figure 2. Drawn from author's sketches by Gyula Isztin)

1. Albis, 2. Aranyosapáti, 3. Aszód, 4. Bakonyszentkirály, 5. Baks, 6. Balatonboglár, 7. Balatonlelle, 8. Balatonmagyaród, 9. Banatska Palanka, 10. Benczúrfalva, 11. Beremend, 12. Berettyószentmárton, 13. Bölske, 14. Budapest, XI., 15. Budapest, XIV. Zugló, 16. Budapest-Csepel-Újfalu, 17. Budapest-Békásmegyér, 18. Căuș, 19. Cernat, 20. Celldömölk-Ság-hegy, 21. Chorvátsky Grob, 22. Ciumești, 23. Culciu Mic, 24. Dobanovci, 25. Dolný Kubín, 26. Dunajská Streda, 27. Ercsi, 28. Horné Plachtince, 29. Gáborján, 30. Gelsesziget, 31. Geoagiu, 32. Hrtkovci, 33. Gornja Radgona, 34. Gór, 35. Hälchiu (Brasso), 36. Horné Plachtince, 37. Idjoš, 38. Illava, 39. Karlovci, 40. Keszthely, 42. Kladovo, 43. Lăpuș, 44. Lengyel, 45. Lovas, 46. Makó, 47. Mediaș, 48. Mezőcsát, 49. Mikleuška, 50. Mojzesovo, 51. Németbánya, 52. Neszmély, 53. Novigrad na Savi, 54. Nyíregyháza, 55. Oradea, 56. Ormož, 57. Oșorhei, 58. Oszlár, 59. Pécs, 60. Piliny, 61. Pobedim, 62. Polgár, 63. Poroszló, 64. Prašník, 65. Prügy, 67. Radzovce, 68. Regöly, 69. Reci, 70. Šagu, 71. Sárvár, 72. Siklós, 73. Soltvadkert, 74. Sínnicolău Mare, 75. Somlyó/Somló-hegy, 76. Somotor, 77. Sveti-Petar, 78. Szalacska / Nagyberki, 79. Szarvas, 80. Szécsény, 81. Szeged-Szőreg, 82. Szombathely, 83. Tășad, 84. Tatabánya, 85. Teleac, 86. Tolna-Mözs, 87. Trenčín, 88. Várköly, 89. Vát, 90. Velem, 91. Visegrád, 92. Vyšná Pokoradz, 93. Vyšný Kubín, 94. Zagyvaszántó, 95. Zalaszentiván

11. Beremend, 73. Soltvadkert, 81. Szeged-Szőreg C temető gödréből, U; 22. Ciumești, 35. Hälchiu (Brasso), 85. Teleac, Ro; 77. Sveti-Petar, Hr) volt / voltak. Az öntőformák koncentrációja (előfordulási mennyiségük alapján) kisebb vagy nagyobb körzeteket – azaz nem egy települést – ellátó, feldolgozó és nem ipari nyersanyagot (HORVÁTH 2004: 41) előállító központi műhelyeket feltételezek az alábbi helyeken: 1: a kelet-alpi rézlelőhelyek bá-

nyáihoz (pl. Schlaining/Szalónak környéke: CZAJLIK 2013) kapcsolódnak: Gór (34.), Celldömölk-Ság-hegy (20.), Várköly (88.), Velem (90.) (U) és Gornja Radgona (33.) (Sl). 2. a Gömör-Szepesi-érc-hegység bányáira épülhetett a feldolgozás Aranyosapáti (2.) és Visegrád (91.) (U), Pobedim (61.), Radzovce (67.) és Vyšný Kubín (93.) (Sk) esetében. Valószínűleg a Mátra / Recsk-lahócai bánya rézércéből működtetett az Oszlár-nyárfaszögi (58.) (U)

műhely. A Piliny–borsoshegyi (60.) település műhelye – topográfiai helyzete alapján – az utóbbi két bányaterület valamelyikéről juthatott hozzá a rézérchez. 3. az erdélyi rézlelőhely anyagával dolgozhattak Ciumești (22.), Hălchiu (Brasso) (35.), Lăpuș (43.), Șagu (70.), Teleac (85.) (Ro) és Makó (46.) valamint Szeged-Szóreg (81.) (U) településein. 4. az észak-balkáni Rudna Glava bányáira települhetett Bölcske–Sziget (13.), Pécs–Mákártető (59.), Soltvadkert (73.) (U) és Sveti-Petar (77.) (Hr) feldolgozása. 20 lelőhelyen nincs tudomásom a pontos előkerülési körülményekről. A 2006. évi publikációhoz képest 20 új lelőhelyről adhatok számot.

A lelőhelyek térképezése (7. ábra) alapján világosan látható, hogy a rézércet rejtő mindegyik vidéket (KRAUSE 2003: Abb. 7, 11, 15; CZAJLIK 2012: 2. ábra) már a bronzkor elejétől ismerték. Csupán Rudna Glava (Czajlik V. bányarégió) kora bronzkori használatára nem ismerek adatot. Úgy vélem, hogy a bronzkor egész ideje alatt a műhelyek rézérc ellátásában komoly szerepet játszott a vízi szállítás (Kiss 2007: Pl. XXIV/d-g).<sup>5</sup> A középső bronzkori Dél-Dunántúl esetében ugyanis vagy a Kelet-Alpokban eredő vizek és a Zala, netán a Duna játszhatott főszerepet. Az utóbbi esetben azonban Rudna Glava környékéről árral szemben kellett szállítani az ércet. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy akkoriban a folyók nem voltak olyan gyors folyásúak, mint ma, hiszen nem voltak szabályozottak. Kiterjedt ártérrel rendelkeztek, amelyeken lassúbb víz áramlott. Az Északkelet-Dunántúl, valamint Budapest tágabb környezetének középső bronzkori lelőhelyeire – véleményem szerint – egyértelműen a Dunán és annak mellékfolyóin történhetett a nyersanyagszállítás a Gömör–Szepesi-érchegységéből (CZAJLIK 2012: 2. térkép III. régió). Feltűnő, hogy a középső bronzkor időszakából az Északnyugat-Dunántúlról csak jelzésszerű öntőforma adataink (Hegyeshalom, Tarjánpuszta) vannak. Számomra pillanatnyilag értelmetlen, hogy miért hiányoznak Erdély belső területeiről az öntőformák. Ezt jelenleg leginkább a saját tájékozatlanságommal, esetleg a leletanyag közöletlenségével magyarázom.

Ha a 2006-ban megjelent tanulmányom és a mostani feldolgozást statisztikai szempont-

ból nézem, megállapíthatom, ugyanakkor egyértelműnek tűnik, hogy a fémműves termékek előállításának koncentrációja (BÁTORA 2009) már a középső bronzkorban (20 műhely) megtörténik. A késő bronzkorban (21 műhely) azonban a centralizáció más jellegű, és új helyeken játszódott le, azaz a korábbiak többsége nem élt tovább (BÁTORA 2009: 214), valamint a megelőző évszázadokhoz képest nagyobb szériában (több az öntőforma a műhelyekben és a korszakból ismert összes darabszámot tekintve is) történt a „gyártás”.

A településeken megtalált öntőformák esetében csak akkor beszélek műhelyről, amikor több példány van egy „háznak” nevezett vagy más jelenségből, vagy egy darab, de további olyan emlékek (pl. bronzsalak, öntecs, fúvócso) kíséretében, amelyek egyértelműen a mesterség gyakorlására utalnak. Ezekre azonban a gyűjtés során csak a késő bronzkor esetében koncentráltam. Ebben az időszakban a 95 lelőhelyről 21 esetben vannak is ilyen tárgyi emlékeink. Ugyanakkor úgy gondolom, hogy 1. a települések minden egyes öntőformája természetesen fémműves tevékenységre utal, 2. ahol az öntőforma(k) mellett egyéb fémművességre utaló nyomok és eszközök vannak – műhelyről beszélhetünk, 3. a depóban elhelyezett formák minden esetben a közelben folytatott műhelytevékenységet, azaz fémtárgyak nagyobb szériában történő készítését sugallják. Központi, tehát egy településnél nagyobb területet ellátó, feldolgozó műhelynek azt tartom, ahonnan három darabnál több öntőformáról van tudomásom.

Most úgy látom, és úgy pontosítható korábbi megállapításom, hogy a bányahelyektől akár távolabbi hegylábi és síksági régiókban, az esetek egy részében magaslati helyen folyik leginkább, legalábbis a késő bronzkorban a fémműves tevékenység (7. ábra). Korábban, azaz a középső bronzkorban a Gömör–Szepesi-érchegység (és e Czajlik-féle III. régió része a Mátra is) esetében az figyelhető meg, hogy a bányavidékekhez közelebb található az öntőformás, a feldolgozásra utaló lelőhelyek. A kora bronzkori lelőhelyek elhelyezkedéséből, csekély számuk miatt is, könnyelműség lenne bármilyen következtetést levonnom.

<sup>5</sup> Sajnos a Kárpát-medence vizeiből ez ideig nincsenek elsüllyedt korabeli szállítóeszköz-leleteink.

## Hogyan tovább?

Az öntőformákkal kapcsolatosan eddig elvégzett munkám végeredményeként újabb feladatok és kérdések fogalmazhatók meg.

Egyetlen adatom sincs a Kárpátalja területéről, amit én kutatásom hiányosságának vélek. Ezt feltétlenül ellenőrizni kell.

Hosszabb távon nyilván célszerű kiegészíteni az adatbázist a kora- és középső bronzkor vonatkozásában az „egyéb, a fémművességgel kapcsolatba hozható emlékekkel” (pl. öntőék, öntőkanál és tégely, bronzsalak, bronzöntecs, csiszolókö, fúvócső).

Előzetes informálódást követően, mielőbb végig kell(ene) látogatni minden régészeti gyűjteménnyel (kb. 80) rendelkező múzeumot, ahol le kell írni, fotózni és rajzolni a korabeli öntőformákat. Ezt idővel érdemes lenne összekötni a rézkori és a kora vaskori fémműves tárgyak összegyűjtésével is.

Kérdés, hogy egy urnamezős kori műhelyt mikortól, azaz milyen jellemző paraméterektől nevezhetünk központi vagy másként „iparszerűen termelő”, feldolgozó központi műhelynek, avagy az eddig tekinthető pusztán „javító vagy házi ipari”, egy „falu” igényeit kiszolgáló „falusi kovács” műhelynek (JOCKENHÖVEL 1986: 229–230; ILON 2007: 142–143, Tab. 1–2). Korábbi munkáimban (ILON 1992, 2007) is az iparosok különböző – alapvetően három – településtípusokhoz kapcsolását feltételeztem a Nyugat-Dunántúlon, ami az Alföld esetében megerősítést nyert (SZABÓ 2004: 148–149). A társadalmi elit csúcsán álló vezetők presztízs tárgyai között éppen úgy megtalálhatók a lemeztárgyak (edények, páncélok, övek és diadémok), ahogy a fegyverhordozó „nemeség” körében is. Legfeljebb a kivitelezés alapanyagában (bronz, arany) és a befektetett energiában / szaktudásban (munkaidő, díszítettség) van különbség. Ez a fémműves eszközök felől megközelítve például az ötvös kalapácsokat, szarvasüllőket és ezek öntőformáit (ILON 2015: 231–234, Fig. 32) jelenti. Márpedig ötvös kalapács öntőformáját Górból és Velemből is ismerjük (kettő illetve négy példányban: lásd 1. táblázat). De nem azonos súlyú „műhelyekről” / kohósított nyersanyagot kereskedelem útján beszerző, majd feldolgozó

központokról beszélünk, de mindkettő iparszerű termelése megállapítható. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a lemeztárgyak kivitelezésénél mellőzhetetlen szarvasüllő öntőforma Górból nem ismert. Az öntőformákkal kapcsolatos e vizsgálódásom során nem tértem ki az időszakosan vándorló fémművesek problematikájára és ennek következményeire, értelmezési kérdéseire (BOROFFKA & RIDICHE 2005: 171–174; DIETRICH 2012). A korabeli településeken belüli aktivitási zónák – s ebben a fémművesek helye – meghatározásának, a lengyelországi Bruszczewo-hoz hasonló komplex kutatás (KNEISEL 2010) kérdésében most még csupán az első lépéseket tettem meg. A velemi és góri képletet feljebb leírtam.

Az ipart űző erődített településeknek egy földrajzi-tájmorfológiai szempontú, ötfokozatú csoportosítását végezte el Szlovákia területén a Halomsírosokat megelőző időszakra koncentrálnak Jozef Batora (BÁTORA 2009: 215). Az ő beosztása szerint a góri Kápolnadomb a vízfolyás melletti teraszon, közlekedési út mellett található sziget-szerű, nyelvszerű kiemelkedésen elhelyezkedők csoportjába, azaz részben az 1., a 2. és a 3. csoportba sorolható. A velemi Szent Vid pedig a 3. csoportba tehető, ami kiemelkedésen található, de a közeli Borostyánkő út, azaz az 1. csoport jellemzője sem hagyható figyelmen kívül, még ha nem is közvetlenül az út nyomvonalát meghatározó vízfolyás közelében fekszik. Fontos eltérés azonban Jozef Batora elemzésétől, hogy a késő bronzkorban sem a góri, sem a velemi feldolgozó központ nem volt erődített. Igaz, a velemi valódi magaslati, a góri pedig csak a környezetéből kiemelkedő.

Nem halogatható tovább – ugyanis érdemi eredményeket hozhat – az öntőformák nagy skálájában történő komplex petrográfiai vizsgálata. A bányák rézérceinek és a gyártás melléktermékeinek (pl. salak, öntecs) nyomelem-vizsgálatából ma már nagy biztonsággal eldönthető, hogy melyik bányavidék nyersanyagából dolgozott egy-egy fémműves műhely. De ha továbbra sem vizsgáljuk ezeket az egyébként rendelkezésünkre álló, lehetséges mintákat, akkor esélyünk sem lehet az előre lépésre.

## Irodalom

- BÁNDI G. & FEKETE M. (1983): Újabb bronzkincs Velem–Szentviden. (Ein neues Bronzedepot in Velem–St. Veit.) – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* (1977–1978) **11–12**: 101–133.
- BÁTORA J. (2009): Metallurgy and Early Bronze Age fortified settlement in Slovakia. – *Slovenská Archeológia* **LXII**(2): 195–219.
- T. BIRÓ K. (1995): Lithic implements of Gór, NW Hungary; evidence of stone casting moulds production: preliminary results. – In: MANIATIS Y., HERZ N. & BASIAKOS Y. (szerk.): *The study of Marble and Other Stones used in Antiquity. Asmosia III Athens. Transactions of the 3rd International Symposium of the Association for the Study of Marble and Other Stones used in Antiquity*. Athen, Archetype, pp. 51–56.
- BOROFFKA N. & RIDICHE F. (2005): Der Gußformenfund von Plenița, Kreis Dolj, Rumänien. – In: SOROCEANU T. (szerk.): *Bronzefunde aus Rumänien II*. Cluj-Napoca, pp. 133–208.
- CIUGUDEAN H. (2010): Piese de aur din depoziții Cugir I și relația lor cu sistemele metrologice din bronzul tarziu. – *Apulum* **47**: 23–40.
- CZAJLIK Z. (2012): *A Kárpát-medence fémnyersanyag-forgalma a későbronzkorban és a vaskorban*. – Budapest, ELTE BTK, pp. 172
- CZAJLIK Z. (2013): Lokaler, regionaler oder Fernhandel? Probleme der spätbronzezeitlichen Metallversorgung am Velem–St. Veit Berg (Westungarn). – In: REZI B, NÉMETH R. & BERECKI S. (szerk.): *Bronze Age Crafts and Craftsmen in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 5–7 October 2012*. Bibliotheca Musei Marisiensis Ser. Archaeologica VI. Târgu Mureș, Editura MEGA, pp. 167–180.
- DIETRICH O. (2012): Travelling or not? Tracing Individual Mobility Patterns of Late Bronze Age Metalworkers in the Carpathian Basin. – In: MARTA L. (szerk.): *Die Gáva-Kultur in der Theißebene und Siebenburgen*. Satu Mare Studii și Comunicări, Ser. Arheologie, **XXVIII**(1): 211–230.
- FOLTINY S. (1958): *Velemszentvid, ein urzeitliches Kulturzentrum im Mittelauropa*. – Wien, Österreichische Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte, pp. 123
- HÄNSEL B. & MEDOVIĆ P. (2004): Eine Bronzegießwerkstatt der Frühen Bronzezeit in Feudvar bei Mošorin in der Vojvodina. – In: HÄNSEL B. (szerk.): *Parerga Praehistorica. Jubiläumsschrift der Prahistorischen Archäologie 15 Jahre UPA*, Bonn, pp. 83–111.
- HORVÁTH T. (2004): Néhány megjegyzés a vatyai kultúra fémművességéhez – technológiai megfigyelések a kultúra kőeszközein. (Die Metallkunst der Vatea-Kultur. Technologische Beobachtungen an Ihren Steingeräten.) – *Communicatioes Archaeologicae Hungariae* **2004**: 12–64.
- ILON G. (1989): Adatok az Északnyugat-Dunántúl későbronzkorának bronzművességéhez. (Angaben über das Bronzehandwerk aus der Spätbronzezeit nordwestlich jenseits der Donau.) – *Acta Musei Papensis / Pápai Múzeumi Értesítő* **2**: 15–32.
- ILON G. (1992a): A településszerkezet és a fémművesség kapcsolatáról az Északnyugat-Dunántúl későbronzkorában. [Regarding the connection of settlement structures and metallurgy in the Late Bronze Age of North-Western Transdanubia.] – In: SOMFAI B. (szerk.): *A Dunántúl településtörténete [The settlement history of Transdanubia]* IX. Veszprém, MTA VEAB, pp. 9–22.
- ILON G. (1992b): Keftiubarren ingot from Urn-Grave culture settlement at Gór–Kápolnádomb (C. Vas). – *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* **44**: 239–259.
- ILON G. (1996): Beiträge zum Metallhandwerk der Urnenfelderkultur – Gór (Kom. Vas, Ungarn). – In: JEREM E. & LIPPERT A. (szerk.): *Die Osthalbtattkultur. Akten des Internationalen Sym. Sopron, 1994*. Budapest, Archaeolingua, pp. 171–186.
- ILON G. (2003): Metallhandwerkstatt der Urnenfelderkultur in Gór. – In: KACSÓ C. (szerk.): *Bronzezeitliche Kulturerscheinungen im Karpatischen Raum. Die Beziehungen zu den Benachbarten Gebieten. Ehrensymposium für Alexandru Vulpe zum 70. Geburtstag. Baia Mare 10.-13. Oktober 2001*. Bibliotheca Marmatia 2. Baia Mare, pp. 239–248.
- ILON G. (2006): Bronzezeitliche Gussformen in dem Karpatenbecken. – In: KOBAL J. (szerk.):

- Bronzezeitliche Depotfunde – Problem der Interpretation.* Uzgorod, Transkarpatisches Regionalmuseum, pp. 273–301.
- ILON G. (2007): Über die Zusammenhänge zwischen Siedlungsnetz und Metallurgie im Gebiet Nordwesttransdanubiens in der Spätbronzezeit. – *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* **58**: 135–144.
- ILON G. (2013): *Gyűjtő a velemi Szent Vid-hegy lábánál. Vezető Kern István magángyűjteményében. (Sammler am Fuße des St. Veit Berges bei Velem. Führer in der Privatsammlung von István Kern.)* – Kőszeg, Pannon Kulturális Örökség Egyesület, pp. 118
- ILON G. (2015): *The Golden Treasure from Szent Vid in Velem. The Costume of a High-Ranking Lady of the Late Bronze Age in the Light of New Studies.* Ser. Minor 36. Budapest, Archaeolingua, 250 pp.
- JOCKENHÖVEL A. (1986): Struktur und Organisation der Metallverarbeitung in urnenfelderzeitlichen Siedlungen Süddeutschland. – In: BUCK R.D-W. & GRAMSCH B. (szerk.): *Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft während der der jüngeren Bronze- und Hallstattzeit in Mitteleuropa.* Int. Symp. Potsdam, 25. bis 29. April 1983. Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam, **20**: 213–234.
- JONES R. M. (2007): *Oxhide Ingots, Copper Production, and the Mediterranean Trade in Copper and Other Metal in the Bronze Age.* B. A. Thesis Boston University. Master of Arts. Texas A & M University, Anthropology, 435 pp.
- KÁROLYI M. (1985): The late Celtic hillfort at Ostffyasszonyfa-Földvármajor (Vas county). – *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* **37**: 391–418.
- KÁROLYI M. (1990): Miske Kálmán (1860–1943). – *Vasi Szemle* **44:3**: 389–407.
- KIENLIN L.T. (2007): Von den Schmieden der Beile: Zu Verbreitung und Angleichung metallurgischen Wissens im Verlauf der Frühbronzezeit. – *Prähistorische Zeitschrift* **82**: 1–22.
- KISS V. (2007): In: GALANAKI I., TOMAS H., GALANAKIS Y. & LAFFINEUR R. (szerk.): *Between the Aegean and Baltic Seas. Prehistory across borders. Proceedings of the International Conference Bronze and Early Iron Age Interconnections and Coltemporary Developments between the Aegean and the Regions of the Balkan Peninsula, Central and Northern Europe.* University of Zagreb, 11–14 April 2005. Université de Liège Histoire de l’art et archéologie de la Grèce antique, University of Texas at Austin. Program in Aegean Scripts and Prehistory, pp. 119–129.
- KNEISEL J. (2010): Aktivitätszonen und Ressourcennutzung in der Bronzezeit Großpolens. – In: HOREJS B. & KIENLIN L.T. (szerk.): *Siedlung und Handwerk – Studien zu sozialen Kontexten in der Bronzezeit.* Universität Forschungen zur prähistorischen Archäologie **194**: 173–190.
- KRAUSE R. (2003): *Studien zur kupfer- und frühbronzezeitlichen Metallurgie zwischen Karpatenbecken und Ostsee.* Forgeschichtlichen Forschungen 24. Rahden/Westf., 338 pp.
- LÁZÁR J. (1943): A sághegyi őskori telep bronzművessége. (Die Bronzeindustrie der urzeitliche Siedlung am Ságberg) – *Dunántúli Szemle* **10(7–8)**: 280–287.
- MARTON E. (1998): A Velem Szent Vid-i magyar-francia ásatás eredményei (1989–1991). (Results of the French – hungarian joint excavation between 1989–1991.) – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értésítője* **23(3)**: 51–78.
- MISKE K. (1907): *A Velem Szt. Vidi őstelep I. A harárcsolt leletek leírása.* – Wien, Konegen Károly kiadása, 85 pp. + 70 tábla.
- MISKE K. (1908): *Die prähistorische Ansiedelung Velem St. Vid I. Beschreibung der Raubbaufunde.* – Wien, Verlagsbuchhandlung Carl Konegen, 85 pp. + 70 tábla.
- NESSER B. (2014): Werkzeuge zur Produktion von Metallobjekten und weitere Geräte aus der Trojanischen Sammlung in Berlin. – In: HÄNSELUND A. & NEUMAYER H. (szerk.): *Heinrich Schliemanns Sammlung Trojanischer Altertümer - Neuvorlage. Bd. 2: Untersuchungen zu den Schatzfunden, den Silber- und Bronzeartefakten, der Gusstechnik, den Gefäßmarken und den Bleigewichten.* Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte Neue Folge Bd. 18. Berlin, Staatliche Museen zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, pp. 205–223.
- PARE CH. (1999): Weights and weighing in Bronze Age central Europe. – In: KILIAN-DIRLMEIER I.



- & EGG M. (szerk.): *Eliten in der Bronzezeit. Ergebnisse zweier Kolloquien in Mainz und Athen.* Mainz, Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums im Kommission bei Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn. Teil 2: 421–514.
- PÉTERDI B. (2004): Bronzkori és vaskori öntőformák petrográfiai vizsgálata. (Petrographic analysis of Bronze Age and Iron Age casting moulds.) – In: ILON G. (szerk.): *ΜΩΜΟΣ III. Őskoros Kutatók III. Országos Összejövetelének konferenciakötete. Halottkultusz és temetkezés. Bozsok–Szombathely 2002. október 7–9.* Szombathely, Vas megyei Múzeumok Igazgatósága, pp. 487–525.
- POPA C.I. (2015): Representation of a Keftiu Type Ingot on a Bronze Belt Plate from Transylvania and Its Connections. – In: RIȘCUȚA N.C., FERENCZ I.V. & BĂRBAT O.T. (szerk.): *Representations, Signs and Symbols. Proceedings of the Symposium on Religion and Magic.* Cluj-Napoca, Editura Mega, pp. 187–214.
- PRIMAS M. (2005): Ochsenhautbarren in Europa. – In: YALÇIN Ü., PULAK C. & SLOTTA R. (szerk.): *Das Schiff von Uluburun. Welthandel vor 3000 Jahren.* Katalog der Ausstellung des Deutschen Bergbau-Museums Bochum vom 15. Juli 2005 bis 16. Juli 2006. Bochum, pp. 385–391.
- ŘÍHOVSKÝ J. (1983): *Die Nadeln in Westungarn I.* – Prähistorische Bronzefunde XIII/10. München
- V. SZABÓ G. (2004): Ház, település és település-szerkezet a késő bronzkori (BD, HA, HB periódus) Tisza-vidéken. (Houses, settlements and settlements structures in the Tisza Region). – In: NAGY E.GY., DANÍ J. & HAJDÚ ZS. (szerk.): *ΜΩΜΟΣ II. Őskoros kutatók II. Összejövetelének konferenciakötete. Debrecen, 2000. november 6–8.* Debrecen, Déri Múzeum, pp. 137–170.



# Korai kelta pecsételt kerámia Szombathely–Oladról (Vas megye). Megjegyzések a keleti kelta pecsételt kerámiához és a Dunántúl La Tène-kori fazekasságához

Márton András<sup>1</sup> & Molnár Attila<sup>2</sup>

<sup>1</sup> CRBC, Chercheur associé

F-94220 Charenton-le-Pont, France

email: saxamus@gmail.com

<sup>2</sup> H-9071 Gönyű, Ungarn

email: attila\_molnar@indamail.hu

## Összefoglalás

A Szombathely északi részén, Olad–Alsó-mező lelőhelyen 2000 tavaszán, Medgyes Magdolna vezetésével folytatott feltárásokon néhány rézkori és római kori települési jelenség mellett egy kelta földbe mélyített építmény maradványa látott napvilágot. Az épület a leletanyag alapján a kora La Tène-időszak végére vagy a kora/középső La Tène-kor átmenetére keltezhető (LT B2 vagy LT B2/C1). Az objektum alján került elő a tanulmányunk tárgyát képező pecsételt díszű edény töredéke. A bepecsételt dísz, amely első pillantásra a keleti kelta területeken gyakori líramotívumra emlékeztet, egy kettőspalmettát (vagy két antitetikus peltát) mintáz. A pecsétdísz mintája és a keretezése nem párhuzam nélküli: ugyanezt a motívumot látjuk viszont a Koroncó–Tószér-dűlőben, Szombathelytől mintegy 100 km-re feltárt csontvázas sír egyik edényén. A koroncói tálat kétség kívül ugyanazzal a pecsétlővel díszítették, mint az oladi darabot. Ennek kapcsán kiterünk a korai kelta pecsételt kerámia, illetve a kerámiaműhelyek, a kerámiakereskedelem és a vándorfazekasság kérdéseire. Összességében megállapítható, hogy a Rába-völgy késő vaskori közösségei egy szoros gazdasági-társadalmi-személyes kapcsolati háló fűzhette össze, de intenzív áru- és eszmecserével számolhatunk egy ennél jóval nagyobb, az Alpok keleti peremétől az Észak-Alföldig terjedő zónában is, ahol a Koroncó/Olad-i pecsétlővel rokon pecsétmotívumok elterjedtek.

**KULCSSZAVAK:** késő vaskor, La Tène-kor, korai kelta kerámia, pecsételt kerámia, fazekasműhely, vándorfazekasok, Magyarország, Vas megye

## Zusammenfassung

Frühlatènezeitliche Stempelkeramik aus Szombathely–Olad (Komitat Vas, Ungarn). Beobachtungen zum Motivschatz der ostkeltischen Stempelkeramik und zur latènezeitlichen Töpferei in Transdanubien. *Im Rahmen einer Notgrabung im Jahr 2000 kam in Olad, dem nördlichen Stadtteil von Szombathely, Westungarn, eine latènezeitliche Siedlungsgrube, wohl der Rest eines Grubenhauses, zutage. Das Gebäude kann an das Ende der Frühlatènezeit oder an die Übergangsphase der Früh- zur Mittellatènezeit datiert werden (LT B2 oder B2/C1).*

*An der Sohle der Grube lag ein Bodenfragment einer Schüssel, die mit einem einzigartigen Stempelmotiv verziert ist. Der Stempel, der auf den ersten Blick an das, in den ostkeltischen Gebieten regelmäßig vorkommende Leiermotiv erinnert, besitzt eine Doppelpalmetten/Pelta-artige Form. Für ihn lässt sich ein passender Vergleich im Fundmaterial der La Tène-Kultur in Ungarn anführen: Das Vergleichstück kam etwa 100 km entfernt, in einem Skelettgrab in Koroncó, bei Győr zum Vorschein. Für die Verzierung der Schüssel aus Koroncó und der Schüssel aus Olad wurde der gleiche Stempel verwendet. Dieser wurde, beim Grabfund in Koroncó jedoch so flach in die Tonmasse eingedrückt, so das Motiv bislang nicht eindeutig identifiziert werden konnte.*

**STICHWÖRTER:** Späteisenzeit, La Tène-Zeit, Stempelkeramik, Töpferei, Wandertöpfer, Ungarn, Komitat Vas

## Bevezetés

Jelen tanulmányunk tárgyát képező pecsételt díszű edény (2. ábra. 1.) a Szombathely közigazgatási területéhez tartozó Olad–Alsó-Mező lelőhelyen került elő. Itt, az Oladot és Kámont összekötő belső elkerülő út nyomvonalán – 8721/2. lelőhely, ma Muskátli utca – 2000 március–májusa között folyt megelőző feltárás Medgyes Magdolna vezetésével (MEDGYES 2000: 214f). A lelőhely a Perint pataktól alig 200 méterre nyugatra, egy azzal párhuzamos, mára már betemetődött vízfolyás partján, enyhe lejtőn található (1. ábra. 1.). A lelőhely szűkebb és tágabb környéke Vas megye La Tène-kori lelőhelyekben különösen gazdag területei közé tartozik, amely kutatástörténeti szempontból is kedvező helyen található (vö. ILON 2007: fig. 4; ILON & NAGY 2010: 69ff; FARKAS 2011, hátsó borító).<sup>1</sup>

A feltárás kis felületen folyt és a gazdag terepbejárás anyaghoz (őskori és római kori leletek) képest viszonylag szerény eredményekkel szolgált: mindösszesen hat régészeti objektum került dokumentálásra. Az 1–4. objektumok a rézkor időszakára keltezhető: meglehetősen jellegtelen településgödörök kevés leletanyaggal. Előkerült ezen felül egy késő római gödör – az egyetlen megfogható római településjelenség a nagy mennyiségű szórványanyag, tegula- és imbrextöredék mellett –, ami egy leletanyag híján sajnos nem keltezhető kutat vágott (MEDGYES 2000: 215).

Az ásatás egyetlen vaskori jelensége a 6. számú, téglalap alakú, 3,6×2,4 méter nagyságú, nyugat-keleti tájolású, az egykori járósínt alá mélyülő objektum, minden bizonnyal egy épület maradványa. Padló nem volt megfogható és cölöplyukak se kerültek elő, így az épület szerkezetére vonatkozóan semmiféle támpontunk nincs, a betöltésében előkerült nagyszámú patics, és a gödör alakja miatt azonban joggal beszélhetünk gödörházzal, bármit jelentsen is ez (lakóház, pincerész, műhely). Az objektum csak 15–20 cm-t mélyült az altalajba, mélysége a humuszfelszíntől számítva mintegy 50–60 cm lehetett, az eredeti

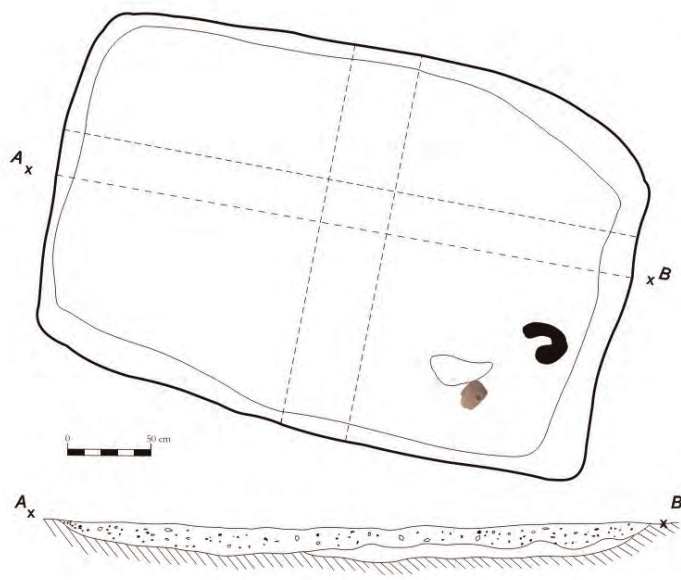
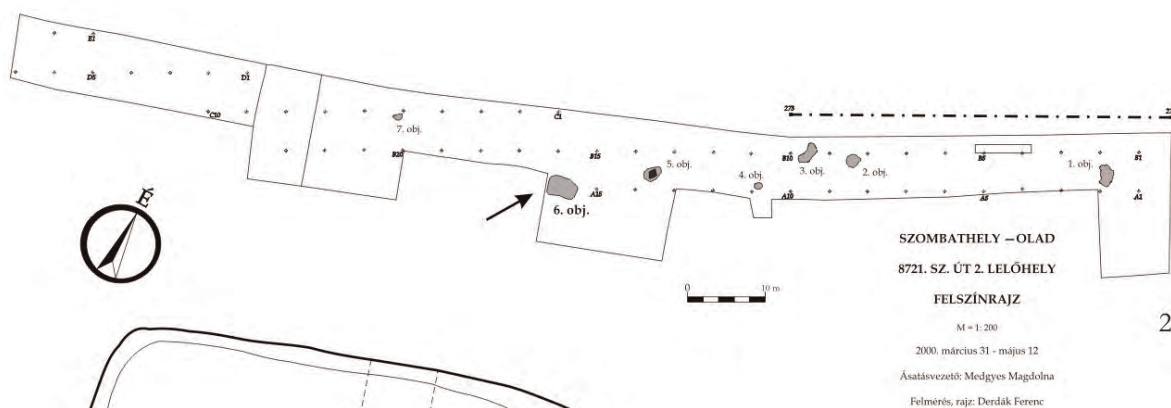
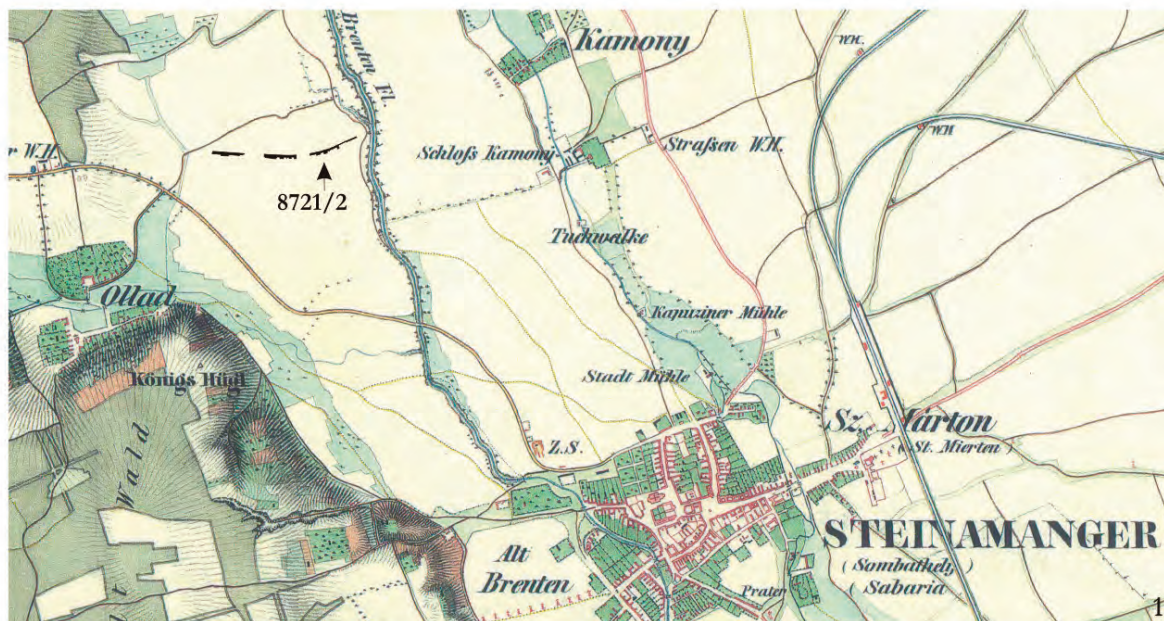
járósínt azonban nem volt megfogható. Betöltése sötétbarna, erősen humuszos. Bár további rábon-tásokkal megvizsgáltuk az objektum környékét mintegy 6–10 méteres körzetben, további La Tène-kori objektum nem, csupán néhány szórványos kelta kerámiatöredék került elő. Mivel az ásatás csak egy viszonylag keskeny sávot érintett, egy esetleges kelta telep súlypontja talán ettől északabbra vagy délebbre helyezkedhetett el (1. ábra. 2–3.).

## A leletek

Az objektum betöltésből viszonylag nagy mennyiségű leletanyag került elő. Elsősorban edény-töredékekről van szó – mintegy 250 cserép –, emellett előkerült öt orsógomb ill. orsógombtöredék is a betöltés különböző pontjairól. Alapvetően nem túl jól keltezhető, kora vaskori formákat őrző orsógombokról van szó, egyedül a legnagyobb példány tipikus kelta forma, de ez is csak tág időhatárok közé keltezhető (2. ábra. 3–7.). Épp ilyen atipikus a ház alsó részéből előkerült kis, kék üvegyöngy (2. ábra. 2.), mely Rupert Gebhard tipológiája alapján a VIb csoportba sorolható (GEBHARD 1989: 177, 240–241, Nr. 691–713, Taf. 48; az oladi darabhoz nagyon hasonló például a Nr. 696). Ez a csoport a La Tène C és D időszakban gyakori, keltezésük csak külső támpontok alapján lehetséges. Jelentős mennyiséget képviselnek az állatcsontok is, meghatározásuk sajnos még nem készült el. A nagy mennyiségű paticsról volt már szó, ezek mellett fontos megemlíteni az előkerült salakdarabokat, amelyek esetleg valamilyen, közelebről meg nem határozható iparos tevékenységre utalnak. A ház alján előkerült továbbá egy patkó alakú nagy, közel 30 cm átmérőjű faszéndarab, amelynek eredeti funkciója sajnos nem volt meghatározható, talán valamilyen eszköz vagy berendezés szenült maradványa lehetett.

A leletanyag döntő többségét tehát a kerámia adja. Elsősorban korongolt töredékekről van szó. A soványítóanyagban a homok és apró kavics dominál, grafitos anyagú („*Graphittonkeramik*”)

<sup>1</sup> Ezúton szeretnénk megköszönni Medgyes Magdolnának a leletanyag közlésének lehetőségét. A múzeumi munka során Farkas Csilla, Ilon Gábor régészek és Kőszegi Ádám gyűjteménykezelő voltak nélkülözhetetlen segítségünkre, támogatásukat ezúton is köszönjük. A leletet az AG Eisenzeit Bad Salzhauseni konferenciáján 2013-ban poszteren mutattuk be (KunstHandWerk, 26. Tagung der AG Eisenzeit, Bad Salzhausen, 2013.10.3-5), közlése német nyelven a közeljövőben várható.



- sötétbarna, patiosos, faszenes betöltés
- sárgás-barna, kevert betöltés
- sárga, agyagos altalaj

1. ábra. Szombathely–Olad 1. A lelőhely a II. katonai felmérésen 2. A feltárás összesítő rajza 3. A 6. objektum felszín és metszetrajza 4. Részletfotó a 6. objektumról  
 Abb. 1. Szombathely–Olad 1. Lage der Fundstelle auf der Franzischzeischen (Zweiten) Landesaufnahme. 2. Gesamtplan der Fundstelle 3. Zeichnung des Obj. Nr. 6. 4. Detailaufnahme vom Obj. Nr. 6.





2. ábra. Pecsételt díszű táltöredék (1), üveggyöngy (2) és orsógombok (3-7) a 6. objektumból  
 Abb. 2. Stempelverziertes Schüsselfragment (1), Glasperle (2) und Spinnwirtel (3-7) aus Obj. Nr. 6

kevés fordul elő. Ezek egyik csoportját alkotják azok az edények, amelyek anyagában nagyobb grafit szemcsék találhatók, ide tíz-tizenkettő, részben valószínűleg összetartozó töredék tartozik. Ennél alig több azon edénytöredékek száma, ahol a mátrix apró kavicsokon kívül grafit szemcséket is tartalmaz kisebb-nagyobb számban. Grafitos bevonat nyomait, kívül és belül, egy tucat edénytöredéken sikerült megfigyelni. Szintén elég kevés a vékonyabb falú, finomabb kidolgozású kerámia, a döntő többség egy meglehetősen jellegtelen, korongolt áru. A meghatározható formákat tekintve meglepően egyöntetű az oladi objektum leletanyaga: elsősorban néhány alacsony tál- és magas fazékformáról van szó, amelyek, tipikus házikerámia lévén, meglehetősen hosszú tradíciókat őrizhetnek. A tálak között a legfeltűnőbb jelenség, hogy az edények nagy része egy félgömbös testű, enyhén behajló vagy egyenesen álló, kissé megduzzadt peremű, díszítetlen tálformához tartozik, lapos vagy omphaloszos aljkiképzéssel (Sajópetri 1.2.2-típus, Zeiler Bw3-típus) (3. ábra. 1–5.). Bár az oladi tálak több méretben készültek, a perem kialakítása annyira hasonló, hogy egy adott fazekasműhely termékeire gondolhatunk. Ráadásul, míg más típusokból csak egy-egy töredéket találunk, ebből a formából nem egyszer fél vagy 2/3 edények kerültek a betöltésbe. Kérdés, hogy a szemétkészítésben való felhalmozódásuk véletlenszerű-e vagy esetleg az épület, településrészlet funkciójával függ össze. A leletanyag keltezéshez sem nyújtanak túl biztos fogódzót, legfeljebb a 100%-os korongolási arány, továbbá az omphaloszos gyakorisága utalhat a kora LT végére vagy a közép LT-időszak elejére. Az egyik legpontosabban keltezhető töredék egy a fentieknél jóval finomabb kidolgozású, simított felületű, pecsételt díszítésű omphaloszos tálhoz tartozott, mely formája alapján szintén az LT B időszakban vagy az LT B2/C1 időszak átmenetében (ZEILER 2010: Bw1-típus, 69–71, 93–95), díszítése alapján az LT B2 időszakban, esetleg az LT B2/C1 időszak átmenetében készülhetett (részletesen lásd lejjebb).

A további edényformák között jellemző az S-profilú kialakítás, de minden esetben a LT B1-időszakban jellegzetes perem és váll közötti borda nélkül (3. ábra. 6, 8–9.; vö. ZEILER 2010: 92ff, Abb. 69).

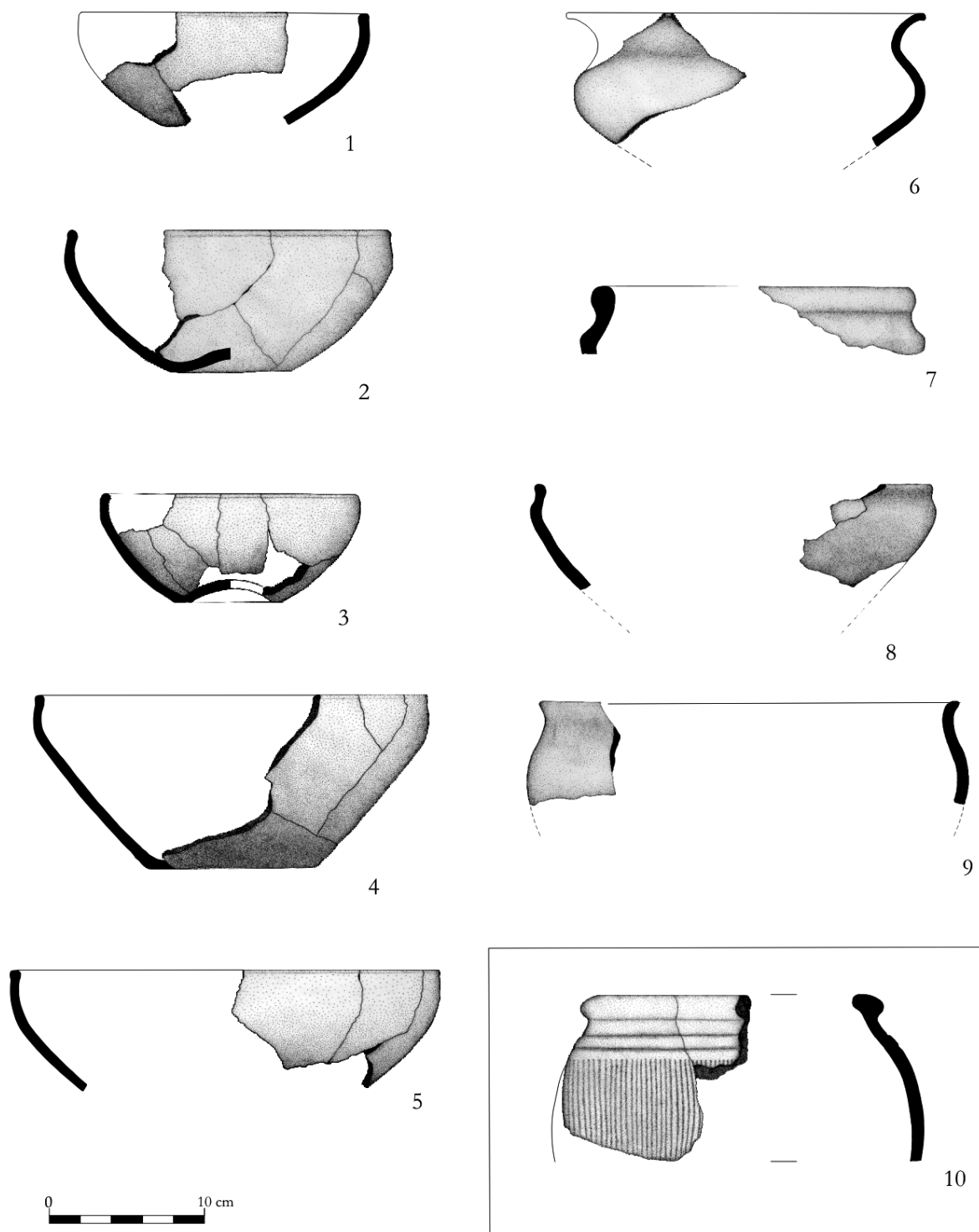
Előkerült ezen felül egy duzzadt peremű fazék („*Wulstrandtopf*”) peremtöredéke, amely a korai LT-időszak emléke – ettől az egytől eltekintve azonban fazékformák nemigen vannak jelen a leletanyagban (3. ábra. 7.). Egy durva fésűdíszsel ellátott edénytöredék duzzadt peremmel, vállán dísztelen bordával jó pár méterrel a háztól, a humuszból került elő, így keltezése nem feltétlenül érvényes a mi objektumunkra (3. ábra. 10.): ez a típus már a LT B2-ben megjelenik, majd a LT C-ben válik gyakorivá (SZABÓ 2007: 317; ZEILER 2010: 31, Anm. 19, 106ff).

Összefoglalva megállapítható tehát, hogy az oladi földbe mélyített épület betöltése viszonylag hosszú életű edénytípusokat tartalmazott, melyek az LT B2-periódusban (esetleg a LT B2/C1 átmenetében) készültek, abszolút kronológiailag hozzávetőleg Kr.e. 310–260/250 között.

### Azonos pecsétlővel díszített kerámia Oladról és Koroncóról

A cikkünk tárgyát képező pecsételt edény töredéke a földbe mélyített épület legalján került elő. Jó minőségű, korongolt, finomra iszapolt homokkal soványított keményre égetett sötétszürke színűre kiegészített agyagból készített, fényezett felületű omphaloszos tál fenéktöredéke. A két darabból ragasztott töredék nagysága 16,5×10,7 cm, megmaradt magassága 2,8 cm. A tálalattal belül, a 4 cm átmérőjű omphaloszos körül egy sorban, nem túlságosan szabályos rendben hat bepecsételt minta, illetve annak töredéke díszíti – számuk eredetileg nyolc lehetett. A négyzet alakú, 18×18 mm nagyságú bélyeg egy fogazott keretben lévő kettőspalmettát (vagy két antithetikus peltát) formáz, ami a háttér bemélyítésével pozitívan emelkedik ki (2. ábra. 1.; 4. ábra. 2.; Első közlése: MOLNÁR 2011: 149; FARKAS 2011: 270, Kat. 17/24).

A pecsét stílusa és a motívumok kontúrja arra utal, hogy valamilyen szerves anyagból és nem fémből készült pecsétlőt használt a mester a minta elkészítéséhez. A pecsétdísz mintája és a keretezése szokatlan, de nem párhuzam nélküli: ugyanazt a motívumot látjuk viszont a Koroncó–Tószier-dűlőben (Győr-Moson-Sopron megye) Mithay



3. ábra. Edénytöredékek a 6. objektumból (1-9); fésűdíszes grafitos fazék töredéke, szórványlelet (10)  
Abb. 3. Gefäßfragmente aus dem Obj. Nr. 6 (1-9); kammverzierte Graphittontopf, Streufund (10)

Sándor által 1953-ban feltárt csontvázas sír egyik edényén. A lelőhely a Bakony-ér partján, nem messze a Marcal-torkolattól található, meglehetősen messze Szombathelytől: légvonalban 80 km, közúton közel száz – ha az akkori fő közlekedési útvonal esetleg a Perint–Rába útirányt követte, akkor ennél is több (vö. 4. ábra. 1.). A sír mellékletei egy lándzsacsúcs, néhány egyéb vastöredék és hat edény, köztük egy kisebb kettősomphaloszos tál a szóban forgó pecsétmintával díszítve (JEREM in: PETRES 1974: 59, No. 23; JEREM *et al.* 1981: 26; JEREM 1984: 76; MEGAW & MEGAW 2006: 370, fig. 13–14; JEREM 2012: 954).

A koroncói pecsét az Oladon megismert motívumot csak kontúrszerűen adja vissza, személyes szemrevételezésünk azonban egyértelműsítette, hogy nemcsak a motívum, de a pecsételéshez felhasznált szerszám is azonos! Fontos leszögezni, hogy a koroncói pecsét elmosódottsága nem a pecsét kopására vezethető vissza, mint például a Sopron – Mannersdorf – Neunkirchen – Pottenbrunn-i pecsétazonos edényeken, ahol a pecsétlő egyértelmű kopása figyelhető meg (ZEILER *et al.* 2009: Abb. 7), hanem arra, hogy a koroncóit egyszerűen nem nyomták eléggé bele az anyagba. Ezt megerősíti az egyes részletek, elsősorban a fogazás állapota, amelyek megegyeznek mindkét edény esetében.<sup>2</sup> A koroncói pecsétdíszes tál a kettős omphalos alapján a LT B2-periódusra keltezhető (SCHWAPPACH 1975: 114. Lásd még Gőr–Kápolnadomb [Vas megye] fazekaske-mencéjének közölt leletanyagát: ILON 1998, további párhuzamokkal), ami megerősíti a fentebb a kísézőkerámia kapcsán mondottakat.

### Az oladi/koroncói pecsétdísz és a keleti kelta motívumkincs

A kettős palmetták meglehetősen ritkán jelennek meg a kelta kerámiaedények díszítésében. Példaként említhető az apahidai kancsó (Kolozs megye / Comitatul Cluj, Románia) bekarcolt pelta-lánc díszítése (ŽIRRA 1971: 221, Abb. 22. 2) illetve a prunay-i (Marne, Franciaország) váza festett díszítése

(FREY 1995: 195, Abb. 125. 7). Ennél szorosabb rokonságot mutat az oladi és koroncói leletekkel az újonnan feltárt és publikált Sajópetri (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) telepnyagának két edénye pecsételt kettős-palmetta motívummal, a LT B2-C1-időszakból (4. ábra. 3.; SZABÓ 2007: 136, 192; Taf. CXVI, 1 és CXXXV, 1; J. V. S. Megaw in: ZEILER *et al.* 2009: 270–271, Abb. 10).

A pelta alakú palmetta a Waldalgesheim-stílus motívumkincsében megtalálható mind önállóan, mind egy kompozíció részeként (FREY 1995: 165, Abb. 111, 2a, 19 és Abb. 125, 5a-b, 7). Jó példa erre a St. Sulpice-nál (Kt. Vaud, Svájc) előkerült temető 57. sírjából származó vésett díszű lándzsahegy (OSTERHAUS 1968: Abb. 2.6a-b; KAENEL 1990: pl. 49.8). Hasonló szív alakú palmetták jelennek meg a Potypusztá–Csehimindszent (Vas megye) lelőhelyről származó kardhüvelyen, (SZABÓ & PETRES 1992: 96, No. 50, Pl. 54, Ill. I) és antithetikus pelta formájú kompozíciót formázó indadíszek a plasztikus növényi („post-Waldalgesheim”) díszítésű kosdi (Nógrád megye) lándzsahegyen (SZABÓ & PETRES 1992: 91, No. 28, Pl. 27), mely már a Magyar kardstílus felé mutat: jó példa erre a jutasi (Veszprém megye) 2. és 4. kardhüvely, melyeken a peltáknak nagyon fontos szerepe van a díszítésben (SZABÓ & PETRES 1992: 90, Nos. 22 és 24, Pl. 22–23). Feltehető tehát, hogy a tárgyalt motívum a Waldalgesheim-stílus motívumkincséből kerülhetett át a pecsételt kerámia díszítőelemei közé.

A LT B1 időszakban az Északnyugat-Dunántúlon, a Fertő tó térségében olyan kerámiaműhely (műhelyek) kezd(k) meg a működését, mely a Waldalgesheim-stílus elemeit beépítette a motívumkincsébe. A műhely egyik legkorábbi és legszebb munkája a híres kettőskónikus váza, amely 1888-ban került elő egy fegyveres sírból a Sopron (Győr-Moson-Sopron megye) melletti Bécsidombon. A darabot F. Schwappach tanulmányozta részletesen és a lelet kapcsán kimutatta, hogy a Waldalgesheim-stílus nemcsak a fém-, de a kerámiaművességre is hatással volt (SCHWAPPACH 1971).

Ezek a pecsétdíszek azonban kissé későbbiek, mint a Waldalgesheim-stílus hagyományos kel-

<sup>2</sup> Ezúton köszönnénk meg Jerem Erzsébetnek és Bíró Szilvia osztályvezetőnek, hogy a koroncói darabot a győri Xántus János Múzeum raktárában megtekinthettük. A koroncói sírt Jerem Erzsébet fogja közölni.

tezése. Helyzetük hasonló a kettős-S vagy lantpecsétlőkéhez. Utóbbiakat J. V. S. Megaw és M. R. Megaw dolgozta fel 2006-os tanulmányában (MEGAW & MEGAW 2006), az ott felsorolt leleteket a Sárvár–Móka-dűlő (Vas megye) lelőhelyen feltárt fazekasműhely anyagával és az Érsekújvári/Nové Zámky-i (Nitra, Szlovákia) vaskori temető területéről származó szórványdarabbal egészíthetjük ki (SZILASI 2006: 7–8. tábla; SZILASI 2011: Abb. 134–135; STEGMANN-RAJTÁR 2009: Taf. 18, 12) (vö. 4. ábra. 4–6.).

### Kontaktzónák

A pecsétek elterjedése felveti a kérdést, milyen keretek között terjedtek az új (művészi) ideák, illetve hogy jutottak el maguk a kerámiatermékek végső felhasználási helyükre. Mivel a petrológiai-kémiai vizsgálatok ma még igen ritkák, a legtöbb esetben csak egyes speciális kerámia csoportok engedik meg a téma behatóbb vizsgálatát, amire a kelta pecsételt kerámia kiválóan alkalmas. C. H. Gosden vizsgálatai a csehországi La Tène-periódust illetően azt az eredményt hozták, hogy legfeljebb 30–40 km-es körön belül számolhatunk valódi kerámiakereskedelemmel (GOSDEN 1985, 1990, 1993). Egy másik tanulmány, mely kifejezetten a pecsételt kerámiát vizsgálta, a Morva folyó vidékén mutatott ki egy kisebb régiót, ahol 25 km-es körben tűnnek fel hasonló pecsételt motívumok a kelta kori kerámián (GOLÁŇOVÁ 2006: 136f, Abb. 2). A magyarországi kelta anyagot illetően egyelőre még kevés vizsgálat történt (JEREM 1984: 71–76; JEREM *et al.* 1998; MEGAW & MEGAW 2006: 374–376; ZEILER *et al.* 2009: 264, 267–268; GHERDÁN *et al.* 2012). Ezek a fent említett csehországi megfigyelésekhez hasonló eredményeket hoztak, azaz a hagyományos kerámia kereskedelme meglehetősen szűk távolságokon belül zajlott.

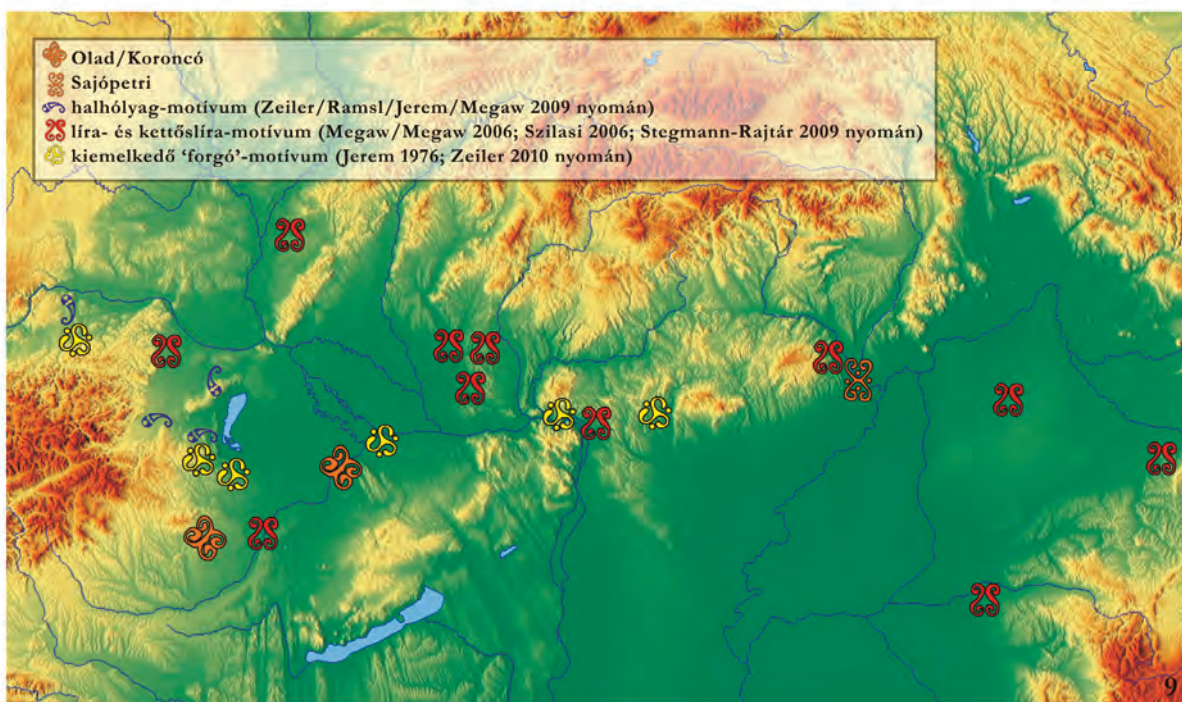
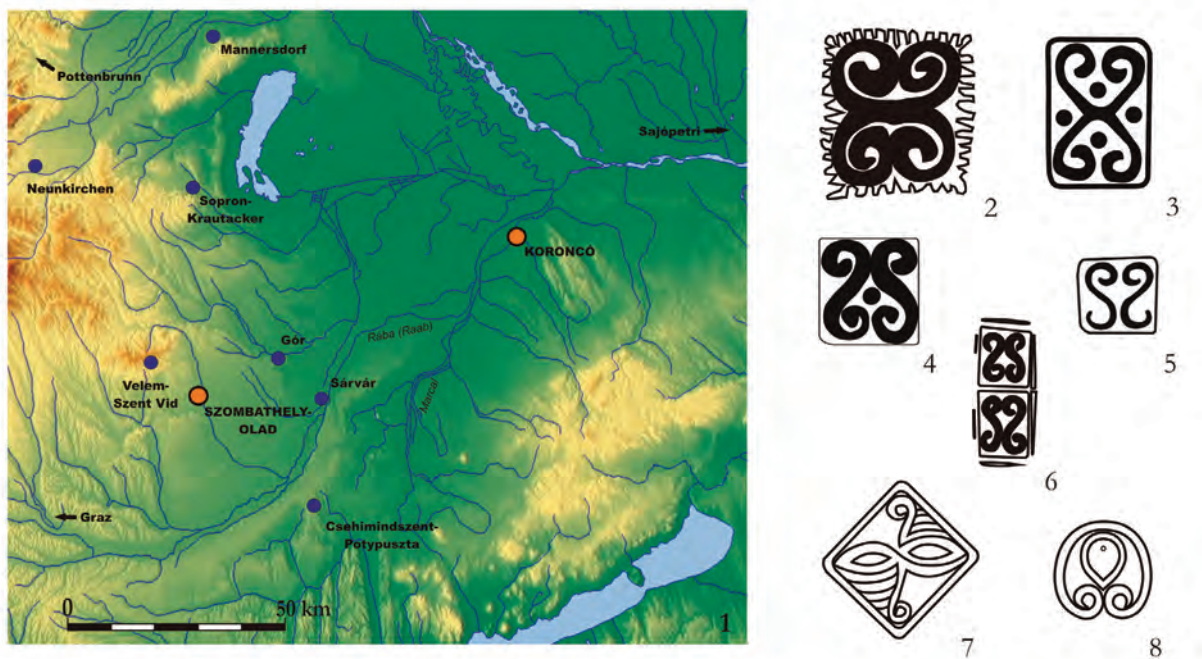
A pecsételt kerámialeletek azonban felvázolnak egy kelet-dunántúli „műhelyt”, melynek gyártmányai az egymástól légvonalban mintegy 75 km-re fekvő Rácalmás–Kulcs-ról (Fejér megye) és Veszprém–Jutasról (Veszprém megye) kerültek elő (PATAY 1963). Sajnos anyagvizsgálat nem tör-

tént, ezért nem bizonyítható, hogy a két edény egyazon fazekastelepen készült, ám nemcsak a pecsételt díszítés, de az agyag és a vázaforma is arra mutat, hogy azonos műhely termékeiről van szó. Ez arra utalhat, hogy bizonyos korongolt kerámiafajtákat nagyobb távolságra is szállítottak a fazekasműhelyek, vagy arra, hogy a két edény gyártóhelye valahol a két lelőhely között félúton lehetett.

A Sopron–Lajta-vidék–Bécsi-medence területén a leletek egy valamivel tágabb kontaktzónát rajzolnak ki, amely nyugati irányban a Traisen-völgyig terjed, és amelyen belül igen szoros gazdasági-társadalmi-személyes kapcsolati hálóval számolhatunk. Ezt különösen az ugyanazzal a pecsétlővel díszített edények illusztrálják jól: egy halhólyag formájú pecsétdísz (*kommaförmige/fischblasenförmige Stempel*) feltűnik Sopron–Krautacker telepén, illetve Neunkirchen, Mannersdorf és Pottenbrunn (mindhárom Alsó-Ausztria) egy-egy sírjából származó edényeken is, elsősorban a LT B1-vége felé keltezhető leletösszefüggésben. Különösen érdekes, hogy megfigyelhető a pecsétlő kopása: a pottenbrunni már meglehetősen kopott (ZEILER *et al.* 2009: 267f, Abb. 7, Abb. 9). Más pecsétdíszek, így pl. a fekvő S-ek (*liegende S-Stempel*) is szoros rokonságot mutatnak a Sopron–Lajta-vidék több lelőhelyén és valószínűleg szintén egy műhelyből származnak vagy legalábbis ugyanaz a fazekas készítette őket (JEREM 1984: fig. 16).

Jerem Erzsébet feltételezi, hogy Sopron–Krautackeren lehetett az a jelentős fazekascentrum, amely a környező területeket áruval ellátta. Itt valóban nagy számban kerültek feltárássra kementék a LT-időszak több periódusából (JEREM 1984: 57ff; ZEILER 2009: 263ff), kérdés, hogy Sopron zárólagos termelő és innovatív központ volt-e ilyen szempontból vagy sem. Bizonyos adatok arra utalnak, hogy nem, legalábbis a halhólyag-pecsétetes mannersdorfi edény az anyagvizsgálatok szerint valószínűleg nem Sopronban, hanem helyben készült (P. C. Ramsel in: ZEILER *et al.* 2009: 267f). Könnyen elképzelhető viszont, hogy ugyanazon személy, egy vándorfazekas készítette őket, amint az már többször felvetődött a hasonló leletek kapcsán (a vándor fémművesekkel szoros összefüggésben). Ezt a vándorfazekas elméletet





**4. ábra.** 1. Az Északnyugat-Dunántúl néhány fontosabb, a szövegben említett lelőhellyel 2. Az oladi/koroncói motívum 3. Kettőspalmetta Sajópetriből (SZABÓ 2007 nyomán) 4–6. Klasszikus líramotívumok Žitavceből (4), Sárvárról (5) és Bökönyből (6) (MEGAW & MEGAW 2006; SZILASI 2006 nyomán) 7–8. A potyusztai kardhüvely motívuma (SZABÓ & PETRES 1991 nyomán) 9. Néhány kora La Tène-kori pecsételt motívum elterjedése a Kárpát-medencében (alaptérképek: [maps-for-free.com/](https://www.openstreetmap.org/) © OpenStreetMap contributors)

**Abb. 4.** 1. NW-Transdanubien mit Olad und Koroncó sowie einigen wichtigen, im Text erwähnten Fundorten 2. Das Stempelmotiv aus Olad/Koroncó 3. Doppelpalmette aus Sajópetri (nach Szabó 2007) 4–6. Klassische Leiermotive aus Žitavce (4), Sárvár (5) und Bököny (6) (nach MEGAW & MEGAW 2006; SZILASI 2006) 7–8. Motive auf der Schwertscheide von Potyusztá (nach SZABÓ & PETRES 1991) 9. Verbreitung einiger frühlatènezeitlichen Stempel motive im Karpatenbecken (Karte: [maps-for-free.com/](https://www.openstreetmap.org/) © OpenStreetMap contributors)

támaszthatnák alá a pecsétazonos edények Oladról és Koroncóról.

Az azonos pecsétdísz oladi és koroncói megjelenése különösen érdekes, hiszen a két lelőhely közötti 100 km-es távolság a normál kerámia-kereskedelem feltételezhető földrajzi kereteit túllépi. Kérdés, hogy a két edény egy fazekastelepen készült-e. Mindkét darab omphaloszos tál, azonban formájuk eltér, ezért nehéz összehasonlítani a fazekasmunkát, az azonban egyértelmű, hogy a két darab gyártástechnikája kissé különbözik, ami már eltérő színükből is kitűnik: a koroncói darab világosszürkére, az oladi darab sötétszürke, fumigált felületűre lett kiegészítve. Habár a pecsétlő azonos, a kompozíció különbözik a két edényen (a koroncói darabon az omphalos körül négy csoportban hármásával helyezkednek el a pecsétek). Mindezek alapján a pecsétlő azonosságán kívül nem utal semmi arra, hogy a két darab egy helyen készült volna. Ha mégis ez a helyzet, úgy a gyártóhely talán valahol a két lelőhely között „félúton” lehetett, de elképzelhető az is, hogy valamelyik darab lelőhelyének közelében lehetett a fazekasműhely, azonban az egyik edény valamilyen okból (pl. a tulajdonosának vándorlásával vagy valamilyen személyes kapcsolattal) nagyobb távolságra jutott el. A másik lehetőség szerint viszont az edények különböző fazekastelepeken készültek egy vándorfazekas keze által (persze az sem kizárható, hogy nem a fazekas, hanem csak a szerszám „vándorolt”).

Akár véletlenszerű, személyes jellegű kapcsolatok magyarázzák a két lelet nagy távolságát, akár egy kereskedő vagy vándorfazekas közreműködésével kerültek egymástól ilyen távolságra, megállapítható, hogy a Rába-völgy késő vaskori népcsoportjai igen szoros kapcsolatban álltak egymással. De igen intenzív áru- és eszmecesterével számolhatunk a kora La Tène-időszakban egy jóval nagyobb, az Alpok keleti peremétől az Észak-Alföldre terjedő zónában is, ahol a Koroncó/Olad-i pecsétlővel rokon pecsétmótvumok (4. ábra 9.), illetve a Szabó Miklós által körvonalazott „Keleti kelta művészet” termékei elterjedtek (SZABÓ 1992: 109ff).

## Irodalom

- FARKAS Cs. (szerk.) (2011): *Időcsiga. Újabb eredmények Vas megye őskorának kutatásában. (Zeitschnecke. Neue Forschungsergebnisse zur Vorgeschichte vom Komitat Vas.)* – Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, 287 pp.
- FREY O.-H. (1979): Ein verziertes La-Tène-Schwert aus Graz. In: Festschrift für Dr. Walter Modrijan zum 65. Geburtstag dargebracht von Kollegen, Freunden und Mitarbeitern. – *Schild von Steier* (Graz) **15/16**, 1978/1979: 67–73.
- FREY O.-H. (1995): Das Grab von Waldalgesheim. Eine Stilphase des keltischen Kunsthandwerks. – In: JOACHIM H.-E. (szerk.): *Waldalgesheim. Das Grab einer keltischen Fürstin*. Bonn, Rheinland Verlag, pp. 159–206.
- GEBHARD R. (1989): Der Glasschmuck aus dem Oppidum von Manching. – *Die Ausgrabungen in Manching* 11. Stuttgart, F. Steiner Verlag, 290 pp.
- GHERDÁN K., CZAJLIK Z., SZAKMÁNY GY. & TANKÓ K. (2012): Analyse de la provenance des céramiques de la nécropole de Ludas – approche pétrographique. – In: SZABÓ M. (szerk.): *La nécropole celtique à Ludas/Varjú-dűlő*. Budapest, L'Harmattan, pp. 269–278.
- GOLÁŇOVÁ P. (2006): Několik poznámek k výzdobným motivům na kolkované keramice v Pomoraví. (Einige Bemerkungen zu Ziermotiven der gestempelten Keramik im Marchgebiet.) – *Pravěk* (Brno), Nová Řada **16**: 125–143.
- GOSDEN CH.H. (1985): Gifts and kin in early Iron Age Europe. – *Man* (London), N.S. **20**(3): 475–493.
- GOSDEN CH.H. (1990): Ethnoarchaeological case studies in Kenya and Europe. – *Archeologické rozhledy* (Praha) **42**(1): 73–90.
- GOSDEN CH.H. (1993): The coding of the Radovesice pottery. – In: WALDHAUSER J., BUCHSENSCHUTZ O. & DEHN W. (szerk.): Die hallstatt- und latènezeitliche Siedlung mit Gräberfeld bei Radovesice in Böhmen. *Archeologický výzkum v Severních Čechách* 21, Praha, pp. 66–86.
- ILON G. (1998): Korai kelta fazekas kemence Górkápolnadombról. (Das frühkeltische Töpferofen von Górkápolnadomb.) – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* (1996–1997) **23**(3): 83–96.

- ILON G. (2007): Settlement patterns in the Velem–Szent Vid area. – In: ZATYKÓ Cs., JUHÁSZ I. & SÜMEGI P. (szerk.): Environmental Archaeology in Transdanubia. *Varia Archaeologica Hungarica* 20, Budapest, Archaeological Institute of the Hungarian Academy of Sciences, pp. 281–307.
- JEREM E. (1984): An Early Celtic Pottery Workshop in North Western Hungary: some Archaeological and Technological Evidence. – *Oxford Journal of Archaeology* (Oxford) 3(1): 57–80.
- JEREM E. (2012): Koroncó–Tószerdülő (Újtelep), Ungarn. – In: SIEVERS S., URBAN O.H. & RAMSL P.C. (szerk.): *Lexikon zur keltischen Archäologie. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission* 73. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, pp. 954–955.
- JEREM E., BALLA M. & BALÁZS L. (1998): Early Celtic stamped pottery in the Eastern Alpine Area: Workshop sactivity and trade. – In: KÖLTŐ L. & BARTOSIEWICZ L. (szerk.): *Archaeometrical Research in Hungary II*. Budapest–Kaposvár–Veszprém, Hungarian National Museum and the Directorate of Somogy Museums, pp. 85–95.
- JEREM E., KAUS K. & SZŐNYI E. (1981): *Kelten und Römer um den Neusiedlersee. Gemeinsame Sonderausstellung des Komitats Győr-Sopron und des Landes Burgenland*. – Győr–Eisenstadt, Xántus János Múzeum–Burgenländisches Landesmuseum, 39 pp.
- KAENEL G. (1990): Recherches sur la période de La Tène en Suisse occidentale. Analyse des sépultures. – In: *Cahiers d'archéologie romande* 50. Lausanne, Musée cantonal d'archéologie et d'histoire, 457 pp.
- MEDGYES M. (2003): Szombathely, Olad. – In: KISFALUDY J. (szerk.): *Régészeti Kutatások Magyarországon 2000. (Archaeological Investigations in Hungary 2000.)* Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal – Magyar Nemzeti Múzeum, pp. 214–215.
- MEGAW J.V.S. & MEGAW M.R. (2006): Strike the lyre: notes on an Eastern Celtic motif. – *Acta Archaeologica Hungarica* 57(4): 367–393.
- MOLNÁR A. (2011): A Nyugat-Dunántúl a vaskorban. (Eisenzeit in West-Transdanubien.) – In: FARKAS Cs. (szerk.): *Időcsiga. Újabb eredmények Vas megye őskorának kutatásában. (Zeitschnecke. Neue Forschungsergebnisse zur Vorgeschichte vom Komitat Vas.)* Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, pp. 149–154.
- OSTERHAUS U. (1969): Zur verzierten Frühlatène-waffen. – In: FREY O.-H. (szerk.): *Marburger Beiträge zur Archäologie der Kelten. Festschrift für W. Dehn. Fundberichte aus Hessen Beiheft* 1. Wiesbaden, Landesamt für Denkmalpflege Hessen, pp. 134–144.
- PATAY P. (1963): Adatok egy késő vaskori fazekasműhely termékeinek elterjedéséhez. (Données relatives à la diffusion des produits d'un atelier de poterie de l'âge du Fer tardif.) – *Archaeologiai Értesítő* 90(1): 64–68.
- PETRES É. (1974) (szerk.): Eastern Celtic Art. – *Bulletin du Musée Roi Saint Étienne* D. 93., 84 pp.
- SCHWAPPACH F. (1971): Stempel des Waldalgesheimstils an einer Vase aus Sopron-Bécsidomb (West-Ungarn). – *Hamburger Beiträge zur Archäologie* (Hamburg) 1(2): 131–172.
- SCHWAPPACH F. (1975): Zur Chronologie der östlichen Frühlatène-keramik. – *Alba Regia* 14: 109–136.
- STEGMANN-RAJTÁR S. (2009): Žiarové pohrebisko východohalštatskej a vekerzugskej kultúry v Nových Zámkoch. (Das Brandgräberfeld der Osthallstattkultur und der Vekerzug-Kultur in Nové Zámky.) – *Slovenská Archeológia* (Nitra) 57(1): 57–116.
- SZABÓ M. (1992): *Les Celtes de l'Est. Le Second Age du Fer dans la cuvette des Carpates*. Paris, Editions Errance, 205 pp.
- SZABÓ M. (2007) (dir.): *L'habitat de l'époque de La Tène à Sajópetri Hosszú-dűlő*. – Budapest, L'Harmattan, 348 pp.
- SZABÓ M. & F. PETRES É. (1992): Decorated Weapons of the La Tène Iron Age in the Carpathian Basin. *Inventaria Praehistorica Hungariae* 5, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 260 pp.
- SZILASI A.B. (2006): Kelta település részlete Sárvár határában. (Parts of a Celtic Settlement on the Edge of Sárvár.) – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 30: 231–290.
- SZILASI A.B. (2011): Sárvár–Móka-dűlő. (Sárvár–Móka-Flur.) – In: FARKAS Cs. (szerk.): *Időcsiga*.

Újabb eredmények Vas megye őskorának kutatásában. (*Zeitschnecke. Neue Forschungsergebnisse zur Vorgeschichte vom Komitat Vas.*) Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, pp. 189–193.

ZEILER M. (2009): Rekonstruktion von Töpfereien der jüngeren vorrömischen Eisenzeit (Ha D – Lt D). – In: TREBSCHÉ P., BALZER I., EGGL CH., FRIES-KNOBLACH J., KOCH, J.K. & WIETHOLD J. (szerk.): *Architektur: Interpretation und Rekonstruktion. Beiträge zur Sitzung der AG Eisenzeit in Mannheim 2008*. Langenweissbach, Verlag Beier & Beran, pp. 263–280.

ZEILER M. (2010): Untersuchungen zur jüngeralatènezeitlichen Keramikchronologie im östlichen Mitteleuropa. *Bochumer Forschungen zur Ur- und Frühgeschichtlichen Archäologie* 3. Rahden/Westfalen, Verlag Marie Leidorf, 230 pp.

ZEILER M., RAMSL, P.C., JEREM E. & MEGAW J.V.S. (2009): Stempelgleiche Frühlatène-Keramik zwischen Traisental und Neusiedlersee. – In: COONEY G. & COLES J. (szerk.): *Relics of Old Dececy: Archaeological Studies in Later Prehistory. Festschrift for Barry Raftery*. Dublin, Wordwell, pp. 259–276.

# *néprajztudomány*

---

ETHNOGRAPHY





# A magyarországi grádistyei horvátok asszimilációjának gerjesztői 1945 után

**Horváth Sándor**

SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM  
H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary  
horvath.sandor@savariamuseum.hu

## Összefoglalás

Napjainkat az jellemzi, hogy egy-egy ember többirányú és más-más minőségű kapcsolatot tart a vele azonos vagy hasonló kötődésűekkel. Nem egy vagy kettő, hanem legalább négy-öt közösséghez tartozunk.

A kisebbségek esetében ennek az új helyzetnek a következményei az átlagosnál jobban megragadhatók: többek között a nemzeti, etnikai kötődés megkettőződéséént is megjelennek. A kettős identitás azonban nem törvényszerűen előszobája az asszimilációnak, ahogy a többes kötődés szerinti identitás sem előzménye az erkölcsi-, értékrendbeli totális relativizmusnak.

A magukat grádistyei horvátoknak nevező Vas és Győr-Moson-Sopron megyei horvátok példáján vázoljuk az asszimiláció 1945 utáni sajátos gerjesztőit, amelyek részben e településekre jellemzőek, másrészt pedig több más településre is vonatkoztak, s némely esetben akár országosan is jellemzőek voltak ebben az időszakban. A következő témaköröket érintjük: a határmentiség következményei, a kivándorlás (amerikázás), a megfélemlítés több formája, a termelőszövetkezetek körzetesítése, a fiatalok városba áramlása, az iskolák körzetesítése, a „délszláv” nyelv problémája, a kétnyelvű pap hiánya. Röviden utalunk e horvátok önelnevezésére és annak kialakulására.

**KULCSSZAVAK:** nemzetiség, kisebbség, kettős identitás, asszimiláció, határmentiség, kivándorlás, megfélemlítés, zaklatás, kulákok, internálás, kényszermunkatábor, téészek, migráció, iskolák körzetesítése, horvátok, grádistyei horvátok, délszlávok, kétnyelvű papság

## Abstract

Post-1945 assimilation stimuli affecting Hungary's Gradišće Croats. *It is typical nowadays for individuals to keep up relations in several directions and of various qualities with those with the same or similar communities. People belong to at least four or five such communities, not just one or two. The consequences are clearer still among those who belong to ethno-cultural minorities, where dual national, ethnic bonds can appear. Yet such dual identity is not necessarily a prelude to assimilation, just as multiple identity in other ties does not presage total relativism in morals or values. The pressures on the self-styled Gradišće Croats of Vas and Győr-Moson-Sopron counties exemplify the specific stimuli to assimilate after 1945, some typical of their settlement communities, others of several different communities, and some even nationwide. The following subjects are covered: the outcome of frontier living and of emigration (Americanization); various forms of intimidation; zoning of collective farms; urbanization of young people; zoning of schools; the problem of a "Yugoslav" language; and the shortage of bilingual clergy. Also referred to is the way Croats refer to themselves and the changes in that.*

**KEYWORDS:** nationhood, minority, dual identity, assimilation, frontierism, emigration, intimidation, harassment, kulaks, internment, forced labour camps, agricultural cooperatives, migration, modernization of schools, Croats, Gradišće Croats, Yugoslavs, bilingual clergy

## Bevezetés

A kisebbségben élő nemzetiségek asszimilációja – részben – általános velejárója a kisebbségi létnek. A Vas megyei grádistyei horvátok asszimilációjának évszázadokon át követhető példáit, az asszimiláció okozóit egy korábbi tanulmányban vettem számba (HORVÁTH 1997). Úgy gondolhatnánk, hogy mindig kettőn áll a vásár: a kisebbség tagjának is akarnia kell a hasonulást, a többségbe való asszimilálódást, nemcsak a többségnek. Ez azonban ennél sokkal bonyolultabb összefüggésrendszerben valósul meg. Ráadásul vannak olyan élethelyzetek, amelyekbe a kisebbség évtizedekre belekényszerül, s emiatt az asszimiláció erősödése lesz jellemzője ennek a közösségnek. Ez történt a magyarországi szocializmus első három évtizedében.

Egy nemzeti vagy etnikai kisebbség asszimilációjában természetesen szerepet játszanak az általában ismert asszimilációs tényezők, legjellemzőbben a többségi kultúra médiauralma. Napjainkat ráadásul az jellemzi, hogy egy-egy ember többirányú és más-más minőségű kapcsolatot tart a vele azonos vagy hasonló kötődésűekkel. Nem egy vagy kettő, hanem legalább négy-öt közösséghez tartozunk. „Életünk közösségi lét. Különböző társas alakzatokhoz tartozunk, ezeknek keretében szinte áttekinthetetlen kapcsolatrendszerben helyezkedünk el. Azért áttekinthetetlen, mert kötődéseink több egymással érintkező – esetleg rajtuk keresztül érintkező – társas mezőhöz tartoznak. Tagja vagyok egy családnak, van munkahelyem, tanfolyamra járok, részt veszek valamelyik társadalmi szervezet bizottságában; ezzel már négy különböző társas mezőben kapok helyet, négy különböző intézményes kerethez tartozom” – írta Mérei Ferenc a közösségek rejtett hálózatát kutatva (MÉREI 2000: 85). Ez a különbség a mai ember és a hagyományos – vagy általánosabban parasztnak nevezett – kultúrához tartozó emberek között. A közelmúlt évtizedeinek legnagyobb változását ez a mélyreható átalakulás jelentette: a korábban – általában a második világháború évtizedéig – egyetlen, lokális (falusi) közösséghez tartozó emberek egymáshoz nem –

vagy csak lazán – kapcsolódó közösségekhez tartoznak. Tehát a mindennapjaikat határoló erkölcsi- és értékrendjük, valamint szimbólumaik nem egyetlen identitással jellemezhetők. Így lettek a korábban egy identitással jellemezhető, egy – többé-kevésbé jól körülhatárolható közösséghez tartozó – egyének két és több identitásúak, két és több közösséghez tartozóak. Ennek következménye – többek között – az értékek, az erkölcsök relativizálódása is. A kisebbségek esetében ennek az új helyzetnek a következményei az átlagosnál jobban megragadhatók: s többek között a nemzeti, etnikai kötődés megkettőződésekként is megjelennek. A kettős identitás azonban nem törvényszerűen előszobája az asszimilációnak, ahogy a többes kötődés szerinti identitás sem előzménye az erkölcsi-, értékrendbeli totális relativizmusnak.

A magukat grádistyei horvátoknak nevező Vas és Győr-Moson-Sopron megyei horvátok példáján vázoljuk az asszimiláció 1945 utáni sajátos gerjesztőit, amelyek részben e településekre jellemzőek, másrészt pedig több más településre is vonatkoztak, s némely esetben akár országosan is jellemzőek voltak ebben az időszakban. A következő témaköröket fogjuk érinteni: a határmentiség következményei; a kivándorlás (amerikázás); a megfélemlítés; a termelőszövetkezetek körzetesítése; a fiatalok városba migrálása; az iskolák körzetesítése; a „délszláv” nyelv problémája; kétnyelvű pap hiánya; az önelnevezés és annak háttere.

Bár a nemzetiségi oktatás és kulturális élet felkarolásának már az 1956. évi forradalmat követő esztendőktől, 1957-től a tanácsi jegyzőkönyvek tanúsága szerint rendszeresen terítéken volt, de – például – az iskolák körzetesítése egyértelműen az asszimilációt szolgálta. A kulturális életben pedig főként a nemzetiségi néptáncok és népdalok színpadi bemutatását célozták meg már a kommunista hatalomátvételt követően is, ami a munkás-paraszt egység kialakítását kellett volna, hogy szolgálja. A nemzetiségi csoportok szereplései mindig különleges színfoltot jelentettek, emiatt is szorgalmazták a nemzetiségi településeken az ilyen típusú „kultúrmunkát”.

## A határmentiség következményei

A határőrök és a határmenti településeken élő lakosság – s a grádistyeyi horvátok zömmel ilyen településeken élnek Vas és Győr-Moson-Sopron megyében – együttélése rapszodikus volt. A vasi helyzetről 1958. december 11-én egy elvtárs elmondta, hogy foglalkoztak a határmenti községek adta problémákkal, vagyis a határmenti őrsőkön dolgozó bajtársaik munkájával. „Itt kéri, nyutjsanak tanácsi vonalon segítséget az ifjuság neveléséhez, mert bár az eddigi munka is hozott eredményt, de még mindig van tenni való. Helyteleníti azt is, hogy némelyik községekben tartózkodás tapasztalható a lakosság részéről a határőr bajtársakkal szemben. Foglalkozni kell a felsőtagozatos iskolásokkal és a szülőkkel ennek feldolgozása végett.”<sup>1</sup>

A határsáv-igazolványokkal, s az azokkal való mozgás lehetőségével gyakorta voltak problémák, megkeserítve ezzel az emberek hétköznapijait, megnehezítve a határbeli munkavégzést. A határ megközelítésének engedélyezése minden mezőgazdasági szezon előtt többletfeladatot jelentett. Ólmodon 1952 márciusában a tanácsülésen a felszólalók kérték, hogy „lépjünk érintkezésbe az illetékes szervekkel, hogy a határmegközelítési engedélyeket időben megkapják”.<sup>2</sup> Valami hiba csúszhatott be, mert a következő év februárjában ismét kéri ezt, mondván: „hogyan legyen és ne hátráltassa a határsáv melletti munkálatokat.”<sup>3</sup> Ólmodon 1957 nyarán a tanács utasítja a vb. titkárát, hogy ha a határőrség csak este hétig engedné a határszakaszon való tartózkodást, akkor kérje, hogy ezt legalább két órával hosszabbítsák meg a nagy munkák idején.<sup>4</sup> A peresznyei határőrőrs parancsnoka 1957. november 20-án közli, hogy az „500 m-es határsávi igazolványokat” keddenként és péntekenként adják ki délelőtt 9-től 12-ig. „többek kérésére 3 napig engedélyt ad a még tavalyról kintlevő gallyak, és idei

falevek gereblyezésére és hazahordására. A fakitermelési idény alatt, a fakitermelési engedélyek kézhezvétele után ismét meg lesz állapítva az időpont, amikor a fakitermelő gazdák munkájukat végezhetik.”<sup>5</sup> A helyi határőrparancsnok 1961 áprilisában bejelenti Ólmodon, hogy aki az 500 méteres határövezeti igazolvány nélkül megy ki a „határmentére” dolgozni, azt a katonák bekísérik az őrsre.<sup>6</sup> Nardán közölték: a határsávi igazolványokat csak olyan személyeknek lehet kiadni, akik a határőrizet szempontjából megbízhatók (HORVÁTH é. n.: 99). Fertőhomokon a Fertőre való belépés engedélyezése a határőröktől függött. Hogy ez nem ment mindig zökkenőmentesen, azt a tanácsi jegyzőkönyvek tanúsítják. 1954-től évről évre előkerül az engedélyezés – ahogy gyakran hivatkoznak rá: a „Fertői igazolvány” – kérdése. 1957 májusában például feljegyzik, hogy az állatok takarmányául használt zöldnádhoz nem jutnak a homokiak, mert a legtöbbjüknek nincs a műszaki záron túlra igazolványa.<sup>7</sup> Ezt a gondot hamarosan orvosolják, hiszen a június 23-i jegyzőkönyv alapján: aki igényel „Fertői belépő-igazolványt”, az meg is fogja kapni. Ugyanakkor a helyiek sikerét jelenti, hogy a téesz megalakításával az 500 méteres határmegközelítő igazolvány nélkül, a személyi igazolvány használatával lehetett Homok határában közlekedni – megszűnt hát a „Fertői igazolvány”.<sup>8</sup>

Igazolványt már nem remélhettek azok a szentpéterfaiak, akik a trianoni határkiigazítás nyomán Ausztriához került településeken voltak a szőleik. 1949-ben megszüntették az addig működő „kettős birtokosság” intézményét, s ezután már mintegy 100 kilométeres kerülettel – a kőszegi vagy a rábafüzesi határátkelőn keresztül – mehettek volna alkalmanként földjeiket megművelni. (Ennek sok értelme nem volt, ráadásul a határátlépés engedélyeztetése sem járt kis procedúrával.)

A zaklatások sem voltak ritkák: Nardával kapcsolatban a járási végrehajtó bizottság titkára

<sup>1</sup> MNL VaML XXIII-325/a/1. 1958. december 11-i jegyzőkönyv, p. 12.

<sup>2</sup> MNL VaML XXIII-700/a/830/1. Ólmod Községi Tanács Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1952. március 1.

<sup>3</sup> MNL VaML XXIII-700/a/830/1. Ólmod Községi Tanács Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1953. február 9.

<sup>4</sup> MNL VaML XXIII-700/a/830/1. Ólmod Községi Tanács Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1957. június 20.

<sup>5</sup> MNL VaML XXIII-700/a/841/1.

<sup>6</sup> MNL VaML XXIII-700/a/830/1. Ólmod Községi Tanács Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1961. április 19.

<sup>7</sup> MNL Soproni Levéltár XXIII. 745. Tanácsi iratok. 151. doboz. Fertőhomok, 1957. május 26-i Községi Tanács Végrehajtóbizottsága jegyzőkönyve.

<sup>8</sup> MNL Soproni Levéltár XXIII. 745. Tanácsi iratok. 151. doboz. Fertőhomok, 1959. október 20-i Községi Tanács Vb.-jegyzőkönyv.

1964 végén feljegyezte: „Itt előfordultak olyan esetek, hogy ugyanazok a katonák két órán belül az általuk ismert személyeket újra igazoltatták.” (HORVÁTH é. n.: 106).

A határsávi területek kialakításával bizonyos földeket ki is sajátítottak, de rendezése nem mindig történt meg. 1957 augusztusában kéri az ólmodiak, hogy az 50 méterre eső határszakaszt vegyék le a gazdák földterületéből, mert idáig ez nem történt meg.<sup>9</sup> 1958 tavaszán ez ismét téma, tehát nem történt semmi. (Ez mintegy tíz tulajdonost érintett.)

Voltak falvak, amelyek a 60-as évek közepén megépített műszaki zár mögé kerültek. Ezek Ólmod, Horvátlövő és Szentpéterfa.

A határőrség segítő munkájára is vannak példák. Ez többnyire azon múlt, hogy a helyi parancsnok miként viszonyult az adott településhez. 1955-ben Ólmodon a határőrség részéről P. elvtárs ígéretet tett, hogy a helyi kultúrterem felépítéséhez hat kocsi homokot a helyszínre szállítanak.<sup>10</sup> 1958-ban itt a műtrágya faluba szállítását, továbbá a nyári tűzfigyelő szolgálatot vállalta a határőrség. (Utóbbi sikeres, s ezt több évig „feladatul” kapják kérés formájában.)

Ólmodon 1956 januárjában egy tanácsstag megkérdezte, hogy a határőrség okozta károkat nem térítik-e meg? Vagy legalább a beadásokat csökkentésük annyival!<sup>11</sup> Ugyancsak ólmodiak kéri 1956 márciusában, hogy a határőrség mielőbb szedje fel az ideiglenes rakétahálózatot, hogy a tavaszi munkák zavartalanul folyhassanak.<sup>12</sup> 1956 júniusában hosszú vita támadt abból, hogy a határőrség nem vállalt felelősséget az egyik közös rakodóra hordott gabonáért, mert a terület az öt-száz méteres határsávba esik. Kétszer már volt ott tűz. A gazdák esetleges káráért senki sem vállalt felelősséget – így a határőr hadnagy. Évek óta probléma ez, de a falu más területén erre nincs hely. A határőrségnek kell kifizetni a kárt, mint ezidáig. Végül egy közös rakodó-kereső napot jelölnek meg. .... Sikerült-e találni?!? Ki kell derí-

teni.<sup>13</sup> – 1962-ben a határőrség és a lakosság kapcsolatáról az ólmodi parancsnok azt mondta, hogy „alapjaiban jó”. A hozzászólók között valaki így értékelt: „Jelenleg sokkal jobb, mint volt az elmúlt években. A fiatalok között verekedés egyáltalán nincsen és a katonák a lakosságnak megadják a tiszteletet, és a sok segítségről nem is beszélve, amit elsősorban a Tsz. felé nyújtanak.”<sup>14</sup> Gyakorik az olyan panaszok, amelyek a katonák terményekbeni kártételeire, a gyümölcsfák, szőlők megdézsmálására vonatkoznak.

A határőrség és a lakosság szorosabb és harmonikusabb együttélését segítették a helyi focicsapatokban és a helyi kultúr csoportokban segédkező „idegenlégiósok”: a határőrök. Ennek aztán több esetben volt beházasodás, benősülés a következménye. A határmentiség gyorsította és növelte az endogámiát. Nardán például 1953-ban két egykori – egy kisgyőri és egy nagyvázsonyi származású – katona vett el helyi leányt. (E településen számon tartják az első benősült magyart is: Horváth István toronyi szatócs 1940-ben házasodott a nagynardai Bencsics Gizellával, s lett nagynardai lakos.) Felsőcsatáron 1956-ban egy sopronkövesdi származású katona vett el egy helybéli lányt. – A mobilabb társadalmi csoportok és szakmák képviselői már ezt megelőzően, s ebben az időben is tevékeny részesei voltak a lokális exogámiával járó etnikai exogámiának: a jáplai major napszamosai és más alkalmazottai többször házasodtak felső- és alsócsatáriakkal. Néha a kőművesek és az ácsok a munka mellett életük párját is megtalálták az idegen településeken: Nardán így nősült egy sárvári kőműves 1953-ban, egy nagygyeneci ács 1954-ben, egy gercei kőműves pedig 1956-ban.

A határmentiségben voltak abszurd helyzetek is. Ólmod, 1955. szeptember 22.: A határőrség képviselője kéri, hogy az 500 méteres határsávban a kukorica törése után annak szárát is azonnal vágják le, mert az zavarja a határ felügyeletét. Ólmod, 1955. október 20.: A vb. elnök bejelenti, hogy az 500 mé-

<sup>9</sup> MNL VaML XXIII-700/a/830/1. Ólmod Községi Tanács Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1957. augusztus 18.

<sup>10</sup> MNL VaML XXIII-700/a/830/1. Ólmod Községi Tanács Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1955. augusztus 18.

<sup>11</sup> MNL VaML XXIII-700/a/830/1. Ólmod Községi Tanács Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1956. január 19.

<sup>12</sup> MNL VaML XXIII-700/a/830/1. Ólmod Községi Tanács Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1956. március 23.

<sup>13</sup> MNL VaML XXIII-700/a/830/1. Ólmod Községi Tanács Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1956. június 21.

<sup>14</sup> MNL VaML XXIII-700/a/830/1. Ólmod Községi Tanács Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1962. május 17.



teres határsávban lévő kukoricát – szárazul – október 31-éig be kell takarítani. – A határőrség képviselője ezt kiegészíti azzal, hogy aki határidőre nem végez, annak a kukoricáját napszámosokkal végeztetik el, s a kukorica árából fizetik ki a napszámot. Ólmod, 1955. november 9.: a kukorica még mindig kint van. A végső határidő: november 20. Egy hozzászólásból kiderül: még sok az éretlen kukorica, s ezért nem törték le.<sup>15</sup> Tragikomédia – summázhatjuk immár, de az 50-es évek hús-vér valósága volt.

## A kivándorlás

Amikor 1958 augusztusában a szombathelyi járásban pontosítják a választókerületi létszámot: az 1956-ban „disszidáltak” számát jelzik, illetve levonják a korábban ismert teljes lélekszámból. E járásban a következő településekről távoztak jelentős számban nyugatra (1. táblázat).

**1. táblázat.** A nyugatra távoztak száma és aránya az 1956. évi forradalom következtében

**Table 1.** Number and proportion of people moving westward after the 1956 Revolution

Település	Össz-lakosság	Disszidált	Tényleges lélekszám
Bozsok	717	100	617
Bucusu	970	50	920
Felsőcsatár	874	100	774
Narda	746	100	646
Peresznye	826	70	756
Pornóapáti	789	60	729
Szentpéterfa	1700	150	1550
Vaskeresztes	718	50	668
<b>Összesen:</b>		<b>688</b>	

E települések közül Bucusu és Bozsok magyar, Pornóapáti és Vaskeresztes pedig német lakosságú, a többi többségében horvátok lakta település. De

ezek mind a magyar–osztrák határ mentén található falvak.

Nem tudni, honnan vették az adatokat, hiszen például Szentpéterfa községi tanácsülésén 1957. április 5-én megállapították, hogy „az októberi események következtében kb. 300 személy elhagyta a községet és külföldre távoztak”.<sup>16</sup> Geosits István, Szentpéterfa egyik monográfusa pedig így fogalmazott 1996-ban: „Körülbelül 350 többnyire fiatal lakos hagyta el a falut. Legnagyobb része Amerikában talált új hazát.” (GEOSITS 1996: 97). – A szentpéterfai korábbi, nagymértékű amerikaiázásról, amely a 20. század elejétől követhető nyomon; erről többek között 1902 februárjában a *Szombathelyi Friss Újság* tudósított. A *Vasvármegye* egyik decemberi számában arról írtak, hogy Szentpéterfán hetvenen vártak a kedvező alkalomra, hogy Amerikába juthassanak.<sup>17</sup> Ugyanakkor az 1920–30-as években 350–400 szentpéterfai amerikás volt.

Felsőcsatáron a járási DISZ kezdeményezésére ifjúsági találkozót terveznek szervezni 1956 őszén. Ezt azért szervezik, „hogy a fiatalságnak megjöjjön a kedve a társadalmi élethez”. Erre meghívják a határmenti osztrák települések ifjúságát. A felsőcsatári iskolaigazgató reméli: „hogy ez nagyon elősegíti a munkánkat, és a fiatalság megtalálja helyét odahaza és nem kívánkoznak külföldre. Elmondja, hogy ez a találkozó szüreti mulatsággal egybekötve fog lezajlani (...)”<sup>18</sup>

Ólmodon 1957 márciusában az önkéntes tűzoltóság létszámának a feltöltéséről határoznak, mert több fiatal elhagyta az országot, s így a létszám nagymértékben csökkent.<sup>19</sup>

Horvátzsidányban a helyi pártülésen 1966-ban emlegetik a nyugati befolyást.<sup>20</sup>

1968-ban egy szentpéterfai tanácsstag figyelmetetett: a „gráci” – azaz osztrák – televíziós adás káros politikai hatású a helyi ifjúságra. Javasolta, hogy a kultúrházban korlátozzák – minden bizonnyal: szüntessék meg! – az említett adás kollektív megtekintését.<sup>21</sup>

<sup>15</sup> MNL VaML XXIII-700/a/830/1. Ólmod Községi Tanács Tanácsülési jegyzőkönyvek.

<sup>16</sup> MNL VaML XXIII-700/a/878/1.

<sup>17</sup> *Vasvármegye* 1902. december 11.

<sup>18</sup> MNL VaML XXIII-700/a/742/1. Felsőcsatár 1956. szeptember 16.

<sup>19</sup> MNL VaML XXIII-700/a/830/1. Ólmod Községi Tanács Tanácsülési jegyzőkönyvek 1957. március 25.

<sup>20</sup> MNL VaML 18. F. 1. Fcs. 58. Ó.e. 1966. Horvátzsidányi MSZMP Alapszervezeti taggyűlési jegyzőkönyvek 1966. május 16.

<sup>21</sup> MNL VaML XXIII-700/a/878/3. Szentpéterfa 1968. szeptember 18.

## A megfélemlítés

Az 1950-es években a párt minden szintjén jelentősége volt az ellenségkép-kreálásának és éltetésének. 1957. május 11: R. elvtárs kapcsolódik M. hozzászólásához, mellyel egyetért, egy dolog kivételével: „Becsülni és szeretni minden felebarátunkat nem lehet. Igenis szeretjük és becsüljük azt, aki bennünket is szeret és becsül, de az ellenséget soha, sőt minden áron le fogunk vele számolni.”<sup>22</sup> Az osztályellenséget elsősorban a gazdag parasztokban jelölték meg. Ugyanakkor a kulákká minősítés több célból történhetett. Habina Péter szerint kettős funkciója volt: „Izolálni és felszámolni a parasztság legsikeresebb és a falusi környezetre legnagyobb befolyással bíró részét.”; „A kuláknak minősítettek elleni eljárások – a kuláklisák nyitottsága révén – bizonytalanságot, félelmet kelthettek a birtokos parasztság körében.” (HABINA 1994: 164).

A kulákkérdésnek Fertőhomokon nagyon érdekes módon vetettek véget az 1956. szeptember 29-én tartott helyi végrehajtó bizottsági ülésen. A tanácsi jegyzőkönyv alapján kiderül, hogy két lakost helytelenül minősítettek kuláknak. Ennek felülvizsgálatánál a hozzászólók szép sorjában azt bizonygatják, hogy ugyan volt cselédjük – az egyik családnak 1937-ig, a másiknak 1910-ig –, de azokkal emberségesen bántak, azok meg is lopták – meg is lophatták – őket, s cselédjeiknek kölcsönt is adtak. Ráadásul szorgalmasan dolgoztak.<sup>23</sup>

Az ellenségkép éltetése és lebegtetése számos alkalommal szerepelt a helyi párttaggyűléseken és a tanácsuléseken: Ólmodon 1953 decemberében az „ellenség” terjeszti, hogy nem kell a kötelezettségeknek eleget tenni, mert azokat úgy is elengedi a kormány. Ezt a hangulatot szívós felvilágosító munkával meg kell szüntetni – állapította meg az elnök.<sup>24</sup> Ugyanebben az esztendőben a nardai kolhossal kapcsolatban leszögezik: „Az ellenség munkáját mutatja az a tény, hogy Narda községben szaporodnak a lopások. Minden

héten eltűnik egy malac. (...) Ha így megy, lassan az egész állományt ellopják.” (HORVÁTH é. n.: 97). Nem tudni, hogy az ötvenes években hány szentpéterfai emlegette meg, hogy 1925-ben két szentpéterfai férfi csempészte be az államhatáron Rákosi népbiztost és társait.<sup>25</sup> Rákosi Mátyás annak idején több alkalommal illegálisan érkezett Magyarországra: például 1924. december 21-én érkezvén a Imperiál Szállóban lakott, majd 1925. január 24-től február 15-ig Bécsben tartózkodott, s február 15-től ismét Budapesten folytatta az illegális munkát (RÁKOSI 2002: XLVI).

Utóbb a Rákosi-éra nagy megfélemlítéseiről az éppen aktuális törvényes rendet dicsérve tettek említést egy 1962-es horvátlovői pártgyűlésen is: „Szocialista államunkban törvényes rend uralkodik. Rákosi idejében ettől gyakran eltértek. Ez volt tapasztalható minden területen. Az akkori vezetők elszakadtak a tömegektől. A nagy megfélemlítés igen károsan hatott a politikai és gazdasági s társadalmi rendünkre.”<sup>26</sup>

A megfélemlítés másik módja a kitelepítés, az internálás volt. Erre a határmenti települések mindegyikében sor került 1951-ben. Nardáról négy családot – özvegy Bosits Ernőnééket, Csercsics Károlyékat, Geicsnek Istvánékat és Gerencsér Józseféket – a Hortobágyra, egyet pedig – Bencsics Gézáékat – Jászberénybe deportáltak. „Nem válogattak: akit a házban találtak, annak mennie kellett. Elvitték például a 86 éves Gerencsér Ferencné, (született Gruber Katalin) is, aki ugyan közölte, hogy fel nem kel az ágyból, de végül a család mégis rábeszélte, hiszen az ávosok kijelentették: ha – szavukkal – a 'nyanya' nem mozdul ki az ágyból, ott helyben agyonlövik.” (HORVÁTH é. n.: 96–97).

„A kitelepített személyek sorsában az MDP 1953. júniusi határozatát követő 1953. július 26-i Elnöki Tanács által kibocsátott közkegyelmi rendelet hozott fordulatot. A kitelepítéseket a közkegyelemmel egyidőben hozott minisztertanácsi rendelet szüntette meg, 1953. október 31-et je-

<sup>22</sup> MNL VaML XXIII-325/a/1. 1957. május 11-ei jegyzőkönyv, p. 7.

<sup>23</sup> MNL Soproni Levéltár XXIII. 745. Tanácsi iratok. 151. doboz. Fertőhomok 1956. szeptember 29-i Községi Tanács Végrehajtóbizottsága jegyzőkönyve, 3 pp.

<sup>24</sup> MNL VaML XXIII-700/a/830/1. Ólmod Községi Tanács Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1953. december 9.

<sup>25</sup> *Hír* 11(218):1., 1925. szeptember 7.

<sup>26</sup> MNL VaML 18. Fond 1. Fcs. 56. Ó.e. 1962. Horvátlovői MSZMP Alapszervezeti taggyűlési jegyzőkönyvek, 1962. szeptember 18.

lölve meg végső határidőként a kitelepítések teljes felszámolására. A kitelepítetteket elengedték, de anyagi és erkölcsi rehabilitálásukról nem gondoskodtak, az elmaradt, ráadásul még lakhelyükre sem költözhettek vissza.” (HABINA 1994: 179).

A csongrádi kutatás 334 személyt érintett, 25 interjút készítettek. A csongrádiak többsége a Hajdú-Bihar megyei Ebes községbe került, oda ahová a nardaikat is vitték (HABINA 1994: 161–168). A kitelepítések indoklásai között szerepelt: 1. „... nevezett személy kulákszervezkedésben vett részt...”, 2. „... nevezettnek a községben való tartózkodása államvédelmi szempontból káros, ezért eddigi lakhelyéről való kiutasítása és új lakhelyének elfoglalása közérdekből szükségessé vált.” (HABINA 1994: 168).

A kulákokat a falvakban az egyik legnagyobb osztályellenségnek tekintette az új politikai rendszer. Meghurcolásukkal már előkészítették a szocialista falu kialakítását, azaz a kollektivizálást, a téeszcsék létrehozását. Minden esetet nem idézünk fel, amelyeket a megyei napilapban példát statuálva tettek közzé, de mutatóba itt van például a horvátlövői asszony esete. „Fekete cséplésért egy évi börtön” volt olvasható a *Vasmege* címében 1952-ben; majd a rövid hír: „Özvegy Peischler Mihályné horvátlövői kulákasszony a kézciséplésre engedélyezett gabonánál 22 kévével több gabonát szállított udvarára, amelyet feketén szándékozott elcsépleni. Ezért a szombathelyi járásbíró (sic!) gyorsított eljárással ítélkezett a feketecseplő kulákasszony felett és nyomban 1 évi börtönre, 2500 forint pénzbüntetésre ítélte, s két évre eltiltotta a közügyektől.”<sup>27</sup>

A kulákok falusi bűnbakokká tétele azonban már 1949-ben kezdődött. „Egyes kulákokat ugylátszik a sorozatos letartóztatás sem tudja figyelmeztetni arra, hogy a kormányzat tiltja a feketevágásokat. A felhívásokat, a figyelmeztetéseket elengedik a fülük mellett és tovább folytatják becsutelen üzérkedéseiket, addig míg csak a gazdasági rendőrség rájuk nem teszi a kezét.

Teklics István felsőcsatári 20 k. holdas és cséplőgéptulajdonos kulák meg akarta kerülni a törvényes formákat, de rajtavesztett. Az elmúlt év

decemberében levágott egy sertést engedéllyel, majd ez év február havában ismét levágott kettőt, de az egyiket engedély nélkül. A gazdasági rendőrség kihallgatása után átkísérte az ügyészre” – volt olvasható a *Nyugati Kis Ujság* márciusi számában.<sup>28</sup>

A megfélemlítés másik módja a kényszermunkatáborba hurcolás és a börtönbe zárás volt. Horvátlövőn Gergye János egykori csendőrt hurcolták el 1950-ben a recski kényszermunkatáborba. „Szabadulásáig a családja nem kapott hírt felőle, felesége és fia azt sem tudhatta, hogy életben van-e. 1953-ban lelkiileg megtörve, leromlott testi állapotban, megőszülve tért haza. Letartóztatásáról és fogva tartásáról nem beszélt, azt mondta, ha így tenne, visszavinnék a haláltáborba.” (KOVÁCS 2015: 78). A horvátlövői Weszelits Józsefet előbb a kistarcsai táborba vitték, majd onnan került Recskre. Kiszabadulása után, 1953-ban az egy évvel korábban külföldre menekült szülei után ment (KOVÁCS 2015: 79). Sorolhatnánk tovább a Szentpéterfáról Kistarcsára, majd Recskre elhurcolt tanítóval, Németh Endrével, de inkább az egyszerűbb megfélemlítésekben említsünk néhányat. „7. Teklits István (Plehljov): 1950-ben az ÁVO-sok összeverték és az árokba dobták, mert a kínoktól nem tudott járni. (...) Hirschl József (Mikulašev): Az ÁVO-sok annyira összeverték, hogy röviddel ezután meghalt. 12. Teklits Teréz (Mikičina): 1949–1950-ben Szombathelyen a Bagolyvárban kínozták fia és „Bandi” miatt, úgyhogy beleőrült.” (GEOSITS 1996: 95). De 1952. augusztus 14-én éjjel az ávosok egyszerre hat szentpéterfai hurcoltak el, s vitték őket különféle börtönökbe. Közülük Varga István csak 1956-ban szabadult Márianosztráról (GEOSITS 1996: 96).

Különös statisztika az, amit faluja monográfijában Geosits István közölt: eszerint Szentpéterfáról a) a zaklatásoknak, kínzásoknak, letartóztatásoknak 12 + 6 fő volt szenvedő alánya; b) szibériai haláltáborokba vittek el 6 főt; c) az ávosok karmaiból megszökött 3 fő; d) Hortobágyra internáltak 3 családot; e) 1953. augusztus 14-én éjjel börtönbe vittek 6 főt (GEOSITS 1996: 94–96).

<sup>27</sup> *Vasmege* 1952. júl. 22., 4. p.

<sup>28</sup> *Nyugati Kis Ujság* 1949. március 6., 3. p.

A megfélemlítés további területe a vallás volt. Elsősorban a hitoktatás kapcsán végeztek a párttagok úgynevezett „ideológiai munkát”. 1960 júniusában a horvátlövői alapszervezet tagjait megbízták a hittanbeíratások csökkentésével: „családlátogatás alkalmával végezzenek felvilágosító munkát”.<sup>29</sup> Ugyanitt a pártalapszervezet egyik 1967-es ülésén megállapították, hogy: „jelenleg kettős nevelés folyik. Ez mindenképpen káros. Az ideológiai munkát fokozni kell.” Egy hozzászóló kifejtette: „Falunkban többségében igen vallásos emberek laknak. Az idealista világnézetet vallják. Másról nem is hallanak szívesen. Gyermeküket is vallásos szellemben nevelik. Amíg az új generáció fel nem nő, addig kevés eredményt fogunk elérni.”<sup>30</sup> 1962-ben egy nardai párttaggyűlésen az egyik tag kifejtette: a község lakossága nagyon vallásos, emiatt ha a párttagok nem mennek templomba, elszakadnak a tömegektől (HORVÁTH é. n.: 106). A horvátzsidányi párttaggyűlésen 1966-ban a hozzászólók elmondták, hogy több párttag rendszeresen templomba jár: „Ezekkel az elvtársakkal a vezetőségnek többet kell foglalkozni, mert a párttagság és a templomba járás nem összeegyeztethető.”<sup>31</sup>

Horvátzsidányban a hittan-beíratással kapcsolatos mizéria többször téma volt az alapszervezeti ülésen: 1966-ban két elvtárs gyermekét is beíraták hittanra.<sup>32</sup> 1967-ben a járási tanácsnak a helyi iskola által a hittanoktatásról és -beíratásról készített jelentését a helyi alapszervezet is megkapta. Ebben megállapították, hogy párttaggyereke nem hittanos. Ugyanakkor három vezető állású pártonkívüli gyermekét íraták be hittanra: egy ügyintézőjét, egy művezetőjét és egy szövetkezeti osztályvezetőjét. Sajátos, hogy a terményforgalmi vállalat ügyintézőjét is vezető állásúnak tekintették. Velük kapcsolatban a következő olvasható a jelentésben: „Az üzemek vezetőinek segítségét kértük olyan formában, hogy azokkal a szülőkkel foglalkozzanak, akik hitoktatásra beíratják gyermeküket. Ezen szülők névsorát időben eljuttat-

tuk az üzemek pártalapszervezet titkáraihoz, akiknek segítségével eredményeként egy tanulót sikerült lemorzsolni.”<sup>33</sup> 1968-ban ismét téma volt a hittanbeíratás elleni feladatokra ügyelés.<sup>34</sup>

Szentpéterfán 1964-ben az egyház vasárnapi munkatilalmának megtörését kísérelték meg következetesen vasárnapokra szervezett munkákkal. „Ugyancsak minden remény megvan arra is, – hisz a kezdetlegi [sic! H.S.] lépések ezen a téren is megtörténtek – hogy az egyházi ünnepnapok nem mindig hálaadással lesznek megünnepeelve, hanem ha a munka úgy kívánja a község lakosságától, akkor ezeken a napokon termelő munkát is végez. Míg ezen a téren 1961, 62, 63-ban semmi eredmény nem mutatkozott, addig 1964-ben eljutottunk odáig, hogy a kenyérgabona betakarításánál, a kombájnok és a rendevágók az egyházi ünnepnapokon is egész nap üzemeltek. (...) az egész társadalmi munka egyházi ünnepnapokon, Fősulyban vasárnapi munkaszüneti napokon lettek elvégezve.”<sup>35</sup>

A nemzetiségek e korszakbeli egyházlátogatásával kapcsolatban Szesztay Ádám megállapítja: „A forradalmat követően országszerte nőtt az emberek egyházlátogatása. A párt megfigyelői szerint különösen nagy volt ez a növekedés a nemzetiségek körében. Egyik anyag a németek és a szlovákok vallásgyakorlásának a növekedését emeli ki, másik a délszlávokét stb. (...) Egyik lehetőség, hogy a forradalom, akkor is, ha leverték, valamilyen felszabadította az embereket. (...) A másik következtetés az, hogy az egyházhoz tartozás tüntető kifejezése a rendszer csöndes elutasítását jelezte.” (SZESZTAY 1994: 119).

### A termelőszövetkezetek körzetesítése

A termelőszövetkezetek megalakulásával szemben is nagyon sokan ellenállást tanúsítottak, de tiltakoztak a körzetesítések ellen is. Ezek – több lépcsőben – mégis megtörténtek. 1967-ben ösz-

<sup>29</sup> MNL VaML 18. Fond 1. Fcs. 18/b. Ó.e. 1960. Horvátlövői MSZMP Alapszervezeti taggyűlési jegyzőkönyvek, 1960. június 23.

<sup>30</sup> MNL VaML 18. Fond 1. Fcs. 67. Ó.e. 1967. Horvátlövői MSZMP Alapszervezeti taggyűlési jegyzőkönyvek, 1967. április 27.

<sup>31</sup> MNL VaML 18. F. 1. Fcs. 58. Ó.e. 1966. Horvátzsidányi MSZMP Alapszervezeti taggyűlési jegyzőkönyvek, 1966. május 16.

<sup>32</sup> VaML 18. F. 1. Fcs. 58. Ó.e. 1966. Horvátzsidányi MSZMP Alapszervezeti taggyűlési jegyzőkönyvek, 1966. június 13.

<sup>33</sup> MNL VaML 18. F. 1. Fcs. 34. Ó.e. 1967. Horvátzsidányi MSZMP Alapszervezeti taggyűlési jegyzőkönyvek, 1967. június 22.

<sup>34</sup> MNL VaML 18. F. 1. Fcs. 46. Ó.e. 1968. Horvátzsidányi MSZMP Alapszervezeti taggyűlési jegyzőkönyvek, 1968. június 17.

<sup>35</sup> MNL VaML 18. F. 1. Fcs. 91. Ó.e. 1964. Szentpéterfa.

szevonták a nardai és a felsőcsatári téeszt, valamint másik központtal a vaskeresztesi, horvátlövői és pornóapáti termelőszövetkezeteket, majd Felsőcsatár központtal 1977-ben megalakult a Népek Barátsága Mg.-i Termelőszövetkezet (Kovács 2000: 101, 89). 1978-ban a szentpéterfai téeszt egyesítették a jákival és a náraival (GEOSITS 1996: 97). Ezek az összevonások azt jelentették, hogy nemcsak néhány magyar anyanyelvű közép- és felsővezetővel kellett magyarul beszélni a munkahelyen, hanem a téesztagok egymást közt is csak a magyart használhatták közös nyelvként. Hiszen a többségében horvát lakosságú Narda, Felsőcsatár és Horvátlövő mellett Vaskeresztesen és Pornóapátiban többségében németek éltek. Míg a többségében horvát lakosságú Szentpéterfa mellett Jákon és Náraiban magyarok éltek. A termelőszövetkezi életnek többek között a horvát – vagy éppen német – nevű földrajzi nevek elrontásában, magyarításában is szerepe volt.

### A fiatalok városba migrálása

A fiatalok zöme – gyakran a szülei biztatására – a mezőgazdaságon kívüli keresett munkát magának: szakmunkásnak tanultak, városi (ipari, stb.) munkát vállaltak, semhogy téesztagok legyenek. Ezzel természetesen együtt járt a rendszeres ingázás, s hosszabb távon a városba költözés.

1956 áprilisában a szombathelyi járási tanácsülésen a következő összefoglalás hangzott el: „Általános jelenség, hogy a tsz. tagok gyermekei iskolából kikerülve nem a tsz-be marad (sic! H.S.), hanem üzemekbe, hivatalokba, intézményekbe mennek dolgozni. – Ez azt jelenti, hogy maguk a tsz. tagok sem akarják meglátni a nagyüzemi gazdálkodás hatalmas perspektíváját, nem látják a szövetkezeti gazdálkodásban rejlő korlátlan lehetőségeket, s nem látják tisztán, hogy dolgozó parasztságunk részére az egyedül helyes út a fel-

emelkedéshez a szövetkezeti, nagyüzemi társasgazdálkodás.”<sup>36</sup>

Ezt a helyi fórumokon már évekkel korábban is hangoztatták. 1953 szeptemberében egy felsőcsatári tanácsstag panasolta, hogy náluk „két termelőcsoport van... Az erő, a fiatalság legnagyobb része ipari munkára jár.”<sup>37</sup>

Az ólmodi vb. elnökhelyettese 1961-ben megállapította, hogy „a fiatalok nagy része kikivánczik a Tsz.-ből, hogy ezt megakadályozzuk a fiataloknak rendszeresen előleget kellene osztani, vagy egyéb juttatásban részesíteni.” A téesz-elnök szerint: amint a téesz megerősödik, a fiatalok jutalmazását is megoldják.<sup>38</sup>

Az ingázásról a KISZ elégtelen működésével kapcsolatban is szóltak. 1960 szeptemberében a lövői KISZ-titkár beszámolt az addigi munkáról. A helyi szervezet 1958-ban kilenc fővel alakult meg, de ekkor, 1960-ban már csak hattagú. Ebből egy férfi katonának fog bevonulni. Kevés a fiatal, tehát utánpótlásra nem igen lehet számítani. A tagokat nehéz összefogni, mert mind a hatan a településen kívül találtak munkát.<sup>39</sup> A helyi MSZMP alapszervezetnél megállapították, hogy: „behatóbban kell foglalkoznunk a fiatalok erkölcsi nevelésével: a KISZ-el. Biztosítani kell az anyagi érdekeltségüket. Nem helyes hogy egyetlen KISZ tag sem dolgozik a termelőszövetkezetben.”<sup>40</sup> 1964-ben a helyi pártülésen a téeszelnök elmondta, hogy munkaerőhiány van a helyi termelőszövetkezetben, a népfront elnöke szerint „a fiatalok azért távoznak el a faluból, mert nem találják meg a számításukat. A tsz. eddig nem tudott kp. előleget fizetni.”<sup>41</sup> 1967-ben a helyi KISZ munkáját értékelve a pártülésen megállapították, hogy nincs rendszeres munka, aminek egyik oka az, hogy sokan a falun kívül dolgoznak, ráadásul néhányan csak hetente vagy kéthetente egyszer járnak haza a munkából.<sup>42</sup> 1968-ban a horvátlövői párttag-gyűlésen egy hozzászóló megállapította: „A fiatalok falun való visszatartása komoly prob-

<sup>36</sup> MNL VaML XXIII-325/a/1. 1956. április 14-i előadás, p. 16.

<sup>37</sup> MNL VaML XXIII-325/a/1. Szhely., Járási Tanács Tanácsülési jegyzőkönyvek 104-16/4/1953., p. 2.

<sup>38</sup> MNL VaML XXIII-700/a/830/1. Ólmod Községi Tanács Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1961. április 19.

<sup>39</sup> MNL VaML 18. Fond 1. Fcs. 67. Ó.e. 1961. Horvátlövői MSZMP Alapszervezeti taggyűlési jegyzőkönyvek.

<sup>40</sup> MNL VaML 18. Fond 1. Fcs. 18/b. Ó.e. 1960. Horvátlövői MSZMP Alapszervezeti taggyűlési jegyzőkönyvek, 1960. szeptember 13.

<sup>41</sup> MNL VaML 18. Fond 1. Fcs. 73. Ó.e. 1964. Az 1964. november 18-i jegyzőkönyvből.

<sup>42</sup> MNL VaML 18. Fond 1. Fcs. 67. Ó.e. 1967. Horvátlövői MSZMP Alapszervezeti taggyűlési jegyzőkönyvek, 1967. április 27.



lémát jelent, mert a szülők egy része csak ipari pályán szeretné elhelyezni gyermekeit.”<sup>43</sup>

Szentpéterfán egy 1970-es alapszervezeti ülésen foglalkoztak a KISZ munkájával, mikor megállapították, hogy sok a bejáró munkás fiatal.<sup>44</sup>

Ez országos tendencia volt. „Az országos migráció 1960. évi erőteljes voltát a közzétett statisztikák igazolták. Ugyanis az 1960-tól 1991-ig terjedő időszak belföldi vándorlásaira vonatkozó táblázatok szerint az 1960-as esztendőben volt a legszámosabb a (vándorlás) lakóhelyváltoztatás Budapest és a városok javára, a községek terhére. Ugyanakkor a korcsoportokat jelző adatokból az is kiderül, hogy 1960-ban a 15–39 éves korcsoportot érintette a leginkább a migráció, azt a közeget, amelyet mint köztudott, a szakmunkásképzés átfogott.” (MOLNÁR 1994: 275). A szerző Molnár István szerint: „a migráció indukálódását, forrását időnként leegyszerűsítjük. Az erőszakos telepítésekhez, a nagyobb tömegek elvándorlásához kötjük. Holott ez összefügg az oktatás, a képzés társadalmi folyamatával, annak látszólag periférikus részével, a szakmunkásképzéssel is.” (MOLNÁR 1994: 277). Ugyanakkor a fent idézett helyi vélemények azt igazolják, hogy a falusi fiatalok jó része valóban a téészesítés elől tért ki más szakmák tanulásával.

## Az iskolaügy

Az iskolaügy három szempontból is negatívan hatott az anyanyelv ápolására, megőrzésére. A körzetesítésekkel – mint a téészek esetében – a vegyes anyanyelvű diákság közös nyelve a magyar lett. Másrészt a pedagógusok zöme magyar volt, s velük szintén csak magyarul lehetett beszélni. A grádistyei horvátoknál emellett további komoly problémát jelentett, hogy a „délszláv” nyelv – a szerbhorvát nyelv – távol állt a 16. század óta sajátos, külön utat bejáró helyi nyelvtől.

A körzetesítés elsősorban az 1960-as években zajlott, de a fertőhomoki felsőtagozatosokat már 1954-től a hegykői iskolába járatják (KELEMEN 2001: 195). Minden előzmény nélkül merül fel a horvát nyelv oktatásának kérdése Fertőhomokon 1956-ban. Más tanulmányunkban vázoltuk a kajhorvát dialektust beszélő település 19. század közepétől nyomon követhető „elmagyarosításának/elmagyarosodásának” a történetét, ami napjainkig hatással van a településen élő horvát nemzetiség asszimilációjára. Egy tanácsi vb. ülésen a tanácsitkár megkérdezte a helyiektől, hogy kívánják-e a horvát nyelvoktatás (a szövegben hibásan „nyelvű oktatás” szerepel!) bevezetését, s hozzáteszi, hogy ezért nem kell külön fizetni a szülőknek. „A község lakossága egyhangulag elhatározza, hogy gyermekeiket el fogják járatni a horvátnyelvű oktatásra” – folytatódik az 1956. július 22-én rögzített jegyzőkönyv.<sup>45</sup> Ugyanakkor a hegykői körzeti iskolában – ahová a homokiak is jártak – horvát oktatás sosem volt.

Vas megyében először 1957 végén lett téma a nemzetiségi kérdés, addig nem fordul elő a járási tanács jegyzőkönyveiben. Kapcsolódóan az országos programhoz – az iskolaügy lesz a fő téma: „Kormányzatunk a nemzetiségi iskolák több éves elmaradottságának megszüntetésé céljából jelentős összegeket fordít a tanulócsoporthoz ellátására, hogy a múlt rendszer alatt tudatosan elhanyagolt iskolák a szükséges berendezési tárgyakkal hiánytalanul rendelkezzenek. Az egy-egy tanulócsoporthoz berendezési tárgyainak pótlására kb. 1.000-1.600 Ft juttatásban részesülnek az iskolák.”<sup>46</sup> A nemzetiségi szövetségek, valamint a pedagógusok értekezletein – pártsugallatra – 1957 elején fogalmazódik meg, hogy „ki kell dolgozni a nemzetiségi oktatásügy kérdéseit” (GYUROK 1998: 96). Ennek nyomán a nemzetiségi iskolaügy jobbitására tanfolyamokat szerveztek. A szombathegyi járásban 1957/58 telén egy hetes kurzus volt, amelyen a nemzetiségi községekből minden meghívott részt vett.<sup>47</sup> Az 1959. április 25-én született

<sup>43</sup> MNL VaML 18. Fond 1. Fcs. 79. Ó.e. 1968. Horvátlövői MSZMP Alapszervezeti taggyűlési jegyzőkönyvek, 1968. október 8.

<sup>44</sup> MNL VaML 18. Fond 1. Fcs. 133. Ó.e. 1970. Szentpéterfai MSZMP Alapszervezeti taggyűlési jegyzőkönyvek, 1970. június 25.

<sup>45</sup> MNL Soproni Levéltár XXIII. 745. Tanácsi iratok. 151. doboz. Fertőhomok 1956. szeptember 22-i Községi Tanács Végrehajtóbizottsága jegyzőkönyve.

<sup>46</sup> MNL VaML XXIII-325/a/1. Beszámoló jelentés az 1957. november 22-i tanácsülésen.

<sup>47</sup> MNL VaML XXIII-325/a/1. Beszámoló 1958. május 19-én, p. 20.

járás tanácsi jegyzőkönyvben több – horvátok lakta településre vonatkozó – megállapítást is találunk. Egyebek mellett: „járásunk német és délszláv ajkú lakosai ma teljesen egyenrangúak velünk és államunk jelentős támogatást is biztosít kulturális felemelkedésükhöz. Évről-évre megrendezzük nemzetiségi községeink kulturális segerszemléjét, amely idén május hónapban Felsőcsatáron kerül megrendezésre.

Kilenc nemzetiségi községünkben a magyar nyelv mellett anyanyelvi oktatás is folyik. Felszerelés terén is előnyös helyzetben vannak a nemzetiségi iskolák. A járás 14 óvodája közül 4 nemzetiségi községben működik. Legtöbb nemzetiségi községben van művelődési otthon, ahol eleven kulturélet folyik. Külön ki kell emelni a szentpéterfai országoshírű kulturcsoportot, de aktív kulturélet folyik Horvátzsidányban, Peresznyén, Nardán és Felsőcsatáron is. Könyvtáraik is rendelkeznek kellő számú, anyanyelvükön írt irodalmi könyvvel, bár a horvátajkuaknál probléma, hogy az idősebbek nem értik az irodalmi nyelvet.”<sup>48</sup>

A szentpéterfai iskolaigazgató kérte a járási tanácsot, hogy „lépjen érintkezésbe a Délszláv Szövetséggel annak érdekében, hogy nemzetiségi énekkaruk részére többszólamú nemzetiségi énekkönyvet kaphassanak. Kéri továbbá könyvtárukból 150 könyvnek a kicserélését, mivel azokat senki nem olvassa, ugyanis szerb nyelven vannak írva. Ehelyett inkább mesés könyveket kér, melyeket az iskolások megértenek, ezzel egyben tovább gyakorolják a tanult irodalmi nyelvet.” Majd K. elvtárs kijelentette: „Probléma van Nardán is, részben mert a kulturmunkát is vallási érzelmekkel itatják át, másrészt, mert a kishardai kocsmáros sem nézi az ifjuság érdekeit”.<sup>49</sup>

A szombathelyi járás népművelési helyzetét elemző, 1961. október 27-én elhangzott járási tanácsi beszámolóban többször kitértek a horvát településekre. Számottevően javult a népművelési munka, állapították meg. „A nemzetiségi községekben azonban még számos megoldatlan probléma van. Az előrehaladást megköveteli a nyugati határ közelségéből adódó ellenséges pro-

paganda is. (...) A nemzetiségi községekben folyó ismeretterjesztő munka hatékonyabbá tétele érdekében a járási pártbizottsággal egyetértésben külön tervet dolgoztak ki a nemzetiségi községekben folyó ismeretterjesztésre. Tovább kell javítani a nemzetiségi községekben működő öntevékeny énekkarok, tánccsoportok munkáját. Meg kell szüntetni a műsoraikban mutatkozó egyhelyben topogást és el kell érni, hogy új művek betanulásával frissítsék fel műsoraikat. **Az énekkaroknál el kell érni azt is, hogy a nemzetiségi dalok mellett mai tárgyú tömegdalokat is énekeljenek.** A pinkavölgyi nemzetiségi községek kulturális életében nagy hiányát érezzük egy jól felszerelt művelődési otthonnak. Ezért helyes lenne, ha **a nemzetiségi községek közös összefogásából Felsőcsatáron, ahol már ugyanis iskolai központ alakult ki, egy központi művelődési otthont hoznának létre** a nemzetiségi kultúra ápolása érdekében.”<sup>50</sup> (Kiemelés: H.S.)

1958 januárjában az ólmodi iskoligazgató beszámolt a Vas és Zala megyei nemzetiségi községek tanácsvezetőinek és iskolaigazgatóinak szervezett tanfolyamról. Előkerül a nyelvtanulás kérdése. A hozzászólásokból kiemelünk néhányat. – M. tanácstag sosem szégyellte megvallani, hogy horvát, igaz ebből kára sosem volt. Javasolta, hogy a gyerekek otthon többet beszéljenek szüleikkel irodalmi nyelven, s akkor azt talán megtanulják az idősebbek is. – K. szerint az irodalmi nyelvet kell a gyerekeknek megtanulnia, mert „az a nyelv amit mi beszélünk csak a környéken ismeretes. Az irodalmi nyelvet jóformán nem is értjük.” – L. szerint azért nehéz az irodalmi nyelv megtanulása, mert korábban kaptak a burgenlandiaktól olyan könyveket, amelyek azon a nyelven íródtak, amelyet az ólmodiak is beszélnek. De ő is az irodalmi nyelv tanulását javasolja. – Erről egyhangú határozatot is hoztak.<sup>51</sup>

A Jugoszláviában használt „délszláv”, azaz szerb-horvát nyelv iskolai bevezetése szinte minden grádistyeyi horvát településen ellenkezést váltott ki. Peresznyén 1961-ben érdeklődik egy tanácstag a „délszláv horvát nyelv kötelező tan-

<sup>48</sup> MNL VaML XXIII-325/a/1. 1959. április 25-i jegyzőkönyvben Veres István v. b. elnökhelyettes beszámolója.

<sup>49</sup> MNL VaML XXIII-325/a/1. 1959. április 25., p. 4., 5. és 6.

<sup>50</sup> MNL VaML XXIII-325/a/1., a járási művelődési osztályvezető 1961. október 27-i beszámolója, p. 4. és 18.

<sup>51</sup> MNL VaML XXIII-700/a/830/1. Ólmod Községi Tanács Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1958. január 22.

tárgyként való” bevezetéséről, mert ennek tanulása a gyerekeknek nehéz, összekeverik az anyanyelvükkel. Válaszként e nyelv tanulása mellett szóló érvként hozták, hogy újságot, valamint irodalmi műveket tudnak szerb-horvát nyelven olvasni.<sup>52</sup> Három évvel korábban az „irodalmi nyelv” bevezetése mellett érvelve Peresznyén egy tanácsülésen – nagy költői túlzással – kifejtették: „Az egyes nemzetiségi községekben (...) a tájjelleg szinte érthetlenné teszi a nyelvet.”<sup>53</sup> A szombathelyi járási pártszervezet 1961-ben ekként értékelte a határ menti horvát települések anyanyelvi oktatását: „Határmenti horvát anyanyelvű községeinkben nehézségbe ütközik a délszláv nyelv oktatása, mely ellentétben van a szülők kívánásával. Elsősorban a felsőtagozatban kéri az eltörlését, és helyette az orosz nyelvoktatás bevezetését. A délszláv nyelv nem anyanyelvük, e miatt az iskolás gyermekeknek sok nehézséggel kell megküzdniük. Először meg kell tanulni magyarul, majd délszlávvá, a felsőtagozatban pedig az orosz nyelvet kell eljásztatni, amelyre a középiskolai továbbtanulásnál szükségük van. A szülők ezirányú kérése először Felsőcsatáron vetődött fel, azonban a Délszláv Szövetség ragaszkodik a délszláv nyelv oktatásához. Véleményünk szerint a szülők kérése jogos és indokolt, ezért kérjük felettes szerveinket, hogy a Délszláv Szövetséggel egyetértésben támogassák kérésüket.”<sup>54</sup> Ennek ellenére nem szüntették meg a szerb-horvát nyelv oktatását.

Az iskola körzetesítésére egyik példa lehet a felsőcsatári iskola. Először a horvátlövői iskolát csatolták a felsőcsatárhoz az 1955/56-os tanévben. Amikor az 1960/61-es tanévben a vaskeresztesi iskolát is a felsőcsatáriba olvasztották, a felső tagozat teljesen osztottá vált, míg az alsó tagozat megmaradt részben osztottnak. Az 1964/65-ös tanévben a pornóapáti iskola is csatlakozott a felsőcsatárhoz. Végül, az 1965/66-os tanévben a nardai iskola is beolvadt. – Horvát nyelvet – a második világháború után – 1950-től tanították itt. Az orosz az 1961/62-es, a németet pedig az 1962/63-as tanévben vezették be.

Az iskolák körzetesítése mellett a kisebbségi anyanyelv megőrzését negatívan befolyásolta a tanácsok körzetesítése is. Így ismét a magyar lett a közös kommunikáció nyelve. 1968 augusztusában a „felsőbb párt és tanácsi szervek” indítványára például megvitatták a horvátszidányi pártszervezetnél, hogy 1969 elejétől közös tanácsot alakítanak Horvátszidány, Kiszidány, Ólmod és Peresznye települések részére, amennyiben a tömegszervezetek és a lakosság azzal egyetért. Egyetértettek. Bár, a helyi rivalizálás itt is kitűnt, hiszen egy – nem peresznyei – hozzászóló szerint csak a peresznyei elvtársaknak és lakosoknak lehet ellenvetése, a többi településnek nem, azok egyetértenek.<sup>55</sup>

Ugyanakkor meg kell emlékeznünk egy másik jelenségről, amely évtizedekkel, évszázaddokkal korábbra datálható: az iskolakötelezettség szülői be nem tartása a gyerekek szezonális munkára adása miatt. Ez különösen a Kőszeg környéki horvát falvakban volt – mondhatni általánosan – elterjedt gyakorlat. A gyerekeket április végén, Szent György nap táján – főképpen a kirchschlagi – „gyermekvásárban” adták stájer családokhoz szolgálatra. A szolgák pedig többnyire csak október végén, november elején tértek haza. Így e gyerekek iskolalátogatása jócskán lerövidült – megnehezítve az ismeretek, a tananyag átadását.

### **Önelnevezés: „grádistyei horvát” – a trianoni határhúzás következtében**

A grádistyei horvátok kifejezés e horvát népcsoport 20. századi önelnevezése. A Mate Ujević adta e horvát népcsoportot bemutató kötet címének a „Burgenlandi horvátok”-at (= Gradišćanski Hrvati) (UJEVIĆ 1933). A trianoni határhúzás következtében három országba került egykori nyugat-magyarországi horvátok többsége osztrák állampolgár lett; az új tartomány, Burgenland nevét fordította le a jeles papköltő Mersich Máté, azaz Mate Meršić Miloradić. 1922-ben jelent meg a *Keršćanske hrvatske novine* nevű újság első száma,

<sup>52</sup> MNL VaML XXIII-700/a/841/1. Peresznye Községi Tanács Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1961. június 23.

<sup>53</sup> MNL VaML XXIII-700/a/841/1. Peresznye Községi Tanács Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1958. január 24.

<sup>54</sup> MNL VaML 8. F. 1. Lelt. 1965. 13. Őe. 7-8. (15-16.p.) Jelentés a K. B. Titkársága, 1961. szeptember 25-i határozatának végrehajtásáról.

<sup>55</sup> MNL VaML 18. F. 1. Fcs. 45. 1968. – 1968. augusztus 26.

amelyet a „grádistyei horvátok hetilapja“-ként (tajednik Gradišćanskih Hrvatov) határoztak meg (HAJSZAN 2007). Addig csupán horvátoknak, felső horvátoknak (=Gornji Hrvati) vagy vízi-horvátoknak (Wasser-Kroaten) nevezték őket (GIELER & KORNFEIND é. n.). A teljes történet bemutatásától eltekintünk, csupán azt emeljük ki, hogy az 1960-as évektől a Magyarországon maradt horvátokat „Gradišćanski Hrvati“-nak, azaz grádistyei horvátoknak kezdték nevezni a köznyelvben. Majd ezt a kifejezést az itteni horvátok egyre inkább önelnevezésként vették át. A dolog furcsasága, hogy a német kifejezés – Burgenländische Kroaten – a burgenlandi grádistyei horvátokat és a teljes – három országban élő – szubetnikai horvát csoportot is jelöli (HOLJEVAC 2011: 143). Napjainkban már e horvát közösség tagjai gyakran lerövidítik a megnevezést és önmagukat a horvát szó nélkül „grádistyei“-ként határozzák meg: Mi smo Gradišćanci. = Grádistyeiek vagyunk.

## Befejezés

Ha röviden kitekintünk a szomszédos Burgenlandban élő grádistyei horvátokra, akkor megállapíthatjuk, hogy hagyományosan agrárterületnek tekintik a déli, míg iparinak, ipariálisnak az északi területet, s ilyennek vagy olyanoknak az ott élő népességet. A déliek emiatt kényszerültek – elsősorban Bécsbe irányuló – ingázásra. Emiatt vált jelentőssé az anyanyelv használata és az asszimiláció korlátozása, lassítása vagy megállítása. Azzal lehetne ezt megállítani, visszafordítani – vélik az ausztriai kutatók –, ha megfelelő mennyiségű és bérezésű munkahelyet teremtenek helyben. De – hozzáteszik /tették hozzá 1988-ban/ –: ennek rövid és középtávon semmilyen megvalósulási lehetősége nem adott (DARABOS 1989: 59). Mivel a nyugat-magyarországi két megyében élő grádistyei horvátok helyzete rendkívül hasonlít a Kelet-Ausztriában élőkéhez, hasonlóan vélhetnénk megoldást találni asszimilációjukra, ha nem vennénk számba a fent vázolt más szempontokat. Ezeket is figyelembe véve sokkal összetettebb feladat áll azok

előtt, akik gátat vetnének e horvát nemzetiség asszimilációjának.

A határmentiség szerepét kutatva Kovács Teréz többek között a következő megállapításokat teszi. „1947-től kezdődik egy új szakasz, amely nagy belső eltérésekkel, de egészen 1989-ig tart. Ekkor Magyarország világgazdasági helyzete az említett 'modern birodalmisággal' jellemezhető. (Wallerstein nyomán. Megjegyzés: H.S.) Kétségtelen, e korszakon belül óriási különbségek vannak, így akár több szakaszt is kijelölhetnénk, de a nemzeti sajátosságok figyelmen kívül hagyása és az ezt fenntartó monolitikus rendszer mindvégig fennáll.” (KOVÁCS 1991: 45). A határmenti fekvést értékelve Kovács Teréz megállapítja: „1920 után a határmenti falvak fejlődésében nem történt akkora törés, mint az azonos fekvésű városi települések esetében az feltételezhető. (...) Viszont csak 1960 után és ezt a népességföldrajzi vizsgálatok alátámasztják – kezdett el a lakosság a határmenti falvak egy részében jelentősen csökkenni, ami szinte két évtizedig folyamatosan tartott. (...) Ez nem határmenti jelenség, hanem az ország minden elmaradott térségére érvényes, és összefüggésbe hozható azzal a társadalmi-gazdasági és településpolitikai folyamattal, amely az 1960-as évektől kezdődően jellemezte Magyarországot. (...) A korszak az ún. második kollektivizálással kezdődött, amikor a tsz-ek nem vagy nagyon rosszul tudtak fizetni. Aki tehetett, más kereseti forrás után nézett. Később a mezőgazdaság gépesítésével csökkent a föld eltartóképessége, ami újabb elvándorlást eredményezett. Az 1970-es évtized a különböző központosítások kora. Az iskolák, a tsz-központok, a tanácsok nagyobb településekre koncentrálnak. (...)Az eddigi határmenti kutatások során a témával foglalkozó szakemberek nem törekedtek arra, hogy különválasszák az ország egészére érvényes és az országhatár mentén jelentkező sajátos településfolyamatokat, és hogy rámutassanak azokra, melyek mindkét térségben egyaránt érvényesek. Úgy vélem, hogy túlértékelték a határmentiség szerepét a falusi települések elmaradottságában. (...) Az osztrák és jugoszláv határ mentén élők egy csoportja a "modern birodalom" korszakában ko-

moly üldöztetésnek volt kitéve. Ezek feltárása és elemzése a történettudományra vár.” (KOVÁCS 1991: 47–49) (2–8. táblázat).

A határmentiséget a fentiek alapján azonban mégsem szabad leértékelni. Ennek alátámasztására még idézzük fel 1971-ből a szentpéterfaiak azon panaszát is, ami szerint a cégek nem számolnak a falu határsávjában való elhelyezkedésével, s ezáltal gazdasági problémák is jelentkeztek: a határőrök például nem engedték be a faluba, s

ezáltal a téeszbe se a marhafelvásárlókat.<sup>56</sup> Folyamatos nyomásként nehezedett a falvak lakosaira a határmenti helyzetük is. És a fent vázolt más szempontok is közrejátszottak – a hagyományosan idézett okok mellett a Vas és Győr-Moson-Sopron megyei horvát kisebbség intenzív asszimilációjához. Nem kívánom leértékelni például a telekommunikáció, a média szerepét, csupán ki kívántam hangsúlyoznom a tanulmányban kifejtett más indikátorok jelentőségét.

**2. táblázat.** A lakóhelyen kívül dolgozók száma és aránya a Vas megyei horvát településeken 1960-ban

*Table 2. Number and proportion of Vas County Croats working outside their home settlements in 1960*

Település	Népesség száma	1949. január 1. után született	1949. január 1-jén helyben lakott	1949. január 1-jén nem helyben lakott	Nem helyben lakottak arány teljeshöz	Keresők száma	Lakóhelyén dolgozik	Lakóhelyén kívül dolgozik	Ideiglenesen jelenlevő	Lakóhelyén kívül dolg.%-a a keresők-höz
Felsőcsatár	674	138	484	52	7,70%	377	349	16	12	4,2
Horvátlövő	280	43	211	26	9,30%	168	145	22	1	13,1
Horvátzsidány	1049	196	817	36	3,40%	517	365	95	57	18,4
Narda	680	153	499	28	4,10%	389	333	35	21	9
Ólmod	239	49	173	17	7,10%	134	107	16	11	11,9
Peresznye	826	165	525	136	16,50%	380	313	35	32	9,2
Szentpéterfa	1415	313	979	123	8,70%	693	620	48	25	6,9
Járási összes	47667	10042	33078	4547	9,50%	23576	17049	5740	787	24,3

**3. táblázat.** A mezőgazdaságban dolgozók száma és aránya a Vas megyei horvát településeken 1960-ban

*Table 3. Number and proportion of farmworkers in Vas County Croatian settlements in 1960*

Település	Népesség	Mezőgazdaság	Ipar	Építőipar	Közlekedés	Kereskedelem	Egyéb	Mezőgazdaság%	Ipar%	Építőipar%	Közlekedés%	Kereskedelem%	Egyéb %
Felsőcsatár	674	392	166	57	7	2	50	58,20%	24,60%	8,50%	1,00%	0,30%	7,40%
Horvátlövő	280	235	18	12	4	4	7	84,00%	6,40%	4,30%	1,40%	1,40%	2,50%
Horvátzsidány	1049	655	95	153	16	54	76	62,40%	9,10%	14,60%	1,50%	5,20%	7,20%
Narda	680	491	55	60	17	19	38	72,20%	8,10%	8,80%	2,50%	2,80%	5,60%
Ólmod	239	167	28	13	4	4	23	69,90%	11,70%	5,40%	1,70%	1,70%	9,60%
Peresznye	826	516	62	75	4	26	143	62,50%	7,50%	9,10%	0,50%	3,10%	17,30%
Szentpéterfa	1415	1088	124	77	10	28	88	76,90%	8,80%	5,40%	0,70%	2,00%	6,20%
Járási összes	47667	27222	6015	3195	3843	1657	5735	57,10%	12,60%	6,70%	8,10%	3,50%	12,00%

<sup>56</sup> MNL VaML 18. Fond 4. Fcs. 95. Őe. 1971. 6.



**4. a-b. táblázat.** A mezőgazdaságban dolgozók száma és aránya a Vas megyei horvát településeken 1970-ben (a. számokban, b. százalékosan)

**Table 4a–b.** The number (a) and proportion (b) of farmworkers in Vas County Croatian settlements in 1970

	Aktív kereső és eltartottja	Ipar	Építőipar	Mezőgazdaság	Szállítás	Kereskedelem	Egyéb	Inaktív kereső és eltartottja	Ipar, építőip.	Mezőgazd.	Egyéb
Felsőcsatár	507	222	17	193	23	11	41	88	12	71	5
Horvátlovó	234	41	24	138	7	4	20	31	2	23	6
Horvátzsidány	806	182	74	408	26	43	73	157	19	116	22
Narda	561	121	65	323	23	6	23	90	7	72	11
Ólmod	147	29	25	85	4		4	16		13	3
Peresznye	609	122	54	279	28	17	109	214	32	84	98
Szentpéterfa	1046	166	116	595	64	33	72	170	15	138	17
<b>A fenti adatok százalékos megoszlásban (%)</b>											
Felsőcsatár	100	43,8	3,3	38,1	4,5	2,2	8,1	100	13,6	80,7	5,7
Horvátlovó		17,5	10,3	59	3	1,7	8,5	100	6,4	74,2	19,4
Horvátzsidány		22,6	9,2	50,6	3,2	5,3	9,1	100	12,1	73,9	14
Narda		21,6	11,6	57,6	4,1	1	4,1	100	7,8	80	12,2
Ólmod		19,7	17	57,9	2,7		2,7	100		81,3	18,7
Peresznye		20	8,9	45,8	4,6	2,8	17,9	100	14,9	39,3	45,8
Szentpéterfa	100	15,9	11,1	56,9	6,1	3,1	6,9	100	8,8	81,2	10
Járási összes		24,2	9,2	41,5	10,1	4,4	10,6	100	16,5	57,9	25,6

**5. táblázat.** Visszatekintő népszaporodás a Vas megyei horvát falvakban a 2001-es statisztikai összesítés alapján

**Table 5.** Retrospective population growth in Vas County Croatian villages based on a 2001 statistical summary

	Népeség 1970-ben	Természetes gyarapodás	Vándorlási különbség	Népeség 1980-ban	Természetes gyarapodás	Vándorlási különbség	Népeség 1990-ben	Term. gyarapodás	Vándorlási különb.	Népeség 2001-ben
Felsőcsatár	585	-4	-75	506	-37	-15	454	-19	31	466
Horvátlovó	258	-1	-24	233	-6	-6	221	-21	-5	195
Horvátzsidány	939	-17	-53	869	-32	16	853	-29	32	856
Narda	654	11	-73	592	7	-34	565	-54	-2	509
Ólmod	159	-14	-35	110	-7	-22	81	-13	20	88
Peresznye	806	-210	203	799	-187	48	660	-232	187	615
Szentpéterfa	1186	109	-101	1194	-3	-108	1083	-16	9	1076

**6. táblázat.** A helyben dolgozók és a másutt dolgozók száma és aránya a Vas megyei horvát falvakban 2001-ben

**Table 6.** Number and proportion of those working locally and elsewhere in Vas County Croatian villages in 2001

	Másutt dolgozó az összes dolgozó százalékában	Összes dolgozó	Helyben dolgozó			Összes másutt dolgozó	Más településre eljáró		
			Mezőgazdaságban	Iparban	Szolgáltatásban		Mezőgazdaságban	Iparban	Szolgált.
Felsőcsatár	81%	170	2	5	26	137	15	70	52
Horvátlovó	88%	83	5	1	4	73	3	39	31
Horvátzsidány	78%	335	15	6	54	260	8	138	114
Narda	86%	200	7	6	16	171	11	97	63
Ólmod	83%	29	-	1	4	24	2	10	12
Peresznye	67%	160	10	3	40	107	6	45	56
Szentpéterfa	69%	444	27	34	76	307	6	190	111
Községek összesen	68%	46167	2920	4147	7735	31365	1711	18347	11307

**7. táblázat.** A népességszám alakulása a Vas megyei horvát falvakban 1870-től 2001-ig

**Table 7.** Population trends in Vas County Croatian villages, 1870–2001

	1870	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1941	1949	1960.	1970.	1980.	1990.	2001.
Felsőcsatár	656	779	725	780	831	851	806	833	871	674	595	517	456	482
Horvátlovó	362	387	418	427	397	409	374	342	342	280	265	237	222	197
Horvátzsidány	764	907	918	958	1051	1111	1126	1204	1163	1049	963	909	862	869
Narda	610	683	692	710	682	696	728	695	746	680	651	603	570	518
Ólmod	206	242	272	298	270	309	284	248	297	239	163	125	82	89
Peresznye	572	576	636	697	744	816	777	773	841	826	823	754	613	618
Szentpéterfa	1149	1276	1378	1426	1481	1601	1549	1536	1695	1415	1216	1225	1119	1086
Községek összesen	135427	145811	157212	165256	171818	178555	179898	176228	179469	170070	155156	137781	123605	119516

**8. táblázat.** A jelenlévő népesség és az állandó népesség százalékban kifejezett aránya (1941 = 100%) a Vas megyei horvát falvakban

**Table 8.** Percentage of population present to permanent population in Vas County Croatian villages (1941 = 100%)

	1941	1949	1960	1970	1980	1990	2001
Felsőcsatár	100%	105%	81%	71%	62%	55%	58%
Horvátlovó	100%	100%	82%	77%	69%	65%	58%
Horvátzsidány	100%	97%	87%	80%	75%	72%	72%
Narda	100%	107%	98%	94%	87%	82%	75%
Ólmod	100%	120%	96%	66%	50%	33%	36%
Peresznye	100%	109%	107%	106%	98%	79%	80%
Szentpéterfa	100%	110%	92%	79%	80%	73%	71%
Községek összesen	100%	102%	97%	88%	78%	70%	68%

## Irodalom

- DARABOS N. (1989): Zum Selbstverständnis der burgenländischen Kroaten. – In: H. BAUMGARTNER G., MÜLLNER E. & MÜNZ R. (szerk.): *Identität und Lebenswelt. Ethnische, religiöse und kulturelle Vielfalt im Burgenland*. Eisenstadt /Burgenländischer Forschungstag 1988, pp. 53–62.
- GEOSITS S. (1996): *Szentpéterfa Petrovo Selo Prostrum 1221-1996*. – Wien, Edition Tusch, 176 pp.
- GYUROK J. (1998): A magyarországi horvátok 1910-1990. (Szociológiai, demográfiai, történeti jellemzők a népszámlálások alapján.) – Pécs, Gálos Nyomdász Kft., 161 pp.
- GIJELER M. & KORNFEIND J. (é. n.): *Povijest Gradišćanskih Hrvata do kraja 20. stoljeća*. [http://www.zigh.at/platforma.sites.django-hosting.ch/media/files/gh\\_novo.pdf](http://www.zigh.at/platforma.sites.django-hosting.ch/media/files/gh_novo.pdf) (Hozzáférés: 2018. 07.25.)
- HABINA P. (1994): Kitelepítés-kitelepítettek (1949-1953). – In: MICHELLER M. & VIRÁGNÉ HORVÁTH E. (szerk.): *Migráció a Kárpát-medencében. Országos Történeti és Művelődéstörténeti Tanácskozás. Békéscsaba újratelepítésének 275. évfordulóján*. Békéscsaba, Kőrösi Csoma Sándor Főiskola, pp. 161–188.
- HAJSZAN R. (2007): Kršćanske hrvatske novine. – *Croatica et Slavica Iadertina* 3: 319–328.
- HOLJEVAC Ž. (2011): *Identitet Gradišćanskih Hrvata: Korijeni i perspektive*. (Dve domovine. Two homelands 33: 141–145. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DO C-TBIQC0PK/8f4cbf29-cfc4-4530-8f50-8505af6d8e73/PDF> (Hozzáférés: 2018. augusztus 2.))
- HORVÁTH S. (1997): Hozd ide a pepenyákat! – Eltűnő és megmaradó grádistyei horvátok Vasban. – *Vasi Szemle* 51(4): 457–468.
- HORVÁTH S. (é. n.): *Narda*. – Budapest, Száz magyar falu könyvesháza, 205 pp.
- KELEMEN I. (2001): *Fertőhomok. 1274–2001*. – Budapest, Croatica Kht., 299 pp. + 8 térkép + 32 ábra.
- KOVÁCS G. (2000): Vaskeresztes termelősövetkezeti mozgalmának története. – In: Kovács G. (szerk.): *Vaskeresztes a millenniumig*. Szombathely, Vas keresztes Község Német Települési Kisebbségi Önkormányzata, pp. 112–123.
- KOVÁCS G. (szerk.) (2015): *Horvátlövő településtörténete és néprajzának értéktára*. – Szombathely – Horvátlövő, Szülőföld Könyvkiadó – Horvát Önkormányzat, 352 pp.
- KOVÁCS T. (1991): A határmenti fekvés szerepe a falusi települések életében. – *Tér és Társadalom* 1991(1): 41–53.
- MÉREI F. (2000): Közösségek rejtett hálózata. – In: TIBORI T. & T. KISS T. (szerk.): *Közösségi formációk. Szöveg- és szemelvénygyűjtemény a közösségelmélet szakirodalmából. 2. átdolgozott kiadás*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, SZIE JFK Társadalomelméleti, Közművelődési és Felnőttoktatási Intézet, pp. 85–89.
- MOLNÁR I. (1994): Szakmunkásképzés, migráció az ötvenes /és hatvanas/ évek adatai tükrében. – In: MICHELLER M. & VIRÁGNÉ HORVÁTH E. (szerk.): *Migráció a Kárpát-medencében. Országos Történeti és Művelődéstörténeti Tanácskozás. Békéscsaba újratelepítésének 275. évfordulóján*. Békéscsaba, Kőrösi Csoma Sándor Főiskola, pp. 267–278.
- RÁKOSI M. (2002): *Visszaemlékezések. 1892-1925. I.* – Budapest, Napvilág, 976 pp.
- SZESZTAY Á. (1994): Nemzetiségi törekvések az 1956-os forradalomban. – *Regio-Kisebbség, politika, társadalom* 5(2): 106–126.
- UJEVIĆ M. (1934): *Gradišćanski Hrvati*. – Zagreb, Hrvatsko književno društvo Sv. Jeronima, 94 pp.



*műtárgyvédelem*

---

CONSERVATION





# Fa körül táncoló gyermekeket ábrázoló porcelánplasztika restaurálása

**Ferencz Eszter**

SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM  
H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary  
ferencze88@gmail.com

## Összefoglalás

A tárgy a meissen gyárból kikerült rokokó stílusú darabok közül egy ritka kompozíciós megoldás, ahol négy gyermek táncol egy fa körül. A porcelánplasztika nagyon rossz állapotban volt a restaurálást megelőzően. Különösen a fa elem roncsolódott nagymértékben. A tárgyon korábbi, nem túl szakszerű beavatkozások nyomait lehetett megfigyelni, pontatlan ragasztásokkal, rossz minőségű, zavaró kiegészítésekkel. A helyreállítás az alapoktól indult, teljesen szét kellett bontani a porcelánt. A nem megfelelő kiegészítő anyagok miatt ez igen hosszadalmas feladatnak bizonyult. A ragasztás a megtisztított rengeteg apró töredék miatt – csak a fa rész 90 elemből állt – türelmet, kitartást igénylő feladat volt, de a restaurálás eredménye látványos lett. A kiegészítésnél is az apró falevelek, mini masnik, ujjak pótlása jelentette a kihívást. Sok esetben kreatív megoldásokra volt szükség a hiányzó részek újraépítéséhez. A retus során, ahogy az élénk színek, a finom vonalú rajzolatok a kiegészítésekre kerültek, úgy kezdte megközelíteni régi pompáját a tárgy és vált újra bemutatathatóvá.

## Abstract

Restoring a Meissen Porcelain work depicting children dancing round a tree. *This piece exemplifies a type of composition rarely found among the Rococo work of the Meissen Factory. Four children appear dancing round a tree. The work was in a very bad state before restoration, the tree largely destroyed. There were signs of earlier botched efforts to repair it, with inaccurate glueing and irritating additions in poor taste. Restoration meant starting again by taking everything apart, which proved a lengthy task due to the inferior materials used in earlier repairs. Patience and persistence were needed to piece together all the tiny cleaned fragments – over 90 for the tree alone – but the result is spectacular. One challenge was to replace the tiny tree leaves and bows with new. It called in many cases for creativity in building up the missing parts. The piece began to regain its old grandeur and be ready for display again once the retouching had augmented the bright colours and fine lines.*

KEYWORDS: Meissen, porcelain china, porcelain restoration, porcelain tree, Kändler

## A porcelán szoborcsoport történeti eredete

A különleges porcelánplasztika<sup>1</sup> a meissen gyárban készült a 19. században (1. ábra). A talpon található öntőformaszám<sup>2</sup> alapján (2. ábra) eredetileg Johann Joachim Kändler által 1760 körül tervezett modell.<sup>3</sup> Jól látható a jellegzetes, sötétkék

keresztbetett kard is, ami Meissen védjegye. A kardok hegyesszőget zárnak be, ívelt a rajzolatuk, a markolatok így majdnem párhuzamosak. A gyári jelzet áthúzott, tehát gyártás során nem érte el a magas minőséget, vagy megsérült. A tárgy díszkerámia, rokokó stílusban készült asztali szoborcsoport, amelyen két lány és két fiú egymást

<sup>1</sup> Magántulajdon.

<sup>2</sup> A talpon jól látható a karcolt 2728-as modellszám. A szám mellett található egy karcolt „C” egy apró nyomtatott 43-as és egy apró vörössel festett 88-as. A modellszám nemcsak a talpon, hanem a talprész felső, a fa által takart központi területen és a fa talpán is megtalálható.

<sup>3</sup> Magassága 32 cm.

kézen fogva táncol egy dús lombú fa körül. A lendületes kompozíció, az aprólékos kivitelezés valószínűtlenül finom megjelenésűvé teszi a porcelánt. Sajnos, ami a szépségét és különlegességét adja a tárgynak, az egyben a fokozott sérülékeny-

ségét is eredményezi. A formaalakításból adódóan feltehetően a gyártáskor sérülhetett, ezt követően a gyárból pedig már csak a jelzet áthúzása után kerülhetett ki. A restaurálást követően ez a tény az értékéből, különlegességéből mit sem von le.



**1. ábra.** „Gyermektánc fa körül” című porcelán kompozíció  
*Figure 1. Porcelain work depicting children dancing round a tree*



**3. ábra.** A légius hatású, táncoló porcelán figurák  
*Figure 3. Airy dancing figures in porcelain*



**2. ábra.** Karcolt öntőformaszám és egyéb jelölések a talpon  
*Figure 2. A scratched mould number and other marks on the base*



**4. ábra.** Aranyozott roccaille dísz a talpazaton  
*Figure 4. Gilt roccaille decoration on the pedestal*

## Tárgyleírás

A porcelán szoborcsoport alapvetően két részre bontható. Statikai szempontból a nagyobb egységet és a fő súlyt a rocaille talpazat adja, amin két fiú és két lány körtánca látható (3. ábra). Az alakokat aprólékos részletességgel, finoman mozduló testtartásban mintázták meg. Az éppen csak összeérő kezek, a libbenő ruhák, a táncra mozduló testek örök mozdulatlansága olyan, mint egy pillanatfelvétel. A lendületességük és térbeliségük mégis várakozással tölti meg a jelenetet. Az ember szinte várja, hogy a fiatalok tovább forduljanak. Kifejezetten részletgazdag a ruházatuk, mintázásban és festésben egyaránt. Az apró masnik, fodros kézelők, gallérok, libbenő kötény, kabát, hajfonat, festésben finom vonalú csíkozás és gazdag növény minta, gyönyörű élő színek hihetetlen egyensúlyban vannak. A talpazaton, a figurákon kívül hangsúlyos aranyozott rocaille dísz látható (4. ábra), valamint némi fű, apró virág és farönk, amelyek diszkrét tartóelemként és térelválasztóként funkcionálnak. A kompozíció központi, külön mintázott eleme a porcelán fa, amelyet eredetileg speciálisan kialakított réz elemmel rögzítettek az alaphoz, sajnos nem túl stabilan. Tömege nagyon kicsi. A törzs karcsú, a táncolók fölé nyúlik. A lombozat valószerűtlenül vékony, karéjos levelek sokaságából áll, amelyek csomópontokból kiindulva kapcsolódnak az ágakhoz. A törzs finomvonalas festése és a levelek lazúros zöldje harmonikusan illik a talpazat táncjelentééhez. Színeiben egy nyugodt, visszafogottabb központot képvisel, a színes, aprólékosan díszített figurák között. A légies lombozat viszont erősíti a körtánc megfagyott pillanatának lendületét, mintha a levelek egy szellő hatására bármikor megmozdulhatnának. Formailag és a színek tekintetében igényes, harmonikus műalkotás, elegáns megjelenéssel.

## Meissen az európai porcelán bölcsője

Az európai porcelán felfedezése Johann Friedrich Böttger (1682-1719) nevéhez fűződik. A tehetséges alkimistának a porosz király udvarában nem

sikerült aranyat előállítania, ezért Szászországba menekült, ahol Erős Ágost elfogatta. A választófejedelem hamar felismerte, hogy az aranykészítés még foglya képességeit is meghaladja, ezért új feladat elé állította. Szeretett volna egy saját porcelángyárat. Fő vegyészének, az előkelő származású Ehrenfried Walther von Tschirnhausennek (1651-1708) azonban nem sikerült egyedül áttörést elérni a „valódi” porcelán előállításához vezető úton. Kísérletei során gyűjtőtükrökkel vizsgálta a hővisszaverődést, hogy megállapítsa a nehezen olvadó anyagok, mint például a kaolin olvadáspontját. Erős Ágost felismerte, hogy a két szakember együttműködése meghozhatja a várva várt eredményt. Kezdetben a Drezdában épített primitív kemencékben Böttger Steinzeug néven ismert, vörös kőedényt készítettek. Az első kísérleti porcelánedények 1708-ban születtek, nem sokkal von Tschirnhausen halála előtt. Tényleges gyártásuk 1710-ben kezdődött a Drezdától tizenkét mérföldre lévő Meissenben, ahol Erős Ágost hathatós segítségével köszönhetően felépült az új gyár. (NÉKAM 1980:5; MELEGATI 1996: 86; SANDON 1998: 84-87; DU BOULAY 2001: 88).

Az első kísérleti porcelánokat a meissenai gyárban kolditzi kaolinból sikerült előállítani. A kezdeti nehézségek egy részét kiküszöbölték, amikor új kaolinlelőhelyet fedeztek fel Aue mellett, és a Böttger-porcelán krémszínű megjelenését felváltotta a tiszta fehér massa és máz, amely simaságában vetélkedett a japán Kakiemon-stílusú porcelánokéval. (NÉKAM 1980:7; SANDON 1998: 87). A korai darabok keleti mintára készültek, de a színekkel még nem boldogultak, ezért ezeket a porcelánokat továbbküldték Augsburgba, ahol a darabokat ezüstbe és aranyba foglalták, sokat pedig a Hausmalernek nevezett független festők láttak el zománcozással vagy festettek hidegen olajfestékekkel. A leghíresebb független díszítőműhelyek, a Seuter és az Auffenwerth család vállalkozásai voltak, de említést érdemel a breslauer Böttengruber és Ignz Pressler a bayreuthi J. F. Metsch és 1740-től Pressnitzben dolgozó F. F. Mayer és F. J. Ferner házifestő, akinek működési helyét ma is homály fedi (SANDON 1998: 88; DU BOULAY 2001). A meissenai manufaktúra megalakulásának első évtizedében súlyos gyártási, technikai, technoló-

giai nehézségekkel küzdött. Böttger halála után 1719-től 1731-ig Johann Gregor Höroldt (1696-1775) került az üzem élére. Höroldt a 18. század legnagyobb színteknikusa volt, aki viszonylag rövid idő alatt megoldotta a porcelánok megfelelő színezését. A máz alatti festést 1720-ra sikerült kikísérletezni. Az 1720-as évekre sikerült fokozatosan leküzdeni a korai Böttger-féle porcelán egyetlen kiégetését és krémszínű megjelenését. A Meissenben gyártott „drezdai porcelán” Európa-szerte megbecsült kincssé vált. A máz simább és fehérebb volt, mint a legtöbb kínai porceláné. Ágost sikerét irigykedve néző királyok és nemesek saját porcelángyárak létrehozására törekedtek. Az alapos óvintézkedések ellenére többeknek sikerült Meissenből elcsábítani elégedetlen és pénzsóvár alkalmazottakat, akik Böttger titkát magukkal vitték (SANDON 1998).

1727-től Johann Gottlieb Kirchner, 1731-től pedig Johann Joachim Kändler (1706-1775) szobrász is Meissenben dolgozott. Kändler a gyár legkiemelkedőbb alkotója volt és az európai porcelánművészet egyik legjelentősebb egyéniségévé vált. Teljesen új látásmódot honosított meg a rokokó stílusú porcelánszobrok tervezésével. (KATONA 1999: 431.; MELEGATI 1996; SANDON 1998: 89; DU BOULAY 2001).

1773-ban Erős Ágost meghalt és Henrich von Brühl gróf tulajdonába került a gyár. 1774-ben Camillo Marcolini gróf lett Meissenben az igazgató. Marcolini vezetése alatt, a napóleoni háborúk miatta, az állami támogatások elapadtak. A gyárnak komoly anyagi nehézségekkel kellett megküzdenie. Szerencsére az új klasszicista stílushoz Meissen képes volt alkalmazkodni, Michel Victor Acier és Johann Carl Schönheit által mintázott porcelánplasztikáknak köszönhetően. (MELEGATI 1996; SANDON 1998:90).

1760 és 1830 között a technológia fejlődése lehetővé tette, hogy egyre többen jó minőségű porcelánt állítsanak elő. Tömegével létesültek az új porcelángyárak Európa-szerte. Sajnos ez a folyamat a művészi színvonal erős hanyatlásához vezetett. Különleges értéktárgyból nyereséget hozó árucikké vált a porcelán. Hatalmas új piacra leltek

a kisebb ráfordítási költséggel gyártott áruk a fel-törekvő középosztály és kereskedői réteg köreiben. (NEWSTEAD 2001: 151).

1814-től kezdve a meisseni gyár hírnevének helyreállítása érdekében az új vezetés megszüntette az igénytelenebb darabok gyártását. Újra magas minőségi követelményeket állítottak fel. A Marcolini-időszak után készült termékek a „késő meisseni” jelzőt kapták. (SANDON 1998: 90).

### Johann Joachim Kändler

A meisseni porcelánplasztika kibontakozása és virágzása Johann Joachim Kändler személyéhez fűződik. Kitűnő mintázó képessége és kreativitása magasra emelte a gyár hírnevét. A szobrász Drezda környékéről származott. Fiatalon kőszobrokat faragott Erős Ágost építkezéseiben. 1730-ban udvari szobrász címmel tüntették ki, 1731-ben került Meissenbe. Első feladatai közé tartozott az új ízlésnek megfelelő rokokó asztali készletek megtervezése. 1734-től Johann Friedrich Eberlein lett a segítőtársa. A „Hattyús készlet” a legismertebb közös szervizük, amit a gyár irányítója Heinrich Brühl gróf számára készítettek. Első szobrai állatfigurák voltak, majd a vidám udvari élet szereplői, bohócok, harlequinek. Az 1740-es években igen sok kedves életkép jellegű szobrot készített, gyakran divatos rézkarcok alapján. 1748-ban Párizsba utazott, ezt követően a rokokó hatás megerősödött a gyárban. Meissen ekkor ért hírnevének tetőpontjára. Tevékeny, erős művészegényiség volt, aki hajlott a monumentalitás felé. Az egyházi jellegű megrendelések lehetővé teszik számára a nagyobb méretű szobrok megalkotását. A rokokó hatás ellenére Kändler elsősorban barokk művész volt és ezek a témák lehetőséget adtak a fennkölt, nagyság érzetét keltő jelenetek ábrázolásához. Pályája során több kiváló művészrel dolgozott együtt,<sup>4</sup> egészen 1773-ban bekövetkezett haláláig. Utolsó, Michael Victor Acierrel közös munkája egy negyven csoportból álló allegorikus kompozíció volt II. Katalin cárnő megrendelésére (NÉKAM 1980: 15–20).

<sup>4</sup> 1739-től Johann Gottlieb Ehder, 1743-tól Peter Reinicke, 1748-tól Fridrich Elias Meyer, 1761-től Carl Christian Punct, 1765-től Michael Victor Acier.



## Meisseni minőség védelme

A gyártás kezdeti időszakában nem használtak jelzést. Az eredetiség igazolásához, Meissen híres védjegye, a keresztbe tett kard 1722-től jelent meg a saját termékeken. „Kezdetben kék zománccal festették a jelet a mázra, az 1720-as évek végétől azonban áttértek a zománc alatti kékre. A különleges darabok egyéb királyi szimbólumokat is viseltek, így KPM (Königliche Porzellan Manufaktur) betűket, vagy Ágost monogramját: AR (Augustus Rex). E jeleket előszeretettel utánozzák a 19. században”(SANDON 1998: 89).

A gyártás idejének meghatározásában a keresztbe tett kardok pontos alakja nyújt nagy segítséget. „A korai jeleken a kardok vékonyak, egyenesek és csaknem derékszögben metszik egymást; a 19. századi példányokon inkább görbék és hegyesszöget alkotnak. Ha a kardmarkolatokon sötét gombot találunk, akkor általában 19. századi darabban van dolgunk. Az akadémikus időszakban (1763–

1774) egy pontot helyeztek a kardmarkolatok közé, ezért ezt „pontidőszak”-nak is nevezzük. 1774-ben Camillo Marcolini gróf lett a gyár igazgatója, és ettől kezdve egészen 1813-ig a pontot gyakran csillag helyettesítette”(SANDON 1998: 90).

„A keresztbe tett kardos jelet ugyan széles körben utánozták, a származás megállapítására mégis sok esetben lehetőséget ad az a meisseni rendszer, amely a mesterek azonosítására szolgált. 1730-tól apró benyomott számok tűnnek fel, a Marcolini-időszaktól kezdve pedig általában festett számot is találunk. A 19. századi dísz tárgyak rendszerint öntőformaszámokat viselnek magukon, amit gyakran előz meg egy, egyetlen betűből álló előtag a talpba karcolva. A 20. században a modellszámokat inkább benyomják, mintsem karcolják”(SANDON 1998: 90).

A fehér meisseni porcelánok közül csakis a tökéletesen sikerült darabokat festették. A nem megfelelő minőségű darabokat kiselejtezték, és félkész állapotban eladták olyan független festőműhelyeknek, mint például a drezdai Wolfsohn.



5. ábra. A sérült porcelán bekerülési állapota

Figure 5. The damaged porcelain composition as obtained



6. ábra. Gumyszerű anyagból készített, festett, durva kiegészítés és az eredeti levél

*Figure 6. A crude painted addition made of a rubbery material and the original leaf*



8. ábra. Régi ragasztások, hiányzó ujjak, masnik

*Figure 8. Older glueings, missing fingers and bows*

A meisseni gyár e selejteken az 1760-as évek közepétől érvénytelenítette a saját jelzését oly módon, hogy a keresztbe tett kardok közepét egy vonallal átvágta. Sok Drezda környéki gyártó készített hagyományos meisseni modellekről másolatot. A független porcelánfestők, élükön Helena Wolfsohnnal, kihasználták a kavarodást és régi, meisseni jeleket másolgattak munkáikra. Jellemző darabjaik porcelánputtókon nyugvó, kecses rózsákkal kirakott asztaldíszek voltak. Ezek könnyen eladható tárgyak voltak és a megtevesztésig hasonlítottak az eredeti gyári darabokra, ráadásul a jel is a talpukra volt festve (MELEGATI 1996; SANDON 1998:90; DU BOULAY 2001).

### Állapotfelmérés

A porcelánplasztika nagyon rossz állapotban volt a restaurálás megkezdése előtt (5. ábra). Eredetileg a központi fa elemet egy speciálisan kialakít-



7. ábra. Hiányzó láb az egyik figurán

*Figure 7. A missing leg on one figure*

tott réz elemmel rögzítették a talpazathoz. Ez a megoldás nem adott fix tartást, lehetőség volt a fa forgatására. Technikailag ez egy érdekes elgondolás, de statikai szempontból ennél a kompozíciónál nem bizonyult szerencsésnek. Az egyenlőtlen súlyelosztás<sup>5</sup> és a bizonytalan rögzítési megoldás miatt a fa könnyen eldőlhett, ami sajnos meg is történt. Feltehetően már a gyárban, készítéskor sérülhetett, és ezért csak érvénytelenített jelzettel kerülhetett ki Meissenből. A fa és a figurák részletgazdag, légyes formázása csodálatos technikai szempontból, de ami a szépségét, különlegességét adja, az egyben fokozza a sérülékenységét. A tárgy rettentő állapotban került a restaurátor műhelybe. A fa elem nem egyszerűen eltört, teljesen lombtalan volt, csak néhány ágcsont meredezett. A levelekből ami megmaradt, azt egy zacskóba összesöpörve gyűjtötték össze. Korábbi kiegészítés, festés nyomait lehetett látni a megmaradt töredékeken, nagyon rossz minő-

<sup>5</sup> Egyenlőtlen a súlyelosztása a fa elemnek a hosszú karcsú törzs és a kiszélesedő lombkorona miatt.





9. ábra. Tisztítás után az elemeire bontott porcelán

Figure 9. The separated pieces of porcelain after cleaning

ségű gumyszerű anyagból és testes, egyszínű, zöld, feltehetően akril festékkel összekelve (6. ábra). A hiányzó levelek mennyiségét elsősorban fel lehetett mérni. A törzs nagyjából egyben maradt, csak az alját ragasztották össze. A talpazaton is korábbi beavatkozás nyomok voltak, elsősorban a táncoló figurákon, így ragasztások, durva, esetlen kiegészítések, elnagyolt festések. Sok apró elem hiányzott: ujjak, lábak, masnik, fodrok, fű részletek (7–8. ábra). A felületet mindenhol poros, zsíros lerakódás borította. Összességében rendkívül szomorú látványt nyújtott a különleges porcelán kompozíció.

## Restaurálás

**Tisztítás:** A tárgy helyreállítását a régi, nem túl szakszerű ragasztások és kiegészítések lebontásával kellett kezdeni. A rossz minőségű, pontatlan

illesztéseket acetone<sup>6</sup> gőzben gyönyörűen el lehetett távolítani, a törésfelületek tökéletesen megtisztultak. A levelek esetében merült fel csak nehézség. A korábbi kiegészítésekről az eredeti levélfelületekre került festék acetonos oldásra egyáltalán nem reagált. Etilalkoholos<sup>7</sup> gőzben ugyan duzzadt, de a mélyedésekből, hajlatokból sok helyen mechanikusan kellett a festékfoszlányokat óvatosan eltávolítani. Nagyon hosszadalmas és nehézkes feladat volt a rengeteg apró töredék miatt. A teljes tárgyegyüttest 139 töredékre lehetett szétválasztani (9–11. ábra). A korábbi beavatkozások visszabontása után jöhetett a felületi zsíros lerakódások eltávolítása, ami zsíralkoholszulfonát 2%-os anionos felületaktív anyag desztilláltvízes oldatában történt.

**Ragasztás:** Az egyik legnagyobb kihívást a rengeteg apró töredék összeillesztése jelentette. Különösen a fa lombkoronájának a felépítése vett sok időt igénybe (12 a–c. ábra). Nehéz volt meg-

<sup>6</sup> Gyártja: Reanal Laborvegyszer Kereskedelmi Kft. 1147 Budapest, Telepes u. 53. Forgalmazó: Azúr Vegyszerbolt 1085 Budapest, József krt. 65.

<sup>7</sup> Forgalmazza: Azúr Vegyszerbolt 1085 Budapest, József krt. 65



10. ábra. Megtisztított levéltöredékek száradás közben  
*Figure 10. Cleaned fragments of leaf while drying*

találni az alig egy milliméter vastagságú levéltöredékek helyét, amelyekből a kiinduláskor 89 darab állt rendelkezésre. A kicsi törésfelületek miatt a ragasztás nagyon sok időt vett igénybe. A leveleket, a ragasztó teljes térhálósodásáig ideiglenesen plasztilin pötytyökkel kellett rögzíteni. Az első levelek ragasztásánál sem volt könnyű a teljesen összevissza álló töredékeket a helyükön tartani, de ahogy nőtt a lombkorona úgy vált egyre nehezebbé ez a feladat. Célszerű volt gyors kötésejű ragasztót alkalmazni. A DEVCON S208<sup>8</sup> kétkomponensű, ötperces epoxiragasztó víztiszta, nem szívódik a porcelánba. A kötőszilárdsága magas, stabilan tartja a kis felületen kapcsolódó töredékeket is. Mind a fa, mind a talpazat elemeinek ragasztásánál nagyon hatékonynak bizonyult ez a gyors kötési idő, de a rengeteg apró töredék rögzítése még így is sok időbe telt.



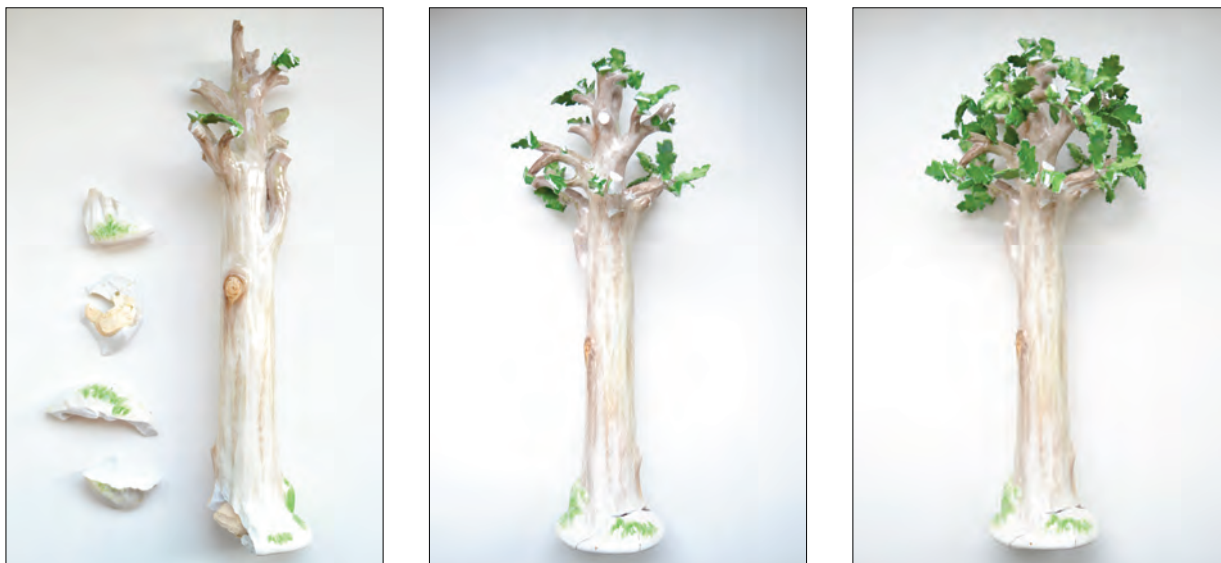
11. ábra. Szétbontott porcelán figura  
*Figure 11. A disassembled porcelain figure*

**Kiegészítés:** A porcelán kompozíció teljes összeállítása után lehetett csak pontosan felmérni a hiányokat. A fa lombzata nagyon szépen felépült a megmaradt eredeti töredékeknek köszönhetően, de jól látható volt 52 darab levélcsont. A talpazaton a figuráknál lábak, ujjak gallek, fodrok, kezelők, masnik hiányoztak. Silicon Compound<sup>9</sup> összegyúrható kétkomponensű szilikogumival sikerült negatívot venni a már meglévő felületekről (13. ábra). A lombzat esetében hat különböző levél adta a formát. Gyorsabban lehetett így haladni az öntéssel, mivel több tucatot kellett készíteni, és természetesen szerencsés volt, hogy nem teljesen egyformák a levelek. A kiegészítés kétféle megoldással történt. A figurák esetében a lábak Artepur kerámiaporból<sup>10</sup> lettek kiöntve (FERENCZ 2015), az egyéb kisebb hiá-

<sup>8</sup> S-208 Devcon ötperces epoxi kétkomponensű ragasztó. Gyártó: ITW, USA. Importálja: G-Bush Kft. 1023 Budapest, Harcsa u. 2.

<sup>9</sup> Artidee termék, Siligum formavevő anyag. Gyártja: Creartec trend-design-gmbh DE 88161 Lindenberg/Allgäu Forgalmazza: Opitex Kft. 2071 Páty, Ady Endre u. 76.

<sup>10</sup> Artidee termék. Gyártja: CREARTEC DE 88161 Lindenberg/Allgäu. Forgalmazza: Opitex Kft. 2071 Páty, Ady Endre u. 76.

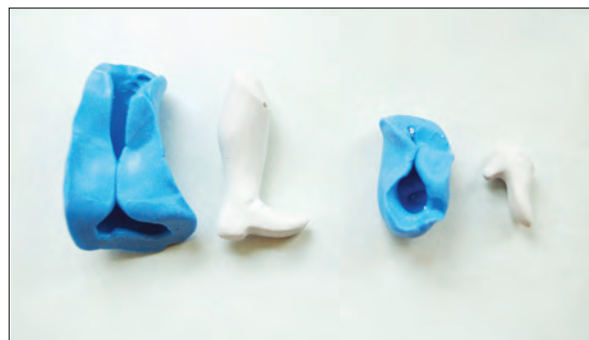


12.a-c. ábra. A porcelán fa ragasztási fázisai

Figure 12a-c. The glueing phases on the porcelain tree

nyok Vianova poliészter színezékekkel<sup>11</sup> töltött DEVCON S208 kétkomponensű ötperces epoxival. A levelek pótlása is ugyanezzel a megoldással készült. Egyedül a masnik kiegészítése okozott problémát. Nagyon aprók voltak, légiesen vékonyak és teljesen esetlegesek, ráadásul sok hiányzott vagy töredékes volt. Negatívot nem lehetett levenni. Kreatív megoldásra volt szükség, hogy ezeket a hiányokat megfelelően pótolni lehessen. Az eredeti szalagok szélességének és hosszának megfelelő papírcsíkokat poliészter színezékekkel töltött DEVCON S208 kétkomponensű ötperces epoxiba kellett mártani, majd ezt követően csipesz segítségével gyorsan kialakítani a hurkokat, íveket. Nem volt könnyű feladat, a gyors térhálósodás miatt igen pontosan, tempósan kellett dolgozni, de a végeredmény az elvárásoknak megfelelően sikerült (14 a-c. ábra).

**Felület megmunkálás:** A kiegészítéseket minden esetben a tárgy eredeti felületéhez kellett igazítani. Az apróbb hibák, a törésvonalak mentén a kipattogzások Neoflex<sup>12</sup> javítópasztával lettek pótolva. A kiegészítések felülete vizes csiszolópapírral lett a kívánt simaságúra alakítva. A tökéletes simaságú kiegészítések nagyon fontosak a porcelánok esetében, mert festés során a legkisebb hiba



13. A lábak pótláshoz levett negatívok és a kerámiaporból öntött kiegészítések

Figure 13. Negatives taken for replacing the legs and additions in poured ceramic powder

is láthatóvá válik, ahogy a vékony rétegek egymásra kerülnek. A levédésre alkalmazott lakk rétegnél pedig, már az apró felületi eltéréseken is megtörik a fény, ezzel rontva az egységes hatást. Ezeknek a zavaró tényezőknek a kiküszöbölése miatt, a legalaposabb munkával kell törekedni a sima alap elérésére (FERENCZ 2005).

**Retus:** A kiegészítések megmunkálása után, retusfestés előtt, a kerámiaporos pótlások felülete erősen higított Creall<sup>13</sup> vizes bázisú lakkal lett izolálva. Éppen csak annyira, hogy a felvitt festék a

<sup>11</sup> 9308-as színszámú poliészter színezék. Forgalmazza: Novia Kft. 1149 Budapest, Nagy Lajos király útja 108.

<sup>12</sup> Festhető alapozó paszta. Gyártja: TEKLA KFT 8700 Marcali.

<sup>13</sup> Gyártja: HAVO b. v. Lokhorstweg 6, P.O. Box 320, 3850AH Ermelo Holland. Forgalmazza: Opitex Kft. 2071 Páty, Ady Endre u. 76.





**14.a-c. ábra.** A szalagok kiegészítési fázisai  
*Figure 14a-c. Phases in completing the ribbons*



**15. ábra.** A lombzat a kiegészített levelekkel  
*Figure 15. Foliage with the augmented leaves*



**16. ábra.** A lazúrosan festett levelek  
*Figure 16. Leaves painted with lacquer*



17.a–b. ábra. A figurák keze bekerülési állapotban és teljes helyreállítást követően

*Figure 17a–b. The hands of the figures as received and after full restoration*



18.a–c. ábra. Lábpótlás lépései a bekerülési állapottól a retusálás végéig

*Figure 18a–c. Stages in leg replacement, from state received to completed retouching*

kiegészítésbe ne ivódjon bele, de az előkészített felületen megtapadjon. A színek felhordásánál mindig a kerámia díszítőtechnikájától függően kell megválasztani az alkalmazott eljárást (FERENCZ 2015). Ennél a szoborcsoportnál a hiányok nagy része egy lazúrosabb színfelhordást igényelt. Különösen a fa leveleinél volt fontos, hogy ne telibe legyenek festve, hanem a színeknek legyen egy tetzőleges játéka (15–16. ábra). A retus Prisma lakkban<sup>14</sup> oldott Van Dyck olajfestékekkel<sup>15</sup> történt. A figurák esetében a hiányok nagy része is ezt a lazúrosabb megoldást igényelte (17 a–b. ábra). Kevesebb felületen kellett vonalas, rajzosabb mintát ki-

egészíteni, ezért ezek a részek is olajfestékekkel lettek retusálva, hogy ne keveredjen túl sokféle anyag a tárgyon (18 a–c. ábra). A teljes festés végén Prisma lakkréteggel lettek ezek a területek is levédve. A lakkréteg fölött kerültek a helyükre az arany kontúrok, díszítések Liquid Leaf<sup>16</sup> oldószeres aranyfestékekkel (19–20. ábra). Színekben, mázhatásban így a retusált felületek tökéletesen harmonizálnak az eredetivel (FERENCZ 2004; 2013: 424).

**A fa elem rögzítése:** Eredetileg egy speciális réz elemmel volt rögzítve a tárgy, ami sajnos nagyon instabilnak bizonyult és a restaurálás kezdetekor el is kellett távolítani. A teljes helyreállítás után

<sup>14</sup> Gyártja: Schuller Eh'klar GmbH. Im Astenfeld 6, A-4490 St. Florian.

<sup>15</sup> Gyártja: FERRERIO S.p.A. Sala Bolognese, Italy.

<sup>16</sup> Gyártja: ColArt International s.a. F-72018 La Mans.





19. ábra. Arany díszítések festése után az egyik restaurált figura  
*Figure 19. A restored figure after the decorations have been gilded*

egy olyan megoldást kellett választani, ami a sérülékeny porcelán stabilitását biztosítja. A fa elem fix rögzítése mellett született döntés. A talapzaton táncoló figurákhoz képest az arányokat, esztétikai szempontokat figyelembe véve lett kiválasztva a jelenlegi beállítás (21. ábra). A ragasztás hidegen vulkanizáló, egykomponensű F. BS szilikonnal<sup>17</sup> történt.

### Restaurálás értékelése

A fa körül táncoló gyermekeket ábrázoló porcelánplasztika helyreállítása tökéletes példa arra, hogy a reménytelennek tűnő állapotokból is lehet precíz, kitartó munkával szép, egységes eredményt elérni. A tárgy restaurálása a rengeteg apró töredék miatt igazi türelemjátéknak bizonyult. Több esetben kellett kreatív, a megszokottól eltérő megoldást alkalmazni. A minőségi anyagokkal történt helyreállításnak köszönhetően a tárgy statikailag stabil, látványában egységes. A régi pompáját visszanyerve funkcionálhat tovább dísz tárgyként.



20. ábra. A táncoló figurák retus után  
*Figure 20. Dancing figures after retouching*

<sup>17</sup> Gyártja: MATERIAL Vegyipari Szövetkezet



21. ábra. A talpazat és a fa elem rögzítése után a helyreállított porcelán

*Figure 21. The restored porcelain piece after the pediment and tree have been attached*

## Irodalom

- DU BOULAY A. (2001): Korai európai porcelán – In: BATTIE D. (szerk.): *A porcelán. Sotheby's Enciklopédia*. Budapest, Park Könyvkiadó, pp. 85–115.
- GIELKE D. (1984): Europaisches Porzellan. – In: KUNZ D. (szerk.): cím. Leibzig, Museum des Kunsthandwerks Leipzig, 132 pp.
- FERENCZ E. (2004): Tatai káposztaleveles tál restaurálása. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* **28**: 369–373.
- FERENCZ E. (2005): Porcelánkiegészítés alkalmazása egy meissenai hatású gyertyatartón. – *Műtárgyvédelem* **30**: 153–165.
- FERENCZ E. (2013): Egy restaurátor naplójából. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* **36**: 415–433.
- FERENCZ E. (2015): Poszthabán kerámiák helyreállítása, nyakrekonstrukciós megoldások – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* **37**: 331–349.
- FORREST T. (1998): A kísérletezés kora. – In: FORREST T. (szerk.): *Antik porcelán és ezüst. Kor és stílustörténeti útmutató*. Budapest, Panoráma Könyvkiadó, pp. 32–46
- KATONA I. (1984): A német porcelán – In: KATONA I. (szerk.): *A porcelán*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, pp. 17–49.
- KATONA I. (1999): Porcelánlexikon. Az európai porcelánműhelyek, porcelánmanufaktúrák, porcelángyárák és porcelánjegyek enciklopédiája. Budapest, Gesta Könyvkiadó, 500 pp.
- MELEGATI L. (1996): XVIII. és XIX. század. – In: FIZIL É. (szerk.): *A porcelán. Műkincshatározó*. Budapest, Officina Kiadó, pp. 85–177.
- NEWSTEAD M. (2001): Európai porcelán 1780-tól 1930-ig. – In: BATTIE D. (szerk.): *A porcelán. Sotheby's Enciklopédia*. Budapest, Park Könyvkiadó, pp. 150–165.
- NÉKÁM L. (1980): Meissenai porcelán a budapesti Iparművészeti Múzeum Gyűjteményében. Budapest, Corvina Kiadó, 89 pp.
- P. BRESTYÁNSZKY I. (1976): A porcelán. – In: P. BRESTYÁNSZKY I. (szerk.): *Ismerjük meg a kerámiát. A kerámia és a porcelán története*. Budapest, Gondolat Kiadó, pp. 145–217.
- SANDON J. (1998): Németország és Ausztria – In: SANDON J. (szerk.): *Antik porcelán. Régiséggyűjtők kézikönyve*. Budapest, SubRosa Könyvkiadó. pp. 84–91.



# *múzeumpedagógia*

---

MUSEUM EDUCATION



# „A divat elhalványul, a stílus örök”<sup>1</sup> – A szakképzéstől a kreatív iparágakig múzeumi katalizálással című mintaprojekt megvalósítása

Czenki Zsuzsanna<sup>1</sup> & Bodorkós Orsolya<sup>2</sup> & Fabricius Csaba<sup>3</sup> & Némethné Ódor Edit<sup>4</sup>

<sup>1</sup>SAVARIA MÚZEUM

H–9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary  
czenki.zsuzsanna@savariamuseum.hu

<sup>2</sup>SZOMBATHELYI KÉPTÁR

H–9700 Szombathely, Rákóczi Ferenc u. 12., Hungary  
bodorkos.orsolya@savariamuseum.hu

<sup>3</sup>SZOMBATHELYI MŰVÉSZETI SZAKGIMNÁZIUM

H–9700 Szombathely, Paragvári u. 77., Hungary  
fcs.muveszeti@gmail.com

<sup>4</sup>SZOMBATHELYI SZOLGÁLTATÁSI SZAKKÉPZÉSI CENTRUM OLADI SZAKGIMNÁZIUM ÉS SZAKKÖZÉPISKOLA

H–9700 Szombathely, Simon István u. 2., Hungary  
odoredit.oladi@gmail.com

## Összefoglalás

A Savaria Múzeum 2017-ben részt vett a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum *Múzeumi és könyvtári fejlesztések mindenkinek* című kiemelt projektjében. Az együttműködés során olyan mintaprojektet hoztunk létre, amely kísérletet tett arra, hogy egy muzeális intézmény műtárgyai milyen inspirációt adhatnak a szakképzésben résztvevőknek. Ezt a múzeumpedagógiai foglalkozássorozatot úgy találtuk ki, hogy a későbbiekben bármely szakmát tanuló számára, bármely múzeum adaptálhassa az országban.

Projektünk a Szombathelyi Képtár textilgyűjteményére épített, szakképzési részről a Szombathelyi Művészeti Szakgimnázium, a Szombathelyi Szolgáltatási Szakképzési Centrum Oladi Szakgimnázium és Szakközépiskola diákjait vontuk be. A Szombathelyi Képtár alkotói „inkubátorházként” működött, ahol a diákok, mint jövőbeni tervezők és kivitelezők dolgoztak együtt egy-egy mintadarabon, amelyet egy-egy műalkotás ihletett. A mintaprojekt „tesztelésére” a szegedi Móra Ferenc Múzeumot kértük fel.

A mintaprojekt koncepciójáról, a foglalkozásokról és a múzeum, a közoktatási intézmények tapasztalatairól számolunk be a cikkben.

**KULCSSZAVAK:** mintaprojekt, múzeumpedagógia, szakképzés, textilipar, textilművészet

## Abstract

“Fashions fade, styles pervade” – Museum contributions behind a test project entitled “Specialist training to creative trading”. *Savaria Museum took part in 2017 in a Szentendre Open-Air Museum project entitled “Museum and library developments for all”. It meant devising a test project to gauge what inspiration specialist trainees might gain from museum works of art. It involved a set of instructive museum tasks for trainees in all fields at all museums in the country. The project rested on the textile collection at Szombathely Art Gallery. It covered students of Szombathely Specialist Arts Gymnasium, Szombathely Service Training Centre, and Olad Specialist Gymnasium and Training School. The creators at Szombathely Art Gallery devised an “incubator house”, where students, as future designers and applicants of design, could each engage on a specimen inspired by an art work. The task of testing the project went to Móra Ferenc Museum in Szeged. The article reports on the concept and tasks involved, and the experience gained by the Museum and the educational institutions taking part in the project.*

**KEYWORDS:** test project, museum education, specialist training, textile trading, art in textiles

<sup>1</sup> Yves Saint-Laurent

## Előzmények

2016-ban a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár EFOP-3.3.3 kódszámú *Múzeumi és könyvtári fejlesztések mindenkinek* című projektje kétmilliárd forint támogatásban részesült (ANONYMUS é.n.a: 3). A projekt számos eleme közül az egyik az ország különböző működési engedéllyel rendelkező muzeális intézményeiben más-más típusú oktatási intézmények közreműködésével létrehozott, összesen 20 mintaprojekt, amelyekre a konzorcium tagjai közel nettó 58 millió forintot fordítottak (ANONYMUS é.n.b: 5).<sup>2</sup>

A konzorcium vezetője a mintaprojektek tervezésére és megvalósítására az alaptermatika meghatározásával kérte fel a muzeális intézményeket. Elképzelésük szerint a „múzeumi mintaprojektek célja, hogy egy-egy témában újdonságot alkossanak, katalizátorként működjenek, ezen túl a kidolgozott és kipróbált programok és módszerek más muzeális és köznevelési intézmény számára is hasznosíthatóak legyenek.” (ANONYMUS é.n.b: 4).

A Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum (később: SMHVM) a *Múzeumpedagógiai módszerek a szakképzés támogatására – módszertani fejlesztés* keretében kapott felkérést mintaprojekt kidolgozására. Ennek a módszertani fejlesztésnek a célját az alábbiakban határozták meg a projektgazdák: „A Bruges-i Közlemény<sup>3</sup> 2010-ben meghatározott két fő stratégiai célkitűzése szerint a szakmai alapképzés vonzóvá tétele mellett fontos szempont a szakmai alap- és továbbképzés kiválóságának növelése is. A múzeumok szerteágazó tudásanyag letéteményeseiként kiemelkedő szerepet játszhatnak mindkét stratégiai célkitűzés megvalósításában. Gyűjteményükkel felkelthetik a diákok érdeklődését az egyes szakmák iránt, bemutathatják a szakmában rejlő kreatív lehetőségeket, valamint a mintaprojektek megvalósítása során felvázolhatnak egy, az adott szakmában kibontakozó vonzó életpálya modellt. Az érdeklődés felkeltésén túl az eredeti tárgyak tanulmányozásán keresztül fel lehet hívni a diákok figyel-

mét a szakmai igényességre és a szaktudás elsajátításában is elengedhetetlen élethosszig tartó tanulás fontosságára.” (ANONYMUS é.n.b: 13).

A módszertani fejlesztésen belül a Szabadtéri Néprajzi Múzeum megbízottja azzal a kéréssel fordult hozzánk, hogy a Szombathelyi Képtár textilyűjteményére építsük fel a mintaprojektet, illetve olyan középfokú oktatási intézményt vonjunk be együttműködő partnerként, ahol textillel kapcsolatos képzés folyik. További kérésként a projekt adaptációjára muzeális intézményt kellett felkérnünk, valamint a tanárképzésben résztvevő felsőoktatási intézmény hallgatóit kellett résztvevőként regisztrálnunk.

## Háttér

A Vas Megyei Kereskedelmi és Iparkamara képviselőjében Kiss-Bauer Szilvia tájékoztatott bennünket a megye könnyűipari helyzetéről. Vas megye és különösen Szombathely nagy hagyományokkal rendelkezik a könnyűipar területén. A megyei könnyűipari ágazatot túlnyomó többségben termelő vállalatok alkotják, csupán néhány szolgáltató, illetve tanácsadó vállalkozás található. A könnyűipar alapvetően a megyében négy területet foglal magába: textília gyártása, ruházati termékek gyártása, bőr, bőrtermék lábbeli gyártása, bútorgyártás. A könnyűiparban 300 női/férfiszabó szakmunkás, valamint varrómunkás hiányzik és hozzávetőleg 50 fő ruhaipari technikusra lenne szükség jelenleg a megyében. A Vas Megyei (korábban Regionális) Fejlesztési és Képzési Bizottság javaslata alapján a könnyűipari hiányszakmák a 2009/2010 és a 2016/2017-es tanévek között a következők voltak: 2009–2010: női ruhakészítő, 2011–2015: női szabó, 2016: női szabó, ruhaipari technikus, kárpitós.

## Partnerek

A foglalkozások alapvető céljának a textilművészeti és a textilipari képzések múzeumpedagógiai

<sup>2</sup> A szombathelyi projektre bruttó 3 806 220 forint támogatás jutott.

<sup>3</sup> A Szakoktatás és a képzés támogatása Európában. A Bruges-i közlemény. [https://www.google.hu/?gws\\_rd=ssl#q=bruges-i+k%C3%B6zlem%C3%A9ny](https://www.google.hu/?gws_rd=ssl#q=bruges-i+k%C3%B6zlem%C3%A9ny) (Hozzáférés: 2018. március 13.)

összekapcsolását, együttműködések kialakítását, a növendékek szakmai fejlődését, csapatmunkára való ösztönzését, szakmai tolerancia és együttműködési készségek fejlesztését tűztük ki. A Szombathelyi Képtár egyedülálló textilgyűjteménye kivételes bázist nyújthat a diákok szakmai ösztönzésére, valamint nagy hatással lehet az alkotói folyamatok beindításában, fejlesztésében. A célcsoport kiválasztásánál elsődlegesen a textiltervezéssel, valamint a textilből készült termékek kivitelezésével foglalkozó szakgimnáziumokat kerestük fel: a Szombathelyi Művészeti Szakgimnáziumot (később: MSZ) és a Szombathelyi Szolgáltatási Szakképzési Centrum Oladi Szakgimnáziumot és Szakközépiskolát (később: OSZ). A MSZ 1991-től képző- és iparművészeti tagozattal rendelkezik, amelyen kezdetektől az egyik legjelentősebb szakirány a textil. A mintaprojektben Varga Bernadett és Mengesz Ágnes textilművészek irányításával 10. (4 fő) és 11. (5 fő) évfolyamos diákok vettek részt. Az 1986-tól városunkban működő OSZ-ban a ruhaipari képzésen belül női szabó és ruhaipari technikus képzés folyik. Bukvai Albertné, Némethné Ódor Edit és Simon Edina szakoktatók vezetésével négy fő 14. évfolyamos ruhaipari technikus, illetve öt fő 10. évfolyamos női szabó vett részt a közös projektben. Mivel a múzeum együttműködése a két iskolával nem új – korábbi kiállításainkhoz ruharekonstrukciót, ékszerszámolatokat készítettek –, így a projektbe való bevonásuk minden partner részéről kedvező fogadtatásnak örvendett.

Az iskolák a mintaprojektben való részvételt felvették a 2017/2018-as tanév pedagógiai programjába, az elkészült mintadarabokat a diákok az éves vizsgamunkáik között szerepeltethették. A projektmunkán a tanév első félévében saját műhelyeikben is foglalkoztak. A bevonás fontos eleme, hogy az egyes partnerek sajátos, egyéni érdekei a projekt megvalósításban érvényesüljenek.

A projektbe bevont mentorált intézmény, a szegedi Móra Ferenc Múzeum kiválasztásánál azt az elvet követtük, hogy az intézmény rendelkezzen textilgyűjteménnyel, múzeumpedagógusokkal és székhelyén olyan oktatási intézmények legyenek, amelyek a közös alkotásra – tervezésre és kivitelezésre – alkalmasak. A mentorált múze-

ummal régi kapcsolatot ápol intézményünk, amely eddig nem terjedt ki a múzeumpedagógia területére. A mentorált intézmény saját munkatársaival és külső szakértőkkel adaptálta a programot. A mentorált múzeummal az első ötlettervektől folyamatosan kapcsolatban álltunk, minden dokumentum rendelkezésükre állt, kölcsönösen segítettük egymás szakmai és adminisztratív munkáját.

Az ELTE Savaria Egyetemi Központ művészeti képzéséről szerettünk volna egy csoportot bevonni a projektbe, de egyrészt a szemináriumi óra időtartama hozzávetőleg egyharmada volt a foglalkozásoknak, másrészt a végleges órarend kialakításánál nem sikerült olyan napot és időpontot találni, amely minden partnernek (középiskolák, egyetem, múzeum) megfelelt volna. A megcélzott csoporton kívül felajánlottuk a foglalkozásokon való ingyenes részvételt, ám ezzel az egyetemi elfoglaltságra hivatkozva nem éltek a hallgatók.

### A projekt célja

A projekt során olyan tevékenység valósult meg, amely eddig nem szerepelt a SMHVM múzeumpedagógiai kínálatában. Az eddigi gyakorlattól eltérően egy foglalkozáson nem egy tanintézmény egy csoportja, hanem két szakgimnázium egyes munkacsoportjai hoztak létre közösen egy-egy produktumot, amellyel az együttműködés kialakítását és jövőbeni erősítését, a különböző szak tudás egyesítését, átadását kívántuk elérni.

A múzeum több szinten is katalizátorként működött a projektben: a pedagógusokat, diákokat, a „hagyományos”, passzív befogadástól eltérő kreatív múzeumhasználatra ösztönöztük. A múzeum a mintaprojekten keresztül lehetővé tette a különböző oktatási intézmények szakmai együttműködését. A mintaprojekt modellezte a textilipar és egyáltalán a kreatív ipar egyik működési elvét, amelyben tervező és kivitelező közös munkájából jön létre az a termék, amely a piacon megjelenik. A Szombathelyi Képtárban, mint „inkubátorházban” a diákoknak és a szakoktatóknak lehetősége nyílt arra, ami a hagyományos oktatás-



ban időhiány miatt nem valósulhatna meg: a textilgyűjtemény feldolgozására, megismerésére és felfedezésére, textildolgozási, textilművészeti szakmai kompetenciák, a projekt módszertan felfedezésére és elsajátítására, szakmai kommunikáció elindítására, a textilművészeti kutató, tervező és tárgyaló tevékenység, kollektív munka keretében, szakmai ismereteik rendszerezésére. A formális oktatás keretében a két iskola között nem alakult ki olyan kapcsolat, amelynek során megismerkedhettek volna egymás műhelyeivel, speciális, egymástól eltérő képzéseikkel. Az alkotások bemutatásával a Szombathelyi Képtár nyilvánosságot biztosított a diákok és oktatók munkájának bemutatására.

A mintaprojekt célja, hogy más muzeális intézmény is felhasználhassa a kidolgozott módszert: tehát a hangsúly nem a textilgyűjteményre és a textiliparra fókuszált, hanem arra, hogy bármely gyűjtemény műtárgya alkalmas lehet arra, hogy adott szakmát tanuló diák számára inspiratív legyen, újra gondolja, egy-egy elemét, anyagát, technikáját, motívumvilágát adaptálja, feldolgozza, amely során egy új produktum jön létre. A mintaprojekt hosszú távú célja a kreatív múzeumhasználat, amely elősegíti az élethosszig tartó tanulást is.

### Múzeumpedagógia és módszertan

A Szombathelyi Képtár textilgyűjteményében jelenleg több mint 2500 textilművészeti alkotás található, ezek műfajilag az alkalmazott, a design-textil, a hagyományos fal- és tértexel, a miniatúrtextil, illetve a zászló és szalag kategóriákba sorolhatók. A gyűjtemény műtárgyaira és a projektidőszak textilművészeti kiállításaira alapoztuk mintaprojektünket.<sup>4</sup>

A Szombathelyi Képtár múzeumpedagógiai programjain a középiskolások részvétele az óvodás és általános iskolás korosztályhoz képest elenyésző. A mintaprojekt foglalkozásain, a kerekasztal beszélgetésen és a pályaorientációs elő-

adáson, a két középiskola szakmai műhelyében történt látogatáson 169 diák és 52 tanár vett részt. A projekttel azt is elértük, hogy a korosztály, mint célcsoport és tanáraik igényét feltártuk és ennek megfelelő programmal kielégítettük.

Vas megyében a textiliparral kapcsolatos szakoktatásban tanuló diákok száma évről évre csökken, így érthető, hogy a megyében szakemberhiány van. A projekt fontos célkitűzése az volt, hogy a diákokat a projektben megélt pozitív tapasztalatokkal a textilipari hiányszakmák irányába fordítsa.

A diákok tanáraik segítségével egy textilművészeti forrásműtárgyra alapozott öltözék tervezését és kivitelezését valósították meg, amellyel egyúttal a kreatív ipar működését is modellezték. 2017. december 5-én a Szombathelyi Képtárban a projektet záró kiállításon a nyilvánosság számára is bemutattuk azokat a ruhákat és kiegészítőket, amelyek a munka során születtek.

A múzeumpedagógiai módszertan felépítésekor tudatosan egymásra épülő, tematikus programokban gondolkodtunk, a múzeumi térbe bevont középiskolás korosztály kulturális, múzeumi szocializációjára kiemelten törekedtünk. A gyűjteményről és a múzeumi háttérmunkákról a projekt indulásáig a diákok és tanáraik kevés információval rendelkeztek, ezért olyan aktív múzeumhasználati szokásokat építettünk be a foglalkozásokba, amelyek ismereteiket gyarapították, amelyeket tanulmányaik során és későbbi szakmai munkájukban kamatoztathatnak.

A résztvevő célcsoport, a középiskolások divathoz fűződő kapcsolatát maximálisan kihasználtuk: ők azok, akiknek mindennapjaiban a divat követése, illetve annak tagadása hangsúlyos elemként jelenik meg. Életkori sajátosságuk az is, hogy kifejezetten érzékenyek az önkifejezésre, az útkeresésre és mindezt a külvilág felé az öltözködéssel hangsúlyosan kommunikálják. A múzeumpedagógiai módszertanban e személyes érintettségre, érdeklődő attitűdre is építettünk.

Projekt módszer alkalmazásával kollektív munkában lehetőségünk nyílt egy komplex ismeret- és tudásanyag átadására. A projekt egészének

<sup>4</sup> Ezer szállal textilművészeti kiállítás sorozat – Szombathelyi Képtár:

*Apró óriások - avagy a miniatúrtextil-művészet nagysága* (2017. október 13.–december 16.), kurátor Cebula Anna.

*Minta – Kép – Tár - a Minta Alapítvány kiállítása* (2017. október 13.–november 26.), kurátor Dorombi Mária.

*A Metropolitan Egyetem tárlata* (2017. október 13.–november 26.), kurátor dr. Baráth Hajnal.

struktúráját múzeumpedagógiai szempontból – akár a folyamatot, akár a tárgyalást tekintjük – egy tudatosan felépített módszertan alapozta meg. Az aktív tevékenységből származó, tapasztalaton alapuló ismeretszerzés a diákok, a pedagógusok és a múzeumpedagógus szempontjából is kulcsfontosságúnak tekinthető. Módszertanilag a másik meghatározó tényező a komplexitás, amely a projekt egészében és részegységeiben is hangsúlyos tényezőként szerepelt. A kollektív munka alkalmazása, mint módszertani elem, szépen demonstrálja a kreatív iparban együttműködő tervező és kivitelező fázisok egymásra épülését és e területek szakmai együttműködésének hangsúlyosságát.

Az első foglalkozáson a két iskola diákjaiból sorsolással hoztunk létre három kreatív munkacsoportot úgy, hogy mindegyik csoportban azonos arányban legyenek a „tervezéssel” és a „kivitelezéssel” foglalkozók. A szaktanárokkal közösen kiválogatott műtárgyakat bemutattuk a diákoknak, akik ezek közül választhattak csoportonként egyet-egyét. A kiválasztott forrásműtárgyak jellegzetességeit figyelembe véve három, előre meghatározott karakter<sup>5</sup> számára tervezték a csoportok öltözéket és kiegészítőket szaktanáraik aktív segítségével. A karakterek meghatározásával modelleztük a kreatív ipar célcsoportképzését, illetve azok analizálását, amelyre a termékfejlesztés épül. A karakterek korából, testalkatuk jellegzetességéből, életstílusából adódó különbözőségek határozták meg a létrehozandó öltözékek struk-

túráját, anyaghasználatát, díszítését, formai, szakmai megoldásait.

E négy aktív hónapban az ismeretszerző, átadó és tárgyaló folyamatokkal párhuzamosan történt a pedagógusok érzékenyítése. A gyűjtemény és a szakmai könyvtár bemutatásával arra törekedtünk, hogy az új ismereteiket beépíthessék később oktatói tevékenységükbe. A gyakorlati úton elsajátított projektmódszer is gazdagította pedagógiai palettájukat. A munkacsoportok működését nemcsak szakmailag felügyelték, hanem egyben aktív résztvevői lettek a megvalósítási folyamatnak azzal, hogy diákjaik munkáját maximálisan támogatták.

A projekt során összesen kilenc alkalommal vettek részt diákjaink a tematikusan felépített foglalkozásokon.<sup>6</sup> A szakmai munkát pályaorientációs előadással egészítettük ki, amelyet a Metropolitan Egyetem meghívott hallgatói és oktatói tartottak. Segítségükkel betekintést nyerhettek a projekt résztvevői a kreatív szakemberek képzési lehetőségeinek sokszínűségébe.<sup>7</sup> A zárórendezvény keretében beszélgetésén a meghívott vendégektől<sup>8</sup> első kézből kaphattak választ szakmájukat és pályaképüket érintő kérdésekre. A beszélgetés a könnyűipar, a textíles szakma jelenét, jövőjét, a design, az egyedi brandek kialakításának kérdéskörét járta végig. Felvetődött az is, miért hasznos egy ilyen mintaprojekt a szakképzésben résztvevőknek; miért fontos a szakmai együttműködés.

A kommunikáció egyik elemeként fontosnak tartottuk a közösségi média használatát. A részt-

<sup>5</sup> A munkacsoportok a következő három karakter számára tervezték öltözéket:

Színésznő. 39 éves, világos bőrű, vörös hajú és zöld szemű, 165 cm magas. Törékeny, szálkás testalkatú, testtömege 45 kg. A szombathelyi színház művésze, filmes munkái Budapesthez kötöttek. Sokat utazik. Szabadidejében filmfesztiválokra és színházi találkozókra jár. Karitatív tevékenységet végez, a kulturális élet aktív résztvevője. Mindkét városban lakásban él, hobbija a sport, korábban balettozott. Forrásműtárgy: Bolsinger Margit *Tokba zárt selyem*.

Múzeumigazgató nő. Kortárs művészeti múzeum vezetője, szaktekinély, kutató és művészettörténész. 1969. július 27-én született. Művészeti intézményekben oktat. Amerikai származású, két gyermek édesanyja, a '90-es évek második felétől Berlinben él, férje diplomata. 178 cm magas, testtömege 75 kg. Homokóra testalkatú, világos bőrű, szőke, kék szemű. Forrásműtárgy: Bonin Katalin *Filckompozíció*.

Fiatallány. Gimnazista. Kutyája fontos számára, szabadidejét vele tölti. Továbbtanulás előtt áll. Szülei Pécset kertvárosában él. Alma testalkatú, barna szemű és hajú, bőre kreol. 165 cm magas, 62 kg testtömegű. Imádja a retrót, a vintage stílust. Később újságíró szeretne lenni, angolul és franciául beszél. Forrásműtárgy: Rózsa Anna *Vágtat kollekció*.

<sup>6</sup> 2017. szeptember és december között a Szombathelyi Képtárban öt foglalkozás (alkalmanként 3 óra időtartamban), novemberben két műhelylátogatás az iskolákban, decemberben a projekt zárórendezvénye valósult meg.

<sup>7</sup> A METU bemutatkozik - pályaorientációs előadás a Szombathelyi Képtárban (2017. november 21.)

Előadók és előadások:

Baráth Hajnal, DLA (Metropolitan Egyetem Kommunikációs és Művészeti Kar rektorhelyettes, a Kézműves tárgykultúra alapszak vezetője, a Divat és Textiltervezés Mesterszak – textil szakirány vezetője): A textil szakirány képzései.

Panca Emese, formatervező: A METU Környezetkultúra és Építőművészet MA képzés bemutatkozása.

Szakos Dániel, tervezőgrafika mesterszakos hallgató: A tervezőgrafika MA képzés bemutatása.

<sup>8</sup> Czenki Zsuzsanna, Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum általános igazgatóhelyettes, Kiss-Bauer Szilvia, Vas Megyei Kereskedelmi és Iparkamara munkatársa, Fabricius-Nagy Emese, Mes Manufactory tulajdonosa, tervezője.

vevőkkel, a nyilvánossággal történő kapcsolattartást, információmegosztást és -átadást a Facebook segítségével végeztük. A diákok, tanárok és a múzeumpedagógus folyamatos jelen időben történő kommunikációját, a munka haladását segítette a Facebookon egy zárt és egy nyílt csoport működése. A *MintaProjekt17* nyílt Facebook-csoport volt a felmerülő kérdések, az információátadás gyors és kitűnő platformja. A diákok ide töltötték fel a múzeumpedagógiai feladataik megoldásait, képeit, illetve itt posztolták a Képtáron kívüli műhelymunka folyamatát. A csoporthoz a Facebook használók közül érdeklődők is csatlakoztak. Az oldalon megosztott feladatok, vélemények, multimédia tartalmak segítettek a projektesemények iránti érdeklődés folyamatos fenntartását a kreatív csoportok és a nyilvánosság körében. A közösségi média tervezett, nyilvános használatával a kreatív ipar kommunikációs tevékenységének egy részét modelleztük. Tapasztalatot gyűjtöttek a diákok arról, mivel tér el az egyéni, a magánhasználatú oldalak, csoportok működtetése a kereskedelmi célú oldalaktól.

A múzeumpedagógiai módszertan részeként a résztvevő szakközépiskolai diákok egy-egy kisfilmben munkájukról és tapasztalataikról számoltak be a projektzáró eseményen.<sup>9</sup>

A középiskolások elkötelezettsége a projekten belül végig pozitív és példa értékű volt. A személyes beszélgetésekből és kisfilmjeikből kiderült, hogy jó és fontos tapasztalatként élték meg a közös munkát, a munkamegosztást, amely során nagyon jól kiegészítették egymás tudását.

## Tapasztalatok

A projektben résztvevő középiskolák képviselőit arra kértük, írják meg tapasztalataikat a projektről. Elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy mennyiben segítette, egészítette ki tantervüket, milyen újdonsággal, milyen sikerekkel és nehézségekkel járt a projekt. A hozzánk eljuttatott írások változtatás nélkül kerülnek közlésre.

## Szombathelyi Művészeti Szakközépiskola<sup>10</sup>

A Szombathelyi Művészeti Szakközépiskola a múzeumi mintaprojektben a kreatív tőkét igyekezett hasznosítani. Iskolánk legfőbb erőssége az egyénre szabott szabad művészeti szemlélet és oktatási rendszer, amely kiemelt tehetséggondozásban valósul meg. A kiscsoportos szakmai órákon a gondosan átgondolt szakmai feladatokkal a diákok erősségeit tovább erősítjük, gyengeségeit fejlesztjük, és próbáljuk a lehető legnagyobb mértékben szélesíteni a látásmódjukat. Az iskolánk elsőszámú célja a szakmai kíváncsiság „felfedeztetése” a növendékekben, hiszen ez hozza magával a kísérletezést, ahova gondolatokon és rengeteg munkán keresztül vezet az út.

Számunkra a projektben való részvétel is egy újabb eszköz a diákjaink szemléletmódjának alakítására. Az együttműködés a Szombathelyi Szolgáltatási Szakképzési Centrum Oladi Szakközépiskola és Szakközépiskolájával, ahol a technikai tudásra fókuszál az oktatás, különösen izgalmas lehetőségeket rejt magában.

Iskolánk textil szakos diákjai és tanárai a mintaprojekt keretében végzett munka során több, számukra érdekes szakmai kihívással is találkozhattak. A projekt keretében alaposabban megismerhettük a Szombathelyi Képtár intézményét. Az eddig főként kiállításoknak otthont adó épületként ismert intézmény szakmai munkájának mélyebb rétegei tárultak szemünk elé. A könyvtáron kívül nagyon izgalmas volt a raktár megtekintése, ahol a Szombathelyi Képtár jelentős textilgyűjteményével találkozhattunk. Az intézmény igazgatója, Cebula Anna bevezetett minket a gyűjtemény történetébe, és szintén az ő jóvoltából betekinthettünk a tárolás és a kiállítások rendezésének problémaköreibe.

A projekt feladatainak első lépése a közös alkotómunkához inspirációul szolgáló gyűjteménybeli művek kiválasztása, majd azok alaposabb tanulmányozása, melyek így a későbbi feladatmegoldásokban szabnak határokat és nyújtanak segítséget.

Az Oladi Szakközépiskola és Szakközépiskola tanárainak és diákjainak megismerésével a nö-

<sup>9</sup> A film elérhető a [www.facebook.com/MintaProjekt17](http://www.facebook.com/MintaProjekt17) címen. Nyilvános bemutatója 2017. december 5-én volt a Szombathelyi Képtárban.

<sup>10</sup> Fabricius Csaba, szakképzési igazgatóhelyettes

vendégeink kialakíthatták első szakmai kapcsolataikat. Megtekinthettük az oladi iskola műhelyeit, azokat a korszerű berendezéseket, amelyek segítségével piacképes technológiai tudással vezetik fel tanulóikat. A tervezési folyamatok összetettsége, ami részben a csoportösszetételekből, részben a mintaprojekt ötletgazdáinak gondolatiságából formálódott, továbbá az anyagkísérletek, a csoportokon belüli, a csoportközi, és a rajtuk átívelő egyeztetések sora szintén olyan élethelyzeteket modellál, amik a résztvevők számára később hasznosulhatnak.

Az iskolák tanulóinak együttműködése során előadódott konfliktusok a diákok jövőbeni problémamegoldási képességének fejlesztését segítették.

Munkavállalásukban toleranciájukat fejlesztette, és azt, hogy az elvárásoknak megfelelni tudjanak.

A Szombathelyi Képtár szervezésében lehetőség nyílt arra is, hogy felsőfokú szakmai intézményt ismerhessenek meg a tanulók, illetve fiatal, frissen végzett szakemberekkel találkozhattak, ez a továbbtanulásban, pályaorientációban segítheti őket.

Szombathelyi Szolgáltató Szakképzési Centrum Oladi Szakgimnázium és Szakközépiskola<sup>11</sup>

Izgalmas és példa nélküli, kreatív együttműködés eredményes éve zárult le számunkra 2017. december 5-én a Szombathelyi Képtárban.

A múzeumok, kulturális közintézmények a mai fiatalok körében idegen terepnek számítanak. Ezért örültünk annak, hogy a projekt révén, nemcsak a külsőségeiket ismerhették meg a létesítményeknek, hanem a kulisszák mögé is betekintést nyerhettek a diákok.

A résztvevő tanulók kiválasztásakor a felkészültségen kívül azt is figyelembe vettük, mennyire terhelhetők a napi iskolai teendőkön túl, illetve ösztönözhető-e a csapatmunkára.

A közös projekt 2017 szeptemberében kezdődött a Szombathelyi Képtár textilgyűjteményében található művészeti alkotások kiválasztásával. Az öt fázisból álló foglalkozássorozat előkészítése abból a rendkívül gazdag tárházból merít-

kezett, amiben az ipari textilek, tértexilek, fali textilek, mini textilek és öltözékek is beletartoztak. Hatalmas élményt jelentett tanárnak és diáknak egyaránt ezt a páratlan anyagot áttekinteni, tanulmányozni, esetenként kézbe is fogni. Tanítványaink legtöbbször eddig erre így még nem nyílt módja. Ezek a művészeti alkotások a gyönyörködtetésen túl inspirációként és motivációs eszközként is szolgáltak tanulóinknak a későbbi tervező munkához.

Ruhaipari technikusainkra nagy hatással volt a Szombathelyi Képtár könyvtárállománya is. Az értékes művészeti könyvek, válogatások hasznos impulzusokat adtak számukra záródolgozatuk elkészítéséhez. Tematikus képanyagokat ismerhettek meg, különleges, számukra ismeretlen albumokat tanulmányozhattak, melyekhez szakszerű könyvtáros magyarázat is járult.

A folyamatos tanári motiválás, kontroll viszont az újszerű hatások ellenére sem maradhatott el, hiszen a kezdeti lelkesedés – hamarosan – hullámzó tenni akarással párosult. A passzív rezisztencia különösen a szakközépiskolás diákoknál mutatkozott egyre gyakrabban, ők nem mindig találták meg a nekik való feladatrészeket mentori segítség nélkül.

Az érdemi tevékenység szokatlanságát az adta, hogy három, olyan vegyes munkamegosztású csapatban történt, amelyben véletlenszerűen sorolódtak be a Művészeti, illetve az Oladi Szakgimnázium és Szakközépiskola tanulói. Ez az ismeretlen munkaszervezési forma komoly kihívások elé állította a tanárokat és a tanulókat egyaránt. A diákok zöme nem rendelkezett valós ismeretekkel a másik intézmény szakmai és gyakorlati képzéseiről.

A kollektív munkát elősegítette, hogy a két intézmény – különböző képzéséből érkező, és a képzésben más-más évfolyamon tanuló – diákjainak tapasztalatai és kompetenciái összeadódjanak. A művészeti és textilipari szakképzés eltérő szakmai kompetenciái erősítették egymást. Jó érzés volt tanárként megtapasztalni, hogy a munkacsoportok tagjai partnerként tekintettek egymásra, eltérő véleményüket sikerült konszenzusos megoldással lezárni. Különösen ruhaipari technikusként részt vevő diákjainkra lehettünk

<sup>11</sup> Némethné Ódor Edit, közismereti igazgatóhelyettes

büszkék. Felkészültségük, kommunikációjuk, csapatmunkájuk, kapcsolattartásuk kiemelkedőnek bizonyult. Innovatív élményként éltük meg valamennyien azt, hogy más aspektusból kiindulva is eredményesen el lehet jutni a kitűzött célig.

A projekt legnagyobb értéke abban mutatkozott meg, hogy módjuk nyílt a diákoknak az iskolai keretek között megszerzett ismereteik, szakmai kompetenciáik bemutatására annak falain kívül is. Kipróbálhatták magukat egy olyan szituációban, melyre a hagyományos iskolarendszerű oktatás keretein belül nem lett volna alkalmuk. A szakmai tapasztalatcserék, műhelylátogatások pedig valamennyi résztvevőnek lehetőséget kínáltak az ismeretbővítésre. Megtapasztalhatták, hogy a tervező művészi tevékenység és a kivitelezési ipari folyamatok nem elválaszthatók egymástól, nem alá- és fölérendelt viszonyban vannak, hanem szoros munkakapcsolatban. A projekt alatt próbáltuk leendő hivatásválasztóként arra inspirálni őket, hogy a későbbiekben is tartásuk egymással a kapcsolatokat, hiszen a magyar textil- és ruhaipar jövője a saját tervezésű és kivitelezésű munkákból lehet újra egy fejlődő iparág. Az intézmények közötti partneri kapcsolatot a projekt megerősítette, nyitottak vagyunk a jövőben is hasonlóknak lebonyolítására.

Az SZOSZSZC Oladi Szakgimnázium és Szakiskola fontosnak tartja, hogy a rokonszakmákkal, a lehetséges ráépülésekkel megismeresse diákjait, ismereteiket bővítsék, majd ezek birtokában a számukra legmegfelelőbb szakmai életcél megtalálják.

### Együttműködés

A projektben mind a középiskolákkal, mind a mentorált intézménnyel kiváló munkakapcsolat

alakult ki. Intézményi szinten az együttműködés kölcsönösen pozitív tapasztalatokkal járt mind a szervezés, mind az adminisztráció, mind a gazdasági tevékenységek tekintetében. A projekt előkészítési és megvalósítási szakaszaiban érzékelhető volt, hogy tapasztalt pályázókkal, tapasztalt szakemberekkel dolgozhatunk – minden tekintetben érződött, hogy céljaink közösek, mindannyian a közös sikerre törekszünk. A jövőben is szívesen együttműködünk mindkét középiskolával és a szegedi Móra Ferenc Múzeummal.

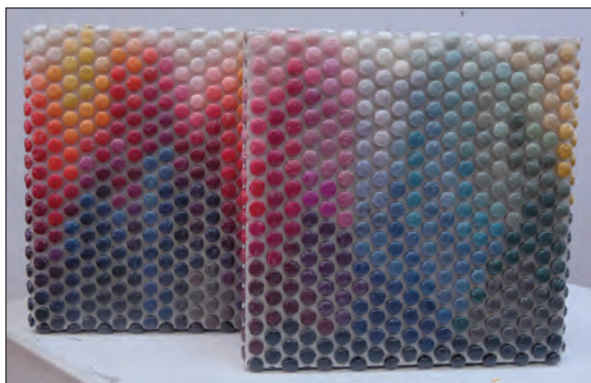
Ez a harmonikus munka nem mondható el a Szabadtéri Néprajzi Múzeummal kapcsolatban, amelynek felidézése helyett a felejtés áldásos útját választják a cikk írói. Pozitív eredménye az együttműködésnek a projekt megvalósítása volt és az az örömteli tény, hogy egy igazán különleges és hosszú távon hasznos élményt nyújthattunk partnereinknek.

### Irodalom

ANONYMUS (é.n.a): *Kommunikációs és dokumentációs útmutató – Múzeumi komponens – mintaprojektek. A Múzeumi és könyvtári fejlesztések mindenkinek című, EFOP-3.3.3.-VEKOP-16-2016-00001 azonosító számú kiemelt projekt megvalósításához kapcsolódóan.* – Kézirat. Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ, 10 pp. + mellékletek.

ANONYMUS (é.n.b): *Útmutató – A Múzeumi és könyvtári fejlesztések mindenkinek című, EFOP-3.3.3.-VEKOP-16-2016-00001 azonosító számú kiemelt projekt Mintaprojektek megvalósítása tevékenységéhez.* – Kézirat. Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ, 36 pp. + mellékletek.





**1. ábra.** Bolsinger Margit: *Tokba zárt selyem*. A Szombathelyi Képtár textilgyűjteményének műtárgya, a színésznő munkacsoport választott forrásműtárgya

**Figure 1.** Margit Bolsinger: *Sheathed Silk*. A piece from Szombathely Art Gallery's collection of art in textiles, chosen as a source work for the actress working group



**2. ábra.** Rózsa Anna: *Vágatkollekció*. A Szombathelyi Képtár textilgyűjteményének darabja. A fiatal lány munkacsoport választott forrásműtárgya

**Figure 2.** Anna Rózsa: *Cutting Collection*. A piece from Szombathely Art Gallery's collection of art in textiles, chosen as a source work for the young girl working group



**3. ábra.** Bonin Katalin: *Filckompozíció*. A Szombathelyi Képtár textilgyűjteményének darabja, a múzeumigazgató nő munkacsoport választott forrásműtárgya

**Figure 3.** Katalin Bonin: *Composition in Felt*. Piece from Szombathely Art Gallery's collection of art in textiles, chosen as a source work for the museum director work group



**4. ábra.** Mintaprojekt foglalkozás a Szombathelyi Képtárban 2017. szeptember 12-én

**Figure 4.** Test project task in Szombathely Art Gallery on 12 September 2017



**5. ábra.** Némethné Ódort Edit és Simon Edina a Szombathelyi Szolgáltatási Szakképzési Centrum Oladi Szakgimnázium és Szakközépiskola szaktanárai konzultálnak Bodorkós Orsolya múzeumpedagógussal a Szombathelyi Képtár 2017. november 21-i mintaprojekt foglalkozásán

**Figure 5.** Edit Némethné Ódor and Edina Simon, specialist teachers at Szombathely Service Training Centre and Olad Specialist Gymnasium and Training School, consult the Museum educationalist Orsolya Bodorkós during a test project task at Szombathely Art Gallery on 21 November 2017.



6. ábra. Varga Bernadett és Sztefanuné Mengesz Ágnes a Művészeti Szakgimnázium szaktanárai a Szombathelyi Képtár mintaprojekt foglalkozásán

*Figure 6. Bernadett Varga and Ágnes Sztefanuné Mengesz, specialist teachers at the Szombathely Specialist Arts Gymnasium, engaged in a test project at Szombathely Art Gallery*





7. ábra. A múzeumigazgató nő karakterének szabásfázisában álló zsabója  
 Figure 7. A jabot being tailored for the museum director costume



8-9. ábra. A Metropolitan Egyetem bemutatkozása a projekt pályaorientációs programján  
 Figures 8-9. Presenting the Metropolitan University, as part of the career orientation programme



10. ábra. Hátizsák, Rózsa Anna Vágatkollekció-ját felhasználva  
 Figure 10. Knapsack employing items from Anna Rózsa's Cutting Collection



11. ábra. A múzeumigazgató nő öltözék kiegészítője, boríték-  
 táskája. Belső bélése selyemfestéssel készült  
 Figure 11. Clutch bag designed as an accessory for the museum di-  
 rector costume. The lining is dyed silk

12–22. ábra. Záró kiállítás és szakmai kerekasztal beszélgetés a Szombathelyi Képtárban

Figures 12–22. The concluding exhibition and professional round table at Szombathely Art Gallery







23–25. ábra. A múzeumigazgató nő részére készült öltözék és elemei: ruha, blézer és borítéktáska

*Figures 23–25. Pieces belonging to the museum director costume: dress, blazer and clutch bag*





**26–28. ábra.** A színésznő részére készült öltözék és kiegészítói: ruha, borítéktáska és gyűrűk  
*Figures 26–28. Dress and accessories for the actress costume: outfit, clutch bag and rings*



29-31. ábra. A fiatal lány karakterének készült öltözék elemei és kiegészítője: nadrág és blúz, poncsó, hátizsák  
*Figures 29-31. The young girl costume and accessories: slacks and blouse, poncho and knapsack*





# *eseményleltár*

---

INVENTORY OF EVENTS





## Eseményjelentés 2017

### Bodorkós Orsolya<sup>1</sup> & Tanai Ibolya<sup>2</sup> & Tóth Kálmán<sup>3</sup>

<sup>1</sup> SAVARIA MÚZEUM, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS MARKETING OSZTÁLY  
H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary  
bodorkos.orsolya@savariamuseum.hu

<sup>2</sup> SAVARIA MÚZEUM, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS MARKETING OSZTÁLY  
H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary  
tanai.ibolya@savariamuseum.hu

<sup>3</sup> SAVARIA MÚZEUM, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS MARKETING OSZTÁLY  
H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary  
toth.kalman@savariamuseum.hu

### Kiállítások

2017. január 19.

Nagy érdeklődés mellett nyílt meg a Szombathelyi Képtárban az 50 éves Oroszy Csaba jubileumi kiállítása, amely áttekintést adott a termékeny festőművész több évtizedes munkásságából.



Oroszy 50 - *Fragmenta Silentii*. Oroszy Csaba festőművész kiállítása. Szombathelyi Képtár, 2017. január 19. (Fotó: vaskarika.hu)

A festmények mellett a művész rajzaiból, vázlatából, képregényeiből és filmjeiből is ízelítőt adó válogatást Késmann József művészettörténész ajánlotta a közönség figyelmébe, Cebula Anna képtárigazgató köszöntőjét követően.

A kiállítás kurátora: dr. Zsámbéky Monika

2017. január 26.

A hajdani biológia-szertáraknak állított emléket a Savaria Múzeumban megnyílt Szertárból



Szertárból múzeum. Savaria Múzeum, 2017. január 26. (Fotó: szombathely.hu)

múzeum című kiállítás. Az egykor a szemléltetés egyedüli eszközeként használt preparátumok mellett a jelenkori digitális technika lehetőségeit is bemutató kiállítást Csapláros Andrea múzeumigazgató és dr. Puskás Tivadar polgármester köszöntője után dr. Korsós Zoltán, a Magyar Természettudományi Múzeum főigazgatója nyitotta meg.

Kiállítási koncepció: Dankovics Róbert, dr. Vig Károly

2017. február 9.

Frida Kahlo születésének 110. évfordulóját két olyan kortárs művész kiállításával ünnepelte a Szombathelyi Képtár, akiknek munkásságára nagy hatással volt a mexikói képzőművész – a női testtel kapcsolatos tabutémákat is vállaló – karakteres festészete. Boros Viola és Fajgerné Dudás Andrea Frida Fiestas című kiállításának megnyitóján Csapláros Andrea üdvözölte az érdeklődőket, majd Tatai Erzsébet művészettörténész beszélt az előítéletekkel és konvenciókkal dacoló Frida Kahlóról és az általa ihletett kortárs alkotásokról. A megnyitót kö-



*Frida Fiestas.* Boros Viola és Fajgerné Dudás Andrea kiállítása. Szombathelyi Képtár, 2017. február 9. (Fotó: vaskarika.hu)

vetően dr. Bordács Andrea esztéta és a két művész tartott tárlatvezetést a nagy számú érdeklődőnek.

A kiállítás kísérőrendezvényeként konferencia, filmvetítés és egy színházi előadás idézte meg a világhírű művészt, Frida Kahlo alakját és munkásságát.

A kiállítás kurátora: dr. Némethné Reczetár Ágnes

2017. március 9.

„Folyamatok” címmel nyílt meg Ale Ildikó szegei képzőművész kiállítása a Szombathelyi Képtárban. A megnyitón Cebula Anna képtárigazgató köszöntötte az érdeklődőket, majd az elmúlt 15 év alkotásaiból álló válogatást a művész egykori tanára, Tóth Csaba Munkácsy-díjas festőművész ajánlotta a közönség figyelmébe.

A kiállítás kurátora: dr. Némethné Reczetár Ágnes

2017. március 23.

A Szombathelyi Művészeti Szakgimnázium diákjainak a 2015/16-os tanévben készült legjobb munkáiból nyílt kiállítás a Szombathelyi Képtárban. A megnyitón Cebula Anna képtárigazgató és Rápli Róbert a középiskola igazgatója mondott köszöntőt, a diákmunkákat szakmai szempontból Sellyei Tamás Ottó grafikusművész, az iskola tanára méltatta. A tárlatot Ágh Péter országgyűlési képviselő nyitotta meg.

2017. április 7.

A Roma Kultúra Világnapja alkalmából három roma képzőművész mutatkozott be alkotásaival



*Ferkovics & Kunhegyesi & Balogh.* Ferkovics József, Kunhegyesi Ferenc és Balogh Tibor kiállítása. Szombathelyi Képtár, 2017. április 7.



a Szombathelyi Képtárban. A Szombathely Megyei Jogú Város Roma Nemzetiségi Önkormányzatával közösen szervezett kiállításra Balogh Tibor, Ferkovics József és Kunhegyesi Ferenc válogatott közelmúltban készült munkáiból. A rendkívül színes kiállítás megnyitóján Cebula Anna képtárigazgató és dr. Puskás Tivadar polgármester is méltatta a művészeket, majd Daróczi Ágnes, a Romano Instituto igazgatója köszönte meg a város és az intézmény nyitottságát, támogatását, és ajánlotta a közönség figyelmébe a három különböző generációt képviselő művész alkotásait.

A kiállítás kurátora: Cebula Anna

2017. április 22.

Hangulatos és látványos folktrend divatbemutató keretében nyílt meg a „Kitesszük a szűrét!” című kiállítás a Vasi Skanzenben a Szent Györgynapi vásár programsorozatának részeként. Szilágyi Irén népi iparművész szűrátétes ruhadarabjainak bemutatóján dr. Puskás Tivadar polgármester és dr. Hende Csaba országgyűlési képviselő üdvözölte az érdeklődőket, köszöntött V. Németh Zsolt, a Földművelésügyi Minisztérium környezetügyért, agrárfejlesztésért és hungarikumokért felelős államtitkára mondott, a szakmai megnyitóbeszédet pedig dr. Kemecsi Lajos, a Magyar Néprajzi Múzeum főigazgatója tartotta.

Kiállítási koncepció: dr. Horváth Sándor

2017. május 4.

EXIT címmel nyílt meg az ELTE SEK Vizuális Művészeti Tanszék végzős hallgatóinak diploma kiállítása a Szombathelyi Képtárban. A megnyitón Cebula Anna képtárigazgató, dr. Németh István rektorhelyettes és dr. Bordács Andrea tanszékvezető is köszöntötte a hallgatókat és a közönséget, majd dr. Fabényi Júlia művészettörténész, a budapesti Ludwig Múzeum főigazgatója ajánlotta a fiatalok munkáit a látogatók figyelmébe.

A kiállítás kurátora: dr. Bordács Andrea

2017. május 11.

A magyar grafika hónapja alkalmából a Szombathelyi Képtár különleges és ritka grafikákat válogatott saját gyűjteményéből az intézmény kiállítására. A mintegy félszáz alkotáshoz egy-egy



*Különlegességek, ritkaságok a Szombathelyi Képtár grafikai gyűjteményében. Kiállítás a magyar grafika hónapja alkalmából. Szombathelyi Képtár, 2017. május 11. (Fotó: vaskarika.hu)*

rövid elemzést vagy történetet is társított a tárlat rendezője. A megnyitón Cebula Anna igazgató köszöntötte az érdeklődőket, a grafikákról Gálig Zoltán művészettörténész beszélt.

A kiállítás kurátora: dr. Gálig Zoltán

2017. május 18.

A Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum 2017-ben FÉNYÉRZÉK címmel rendezett tematikus kiállítássorozatot, amelynek középpontjában a fényképek és a fényképezés állt. A sorozat első kiállítása a Savaria Múzeumban nyílt „FÉNYÉRZÉK – Személyes” címmel. A tárlat közel 400 fotográfián keresztül mutatta be Szombathely csaknem száz évet átfogó – az 1860-as évektől az 1960-as évekig ívelő – történetét. A nagy érdeklődéssel kísért megnyitón Csapláros Andrea múzeumigazgató és dr. Puskás Tivadar polgármester köszöntötte a látogatókat, majd Kincses Károly fotómuzeológus, a sorozat kurátora nyitotta meg a díszteremben rendezett nagyszabású tárlatot,



*FÉNYÉRZÉK – Személyes. Savaria Múzeum, 2017. május 18. (Fotó: vaskarika.hu)*



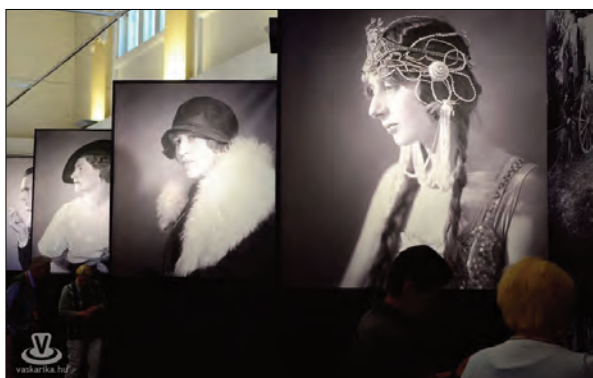
ahol kinagyított fényképeken és kukucskálón nézhető, eredeti méretű fotókon pillanthattak be az érdeklődők a város egykori mindennapjaiba, érzékelhették az anyagi kultúra, az életmód, a szabadidő, a sport, a divat, vallás komplex miliójét.

Kiállítási koncepció: Kelbert Krisztina történész  
Látványterv: Kassai Ferenc grafikusművész

2017. május 25.

A 160 éve született Gothard Jenő emlékére nyílt kiállítás a Savaria Múzeum Kőtárában „Ezüstbe zárt világegyetem” címmel. A falakon Gothard asztrofizikai kutatásainak tudománytörténeti jelentőségű örökségéből, csillagászati fotóiból láthatott válogatást a közönség, a tárlókban pedig Gothard saját készítésű műszereiből volt látható néhány. Az ELTE Gothard Asztrofizikai Observatóriummal közösen létrehozott kiállítás megnyitóján Csapláros Andrea múzeumi igazgató és dr. Puskás Tivadar mondott köszöntőt, a kiállítást dr. Szabó M. Gyula, az obszervatórium igazgatója nyitotta meg.

Kiállítási koncepció: dr. Szabó M. Gyula, dr. Kovács József



**FÉNYÉRZÉK – Személyes.** Savaria Múzeum, 2017. május 18.  
(Fotó: vaskarika.hu)

**Ezüstbe zárt világegyetem.** Gothard Jenő fotólemezei (1882-1905). Savaria Múzeum, 2017. május 25. (Fotó: szombathely.hu)





2017. június 1.

A Szombathelyi Képtárban nyílt meg a FÉNYÉRZÉK sorozat második kiállítása „FÉNYÉRZÉK – Fotó/szintézis” címmel. A bemutatott alkotások azt a folyamatot érzékeltették, hogyan veszi át a képzőművészettől a fotográfia a megörökítés szerepét. A tárlat a két művészeti ág közötti párhuzamokra és kölcsönhatásokra fókuszált, külön figyelmet szentelve a helyi kortárs fotóművészek és képzőművészek tevékenységének. A közel 300 alkotást felvonultató tárlatot Nagy Anna esztéta, egyetemi adjunktus ajánlotta az érdeklődők figyelmébe, Csapláros Andrea múzeumigazgató és Koczka Tibor alpolgármester köszöntője után.

A kiállítás kurátora: dr. Gálig Zoltán



2017. június 24.

A Múzeumok éjszakája rendezvény keretében nyílt meg a FÉNYÉRZÉK sorozat újabb kiállítása a Vasi Skanzenben, „FÉNYÉRZÉK – Kép-átmenetek. Fényképek a hagyományos közösségek életében” címmel. A bemutatott régi fényképek jellemzően az emberélet fordulóit, az átmenet rítusait örökítették meg. A megnyitón Csapláros Andrea múzeumigazgató köszöntője után dr. Gráfik Imre néprajzkutató mutatta be a kiállítást.

Kiállítási koncepció: dr. Horváth Sándor



FÉNYÉRZÉK – Kép-átmenetek. Fényképek a hagyományos közösségek életében. Vasi Skanzen, 2017. június 24.



FÉNYÉRZÉK – Fotó/Szintézis. Szombathelyi Képtár, 2017. június 1. (Fotó: vaskarika.hu)

2017. szeptember 21.

A Savaria Múzeumban megnyílt az állandó kiállítás újabb üteme, a Szombathely ókori történetét feldolgozó tárlat. A „SAVARIA – római város a Borostyánkő út mellett (Kr. u. 1-4.sz.)” című ki-



állításban egy térhatású panoráma fotó segítségével elevenedik meg a város egy hétköznapija. A látogató végigsétálhat az árkaos házak előtt, közben bepilanthat a kis üzletekbe és műhelyekbe, megnézheti, milyen volt egy római konyha vagy hálószoba. Jellegetes tárgyak érzékeltetik, milyen játékokat játszottak, milyen ruhát és ékszereket viseltek a rómaiak, s mi mindent készítettek a helyi iparosok. A kiállítást Csapláros Andrea múzeumigazgató és dr. Puskás Tivadar polgármester köszöntője után dr. Borhy László régész, az ELTE rektora nyitotta meg, kiemelve a feldolgozás egyedi módját.

Kiállítási koncepció: Anderkó Krisztián, Sosztarits Ottó, Csapláros Andrea, Vasáros Ákos, Vasáros Zsolt



SAVARIA – római város a Borostyánkő úton (Kr. u. 1-4. sz.) Új állandó kiállítás a Savaria Múzeumban, 2017. szeptember 21. (Fotó: vaskarika.hu)

2017. szeptember 28.

A Szombathelyi Képtár adott otthont két osztrák festőművész, Raimund Seidl és Verena Bachner „Colors of Europe” című nagyszabású kiállításának. A különleges technikával készült, a sokszínű és kreatív Európa egységét hangsúlyozó képeket Csapláros Andrea múzeumigazgató és a vendég művészek ajánlották a közönség figyelmébe.

A kiállítás kurátora: dr. Zsámbéky Monika



Colors of Europe. Raimund Seidl és Verena Bachner (Ausztria) festőművészek kiállítása, Szombathelyi Képtár, 2017. szeptember 28. (Fotó: vaskarika.hu)

2017. szeptember 29.

„A sziklától a kőbaltáig – az erdőtől a sivataig” címmel nyílt kiállítás a Savaria Múzeumban. A kamaratárlat egy eszköz, a kőbalta történetén keresztül mutatta be az ember hatását a klímaváltozásra. Dr. Antoni Judit régész, néprajzkutató és dr. Vicze Magdolna régész vándorkiállítását Csapláros Andrea múzeumigazgató köszöntőjét követően dr. Mátyás Csaba, a Soproni Egyetem Erdőmérnöki Karának egyetemi tanára ajánlotta a közönség figyelmébe, és dr. Antoni Judit vezette körbe az érdeklődőket a tárgyak és tablók között.

Kiállítási koncepció: dr. Antoni Judit

2017. október 13.

„Ezer szállal” címmel három textilkiállítás nyílt a Szombathelyi Képtárban. Az intézmény 1200 darabos miniatúrtextil-gyűjteményéből válogatott több mint 200 alkotást az „Apró óriások” címet viselő összeállításba, amelyet a megnyitón Fitz Péter művészettörténész ajánlott az érdeklődők figyelmébe. A MINTA Alapítvány Minta-Kép-



#### **EZER SZÁLLAL.**

*Apró óriások – a miniatúrtextil-művészet nagysága. Válogatás a Szombathelyi Képtár gyűjteményéből.*

*Minta-Kép-Tár. A MINTA Alapítvány kiállítása.*

*A Metropolitan Egyetem kiállítása.*

Szombathelyi Képtár, 2017. október 13. (Fotó: vaskarika.hu)

Tár címmel mutatkozott be, Polgár Csaba és tanítványai, kollégái munkáival. Ezt a kiállítást Cebula Anna művészettörténész, képtárigazgató nyitotta meg. Mindezek mellett a Budapesti Metropolitan Egyetem kézműves tárgy-kultúra alapszakos, valamint divat- és textiltervezés mesterzakos hallgatóinak munkáiból is látható volt izé-  
lítő. A fiatal művészek kiállítását dr. Baráth Haj-  
nal, művészeti rektorhelyettes mutatta be, aki ké-  
sőbb tárlatvezetést, az egyetem képzéseiről pedig  
prezentációt is tartott az érdeklődőknek.

A kiállítás kurátora: Cebula Anna

*2017. december 7.*

„Párhuzamos avantgárd” címmel nyílt meg a Pécsi Műhely 1968 és 1980 közötti tevékenységét bemutató kiállítás a Szombathelyi Képtárban. A legendás alkotóműhely tagjai: Ficsek Ferenc, Halász Károly, Kismányoky Károly, Pincehelyi Sándor és Szijártó Kálmán Közép-Kelet-Európában szinte egyedülálló természetművészeti tevékenységet folytattak. A kiállításon nemcsak műtárgyak, hanem tájkísérleti anyagok, fotók, videofelvételek és a műhely tevékenységét bemutató dokumentumok is megtekinthetők voltak. A megnyitón dr. Puskás Tivadar polgármester elmondta: 2018-ban elkezdődik a Szombathelyi Képtár felújítása. Dr. Fabényi Julia, a Ludwig Múzeum igazgatója elismerését fejezte ki a kiállítás kurátorainak és rendezőinek, majd dr. Bordács Andrea esztéta nyitotta meg a kiállítást.

A kiállítás kurátora: Készman József, dr. Gálig Zoltán

*2017. december 14.*

Geszler Mária Női vonal című könyvének bemutatójával egyidőben kamarakiállítás nyílt a keramikusművész utóbbi két évben készült alkotásaiból.

A kiállítás kurátora: Cebula Anna

#### **Külső helyszíneken rendezett kiállítások**

*2017. május 10.*

„Hol volt, hol nem volt... játékok” címmel nyílt kiállítás Vas megyei népi gyermekjátékokból az AGORA Művelődési és Sportházban, a Savaria



Múzeum Néprajztudományi Osztályának szervezésében. A múzeum néprajzi gyűjteményéből válogatott tárgyakról dr. Horváth Sándor néprajzkutató beszélt a megnyitón.

Kiállítási koncepció: dr. Illés Péter

2017. november 19.

A 17–20. század között készült és 1990 után, a domonkos templomi ásatások idején megtalált, majd restaurált festményekből nyílt kiállítás a domonkos kolostorban „Domonkos szentek otthona” címmel. A Szent Márton Intézet által rendezett kiállítás megnyitóján dr. Zsámbéky Monika művészettörténész mutatta be a megújult alkotásokat.

Kiállítási koncepció: dr. Zsámbéky Monika

### Konferenciák, tanácskozások

2017. február 3.

A Pável Ágoston születésének 130. és halálának 70. évfordulója alkalmából szervezett rendezvénysorozat záróeseményeként konferenciát rendezett a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum a Szombathelyi Szlovén Önkormányzattal közösen. A tanácskozás előtt megkoszorúzták Pável Ágoston mellszobrát a Múzeumparkban, ahol dr. Puskás Tivadar polgármester méltatta a sokoldalú tudós tevékenységét, majd Szlovénia magyarországi nagykövete, Ksenija Škrilec beszélt Pável Ágoston szlovén-magyar kettős kötődéséről. A Múzeumbogár Klubban tartott konferen-



Pável Ágoston, a tudományos szervező. Savaria Múzeum, 2017. február 3.

cián elsőként S. Pável Judit idézte fel emlékeit édesapjáról, majd Csapláros Andrea a tudományos szervező, Nagy Éva a könyvtárért dolgozó, dr. Gyurácz Ferenc a tudományos szervezőként a Vasi Szemlében is aktív tudós portréját rajzolta meg. Dr. Horváth Sándor a helytörténeti gyűjtőhálózat megszervezéséről, M. Kozár Mária Pável Ágostonnak a szlovén tudományos kutatásokhoz való hozzájárulásáról, dr. Nagy Zoltán az 1940. évi szlafői táborról, végül Tóth Kálmán a Múzeumbarát Egylet tudomány szolgálatában végzett tevékenységéről beszélt a hallgatóság előtt.

2017. február 16.

„Az év élőlényei 2017-ben” címmel tudományos ülést szervezett a Magyar Tudományos Akadémia Vas Megyei Tudományos Testülete a Savaria MHV Múzeummal közösen. A Savaria Múzeumban összegyűlt nagyszámú érdeklődőt dr. Puskás Tivadar polgármester köszöntötte, majd dr. Vig Károly, az MTA Vas Megyei Tudományos Testülete elnöke nyitotta meg az ülést. Ezt követően dr. Vig Károly (Savaria MHV Múzeum) „Az év ro-



Az év élőlényei 2017-ben. Savaria Múzeum, 2017. február 16. (Fotó: szombathely.hu)

vara a nagy szarvasbogár”, dr. Szinetár Csaba (ELTE Savaria Egyetemi Központ) „Az év hala a lesóharcsa”, Dankovics Róbert (Savaria MHV Múzeum) „Az év kétéltűje a mocsári béka”, dr. Gyurác József (ELTE Savaria Egyetemi Központ) „Az év madara a tengelic”, Keszei Balázs (Jurisich Miklós Gimnázium, Kőszeg) „Az év vadvirága a kikeleti hóvirág”, dr. Balogh Lajos (Savaria MHV Múzeum) „Az év fája a vadalma” és címmel tartott előadást.

2017. február 23.

Frida Kahlo sokoldalú személyisége és festészetete volt a témája a Szombathelyi Képtár Frida Fiestas című kiállításához kapcsolódó konferenciának. Fajgerné Dudás Andrea „Frida Kahlo és nőművész kortársai”, Nagy Anna „Comrade Frida”, Széplaky Gerda „Nőiség és áldozat. A szenvedés identitás-alakzatai Frida Kahlo festészetében”, Nemes Z. Márió „A betegség dialektikája”, Bordács Andrea „A másság mint brand - Identitás-kérdés a Frida Kahlo-életműben”, Készman József „Sugárzó ego fogságában. Frida Kahlo képei” és Martos Gábor „Egy nő a piacon – Frida Kahlo és a műkereskedelem” címmel tartott előadást a Szombathelyi Képtárban. A rendezvény után az AGORA-Savaria Filmszínházban a Frida (2002) című amerikai-kanadai életrajzi filmet tekinthették meg az érdeklődők.

2017. április 20.

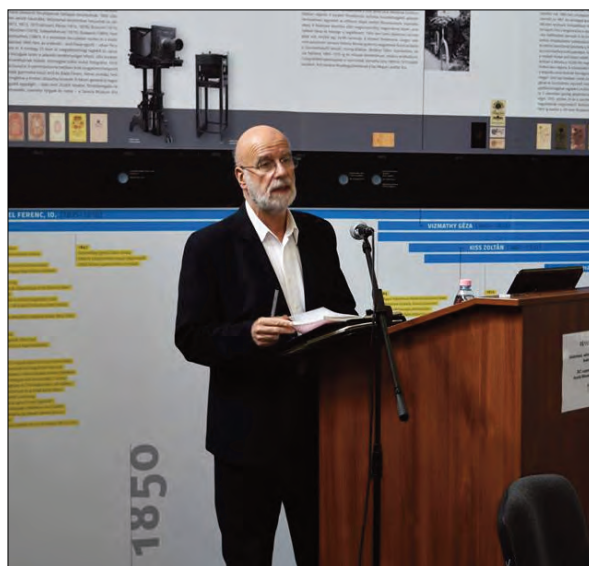
„Régi szertárak dicsérete” címmel rendezett előadóülést a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum az MTA Vas Megyei Tudományos Testületével közösen. A rendezvényen, amely a szemléltetőeszközökben gazdag egykori biológiaszertárak értékeire és az ezeket fenyegető veszélyekre hívta fel a figyelmet, dr. Vig Károly „Régi szertárak dicsérete”, Dankovics Róbert „Hol és hogyan készültek? Preparatóriumok és preparálás”, Ferencz Eszter „Műtárgyvédelem a szertárakban is? Igen!”, dr. Vig Károly „Raktári kártevők a szertárakban” és dr. Szentirmai István „Védett fajok a szertárakban: törvényi előírások és lehetőségek” címmel tartott előadást.

2017. június 15–18.

„Egyiptomi és keleti kultuszok a Római Birodalomban” címmel nemzetközi konferenciának adott otthont a Szombathelyi Képtár. A 3 napos tanácskozásra Európa számos országából és az Egyesült Államokból érkeztek ókorral foglalkozó kutatók: történészek, vallástörténészek és klasszika-filológusok. A konferenciát a Pázmány Péter Katolikus Egyetem mellett a veronai és a bostoni egyetem, valamint az Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárház szervezte. Az előadások főként az Isis-, a Mithras- és más misztérium-kultuszok elterjedéséről és megítéléséről szólnak.

2017. szeptember 21–22.

A Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum 2017. évi FÉNYÉRZÉK című kiállításorozatához az NKA támogatásával szerveztünk kétnapos fo-



Fényérzék. Fotótörténeti, -művészeti és -muzeológiai konferencia. Savaria Múzeum, 2017. szeptember 21. (Fotó: Ferencz Eszter)





**Fényérzék. Fotótörténeti, -művészeti és -muzeológiai konferencia. Savaria Múzeum, 2017. szeptember 21. (Fotó: Ferencz Eszter)**

tótörténeti, -művészeti és -muzeológiai konferenciát. Szeptember 21-én délelőtt a néprajzi szekcióban dr. Nagy Károly Zsolt (MTA BTK Néprajztudományi Intézet) a fotózást mint a vizuális antropológia tárgyát mutatta be. Gebauer Hanga (Néprajzi Múzeum) a keresztény missziók fényképeivel foglalkozott, betekintést adva a 20. sz. eleji misszionáriusok életébe. Az előadásokat követően a Vasi Skanzen „Kép-átmenetek” című kiállításának megtekintésére nyílt lehetőség. Délután a fotóművészeti blokkot dr. Beke László

(magyar Képzőművészeti Egyetem, MTA BTK Művészettörténeti Intézet) nyitotta, aki előadásában a '70-es, 80-as évek fotóművészetéről, kiemelten a Dokumentum és a Luxus csoportról adott áttekintést. Bonyhádi Károly (tervezőgrafikus, fotográfus) az 1978-82 között működő 2K csoport (tagjai: Dallos László, Liszy János, Rosta József és Bonyhádi Károly) létrejöttét, művészeti tevékenységét elevenítette fel. Dr. Aknai Tamás (Pécsi Tudományegyetem) a '60-as évek végén létrejött Pécsi Műhely tagjairól, művészeti, művészetelméleti tevékenységéről tartott előadást. Fenyvesi Áron (Trafó Galéria) az elmúlt hat évben a Trafóban bemutatott fiatal fotográfusokról, az új törekvésekről beszélt. Az előadások sorát Bölcskey Miklós (Eszterházy Károly Főiskola) saját fotográfiai kísérleteiről szóló előadása zárta. A konferencia első napja a Szombathelyi Képtár „Fotó/szintézis” című kiállításának megtekintésével záródott.

Szeptember 22-én a fotótörténettel foglalkozó napot Kincses Károly (fotómuzeológus), a kiállítássorozat szakmai vezetője nyitotta meg előadásával. A fotóművészetet is érintő, az 1949 és 2016 között meghatározható 7+1 emigrációs hullám okait vizsgálta. A hazánkból emigrált több, mint 600 fotográfus közül, a világhírnévre szert tettek köréből 25 művész egy-egy alkotását mutatta be. Megyeri Anna (Göcseji Múzeum) a 19-20. században Szombathelyről indult és Zalaegerszegen működő fotográfusokat, Tömöry Ferencet, ifj. Knebel Ferencet, Saly Viktort és Serényi Árpádot mutatta be. Mayer Lászlótól (Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára) a szombathelyi Knebel-dinasztia történetéből id. Knebel Ferenc, Knebel Jenő és ifj. Knebel Ferenc munkásságát, hazai és nemzetközi sikereiket ismerhettük meg. Kelbert Krisztina (Savaria Múzeum) a Knebel-dinasztia utolsó tagjának, Knebel Teréziának képzőművészeti és fotográfiai munkásságát mutatta be. A délelőtti szekciót a „FÉNYÉRZÉK – Személyes” kiállítás megtekintése követte. Délután dr. Melega Miklós (Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára) a szombathelyi Vizmathy Géza amatőr fotós munkásságának helytörténeti és fotótechnikai jelentőségéről értekezett. Varga Eleonóra (Savaria Múzeum) az 1860-as években ké-





*Természettudományos Muzeológusok XXXIV. Országos Találkozója. Iseum Savariense, 2017. szeptember 28–30. (Fotó: Ferencz Eszter)*

szült Knebel-városképek jelentőségét hangsúlyozta, valamint bemutatta azt a díszalbumot, amelyet Horváth Boldizsárnak készítettek a város polgárai és amelyben a fent említett városfotók találhatóak. Bajzik Zsolt (Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára) a 20. század szombathelyi amatőr fényképészeiről, valamint a fotós egyesületi életről szóló előadását követően Czenki Zsuzsanna általános igazgatóhelyettes zárszavával ért véget a tartalmas konferencia.

#### *2017. szeptember 28–30.*

Szombathely adott otthont a Természettudományos Muzeológusok XXXIV. Országos Találkozásának, amelynek házigazdája a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum volt. 29 intézmény képviselőjében 71 résztvevője volt a rendezvénynek. 28-án az Iseum Savariensében Csapláros Andrea múzeumigazgató, dr. Puskás Tivadar polgármester és dr. Korsós Zoltán, a Magyar Természettudományi Múzeum főigazgatója köszöntőit követően a „Műtárgyvédelmi tapasztalatok a természettudományi gyűjteményekben” címmel tartott szakmai tanácskozáson 6 előadás

(9 szerzőtől) hangzott el, amelyeket az érintett múzeumok természettudományi gyűjteményeit bemutató további 8 előadás követett.

A 29-i szakmai terepnapon a Sághegygel és környezetével ismerkedtek a résztvevők. Dél előtt a Szabadtéri Geológiai Tanösvény bejárása dr. Markovics Tibor, az Őrségi Nemzeti Park igazgatója szakvezetésével történt, amit a Sághegyi Múzeum megtekintése követett. Délután a Kemenes Vulkanparkot Söptei Eszter igazgató mutatta be a csoportnak.

30-án délelőtt a Savaria Múzeum állandó és időszakos kiállításait tekinthették meg a résztvevők Varga Péter, Kelbert Krisztina és dr. Antoni Judit vezetésével.

28-án és 29-én esténként még további szakmai élménybeszámoló előadások kerültek sorra, 30-án délelőtt pedig a természettudományi gyűjteményekbe is bepillanthattak az érdeklődő kollégák.

#### *2017. november 15.*

A történelmi Vas megye neves madarászairól rendezett előadóülést az MTA Vas Megyei Tudományos Testülete és a Savaria Megyei Hatókörű

Városi Múzeum. Móricz Péter (Dr. Batthyány-Strattmann László Múzeum) a körjegyző és madarász Molnár Lajosról (1853–1942), Dankovics Róbert (Savaria Múzeum) Molnár Lajos munkásságának madártani emlékeiről beszélt, dr. Vig Károly (Savaria Múzeum) „Egy tudós utazó a századelőről – Almásy György (1867-1933)”, Markovics Tibor (Őrségi Nemzeti Park Igazgatóság) pedig „Köszeg híres madarása – Bechtold István (1927–1991)” címmel tartott előadást.

## Rendezvények

2017. január 10.

2017. január 24.

2017. február 21.

2017. március 30.

2017. április 28.

2017. május 19.

A dr. Smidt Lajos 1936-os hadikiállításának emlékére összeállított tárlatot vezetéssel nézhatték meg az érdeklődők a Katonatorténeti Kiállításban.

2017. február 23.

A Frida Fiestas című kiállítás kísérőrendezvényeként az AGORA-Savaria Filmszínházban levetítették a mexikói festőművész élettörténetét feldolgozó Frida (2002) című amerikai-kanadai játékfilmet.

2017. február 24.

A Frida-kiállítás kísérőrendezvényeként a Szombathelyi Képtárban tekinthették meg az érdeklődők a Zsámbéki Színházi Bázis – Frida-írókora és Lorca-szövegekre épülő – előadását, Frida Kahlo szerepében Fazekas Júliával.

2017. március 15.

Gyereksereg népesítette be a Huszártoborzó idejére a Vasi Skanzent. A Klapka György Lovas Polgárőr és Hagyományőrző Egyesület, a Savaria MHV Múzeum és az AGORA Szombathelyi Kulturális Központ közös rendezvényén huszárpróbát tehettek és a huszártábor életével ismerkedhettek az iskolások, akik közül a próbákat teljesítőket kishuszárrá avatták. A program keretében

ólomhuszárokat önthettek, bőrtárgyakat, kokárdát készíthettek és a lovaglást is kipróbálhatták a résztvevők. A mozgalmas nap tetőpontja a labancok kiűzése volt a falu területéről.

2017. április 8.

Húsvéti készülődésre várták az érdeklődőket a Vasi Skanzenben, az ünnepet megelőző szombaton. Dr. Horváth Sándor a tavaszi népszokásokról mesélt, a lányok kipróbálhatták a régen szokásos csönkölést, a fiúk pedig a tojásba vágást. De lehetett nyuszit simogatni, tojást festeni, karcolni, gyönggyel díszíteni, agyagozni, tavaszi kopogtatót és tojástartót készíteni, textilt festeni, valamint népi szabadtéri, ügyességi játékokat játszani.



Húsvéti készülődés. Vasi Skanzen, 2017. április 8. (Fotó: hirle-velplusz.hu)



2017. április 22–23.

Kézműves, natúr- és biotermékekkel, valamint változatos programokkal várta a látogatókat a



Szent György-napi vásár. Kézműves, natúr- és biotermékek országos vására. Vasi Skanzen, 2017. április 22-23.

érdeklődők tárlatvezetéssel nézhették meg a Skanzen parasztportáit, nyitott műhelyekben sajtíthaták el a szövés, a kötélverés és a fazekaság fortélyait vagy készíthettek Sárkányölő Szent György-maszkokat. Bemutatót és egész napos foglalkozást tartott a Rertextil Alapítvány, segítségével háztartási textilhulladékból tanulhattak meg fonalat, majd abból használati tárgyakat készíteni a vállalkozó kedvűek. Mezőgazdasági gépekkel és – a Szombathelyi Galamb- és Kisállattenyésztő Egyesület jóvoltából – különböző galambfajtákkal is megismerkedhettek a látogatók. A vásár mindkét napján bemutatót tartottak a helyi katonai hagyományőrző csoportok: a Szombathelyi 11-es Huszár Hagyományőrző Egyesület, a Nyugati Gyepűk Pajzsa Haditorna Egyesület és a Magor Íjász Hagyományőrző Egyesület lelkes tagjai. Eközben a színpadon is egymást váltották a programok: fellépett a Békefi Antal Népdalkör, a Muraszombati Baráti Kör népdalköre, az Őrségi Baráti Kör énekkara, a toronyi Aranypatak kórus, a Peruska Mária Énekkar, valamint a Brenner és a Gazdag Erzsébet Óvoda néptáncscsoportja. Szombaton Mészáros Szabolcs dob workshopjába lehetett bekapcsolódni és a Szélkiáltó zenekar adott elő megzenésített klasszikus és kortárs verseket. A hajdanvolt piacok hangulatát Kovács Géza bábművész *Vásártér* című műsora idézte meg a gyerekeknek. Vasárnap nagyszerű koncertet adott a Koprive tamburazenekar és Szalóki Ági, aki *Körforgás* című gyermekműsorával szórakoztatta a közönséget. Ezúttal is népszerű program volt a kótyavetye, amelyen a vásárosok által felajánlott kézműves termékekre licitálhattak a látogatók.

A vásár keretében nyílt meg Szilágyi Irén népi iparművész szúráttétes textiljeiből a *Kitesszük a szűrét!* című kiállítás. (Ld. a *Kiállítások cím alatt*) A rendezvény immár hagyományosan a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum és a Vas Megyei Kereskedelmi és Iparkamara közös szervezésében valósult meg, a Reményik Sándor Evangélikus Általános Iskola és Művészeti Iskola, a Szombathelyi Szépkorúak Szövetsége és a Szombathelyi Szlovén Önkormányzat együttműködésével.

2017. május 26.

„Közösségek régen és ma” tematikával kapcsolódtak a szombathelyi intézmények a Magyar régészet napja országos rendezvénysorozatához. A Vasi Múzeumi Látványtárban egész nap várták az iskolásokat, családokat, csoportokat és egyéni látogatókat. Korhű eszközökkel lehetett házat építeni, háztetőt javítani, ház körüli munkákat végezni, agyagozni, detektorral fémet keresni. Az előre bejelentkezett csoportoknak Kenesei Ágnes „Történelmi köz-ÖS-ségek embertana”, Nagy Marcella pedig „Köz-ÖS-ségek régen és ma” címmel tartott vetített képes előadást. Délután az Iseumban várták az érdeklődőket, ahol Sosztarits Ottó „Vallási közösségek Savariában”, Bíró Szilvia „Bennszülöttek Pannóniában” és Tóth Gábor „Honfoglaló magyar közösségek a Kisalföld északi részén (embertani eredmények)” című, képekkel színesített előadását hallgathatták meg az érdeklődők.

2017. június 17.

Az esztendő tematikus sorozatához kapcsolódva a fényképek álltak a Múzeumok éjszakája rendezvénysorozat középpontjában a Savaria Múzeumban, a Szombathelyi Képtárban, az Iseumban és a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárában is. A Savaria Múzeumban dr. Kovács József csillagász Gothard Jenő asztrofotóiról, dr. Vig Károly radioaktivitásról és fotoaktivitásról tartott előadást, Kelbert Krisztina pedig Bartis Attila íróval beszélgetett a fényképezésről és a fotókhöz való viszonyáról, majd tárlatvezetésre invitálta a „Személyes” kiállításban a népes hallgatóságot. A gyerekeket számos foglalkozás várta: készíthettek és retusálhattak fotót, megismerhették a camera obscurát és elő is hívhattak fényképeket, és akit inkább a természet világa érdekelt, a madarakkal ismerkedhetett játékos formában. Az estét a NemdeBár rövid koncertjei tették még hangulatosabbá.

A Szombathelyi Képtárban Takács Tibor képzőművész és dr. Gálig Zoltán vezette végig az érdeklődőket a *Fotó/Szintézis* kiállításban, Varga Eleonóra a fotográfia kezdeteiről tartott előadást, Réz András filmesztétával Készman József művészettörténész beszélgetett, a mai portrékról pedig





Múzeumok éjszakája. Savaria Múzeum, Szombathelyi Képtár, Iseum Savariense. 2017. június 17. (Fotó: vaskarika.hu)

Baráth Noémi, Dallos László és Szilárdi Béla mondta el gondolatait a Vágvölgyi András vezette kerekasztal-beszélgetésen.

Ezúttal a Képtár adott otthont a Szombathelyi Törvényszék programjainak is: a fotográfiának a bűnüldözésben játszott szerepéről hallhattak az érdeklődők fiktív perek és jogi esetek révén. A gyerekek ezen az estén újságok és fotók felhasználásával készíthettek „instagram”-képeket.

Az Iseumban az ókori Savariába kalauzolták az érdeklődőket. Bíró Szilvia rendhagyó tárlatvezetést tartott az állandó kiállításban „Iseum Highlights” címmel, Sosztarits Ottó virtuális sétát vezetett Savaria romjai között, Szabó Máté pedig az archeológiában alkalmazott különleges módszerekről beszélt. A programot kerekasztal-beszélgetés zárta „Mi is lapul Szombathely alatt?” címmel Csapláros Andrea, Pap Ildikó Katalin, Sosztarits Ottó és Anderkó Krisztián régészekkel. A gyerekeknek is szerveztek foglalkozást: papírból készíthették el az Iseum templomának makettjét. A programokhoz ezúttal is csatlakozó levéltárban megmutatták az egykori vármegyei börtön celláit az érdeklődőknek, megtekinthető volt „A szombathelyi amatőr fotózás története 1899–1990” című kiállítás, levéltári kiadványokat lehetett vásárolni, a sötétkammerában pedig a fényírást megjelteni. A fényképezés témájában előadások is elhangzottak: Bajzik Zsolt a szombathelyi amatőr fotózás történetéről, dr. Melega Miklós Vizmathy Géza (1865–1932) amatőr fotográfusról, Mayer László Kiss Zoltán (1867–1924) fényképészről és szakíróról beszélt a hallgatóságnak. Pál Ferenc vezetésével pedig a levéltári raktárakba és iratokba tekinthettek be az érdeklődők.

Késő este a múzeumi totó eredményhirdetésén értékes ajándékokat vehettek át a kérdésekre hibátlanul válaszoló szerencsés látogatók.

2017. június 24.

Szent Iván éjjelén a Vasi Skanzen várta a nyugodtabb, meghittebb programra vágyó érdeklődőket a Vasi Skanzenben. A Múzeumok éjszakája programjait a kerített házban – a FÉNYÉRZÉK sorozat részeként – berendezett Kép-átmenetek című kiállítás megnyitójára kezdte (*ld. a Kiállítások alcím alatt*). Aztán a Szili Hagyományörző Együt-



tes vezetésével lakodalmos körmenet indult a múzeumfalú házai között. A hangulatos este lakodalmos játékokkal folytatódott, a pajtában pedig a „lakodalom lesz a mi utcánkban...” című dokumentumfilmet nézhették meg a látogatók. A kézműves foglalkoztatókban koszorút köthetett, lakodalmi édességeket és mézeskalács szívet készíthetett, aki akart. Késő este hatalmas máglya gyúlt, amelynek fényénél folytatódott a lakodalmos szokások bemutatója, majd szalonnasütés zárta a programot.



Múzeumok éjszakája. Vasi Skanzen, 2017. június 24. (Fotó: vaskarika.hu)

2017. július 22.

2017. július 30.

2017. augusztus 5.

Az AGORA Szombathelyi Kulturális Központ szervezésében három alkalommal tüzene töltötte be a Savaria Múzeum megújult parkját. Az első szombat délelőttön az Isis Quartet a romantika és a késő romantika korszakából adott elő néhány vonósnyegyest, a következő hétvégén Zsoldos Bárá Zoltán és Scheer József duója a 60-70-es évek rockdalaiból válogatott, a harmadik alkalommal pedig a 2Beat duó (Kovács Ervin és Alföldi Alexandra) a közelmúlt és a jelen dalival szórakoztatta a közönséget.

2017. augusztus 20.

István király és az új kenyér ünnepén ismét hagyományörző programokkal várta a látogatókat a Vasi Skanzen, ahol a portákat bejárva a talajmegmunkálás, a vetés, a kézi aratás, cséplés, lisztnyerés, kenyérsütés eszközeivel és hagyomá-

nyos módjával ismerkedhettek meg gyerekek és felnőttek.

2017. szeptember 7.

2017. szeptember 14.

2017. szeptember 20.

Új sorozatot indított útjára a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum a Szent Márton Intézet munkatársa, Orbán Róbert vezetésével: a „Szombathelyi séták” keretében elsőként a város szülőtte, számtalan helyi és más városokban álló köztéri szobor alkotója, Tóth István (1861-1934) szobrászművész nyomába eredhettek az érdeklődők, végigjárva életének és alkotásainak helyszíneit a Mátyás király utcai szülőháztól a Szombathelyi Képtáron át a Szily János Látogatóközpontig. A népszerű program társrendezője a Vas Megyei TIT Egyesület Tóth István Baráti Köre volt.

2017. szeptember 16.

A szombathelyi múzeumok évadnyitó rendezvényén, a Múzsák kertjében ízelítőt adtak tevékenységükből a tagintézmények, és vendégségbe jöttek a helyi kulturális intézmények. A látogató-



Múzsák kertje. Savaria Múzeum, 2017. szeptember 16.



*Műzsák kertje. Savaria Múzeum, 2017. szeptember 16.*

kat a 2017–18-as programajánlatokkal, különböző színpadi produkciókkal, játékokkal, kézműves foglalkozásokkal vártuk. A társintézmények közül a Berzsenyi Dániel Könyvtár rendezvényeiről, óvodás és iskolás csoportoknak összeállított foglalkozásairól adott tájékoztatást, a Mesebolt Bábszínház kézműves foglalkozással, az AGORA Szombathelyi Kulturális Központ a következő év programkínálatával készült, a Szent Márton Látogatóközpont pedig kiadványokat kínált az érdeklődőknek. A Savaria Múzeum Néprajztudományi Osztálya és a Vasi Skanzen régi világítóeszközöket, ördöglakatokat mutatott a látoga-

tóknak, a Történettudományi Osztály munkatár- saival fotókeretet lehetett készíteni, és vezeté- sükkel lehetett megtekinteni a FÉNYÉRZÉK-Sze- mélyes kiállítást és a kőtárat. A Régészeti Osztály és a Vasi Múzeumi Látványtár szőlőpréssel készült, a Természettudományi Osztály standjá- nál palackba zárt medúza készült, de tárlatveze- tést is tartottak a „Szerútból múzeum”, valamint az „Ezüstbe zárt világgyetem” kiállításban. Az Ál- lományvédelmi és Restaurátor Osztály tagjainál kerámiaválogatásra és fotóretus készítésére nyílt lehetőség, a Közművelődési és Marketing Osztály, valamint a Kiállításrendező Csoport munkatár- saival pedig gyertyát és üveget lehetett díszíteni termékekkel, levelekkel, szalagokkal. A könyvtár- ban képregények és minikönyvek készültek, a régi Szombathellyel és fotótörténettel kapcsolatos fel- adatokat oldottak meg, a Gazdálkodási Csoport tagjaival pedig lampiont készítettek a látogatók. A Vasi Szemle szerkesztősége kiadványait hozta el a programra, a Vasi Múzeumbarát Egylet pedig múzeumbogár-toborzót tartott és a kőtárban ve- zette az érdeklődőket. A Szombathelyi Képtár standjánál szélforgók, az Iseum asztalánál a ró- mai mozaikművészet mintájára hétköznapi tár- gyak kerültek ki az ügyes kezek alól.

A rossz idő miatt a múzeum épületében ját- szotta el a Mesebolt Bábszínház a Batu-tá című afrikai vásári komédiát, majd a Berzsenyi Könyv- tár munkatársai tartottak papírszínházi előadást. Végül a The LiverPaul koncertje szórakoztatta a közönséget a díszteremben.

*2017. szeptember 23.*

A Vasi Skanzen adott otthont a XIV. Szombat- helyi Nemzetiségi Nap rendezvényének, amely- nek fő szervezője a Szombathelyi Szlovén Ön- kormányzat volt, együttműködve a horvát, német és roma önkormányzatokkal és egyesületekkel. A programban a nemzetiségek hagyományörző csoportjainak műsora mellett kézműves foglal- kozás is szerepelt.

*2017. október 4–5.*

„LÓ, hogy eljössz!” című programmal várta az óvodásokat és az iskolásokat a Vasi Skanzen az Ál- latok világnapja és a Magyar népmese napja al-



kalmából. A gyerekek a kovácsmesterségről, illetve a patkolásról, a pásztorkodás és a népi állattartás eszközeiről, a csapdákról, a népi vadfogásról és a népi halászatról is hallhattak, a háziállatok közül pedig a rackajuhhal, a házi bivallyal, a mangalicával, a tyúkkal, a méh-vel, a lóval, a kacsával, a lúddal, a szamárral és a nyúllal ismerkedhettek. Szó volt az állati eredetű termékekről és a foglalkozásokon állatmesék is elhangzottak.

2017. október 20.

A „Szombathelyi séták” sorozat keretében ezúttal a város ókeresztény múltjával ismerkedhettek az érdeklődők. Az „Ókeresztények Sabariában” címet viselő programban dr. Kiss Gábor kalauzolta a résztvevőket a Szent Márton-templom alatti kriptához csatlakozó Cella memoriae-ben és a Szent Márton Látogatóközpontban épülő új kiállításban.

2017. november 4–5.

November elején a hagyományos Szent Márton-napi országos nagyvásárra várta a látogatókat a Vasi Skanzen, ahol mintegy 100 vásároló kínálta portékáját. Nagy volt a nyüzsgés a nyitott műhelyekben és a szabadtéri játékok helyszínein is: lehetett agyaglibát formázni, madáretetőt és lámpást készíteni, gyertyát díszíteni, tököt faragni, Márton-paripát hajtani, népi játékokat játszani és kipróbálni többféle logikai és libás társasjátékot. Ismét nagy sikert aratott a bormustra, amelyen a környék termelői mutatkoztak be nedűikkel. A színpadon is egymást váltották az előadók. Szombaton a séi Csillagvirág Citerazenekar, a Zrínyi Ilona Általános Iskola 1. osztályosai, a Gazdag Erzsébet Óvoda és a Szent Vid-i Táltos Dobcsapat műsorának örülhetett a közönség, harci bemutatót tartott a Nyugati Gyepűk Pajzsa Haditorna Egyesület, táncolt az Ümmögő Együttes, mesekoncertet tartott a Kalimpa Színház, interaktív gyermekmússorral mutatkozott be a Triola Együttes, végül a Tom Kondor Band koncertje zárta a napot. A színpadi programok vasárnap a Brenner János Óvoda néptáncsoportjának fellépésével folytatódtak, majd a Csiribiri Kórus és a Capito Gitárklub előadása következett. Nem maradt el a hagyományörzők harci bemutatója ezen a napon sem, majd a gyerekeknek mondott Már-

ton-napi meséket és legendákat Zalka Csenge mesemondó, a Rózsabors zenekar pedig Fordul az ég című gyermekmússorát hozta el a Skanzenbe. A Ha-



Szent Márton-napi országos nagyvásár. Vasi Skanzen, 2017. november 4-5. (Fotó: dr. Horváth Sándor, vaskarika.hu)



hota Gyermekek Színház Ludas Matyi történetét adta elő, végül Bognár Szilvia Titoktok című családi koncertjével ért véget a vásár programja.



Szent Márton-napi országos nagyvásár. Vasi Skanzen, 2017. november 4–5. (Fotó: dr. Horváth Sándor, vaskarika.hu)

2017. november 17.

A szöllősi városrészben folytatódott a „Szombathelyi séták” sorozat. Az érdeklődők Orbán Róbert vezetésével járták végig a Csiti-tótól a temetőig tartó szakaszt, érintve minden olyan helyet, amelyek valaha fontos szerepet játszottak a falu életében.

2017. december 1.

A ma már Szombathely belvárosához tartozó, egykor önálló település, Óperint volt a „Szombathelyi séták” következő állomása. Orbán Róbert vezetésével egyebek mellett Wälder Gyula építész és Vass Viktor szobrászművész nyomába eredtek a résztvevők.

2017. december 8–9.

A Szombathelyi Képtárban rendezett Karácsonyi vásár kínálatában képző- és iparművészeti alkotások, karácsonyi ajándéktárgyak, gyermekjátékok, mézeskalács, kékfestő, méhviasztermékek, grafikák, selyemképek, ékszerek, táskák, könyvek, mécsesstartók, horgolt, varrott, festett, csomózott lélekmelengető apróságok közül válogathattak az



Karácsonyi vásár. Szombathelyi Képtár, 2017. december 8–9. (Fotó: vaskarika.hu)

érdeklődők. Pénteken a gyerekek mézeskalácsot süthettek, sólisztgyurmából karácsonyi díszeket készíthettek, de a felnőttek is bekapcsolódhattak egy-egy workshop munkájába. Nagy Judit segítségével kerámia angyalok, Pulai Anikóval pedig bőrrel és makramé-technikával készült ásványékszerek kerültek ki a kezek alól. Cebula Anna a minitextil-kiállításban tartott tárlatvezetést, és ezúttal a textilraktárakat is megtekinthették a látogatók.

A gyerekeknek szánt foglalkozások szombaton is folytatódtak, ahogy a workshopok is: ezen a napon Kapy Ancsával a tűnemezelést, Sosztarits Lucával pedig a könyvkötést lehetett elsajátítani. Ezután kerekasztal-beszélgetés következett Fabricius-Nagy Emesével, akinek Iora táskája Magyar Formatervezési Díjat nyert, és Kovács Delinkével, a Marie Claire Fashion Days „Street Style szett” szakmai díj nyertesével. A programot nagyszabású divatbemutató zárta, amelyen Fabricius-Nagy Emese táskáit, Sustik Kriszta ruháit és Tóth Annamari fejdíszait is meg lehetett csodálni.



Karácsonyi vásár. Szombathelyi Képtár, 2017. december 8–9.  
(Fotó: vaskarika.hu)

2017. december 15.

Az év utolsó „Szombathelyi sétájának” keretében a Szent Márton-temetőbe látogattak az érdeklődők, ahol bábosok, viaszöntők, szappanfőzők, kötélgyártók és más mesteremberek nyughelyét keresték fel Orbán Róbert vezetésével.

## Könyvbemutatók

2017. január 11.

Műhelykonferenciával egybekötött könyvbemutatón ismerhették meg az érdeklődők Horváth Ciprián Vas vármegye kora Árpád-kori temetői és települései – S-végű karikaékszerek a kora Árpád-kori Nyugat-Dunántúlon című kötetét. A friss kutatási eredményeket ismertető könyvet dr. Vig Károly tudományos igazgatóhelyettes ajánlotta a közönség figyelmébe, majd Horváth Ciprián „Szombathely – Kisfaludy Sándor utca temetője”, dr. Kiss Gábor „Etnikumok a korai Vas vármegyében” és Pap Ildikó Katalin „Vas megyei települések a soros temetők használatának idején” címmel tartott előadást.

2017. november 3.

Kerekasztal-beszélgetés keretében ismerhették meg az érdeklődők dr. Illés Péter etnológus „Tájfenntartó szőlőhegyi gazdaközösségek” című könyvét, amely a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum kiadványaként a Nemzeti Kulturális Alap és a Vasi Múzeumbarát Egylet támogatásával jelent meg. A beszélgetésben a szerzőn kívül dr.



Illés Péter: Tájfenntartó szőlőhegyi gazdaközösségek. Savaria Múzeum, 2017. november 3.



Simon András és dr. Mód László etnológusok, Zágorhidi Czigány Ákos, a Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat területi felelőse és dr. Vig Károly tudományos igazgatóhelyettes vett részt.

2017. december 13.

A Szülőföld Könyvkiadó gondozásában megjelent a „Híres szombathelyi nők” című sorozat 17., Knebel Rizáról szóló kötete, amelynek bemutatóján, a Savaria Múzeumban Lendvai Ferenc tanácsnok, Csapláros Andrea múzeumigazgató és dr. Takátsné dr. Tenki Mária, a Jogi és Társadalmi Kapcsolatok Bizottságának elnöke mondott beszédet. A Szombathelyen egy évszázadig működő Knebel fényképész-dinasztia utolsó tagjáról szóló könyvet a szerző, Kelbert Krisztina történész mutatta be a hallgatóságoknak.



Kelbert Krisztina: Knebel Riza. *Híres Szombathelyi nők 17.* Savaria Múzeum, 2017. december 13. (Fotó: vaskarika.hu)

2017. december 14.

A Szombathelyi Képtárban mutatta be Geszler Mária Munkácsy-díjas keramikusművész „Női



Geszler Mária: *Női vonal.* Szombathelyi Képtár, 2017. december 14. (Fotó: vaskarika.hu)

vonal” című könyvét. A személyes hangvételű kötetben az életrajz mellett az alkotói korszakokról, az ihlet forrásairól, a hatásokról és az impressziókról kap képet az olvasó. A könyvbemutatóval egyidőben kamarakiállítás nyílt a művész utóbbi két évben készült alkotásaiból.

## Előadások

2017. február 22.

A 2007-ban az Iseumban feltárt, jelenleg az állandó kiállításban látható római freskórészletről tudhattak meg érdekességeket a látogatók az Iseum rendezvényén. Sosztarits Ottó a lelőkörülmenyekről és a freskó régészeti-történeti jelentőségéről beszélt a hallgatóságoknak, Harsányi Eszter és Kurovszky Zsófia pedig a lelet restaurálásának és rekonstrukciójának menetét ismertette. Az előadásokat beszélgetős séta követte az iseumi freskók között.

2017. március 8.

Előadásorozatot indított az Iseum Savariense „Szent és profán állataink” címmel. Az első alkalommal a Sárkesziben feltárt Mithraeum kultuszképe kapcsán Sosztarits Ottó régész és Kovács József csillagász tartott előadást „Az égöv állatai egy kultuszképen. A Mithras-dombormű vallástörténeti és csillagászati megközelítésben” címmel.

2017. március 29.

A „Szent és profán állataink” című sorozat második előadása a „Kutyák az égen és az alvilágban” címet viselte. Sosztarits Ottó régész, Tugya Beáta



zoológus és Kovács József csillagász beszélt a hallgatóságának a kutyákhoz fűződő vallási képzetekről, a Nagy Kutya csillagképről és – a szelestei temető leletei alapján – a germánokról, akik különleges, megbecsült szerepet szántak a kutyáknak.

*2017. április 12.*

„A legbölcsebb madár – A szent Íbisz” állt a Szent és profán állataink című előadássorozat harmadik rendezvényének középpontjában. Dankovics Róbert muzeológus, Liptay Éva egyiptológus és Sosztarits Ottó régész az Afrikában őshonos madárról beszélt, amely egykor hatalmas csapatokban népesítette be a Nílus torkolatvidékét, s alakjával jelenítették meg Thotot, a bölcsesség istenét.

*2017. április 26.*

Az Iseumban folytatódott a „Szent és profán állataink” sorozat. A negyedik előadáson Dankovics Róbert muzeológus és Mészáros Irén történész előadását hallgathatták meg az érdeklődők „Állatos mesék – mesés állatok. A csalóány és a sólyom az állatmesékben” címmel.

*2017. május 10.*

Zárórendezvényéhez érkezett a „Szent és profán állataink” sorozat az Iseumban. Az ötödik alkalommal a „Cinkosok és áldozatok, álARCOK. Állatszereplők az »ördögös büjölésben bájolásban«” című előadásban Varga Eleonóra történész az állatfigurák mágiában betöltött funkcióját vizsgálta a Vas vármegyei, 16-18. századi boszorkányperek szövegei alapján, míg Dankovics Róbert muzeológus a varázslásban gyakran főszereplő békák természetrajzába engedett betekintést.

*2017. október 12.*

Új sorozatot indított útjára az Iseum „Épített szépség” címmel. A nagy érdeklődéssel kísért első alkalommal Sosztarits Ottó régész tartott előadást „Philae, Kalabsha és Abu-Simbel szentélyeinek áthelyezéséről”, amelyre az asszuáni Nagy Gát és a Nasszer-tó létesítése miatt került sor.

*2017. október 19.*

A „FÉNYÉRZÉK – Személyes” kiállításához kapcsolódva előadássorozat kezdődött a Savaria

Múzeumban. Első alkalommal Mayer László levéltáros „Kényszerképek. Vas vármegyei cigányfotók a 20. század első feléből” című előadását hallhatták a látogatók a cigányokról készült etnográfiai indíttatású, műtermi és hivatalos iratokban fennmaradt képekről.

*2017. október 26.*

Vasáros Zsolt építész „Palmyra” című előadásával folytatódott az „Épített szépség” sorozat az Iseumban. A rómaiak idején fontos kereskedelmi központ antik épületegyüttese a 2011-ben kezdődött szíriai háborúban az iszlám Állam fennhatósága alá került, és legmonumentálisabb műemlékei tudatos rombolás áldozatává váltak.

*2017. november 9.*

Az Iseum „Épített szépség” sorozatának harmadik előadásán Tárczy-Mladoniczki Réka régész beszélt a savariai helytartói palota aulájának mozaikjáról. Mint elmondta: a Római Birodalomban található aulák között a savariai a negyedik legnagyobb uralkodói fogadóterem és az egyetlen, amelynek megállapítható mintájú, egységes mozaikpadlója is előkerült.

*2017. november 23.*

„A savariai palotakomplexum egyéb épületei és mozaikjai” volt a témája Sosztarits Ottó régész előadásának az „Épített szépség” sorozat keretében az Iseumban. Elmondta: az 1974 és 1987 között végzett kutatások a nagy aula mellett a palotakomplexum további épületeit tárták fel. A mozaikos fogadóépülettől délre eső nyolcszögletű épületet (oktagon) hagyományosan azzal a „fejedelmi fürdőházzal” azonosítják, amelyet Ammi-anus Marcellinus említ Valentinianus császár 375-ös itt-tartózkodása kapcsán.

*2017. december 6.*

Az Iseum „Épített szépség” című sorozatát Major Balázs régész „Krak de Chevallier és Margat lovagvárai” című előadása zárta. Margat szerencsésen vészelté át a szíriai háborút, Krak azonban két évig volt a dzsihádisták bázisa, ezalatt komoly károk keletkeztek az erődítményben. A megindult helyreállításoknak a Szíriai Ma-

gyar Régészeti Misszió is része, az egyetlen olyan külföldi régészeti stábként, amely a harcok alatt sem hagyta el az országot – hangzott el.

2017. november 16.

Lugosi András előadásával folytatódott a FÉNYÉRZÉK – Személyes” kiállításához kapcsolódó sorozat a Savaria Múzeumban. Budapest Főváros Levéltára főlevéltárosa „A városi tér a fényképek homályos tükrének perspektívájából: fotografikus reprezentációk, személyes történelem, kollektív emlékezet” címmel arról beszélt, hogy a városlakók fényképeit egymás mellé rakva, az egyéni és családi emlékezet szubjektív nyomaitól hogyan jutunk el a városok kollektív emlékezetéig.

2017. november 30.

Kelbert Krisztinának „A Horthy-korszak neokonzervatív nőképeinek vizuális reprezentációjáról” szóló előadása zárta a Savaria Múzeum „FÉNYÉRZÉK – Személyes” című időszaki kiállításához kapcsolódó sorozatot. Az előadó a családanya – feleség – háziasszony hagyományos hármasan nyugvó, ugyanakkor a magyar történelem nagyasszonyait példaként állító, a hazáért küzdő nőalakok konstruált világát elemezte a fotográfiákon.

## Múzeumpedagógia

### Sorozatok

A Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum hat tagintézményének szoros együttműködésében a 2014–2015-ös tanévtől kezdve rendszeresen meghirdeti egy közös témára épülő, egész tanéven át tartó múzeumpedagógiai programsorozatát. A foglalkozások a 2017–2018-as évben is nagy sikernek örvendtek. A Smidt Múzeum bővítése miatt ebben a tanévben öt tagintézményben futó sorozat a *Fényév!* címet kapta. A foglalkozások a fényvel kapcsolatos sokrétű témákat járták körül az állandó kiállításokhoz kapcsolódva, érintve egyebek mellett a színtant, művészetelméletet, a hagyományos paraszti közösségek szokásait, az élővilágot és az ókori ember hitvilágát.



Múzeumpedagógiai foglalkozás az Iseumban

A megrendezett programsorozat korosztály és intézmény szerinti bontásban:

– az óvodásoknak és 1–2. osztályosoknak *Múzeumnyitogató – NAP* (Savaria Múzeum: *Múzeumi árnyékszínház*, Vasi Múzeumi Látványtár: *Jól látod?*, Szombathelyi Képtár: *A színek útja*, Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárház: *Hold volt, hold nem volt*, Vasi Skanzen: *A fényes nap immár elnyugodott*).



Múzeumpedagógiai foglalkozás a Vasi Skanzenben



- a 3–4. osztályosoknak *HOLD* címmel (Savaria Múzeum: *Múzeumi árnyékszínház*, Vasi Múzeumi Látványtár: *Látod, nem látod? Na látod!*, Szombathelyi Képtár: *A fényről másként*, Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárház: *Fénysugár Egyiptom partjainál*, Vasi Skanzen: *Gyere babám, gyűjtsél világot!*).
- az 5-8. osztályosoknak *CSILLAG* címmel (Savaria Múzeum: *Objektív és okuláré*, Vasi Múzeumi Látványtár: *Pirkadattól alkonyatig*, Szombathelyi Képtár: *Fényes 1970*, Iseum Savariense Régészeti



Múzeumpedagógiai foglalkozás a Szombathelyi Képtárban

Műhely és Tárház: *Villámcsapás Savariában*, Vasi Skanzen: *Világos virradatig dolgozik*).

A 2017–2018-as *Fényév!* sorozat 9633 résztvevő számára, öt különböző helyszínen, összesen 457 foglalkozás során nyújtott múzeumi élményeket.

#### Egyedi múzeumpedagógiai foglalkozások

A tagintézmények összesen 20 különböző témájú egyedi foglalkozást hirdettek a 2017–2018-as iskolai tanévben. Nagy érdeklődés kísérte a Savaria Múzeum *A sziklától a kőbaltáig* című tárlatához kapcsolódó, azonos című múzeumpedagógiai órát. Az Iseumban az *Isis savariai otthonában* múzeumpedagógiai foglalkozást, a Szombathelyi Képtárban pedig az alkotó tevékenységre alapozó *DIY! Csináld magad!* című műhelyfoglalkozást igényelték legnagyobb számban. A Smidt Múzeum termeiben az épület felújítási munkálatai miatt idén csend honolt, így az igényelt egyedi alkalmakat a Szombathelyi Képtárban rendeztük meg. A Vasi Skanzenben a *Ráncba szedlek*, a Vasi Múzeumi Látványtárban pedig az *Egy diófa titkos élete* címet viselő foglalkozás nyerte el a látogatók kiemelt figyelmét.

Az egyes intézmények által egyedileg kínált foglalkozások iránt ebben az évben is nagy volt az érdeklődés. 2017-ben összesen 126 alkalommal 3227 gyermeknek tartottak kollégáink egyedi foglalkozásokat.

#### Múzeumi témanapok

Az előző évekhez hasonlóan a középiskolák részére egész napos foglalkozás keretében múzeumi témanapokat kínáltunk. A Szombathelyi Szolgáltatási Szakképzési Centrum Oladi Szakgimnáziuma és Szakközépiskolája tanulói az ókorral kapcsolatos tematikus témanapok során megfordultak az Iseumban és a Savaria Múzeumban.

2017 májusában sem maradhattak el a Bolyai Gimnázium „élménynapjai”. A középiskolások különböző korosztályai számára ez a nap az élményszerű tanulást jelentette a Vasi Múzeumi Látványtár, a Szombathelyi Képtár, a Savaria Múzeum és az Iseum kiállításában. A helytörténetre



alapozott múzeumi témnapjainkon a diákok az új ismeretek elsajátítása mellett egy-egy kézműves foglalkozáson is részt vettek. A projektnapok sorozatában 2017-ben az Iseumban megfordultak a Nagy Lajos Gimnázium, az Oladi ÁMK Simon István Utcai Általános Iskola és a Reguly Antal Nyelvtanító Nemzetiségi Általános Iskola diákjai is.

### Aktív időskor

Az Aktív időskor foglalkozásait 2017-ben a „kreativitás otthon” témában tavasszal és ősszel havi két alkalommal rendeztük meg Szombathely Megyei Jogú Város támogatásával és szervezésében a Szombathelyi Képtárban. A kézműves technikák elsajátítását célzó programokon a résztvevők megismerkedhettek a papírvirág-készítéssel, textildekorációs és virágkötészeti technikákkal, de ünnepi asztal- és ajtódíszek, papírból és gombokból alkotott képek is készültek az év során. 12 alkalommal összesen 170 fő nyugdíjas résztvevő alkotott a foglalkozásainkon.

„A divat elhalványul, a stílus örök” – a szakképzéstől a kreatív iparágakig múzeumi katalizálással A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ és a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum mintaprojektje



„A divat elhalványul, a stílus örök” – projektzáró. Szombathelyi Képtár, 2017. december 5.

Az EFOP-3.3.3-VEKOP-16-2016-00001 azonosító számú pályázat keretében a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum – Szombathelyi Képtár mintaprojektjében olyan múzeumpedagógiai foglalkozástípust hoztunk létre, amely gyűjteménytől függetlenül bármely múzeum számára adaptálható. A Szombathelyi Szolgáltatási Szakképzési Centrum Oladi Szakgimnáziuma és Szakközépiskolája, valamint a Művészeti Szakgimnázium diákjainak, illetve tanáraiknak a Szombathelyi Képtárban egy „kreatív inkubátorbázist” biztosítottunk, ahol a projekt keretében három öltözéket készítettek a diákokból álló munkacsoportok, a Képtár textilgyűjteményének három mőtárgyából kiindulva. A mintaprojekt sikeresen modellezte a kreatív- és a divatipar működését. 2017 szeptembere és decembere között tanárok, diákok, múzeumpedagógus és kreatív szakemberek 6 alkalommal találkoztak a Képtárban, illetve többször egymás tanműhelyében, majd a közösen megalkotott öltözékeket 2017 decemberében egy záró kiállításon mutatták be a Szombathelyi Képtár konferenciatermében. A projekt keretében 136 középiskolás tett látogatást a Szombathelyi Képtárban, ahol nemcsak múzeumpedagógiai alkalmon, hanem pályaaorientációs előadásokon, szakmai kerekasztal-beszélgetéseken is részt vettek.

### Diáktáborok

2017. június 26-30.

2017. július 10-14.

A megélt múlt – ókori élménytábor az Iseumban.



A megélt múlt – ókori élménytábor az Iseumban. 2017. június 26-30.; július 10-14.

Az Iseum Savariense 2017 nyarán immár hetedik esztendeje kínált táborozási lehetőséget a 8-12 éves gyermekek számára Isis savariai otthonában, az egykori római szentély területén.

A megélt múlt, ókori élménytábor két turnusának 50 résztvevője játékosan ismerkedett az ókori egyiptomi kultúra titokzatos és varázslatos világával, a római kor emberének világlátásával és mindennapi életével, a múltat feltáró régészek munkájával, s legfőképpen a savariai Iseum történetével.

2017. július 3-7.

2017. július 17-21.

KÉP-TÁBOR – Alkotótábor a Szombathelyi Képtárban

A Szombathelyi Képtár alkotótáborában a 8-12 éves gyerekek a képző- és iparművészet alkotótechnikáival ismerkedtek, és bütyköléssel, játékkal töltötték a szünet két hetét. A „Nyáron a városban” illetve a „Csináld magad” hívó fogal-



KÉP-TÁBOR – Alkotótábor a Szombathelyi Képtárban. 2017. július 3-7.; július 17-21.



KÉP-TÁBOR – Alkotótábor a Szombathelyi Képtárban. 2017. július 3-7.; július 17-21.

mak köre épített tematika szerint készítettek városi terepasztalt, ékszereket, tájképet, fantázia-karaktereket. A két turnus 17 résztvevője megismerkedett a linómetszéssel, a papírmetszet-technikával. Az alkotói munka élvezetével csak a napi vízpisztoly-csaták és a kirándulások vetekedtek.

2017. augusztus 14-18.

Csivitelő nyári tábor – Vasi Múzeumi Látványtár

A Vasi Múzeumi Látványtárban a 2017-ben szerveztünk nyári tábort először. A Csivitelő tábor 12 résztvevője a hét során megismerkedett



Csivitelő nyári tábor – Vasi Múzeumi Látványtár, 2017. augusztus





Csivitelő nyári tábor – Vasi Múzeumi Látványtár, 2017. augusztus

a Látványtár természettudományi gyűjteményével, ellátogatott a tömördi madárvártára és a kőszegi Bechtold István Természetvédelmi Látogatóközpontba.

## A VASI MÚZEUMBARÁT EGYLET RENDEZVÉNYEI

A Vasi Múzeumbarát Egylet a 2017. évben 27 gyalogtúrát, 2 hétnapos kerékpártúrát, 4 autóbuzsós és vonatkirándulást – köztük egy ötnapos itáliai utazás –, 10 előadást, kerekasztal beszélgetést, 1 könyvbemutatót, 2 önkéntes takarítónapot, 4 verses-zenés műsort, 1 kiállítást, 1 villámcsődületet, 1 városi diáksétát, 32 múzeumbogár klubfoglalkozást és 2 diáktábort szervezett. Mindezek mellett a VMbE tagjai közreműködtek a Savaria Múzeum, illetve a Savaria Történelmi Karnevál egyes programjain is. Az egyleti előadásokon, műsoros és egyéb rendezvényeken kb. 1500 fő, a múzeumbogár klub foglalkozásain összesen kb. 400 fő, az 1956-os városi diáksétán 92 diák és peda-

gógus vett részt. A [www.muzeumbarat.hu](http://www.muzeumbarat.hu) honlapon összesen 80 fényképes és szöveges beharangozó, illetve tudósítás jelent meg.

### Természetjárók

Az Egylet természetjáró csoportja saját szervezésű túráin és a kirándulásain összesen 1600 fő vett részt. A csoport képviseltette magát a Vasutas Természetjáró Szövetség országos rendezvényein (Tavaszi csillagtúra Gyöngyösön, Vasutas Természetjáró Nap a Soproni-hegységben, Országos Vasutas Természetjáró Találkozó Debrecenben, Vasutas Forrás Emléktalálkozó Vácon, Őszi csillagtúra Balatonszántódon), és tagjai közhasznú önkéntes munkában kivették részüket különböző túraútvonalak kialakításában, karbantartásában, túravezetésben, szervezésben. A túrákról nem csak az egyleti honlapon, de a VTSZ honlapján és a <http://hvsetura.5mp.eu> webhelyen is megjelentek beszámolók, fényképes tudósítások.

### Pódiumbeszélgetések, előadások

A bőséges egyleti eseménynaptárból ki kell emelni Németh Balázs: „Ezek nem tudják mi a háború” című tanulmánykötetét, amelyet az Egylet a Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány pályázati támogatásának köszönhetően jelentetett meg.

Nagy érdeklődésre tartott számot a szombathelyi villamosvasúti közlekedés megindulásának 120. évfordulója alkalmából a vasi megyeszékhely Fő terén, a Smidt Múzeumért Alapítvánnyal és a Szombathelyi Szépítő Egyesülettel közösen megvalósított.

2017-ben jelentős mérföldkőhöz érkezett a 10 éve futó „Szombathely mindenkép(p)en” című programsorozat: 2017. 06. 12–09. 18. közt volt megtekinthető a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára kiállítótermében a szombathelyi amatőr- és műkedvelő fotográfusok 1899–1990 közti tevékenységét összefoglaló kiállítás. A házigazda intézménnyel közösen megrendezett tárlat a VMbE egy évtized alatt összegyűjtött, közel 2000 darabot számláló fotógyűjteményéből tárt a közönség elé tematikus válogatást (kurátor: Bajzik Zsolt történész). A kiállítás egyik interaktív eleme egy érintőképernyőn működő számítógépes városismereti játék volt (összeállítás és programozás: Fülöp Gábor).

A VMbE 2017-ben is megrendezte a szombathelyi diákokat megmozgató, az 1956-os forradalom helyi eseményeit 7 városi helyszínen élmenyszerűen megismertető interaktív városi sétát és helytörténeti játékokat. Örömteli tény, hogy a Magyar Vidéki Múzeumok Szövetsége (MVMSZ)

elismerő oklevéllel és különdíjjal jutalmazta a széles összefogással megvalósult programot. A díjátadóra a Szentendrén tartott Országos Múzeumpedagógia Évnyitó keretében, 2017. október 25-én került sor. A program tapasztalatait módszertani kiadványban összegezték a szervezők.

<b>Január</b>	
7. szombat	<b>Évköszöntő „kijózanító” túra</b> Dozmatról Szombathelyig. Útvonal: Dozmat – Muzsla forrás – Krisztina-kilátó – Szabad-erdő – Csikós legelő – Parkerdő – Kukulló – Szombathely. Táv: kb. 11 km, időtartam 3 óra. Túravezető: Rábai Péter.
15. vasárnap	<b>Hagyományos téli gerinctúra</b> Velemről Kőszegig a Kendigen át. Útvonal: Velem – Szent-Vid – Hörmann parkoló – Kendig – Kopasz Kendig –Vöröskereszt – Óház-kilátó – Kincs-pihenő – Király-völgy – Kőszeg. Táv: 19 km, időtartam 7 óra. Túravezető: Süle Antal.
<b>Február</b>	
1. szerda, 17.00 MNL Vas Megyei Levéltára	<b>Keleti fény, angol kényelem.</b> Az ikervári kastély története. Előadó: Bajzik Zsolt levéltáros, (MNL Vas Megyei Levéltára).
4. szombat	<b>Gyalogtúra az Ablánci csárdától</b> Csepregig. Útvonal: Ablánci csárda – Szapári-erdő – Csekéd-dűlő – Kincsed-mező – Boldogasszony horgásztó – Boldogasszony kápolna – Csepreg. Táv: 10 km. Túravezető: Rábai Péter.
18. szombat	Gyalogtúra Gyórvártól Vasvárig
<b>Március</b>	
1. szerda, 17.00 Savaria Múzeum	<b>„Sok csók, kézcsók: Jóska”.</b> Pintér József első világháborús levelei. Interaktív forráselemző foglalkozás felnőtteknek. Vezetők: Tóth Kálmán és Tóth Róbert múzeumpedagógusok (Savaria MHV Múzeum).
4. szombat	<b>Gyalogtúra Csákánydoroszlótól Horvátnádaljáig.</b> Útvonal: Gyórvár vasútállomás – Hegyhátszentpéter – Petőmihályfa, Szőlő-hegy – Városerdő – Kismákfa – Szentkút – Vasvár vasútállomás. Találkozás: a szombathelyi vasútállomáson a 07:09-kor Vasvár felé induló vonatnál. Túravezető: Süle Antal.
15. szerda	<b>Tóth Béla emléktúra a Pinka szurdokban.</b> Útvonal: Felsőcsatár – Pinka-szurdok – Pinkaóvár (Burg) – Várújfalva – Eisenberg – Vaskeresztes – Szőlő-hegy – Felsőcsatár. Túravezető: Süle Antal.
30. csütörtök	<b>Nyugdíjas túra a Szajki tavaknál.</b> Útvonal: Szajk – Mikosszéplaki-erdő – Mikosszéplak – Csehimindszent (kb. 10 km). Túravezető: Rábai Péter.
<b>Április</b>	
1. szombat Vasi Skanzen	Tavaszi nagytakarítás a Vasi Skanzen alsósági portáján.
8. szombat	<b>Vicinális túra</b> Körmentdtől Pinkamindszentig. Útvonal: Körmend – Horvátnádálja – Magyar-nádálja – Vasalja –Pinkamindszent. Táv: 12 km. Túravezető: Urbán László.
9. vasárnap	<b>Pável Ágoston emléktúra</b> (Szentgotthárd – Alsószölnök – Szentgotthárd). Társszervező: Szombathelyi Szlovén Önkormányzat.
19. szerda, 17.00 Savaria Múzeum	<b>Papíripari paripa.</b> Válogatás magyar költők mosolyra fakasztó verseiből. Előadók: az Egylet nyitott versmondó körének tagjai. Zene: Vivace Kamarazenekar.
22. szombat	<b>Gyalogtúra Márkótól Herendig.</b> Útvonal: Márkó – Házi-földek – Bánd – Essegvár – Sziget-földek – Herend. Táv: 11 km. Túravezető: Rábai Péter.
26. szerda, 17.00	<b>„Fegyvert s vitézt éneklek”.</b> Hat évszázad tárgyi emlékei a magyar huszárság történetéből. Vendég: Fekete György fegyvergyűjtő. Beszélgetésvezető: Bodó Judit tanárnő (SZMSZC Puskás Tivadár Fém- és Villamosipari Szakgimnáziuma, Szakközépiskolája és Kollégiuma).





Téli gerinctúra Velemtől Kőszegig, 2017. 01. 15. (Fotó: Urbán László)



„Sok csók, kézcsók: Jóska”, 2017. 03. 01. (Fotó: Kántor Orsolya)



Tóth Béla emléktúra, 2017. 03. 15. (Fotó: Urbán László)



Apám hadinaplója. 2017. 03. 22. (Fotó: Tóth Kálmán)



Tavaszi takarítónap, 2017. 04. 01 (Fotó: Tóth Kálmán)



Vicinális túra, 2017. 04. 08. (Fotó: Urbán László)





Pável emlékséta, 2017. 04. 09. (Fotó: Tóth Kálmán)



Paripari paripa, 2017. 04. 19. (Fotó: Tóth Kálmán)



„Fegyvert, s vitézt énekek”, 2017. 04. 26. (Fotó: Tóth Kálmán)



Évi rendes közgyűlés, 2017.05.17. (Fotó: Tóth Kálmán)



„Ezek nem tudják, mi a háború”, 2017.05.31. (Fotó: Tóth Kálmán)



Szombathely mindenkép(p)en, 2017. 06. 12. (Fotó: Tóth Kálmán)



Az amatőr fotográfus vasutas, Koczor László, 2017. 06. 14. (Fotó: Tóth Kálmán)



Bázakerettye, 2017.07.21. (Fotó: Urbán László)

<b>Május</b>	
17. szerda, 16.30 Savaria Múzeum	<b>Évi rendes közgyűlés.</b>
13. szombat	<b>Vonatkirándulás a gödöllői kastélyba.</b>
20. szombat	<b>Természetjáró nap</b> Sopron környékén. Útvonal: Sopron vasútállomás – Alsó-lővérek – Sörházdombi-kilátó – Károly kilátó – Lővér kalandpark – Vashegyi páholy – Glorieta-kilátó – Felső-lővérek – Sopron. Táv: 12 km, szintkülönbség 200 m. Túravezető: Urbán László.
31. szerda, 17.00	<b>„Ezek nem tudják, mi a háború”.</b> Vas megyei katonák a Nagy Háborúban. Németh Balázs hadtörténeti kutató tanulmánykötetének bemutatója. Vendég: a szerző és Bálint Ferenc főmuzeológus, a kötet lektora (HM Hadtörténeti Intézet). Moderátor: Mayer László levéltáros (MNL Vas Megyei Levéltára).
<b>Június</b>	
3. szombat	<b>Séta a Bakonyban.</b> Útvonal: Porva-Csesznek vasútállomás. – Csesznek – Kőmosó-szurdok – Vinye – Porva-Csesznek vasútállomás. Táv: 11,5 km. Túravezető: Süle Antal.
12. szerda, 17.00	<b>Szombathely mindenkép(p)en!</b> Amatőr- és műkedvelő fotósok Szombathelyen, 1899–1990. A vendégeket köszöntötte: dr. Melega Miklós levéltárigazgató, a kiállítást megnyitotta: Mihályfi Sándor technikai gyűjtő, a tárlatot a megjelentek figyelmébe ajánlta: Bajzik Zsolt levéltáros, a kiállítás kurátora, a VMbE elnöke. Társszervezők: MNL Vas Megyei Levéltára, Szombathelyi Szépitő Egyesület.
14. szerda, 17.00	<b>Az amatőr fotográfus vasutas, Koczor László.</b> Vendég: Morvai Istvánné (sz. Koczor Katalin). Beszélgetésvezető: Bajzik Zsolt levéltáros (MNL Vas Megyei Levéltára).
<b>Július</b>	
21–22. szombat, vasárnap	<b>Kétnapos gyalogtúra Bázakerettye környékén.</b> Túravezető: Bajzik Zsolt.
<b>Augusztus</b>	
19–25.	<b>Három folyó kerékpártúra.</b> Útvonal: Gyékényes – Curgó – Babócsa – Barcs – Potony – Sellye – Drávaiványi – Vajszló – Adorjás – Kórós – Kémes – Szaporca – Drávaszabolcs – Harkány – Siklós – Máriagyűd – Beremend – Majs – Baja. Túravezető: Rábai Péter.
25–27. Savaria Karnevál, Civil Korzó	Egyleti stand tárgyalkotó gyermekfoglalkozásokkal és zenés versműsor a karnevál Civil korzóján.
<b>Szeptember</b>	
10. vasárnap	<b>Gyalogtúra Sopron környékén</b> a szervezők által kijelölt 20/12/6 km-es távokon.
16. szombat	<b>OKT túra.</b> Útvonal: Bakonyháza – Jásd – Tét (szélmalmok) – Csőszpuszta. Túravezető: Süle Antal.
16. szombat	<b>Múzeumbarát és -bogár tagtoborzó</b> a Savaria Múzeum „Múzsák kertje” című programján.
17. vasárnap Szergény, Néprajzi Kiállítás	<b>Örökségörök Szergényben.</b> Filmvetítés, beszélgetés szergényi lokálpatriótákkal.
22. péntek, 16.30 Fő tér	<b>Jelmezes villámcsődület</b> a Fő téren a szombathelyi tömegközlekedés, különösen a 120 éve elindított villamosvasúti közlekedés évfordulója alkalmából. Társszervezők: Berzsényi Dániel Könyvtár, Smidt Múzeumért Alapítvány, Szombathelyi Szépitő Egyesület.
30. szombat	<b>Takarítónap</b> a csempeszkopácsi Pungor Zoltán Múzeumban.



<b>Október</b>	
7. szombat	<b>Autóbuszos kirándulás Bécsbe</b> , a Múzeumok hosszú éjszakája alkalmából. Program: Porcellánmúzeum, Liechtenstein palota, Ó-városháza, Leopold Múzeum.
7. szombat	<b>Gyalogtúra Veszprém körül.</b> Útvonal: Veszprém – Laczkó-forrás – Sas-hegy – Tekeres-völgy – Ördögárgta kő – Csatári malom romja – Veszprém. Táv: 15 km, szintkülönbség:150 m. Túravezető: Urbán László.
11. szerda, 17.00 Savaria Múzeum	<b>Művészettörténeti barangolás</b> Aquileiától Sirmionéig. Dr. Zsámbéky Monika művészettörténész (Savaria MHV Múzeum) ráhangoló előadása az ötnapos itáliai utazás előtt.
25–29.	<b>Itália műemlékvárosok Aquileiától Sirmionéig.</b> Ötnapos autóbuszos utazás. Társzervező: Gabbiano Travel Utazási Iroda.
20. péntek	<b>1956-os városi diákséta.</b> Állomások: megyeháza, püspöki palota, Premontrei Rendi Szent Norbert Gimnázium, TIT székház, MÁV igazgatóság, volt ÁVH székház, szentmártoni temető.
21. szombat	<b>Őszi erdei túra</b> Lukácsházától Kőszegig. Útvonal: Lukácsháza vasútállomás – Csömöte-hegy – Doroszlói erdő – Kőszegszerdahely – Velem – Cák – Kőszeg. Táv: 18 km, időtartam 6 óra. Túravezető: Süle Antal.
<b>November</b>	
8. szerda, 17.00 Savaria Múzeum	<b>Kardok, balták, karikatúrák.</b> Beszélgetés Koszorús Ödön ikervári helytörténeti kutatóval (Gyűjtemények gyűjteménye, no. 26.). Narrátor: Tóth Kálmán múzeumpedagógus.
11. szombat	<b>Séta a Szent Márton-körön</b> Vámoscsaládtól Répcelakig. Útvonal: Vámoscsalád vasútállomás – szentivánfai templom – Uraiújfalu, evangélikus templom – nicki plébánia – Répcelak vasútállomás. Táv: kb. 10 km. Túravezető: Rábai Péter.
18. szombat	<b>OKT túra Káldtól Gércéig.</b> Útvonal: Káld – Hidegkúti erdészház – Rózsakerti eh. – Gérce. Táv: 13,9 km. Túravezető: Süle Antal.
29. szerda, 17.00 Savaria Múzeum	<b>Apám hadinaplója (2. rész).</b> Emlékek a második világháborúból. Vendég: Karáth László, a Premontrei Rendi Szent Norbert Gimnázium ny. igazgatója., beszélgetésvezető: Tóth Kálmán múzeumpedagógus (Savaria Múzeum).
<b>December</b>	
3. vasárnap	<b>Mikulásváró túra</b> a Kőszegi-hegységben. Útvonal: Kőszeg – Király-völgy – Okmányos – Hétforrás és vissza Kőszeg. Táv: 16 km. Túravezető: Rábai Péter.
20. szerda, 17.00 Savaria Múzeum	<b>Karácsonyi harangok.</b> Az Egylet nyitott versmondó köre és a Vivace Kamarazenekar közös ünnepváró műsora.
29. péntek	Óévbúcsúztató túra a szombathelyi Parkerdő térségében. Túravezető: Rábai Péter.



Három folyó kerékpártúra, 2017.08.19–25. (Fotó: Rábai Péter)



A Civil korzó színpadán, 2017. 08. 25. (Fotó: Kántor Orsolya)





Jelmezes villámcsődület, 2017. 09. 22. (Fotó: Horváth Gergő)



Jelmezes villámcsődület, 2017. 09. 22. (Fotó: Nagy Gergő)



Múzeumtakarítás Csemeszkopácson, 2017. 09. 30. (Fotó: Tóth Kálmán)



Bécs, Múzeumok hosszú éjszakája, 2017. 10. 07. (Fotó: Tóth Kálmán)





Verona, 2017. 10. 28. (Fotó: Tóth Kálmán)



Kardok, balták, karikatúrák, 2017. 11. 08. (Fotó: Tóth Kálmán)



Mikulásváró túra, 2017. 12. 03. (Fotó: Urbán László)



Karácsonyi harangok, 2017. 12. 20. (Fotó: Kocsner Anita)

### Vasi Múzeumbogár Klub

A korábbi évek gyakorlatának megfelelően a Vasi Múzeumbarát Egylet ifjúsági csoportja, a Vasi

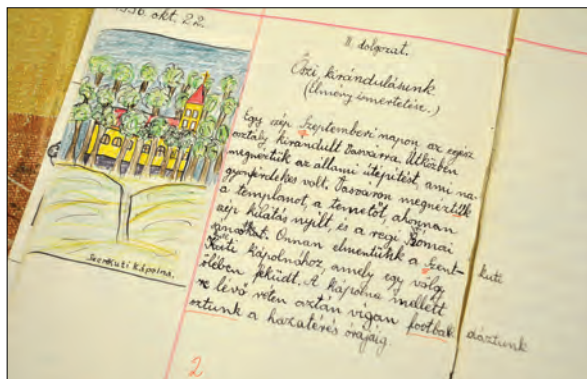
Múzeumbogár Klub a 2017. évben is, a tanév ideje alatt, péntek délutánonként (összesen 32 alkalom) tartotta foglalkozásait. (Szakmai vezető: Tóth Kálmán múzeumpedagógus.)

Dátum	Téma	Foglalkozásvezető
<b>Január</b>		
6. Savaria Múzeum	Viszlát, óév, helló újév! – múzeumbogár házi vetélkedő	Tóth Kálmán múzeumpedagógus
13.	Padova és Giotto	Tóth Kálmán
20. Savaria Múzeum	Azok a régi szép diákévek – Pável tanár úr és kora. Vendég: S. Pável Judit	Tóth Kálmán
27. Bersenyi Dániel Könyvtár	Kutatómunka a Bersenyi Dániel Könyvtárban	Szalainé Bodor Edit helyismereti könyvtáros, Tóth Kálmán
<b>Február</b>		
10. Savaria Múzeum	Szertár a múzeumban – tárlatfelfedezés múzeumbogarakkal	Tóth Kálmán
17. Savaria Múzeum	Sejtelmes mikrovilág – sejt, kromoszóma, DNS	Kántor Orsolya egyetemi hallgató
24. Savaria Múzeum	Tárlatvezető tréning – felkészülés a következő bogárklub vendégeinek fogadására	Varga Péter tárlatvezető





Padova és Giotto, 2017. 01. 20. (Fotó: Tóth Kálmán)



Azok a régi szép diákévek, 2017. 01. 20. (Fotó: Tóth Kálmán)



Kutatómunka a Berzsényi Dániel Könyvtárban, 2017.01.27.  
(Fotó: Tóth Kálmán)



Szertár a múzeumban, 2017. 02.17. (Fotó: Tóth Kálmán)



Képregény a kenyéridőlről, 2017. 03. 03. (Fotó: Tóth Kálmán)



Belépve az időtlen titkok kapuján, 2017. 03. 17. (Fotó: Tóth Kálmán)





Csirkeragu, 2017. 03. 24. (Fotó: Tóth Kálmán)



Az őskori élet sója, 2017. 03. 31. (Fotó: Tóth Kálmán)



Retro feeling, 2017. 04. 12. (Fotó: Tóth Kálmán)



Az első világháború tárgyi emlékei, 2017. 05. 19. (Fotó: Tóth Tamás)



Fényérzék, 2017. 05. 26. (Fotó: Tóth Kálmán)



Látogatás a Szombathely mindenkép(p)en című kiállításban, 2017. 09. 08. (Fotó: Tóth Kálmán)



Fénykísérletek, 2017. 09. 13. (Fotó: Tóth Kálmán)



Ágostai és helvét, 2017. 11. 17. (Fotó: Tóth Kálmán)



Dátum	Téma	Foglalkozásvezető
<b>Március</b>		
3. Savaria Múzeum	Képregény a kenyéridolról – KALÁSZ-osok és múzeumbogarak	Ágoston Eszter kommunikációs munkatárs, Tóth Kálmán
10. Savaria Múzeum	Végtelen történet – a kozmosz titkai	Varga Péter
17. Nádasdy Ferenc Múzeum, Sárvár	Belépve az időtlen titkok kapuján – várkastély-látogatás Sárváron	Takács Zoltán Bálint történész, igazgató (Nádasdy Ferenc Múzeum)
24. Szombathelyi Képtár	Csirkeragu	Foki Éva képzőművész
31. Savaria Múzeum	Az őskori élet sója – Hallstattról – múzeumbogaraknak	Tóth Kálmán
<b>Április</b>		
7. Savaria Múzeum	Légi veszély! – amikor megremegett a város	Tóth Kálmán
21. Savaria Múzeum	Halomsírok titkai – vaskori kincseinkről	Tóth Kálmán
28. Savaria Múzeum	Sók, savak és vegyjeltan – kémiai show	Fülöp Gábor tanár (MNMI – VMbE)
<b>Május</b>		
5. Savaria Múzeum	Szervezetünk biokémiája – sóról sóra	Fülöp Gábor
12. Berzsenyi Dániel Könyvtár	Retro feeling – vissza az '50-es, '60-as évekbe! Vendég: Dobolánné Ács Rozália	Szalai Edit helyismereti könyvtáros (BDK), Ágoston Eszter, Kántor Orsolya
19. Katonatörténeti kiállítás (Aréna u. 8.)	Az első világháború tárgyi emlékei	Tóth Kálmán, Tóth Tamás tárlatvezető
26. Savaria Múzeum	Fényérzék	Tóth Kálmán
<b>Június</b>		
2. Savaria Múzeum	Merre csilingelt 120 éve a szombathelyi villamos?	Tóth Kálmán
<b>Szeptember</b>		
8. NNL Vas Megyei Levéltára	Látogatás a Szombathely mindenkép(p)en című kiállításban	Mayer László levéltáros
15. Savaria Múzeum	Tárgyjátékok	Tóth Kálmán
22. Fő tér	Jelmezes villámcsődület a Fő téren a szombathelyi villamosvasúti közlekedés elindításának 120. évfordulója alkalmából	Tóth Kálmán, Tóth Tamás

Dátum	Téma	Foglalkozásvezető
<b>Október</b>		
	Legendás tárgyak no. 01. – Szent László bárdja	Tóth Kálmán
6. Savaria Múzeum	Legendás tárgyak no. 02. – a hatalom gyűrűje	Dr. Major Gyöngyi tárlatvezető (VMbE)
13. Savaria Múzeum	Fénykísérletek	Fülöp Gábor
20. Savaria Múzeum	Két keréken a Duna mentén	Salamon Júlia egyetemi hallgató
<b>November</b>		
17. NNL Vas Megyei Levéltára	Ágostai és helvét – vallástörténeti séta a levéltár kiállításában	Dr. Pál Ferenc levéltáros (MNL Vas Megyei Levéltára)
<b>December</b>		
1. Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg	A Seuso-kincset bemutató kiállítás megtekintése	Varga Péter
8. Szombathelyi Képtár	Jótekingy kézműves foglalkozás	Dr. Major Gyöngyi, Szabóné Lesch Andrea adminisztrátor (VMbE)
15.	Karácsonyváró – zenével, sütés-főzéssel, játékkal, kézműveskedéssel. Vendégek: a szombathelyi gyermekotthon lakói	Ágoston Eszter, dr. Major Gyöngyi, Szabó Lesch Andrea, Tóth Kálmán



Karácsonyváró, 2017. 12. 15. (Fotó: Tóth Kálmán)

### Régésztábor, Vasi Skanzen

A Vasi Múzeumbarát Egylet és a Savaria Múzeum 15. alkalommal rendezte meg 6 napos nyári régésztáborát 2017. 06. 19-24. között. A régi korok iránt érdeklődő, 5–9. évfolyamos diákok ezúttal a vaskorba tettek időutazást. A programot Tóth Kálmán múzeumpedagógus állította össze. A tábor a gyerekek kiselőadásaiból álló „régészkonferenciával” és a 6 nap során készített tárgyakat bemutató kiállítással zárult, amelyre a szülők, hozzátartozók is meghívást kaptak.



Régésztábor, Vasi Skanzen, 2017. 06. 19–24.







Régésztábor, Vasi Skanzen, 20017. 06. 19–24.





Régésztábor, Vasi Skanzen, 20017.06.19–24.

A tábor programjának megvalósításában részt vettek: Ágoston Eszter kommunikációs munkatárs (VMbE), Bukitsné Janzsó Ildikó kézműves, Fodor Dávid kovács, Fülöp Gábor tanár, Ilon Gábor régész, Nagy Gergely régész (Savaria MHV Múzeum), Kántor Orsolya egyetemi hallgató, Lendvai Zoltán tudományos munkatárs (VMbE), Németh Gyula fafaragó, Szabóné Lesch Andrea adminisztrátor (VMbE), dr. Tóth Gábor antropológus-humánbiológus (ELTE SEK), Tóth Kálmán múzeumpedagógus (Savaria MHV Múzeum, VMbE), Udvardi Balázs restaurátor (Savaria MHV Múzeum), Várnai Anna diák, Várnainé Balogh Beáta tanár (Zrínyi Ilona Általános Iskola, Szombathely).



### Örökségőr tábor, Szergény

A 2017. augusztus 7–12. közt megrendezett szergényi Örökségőr tábor munkájában 10 szombathelyi középiskolás diák teljesített összesen 200 óra időtartamú iskolai közösségi szolgálatot. A tanulók a táborozás során megismerkedtek Szergény és szűkebb környezetének történelmével, földrajzával. A falu Néprajzi Gyűjteményének tárgyi anyagából mintegy 300 darabot tisztítottak

meg. A gyűjteménygondozás kiterjedt a fotódokumentációval ellátott leltározásra is. A muzeológiai feldolgozó munka 5 napja alatt 377 tárgy leltározása történt meg. A munkát múzeumi szakemberek és önkéntes segítők – Gacs Szabina tanár, Nagy Rebeka restaurátor (Iparművészeti Múzeum, Budapest), Tóth Kálmán múzeumpedagógus, Szabóné Lesch Andrea és Varga Péter segítette.



Örökségőr tábor, Szergény, 2017. 08. 07–12.





Örökségőr tábor, Szegény, 2017. 08. 07–12.



***kötetszerkesztő***

Vig Károly

***lektorok***

Csapláros Andrea (Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Szombathely)

Merkl Ottó (Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest)

Ridovics Anna (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)

Vidéki Róbert (Felsőcsatár)

Vig Károly (Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Szombathely)

***angol fordítás***

Brian McLain

***borító- és kiadványterv***

Bonyhádi Károly

***nyomdai előkészítés***

Koltai János (B.K.L. Kiadó)

***nyomdai és kötészeti munkák***

TERC Kft. – Terc Press Nyomdai és Kereskedelmi Ágazata

***kiadja***

Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum

H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9.

Telefon: +36/94/313-736; fax: +36/94/509-682

igazgatosag@savariamuseum.hu

***felelős kiadó***

Csapláros Andrea múzeumigazgató

HU-ISSN 0230-1954